

Харківський національний
економічний університет
імені Семена Кузнеця

Управління розвитком

Збірник наукових праць

№ **1-2** (187-188) 2017

видається щоквартально

Харків · ХНЕУ ім. С. Кузнеця · 2017

Засновник – ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Видавець – ФОП Лібуркіна Л. М.
Виготовник – ФОП Здоренко М. І.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 21225-11025 ПР від 30.01.2015 р.

Періодичність – 4 рази на рік
Мова видання – українська, російська, англійська, французька, німецька
Сайт журналу: www.md.hneu.edu.ua

Збірник наукових праць «Управління розвитком» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 № 747, додаток 17)

Затверджено на засіданні вченої ради університету, протокол № 6 від 06.03.2017 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Пономаренко В. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ (головний редактор)

Афанасьев М. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Внукова Н. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Гонтарева І. В. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (науковий редактор)
Дікань Л. В. – канд. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дороніна М. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Дорохов О. В. – канд. техн. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Іванов Ю. Б. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Кизим М. О. – докт. екон. наук, професор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України
Клебанова Т. С. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Козьменко О. В. – докт. екон. наук, професор Української академії банківської справи Національного банку України
Криворотов В. В. – докт. екон. наук, професор Уральського федерального університета ім. першого Президента Росії Б. Н. Ельцина (Росія)
Левикін В. М. – докт. екон. наук, професор Харківського національного університету радіоелектроніки
Лутай Л. А. – докт. екон. наук, професор Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського
Малярець Л. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Назарова Г. В. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Нижегородцев Р. М. – докт. екон. наук, зав. лабораторією Інституту проблем управління РАН (Росія)
Орлов П. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пилипенко А. А. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця (заступник головного редактора)
Попов О. Є. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Пушкар О. І. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця
Чернов В. Г. – докт. екон. наук, професор Владимирського державного університету (Росія)
Чухрай Н. І. – докт. екон. наук, професор Національного університету «Львівська політехніка»
Ястремська О. М. – докт. екон. наук, професор ХНЕУ ім. С. Кузнеця

Chauchat Jean-Hugues – Professeur (HDR) de l'Université Lumière Lyon2 (France)
Chen Wei – PhD, Professor, Hebei University of Science and Technology (China)
Gang Fan – Dr., Professor, Graduate School of Chinese Academy of Social Sciences; Director of China's National Economic Research Institute (China)
Hofstahler Hannes – Professor, Upper Austria University of Applied Sciences (Austria)
Hollner Helmut – FH-Prof. DL Dr Techn University of Applied Sciences FH «Technikum Wien» (Austria)
Kalashnikov Vitaliy – Economy Doctor (ED), Assistant Professor, Universidad Autónoma de Nuevo León (Mexico)
Ohrimenco Serghei – Dr. Sc. (Econ.), Professor, Academy of Economic Studies (Moldova)
Pucher Robert – FH-Prof. DL Dr Techn, University of Applied Sciences FH «Technikum Wien» (Austria)
Sarkisyan Agop – PhD, D.A., Tsenov Academy of Economics (Bulgaria)
Solarz Jan Krzysztof – Prof. nadzw. dr hab., Akademia finansów, Warszawa (Poland)
Vulanovic Milos – PhD, Assistant Professor of Finance, Western New England University (USA)
Wackowski Kazimierz – Prof. nzw. dr hab., Politechnika Warszawska (Poland)
John (Jack) William McNeill – PhD, Professor of Anthropology and Intercultural Studies, Providence University College (Canada)
Irina Yatskiv – Dr. Sc. Eng., Vice rector, Professor, Transport and Telecommunication Institute (Latvia)
Duro Benic – PhD, Full Professor with tenure, University of Dubrovnik (Croatia)
Christine Cooper – PhD MSc BA (hons), Professor, University of Strathclyde, Glasgow (UK)
Jovana Zoroja – PhD, Teaching and Research Assistant, University of Zagreb (Croatia)

Поштова адреса засновника:

61166, Україна, м. Харків, просп. Науки, 9а, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Головний редактор – Пономаренко В. С.

Конт. телефон: (057)702-03-04

Поштова адреса редакції:

61166, Україна, м. Харків,
пров. Інженерний, 1а, 1 під'їзд
Тел.: (057)702-07-38, 702-07-28
E-mail: vydav@hneu.edu.ua

Поштова адреса виготовника:

Україна, 61136, Харків,
вул. Гвардійців Широнінців 50, корп. В, к. 21

Статті для публікації у збірнику наукових праць відбираються на умовах закритого («сліпого») рецензування.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, назв, імен, прізвищ, цифрових даних, які наводяться, несуть автори статей.

Рішення про публікацію статті приймає редакційна колегія. У текст статті без узгодження з автором можуть бути внесені редакційні виправлення або скорочення.

Редакція залишає за собою право їх опублікування у вигляді коротких повідомлень і рефератів.

У разі передрукування матеріалів посилання на збірник обов'язкове.

Підписано до друку 30.03.2017 р. Формат 60×90 1/8. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 15,1. Обл.-вид. арк. 19,0. Зам. № 1593. Наклад 100 пр.

Механізми регулювання економіки

Іванова О. Ю. Малишко Ю. М. Напрямки удосконалення роботи контролюючих органів у фінансовій сфері.....	6
Кім О. О. Основи дослідження сукупного (агрегованого) ринку.....	12
Кириченко К. І. Міжнародні рейтинги й індекси в системі оцінювання рівня соціальних, економічних і політичних трансформацій в Україні.....	18
Валуйський І. А. Методичні засади оцінки спрямованості бюджетної політики.....	27
Гуторов А. О. Розвиток аграрного виробництва в умовах агроекономічної інтеграції.....	33

Економіка підприємства та управління виробництвом

Чорна М. В., Дядін А. С. Вдосконалення системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі на засадах реалізації інтересів стейкхолдерів в умовах невизначеності та ризику.....	43
Бояринова К. О. Інноваційно орієнтоване підприємство: сутність, класифікація та особливості функціонування.....	52
Пилипенко А. А., Єрмейчук Р. А. Формування механізму стратегічного управління сталим розвитком підприємства.....	57
Яценко Р. М., Гонтар Д. Д., Баликов О. Г. Використання інтерактивних засобів навчання системи MOODLE при викладанні дисципліни «фінансовий менеджмент у банку».....	64
Гонтарева І. В. Систематизація факторів ефективності управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.....	73
Чередник А. О. Фундаментальні засади залучення інновацій у розвиток промислових підприємств.....	78
Колісник В. Ю. Теоретичні засади формування інтегрованої звітності в системі управління підприємством.....	84
Сердюков К. Г. Організація стратегічного управління акціонерним товариством в умовах трансформації корпоративного контролю.....	89
Гринько Т. В., Шибєцька М. О. Методичні підходи до вибору стратегічних альтернатив розвитку суб'єктів підприємництва.....	94
Лелюк О. В. Порівняльний аналіз форсайт-прогнозів розвитку світової енергетики міжнародних енергетичних підприємств.....	101

Ефективність управління персоналом на підприємстві

Нагорна В. О. Управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів: теоретичні аспекти.....	111
Єрмаченко В. Є., Мірзоев Д. Ш. Проблеми термінології галузі освітнього туризму та розроблення методики оцінки ринку освітніх послуг.....	118
Михайличенко Д. Ю. Як Саймон Кузнець розпочав свої університетські заняття? Частина 1.....	126

Механизмы регулирования экономики

Иванова О. Ю. Мальшко Ю. М. Направления совершенствования работы контролирующих органов в финансовой сфере.....	6
Ким А. А. Основы исследования совокупного (агрегированного) рынка.....	12
Кириченко К. И. Международные рейтинги и индексы в системе оценки уровня социальных, экономических и политических трансформаций в Украине	18
Валуйский И. А. Методические основы оценки направленности бюджетной политики	27
Гуторов А. А. Развитие аграрного производства в условиях агроэкономической интеграции	33

Экономика предприятия и управление производством

Черная М. В. Дядин А. С. Усовершенствование системы оценки эффективности предпринимательской деятельности в ритейле на основе реализации интересов стейкхолдеров в условиях неопределенности и риска.....	43
Бояринова Е. А. Инновационно ориентированное предприятие: сущность, классификация и особенности функционирования.....	52
Пилипенко А. А., Еремейчук Р. А. Формирование механизма стратегического управления устойчивым развитием предприятия.....	57
Яценко Р. Н., Гонтарь Д. Д., Бальков А. Г. Использование интерактивных средств обучения системы MOODLE в процессе преподавания дисциплины «Финансовый менеджмент в банке»	64
Гонтарева И. В. Систематизация факторов эффективности управления конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий	73
Чередник А. О. Фундаментальные основы привлечения инноваций в развитие промышленных предприятий.....	78
Колесник В. Ю. Теоретические основы формирования интегрированной отчетности в системе управления предприятием.....	84
Сердюков К. Г. Организация стратегического управления акционерным обществом в условиях трансформации корпоративного контроля.....	89
Гринько Т. В., Шибецкая М. О. Методические подходы к выбору стратегических альтернатив развития субъектов предпринимательства.....	94
Лелюк А. В. Сравнительный анализ форсайт-прогнозов развития мировой энергетики международных энергетических компаний	101

Эффективность управления персоналом на предприятии

Нагорная В. А. Управление интеллектуальным капиталом высших учебных заведений: теоретические аспекты	111
Ермаченко В. Е., Мирзоев Д. Ш. Проблемы терминологии отрасли образовательного туризма и разработки методики оценки рынка образовательных услуг	118
Михайличенко Д. Ю. Как Саймон Кузнец начал свои университетские занятия? Часть 1	126

CONTENTS

The Mechanisms of Regulation of the Economy

O. Ivanova, Yu. Malyshko. Directions for improving the work of regulatory bodies in the financial sphere.....	6
O. Kim. The basis of aggregate market research.....	12
K. Kyrychenko. International rankings and indexes in the system for evaluation of the level of social, economic and political transformations in Ukraine.....	18
I. Valuisky. Methodological basis for assessment of the direction of the budgetary policy.....	27
A. Gutorov. Development of the agrarian production under conditions of agro-economic integration.....	33

Economics of Enterprise and Production Management

M. Chorna, A. Dyadin. Improving of system for evaluating effectiveness of entrepreneurial activities in retail based on implementation of stakeholders' interests under risk and uncertainty.....	43
K. Boiarynova. Innovation-oriented enterprise: essence, classification and features of functioning.....	52
A. Pylypenko, R. Eremeychuk. Forming a mechanism for strategic management of enterprise sustainable development.....	57
R. Yatsenko, D. Hontar, O. Balykov. Using interactive learning tools of the moodle system in the process of teaching the discipline «Financial management in a bank».....	64
I. Gontareva. Systematizing the factors of effectiveness of managing agricultural enterprise competitiveness.....	73
A. Cherednik. Fundamental principles of attraction of innovations to development of industrial enterprises.....	78
V. Y. Kolisnyk: Theoretical foundations of the formation of integrated accounting in the enterprise management system.....	84
K. G. Serdyukov. The strategic management of jointstock company organizing in the context of corporate control transformation.....	89
T. Grynko, M. Shybetska. The methodical approaches to the choice of strategic alternatives of a development of entrepreneurship.....	94
O. Lelyuk. The comparative analysis of foresighting the development of the world energy sector by international energy companies.....	101

The effectiveness of personnel management at the enterprise

V. Nagorna. Management of intellectual capital of higher education institutions: theoretical aspects.....	111
V. Yermachenko, D. Mirzoiev. The problem of terminologies in the field of educational tourism and development of the educational market evaluation methodology.....	118
D. Yu. Mykhailychenko. How did Simon Kuznets begin his university studies? Part 1.....	126

Механізми регулювання економіки

JEL Classification: E63, E69, G28

УДК 336.132.1(477)

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОБОТИ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Іванова О. Ю.
Малишко Ю. М.

Анотація. У статті проведено аналіз кількості перевірок суб'єктів господарювання, що були здійснені контролюючими органами у фінансовій сфері. Обґрунтовано, що для покращення бізнес-клімату в Україні першочергового значення набуває питання скорочення кількості перевірок суб'єктів господарювання. Визначено проблеми застосування центральними органами виконавчої влади України у сфері фінансів ризикоорієнтованої системи при призначенні перевірок діяльності суб'єктів господарювання. Проаналізовано досвід ОЕСР щодо застосування ризикоорієнтованої системи призначення перевірок. У результаті аналізу системи державного нагляду (контролю) України у сфері фінансів виділено основні проблеми, з якими стикається бізнес під час проходження перевірок, та напрямки їх вирішення. Наведені напрямки вирішення проблем контрольно-перевірочної роботи є основними завданнями дерегулювання підприємництва у сфері державного нагляду (контролю).

Ключові слова: державний фінансовий контроль, контролюючий орган, бізнес-клімат, адміністративне навантаження.

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАБОТЫ КОНТРОЛИРУЮЩИХ ОРГАНОВ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ

Иванова О. Ю.
Мальшко Ю. М.

Аннотация. В статье проведен анализ количества проверок субъектов хозяйствования, которые были осуществлены контролирующими органами в финансовой сфере. Обосновано, что для улучшения бизнес-климата в Украине первостепенное значение приобретает вопрос сокращения количества проверок субъектов хозяйствования. Определены проблемы применения центральными органами исполнительной власти Украины в сфере финансов рискоориентированной системы при назначении проверок деятельности субъектов хозяйствования. Проанализирован опыт ОЭСР по применению рискоориентированной системы назначения проверок. В результате анализа системы государственного надзора (контроля) Украины в сфере финансов выделены основные проблемы, с которыми сталкивается бизнес при прохождении проверок, и обоснованы направления их решения. Приведенные направления решения проблем контрольно-проверочной работы являются основными задачами дерегулирования предпринимательства в сфере государственного надзора (контроля).

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, контролирующий орган, бизнес-климат, административная нагрузка.

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE WORK OF REGULATORY BODIES IN THE FINANCIAL SPHERE

O. Ivanova
Yu . Malyshko

Abstract. *The article analyzes the number of inspections of the economic entities that have been carried out by the controlling authorities in the financial sphere. It has been substantiated that, in order to improve the business climate in Ukraine, the issue of reducing the number of inspections of the economic entities should become one of paramount importance. The problems of application of the risk-oriented system in appointing inspections of economic entities by central executive authorities of Ukraine in the financial sphere have been defined. The experience of the OECD in the application of the risk-oriented system of appointing inspections was analyzed. As a result of the analysis of Ukraine's system of the State supervision (control) in the sphere of finance, the main problems facing the business in the course of inspections have been allocated and the directions of their solution have been substantiated. The provided directions for solving the problems of the control and inspection activities are the main objectives of the deregulation of entrepreneurship in the sphere of the State supervision (control).*

Keywords: *state financial control, control body, business climate, administrative load.*

Реформування системи фінансового контролю в сучасних умовах має на меті її вдосконалення на демократичних засадах. Перебудова системи буде ефективною в тому випадку, коли діяльність контролюючих органів у фінансовій сфері реалізуватиметься як система надання якісних послуг, що ґрунтується на законних підставах і дозволяє виконувати їх завдання, з одного боку, а з іншого – коли в цілому буде створюватися основа для забезпечення ефективного контролю, що не призводить до значних витрат часу і фінансових витрат із боку суб'єктів господарювання. Подібні перетворення передбачають суттєві зміни самої організації цієї діяльності на принципах соціальної відповідальності, формування сприятливого іміджу контролюючих органів у фінансовій сфері.

Наразі існування надмірної кількості інспекцій призводить як до значних бюджетних витрат на їх утримання, так і до збільшення охоплення підприємств перевітками, частоти та тривалості перевірок кожного суб'єкта господарювання (витрат робочого часу представників бізнесу, залучених до перевірок). Це погіршує умови ведення бізнесу в державі, змушує ускладнювати державне регулювання та управління контролюючими органами [4].

Масштаби витрат, які несе український бізнес у зв'язку з перевітками, переважають 3,2 млрд грн. Згідно з оцінками Федерації роботодавців України середня тривалість простою підприємств становить 45 робочих днів. Обсяг недоотриманої виручки зупиненими підприємствами за один день простою складає 1 тис. – 30 млн грн [7]. Для зменшення негативного впливу заходів контрольно-перевірочної діяльності на діяльність суб'єктів господарювання необхідним є удосконалення організації їх роботи, що дозволить скоротити витрати не тільки підприємництва на проходження перевірок, а й держави на утримання контролюючих органів.

Вивчення питання удосконалення організації роботи контролюючих органів у фінансовій сфері займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Е. де Сото, О. О. Аузан, Є. Л. Горюнов, Г. О. Ковальова, П. В. Крючкова та ін. Однак наявність дискусійних питань потребує подальших досліджень, зокрема, поглиблення теоретичних і методичних розробок роботи контролюючих органів, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є розробка практичних рекомендацій щодо обґрунтування напрямів удосконалення роботи контролюючих органів у фінансовій сфері.

З метою визначення обтяжливості системи фінансового контролю, як для самої держави, так і для підприємництва, доцільним є проведення аналізу кількості перевірок суб'єктів господарювання, що були здійснені контролюючими органами у фінансовій сфері. Виходячи з даних табл. 1, серед контролюючих органів фінансової сфери в 2015 р. перевірки здійснювались лише Державною фіскальною службою України. Це пов'язано з дією мораторію на проведення перевірок суб'єктів господарювання, що був введений Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 24.12.2014 №76-VIII [1].

Своєю чергою, Державною фіскальною службою України було проведено 10 % перевірок суб'єктів господарювання від їх загальної кількості по Україні, що свідчить про деяку обтяжливість податкового контролю в Україні [5].

За кількістю податкових перевірок м. Київ, Дніпропетровська та Харківська області займають перші позиції. Так, питома вага перевірок, проведених в м. Києві, в загальній кількості перевірок по Україні в 2015 році склала 16,56 %. В 2015 р. в Дніпропетровській області було проведено 2,1 тис. податкових перевірок суб'єктів господарювання, що склало 10,2 % їх загальної кількості в Україні (табл. 2) [5]. Кількість здійснених податко-

вих контрольно-перевірочних заходів у Харківській області в 2015 р. дорівнювала 1,9 тис. од., що склало 9,17 % від загального обсягу податкових перевірок по Україні.

Таблиця 1

Кількість перевірок суб'єктів господарювання в 2015 р.

Контролюючий орган	Всього перевірок	Кількість планових перевірок, од.	Кількість позапланових перевірок, од.
Виконавча дирекція Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України	26673	3426	23247
Виконавча дирекція Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	44844	26452	18392
Державна екологічна інспекція України	7504	4779	2725
Державна інспекція навчальних закладів України	91	0	91
Державна прикордонна служби України	46	35	11
Державна служба геології та надр України	716	659	57
Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України	470	439	31
Державна служба статистики України	7	7	0
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	115760	78650	37110
Державна фіскальна служба України	21663	3609	18054
Міністерство внутрішніх справ України	58	22	36
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації	25	11	14
Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення	411	284	127
Національний банк України	385	345	40
Всього перевірок	218653	118718	99935

Найменша кількість податкових перевірок в 2015 р. була проведена в Житомирській, Закарпатській та Чернівецькій областях: 1,68 %, 1,73 % та 1,79 % до загальної кількості здійснених контрольно-перевірочних заходів в Україні відповідно [5].

Таблиця 2

Кількість проведених податкових перевірок суб'єктів господарювання в Україні в 2015 р. [5]

Назва та код області		Кількість перевірок, результати яких узгоджено, од.			Питома вага перевірок, що припадає на суб'єктів господарювання в області, %
		Всього	у т.ч. планових	у т.ч. позапланових	
1	2	3	4	5	6
Вінницька	2	706	115	591	3,35
Волинська	3	556	56	500	2,63
Дніпропетровська	4	2 153	585	1 568	10,20
Житомирська	6	355	53	302	1,68
Закарпатська	7	366	72	294	1,73
Запорізька	8	609	148	461	2,89
Івано-Франківська	9	604	58	546	2,86
Київська	10	823	185	638	3,90
Кіровоградська	11	444	80	364	2,10
Львівська	13	1 382	157	1 225	6,55
Миколаївська	14	450	68	382	2,13

1	2	3	4	5	6
Одеська	15	1 446	159	1 287	6,85
Полтавська	16	900	122	778	4,26
Рівненська	17	521	60	461	2,47
Сумська	18	570	100	470	2,70
Тернопільська	19	546	124	422	2,59
Харківська	20	1 934	319	1 615	9,17
Херсонська	21	486	53	433	2,30
Хмельницька	22	642	82	560	3,04
Черкаська	23	661	91	570	3,13
Чернівецька	24	377	62	315	1,79
Чернігівська	25	690	70	620	3,27
м. Київ	26	3 494	631	2 863	16,56
Всього		21 102	3 535	17 567	100

Для покращення бізнес-клімату в Україні першочергового значення набуває питання скорочення кількості перевірок суб'єктів господарювання, що, по-перше, зменшить витрати часу підприємств на надання відповідей на запити до вказаних органів; по-друге, зменшить виплати з Державного бюджету на утримання вказаних органів. Зменшити кількість перевірок діяльності суб'єктів господарювання можливо за допомогою удосконалення порядку проведення перевірок, а саме:

- забезпечення відповідності актів методичним рекомендаціям щодо здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) з урахуванням ступенів ризику від провадження господарської діяльності;
- визначення вичерпного переліку підстав проведення перевірок, особливо – позапланових.

Відповідно до документа ОЕСР «Принципи передової практики в галузі регулятивної політики щодо правозастосовчої діяльності та перевірок» (Best Practice Principles for Regulatory Policy on Regulatory Enforcement and Inspections) [9] від 2014 року застосування ризикоорієнтованої системи під час проведення планових перевірок є бажаним для країн – членів організації.

Документом визначено, що частота проведення планових перевірок контролюючих органів повинна залежати від ступеня ризику суб'єкта господарювання. Під ризиком в Рекомендаціях ОЕСР розуміється добуток імовірності несприятливої події (небезпеки, шкоди) та потенційної величини збитку. Уряди країн повинні використовувати ризикоорієнтований підхід до планування перевірок в усіх контролюючих органах.

Законодавством України теж визначена обов'язковість проведення планових перевірок контролюючими органами залежно від ступеня ризику суб'єкта господарювання (п. 2 ст. 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V [2]). Також Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 04.11.2015 № 902 [3] визначено обов'язковість включення до відомостей щодо запланованих заходів з контролю, які подаються до Мінекономрозвитку, інформації відносно ступеня ризику від здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання. Однак станом на початок 2017 р. не всі контролюючі органи впровадили ризикоорієнтовану систему. Так, з переліку ЦОВВ, що мають право проводити перевірки, які будуть діяти після реформування сфери державного нагляду, 13 органів проводять перевірки залежно від ступеня ризику суб'єкта господарювання, 10 органів не враховують ризик господарюючого суб'єкта при плануванні перевірок (інші ЦОВВ ще не створені, отже, відсутні документи, якими визначається порядок проведення перевірок). Таким чином, необхідним є зосередження уваги уряду на проблемі незастосування ризикоорієнтованої системи деякими ЦОВВ та прийняття ними відповідних документів, які встановлюють порядок проведення перевірок із урахуванням ризику.

Періодичність проведення планових заходів із контролю в Україні встановлено не Законом, а документами органів державного нагляду (контролю) або постановами Кабінету Міністрів України. На початок 2016 р. більшістю постанов Кабінету Міністрів України встановлено періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) для суб'єктів господарювання, що віднесені до незначного ступеня ризику, не

частіше ніж один раз на п'ять років. З 59 постанов КМУ 21 постанова містить іншу періодичність, зокрема [6]: не частіше ніж один раз на три роки – 13 постанов КМУ; не частіше ніж один раз на 2 роки – 4 постанови КМУ; не частіше ніж один раз на рік – 2 постанови КМУ.

Можливість визначення періодичності проведення планових заходів з контролю ЦОВВ або КМУ призводить до ризиків, які полягають у:

- 1) або визначенні необґрунтовано частої періодичності проведення перевірок із метою поповнення бюджету;
- 2) або визначенні необґрунтовано рідкої періодичності проведення перевірок з метою досягнення свої цілей, лобіювання власних інтересів.

В цьому плані цікавим є досвід країн СНД щодо встановлення порядку визначення періодичності здійснення планових заходів із контролю. Так, у Білорусії мінімальну періодичність здійснення перевірок залежно від ризику встановлено Указом Президента Республіки Білорусь від 26.07.2012 № 332 «Про деякі заходи щодо вдосконалення контрольної (наглядової) діяльності Республіки Білорусь» (тобто одним документом, а не декількома) (рис. 1).

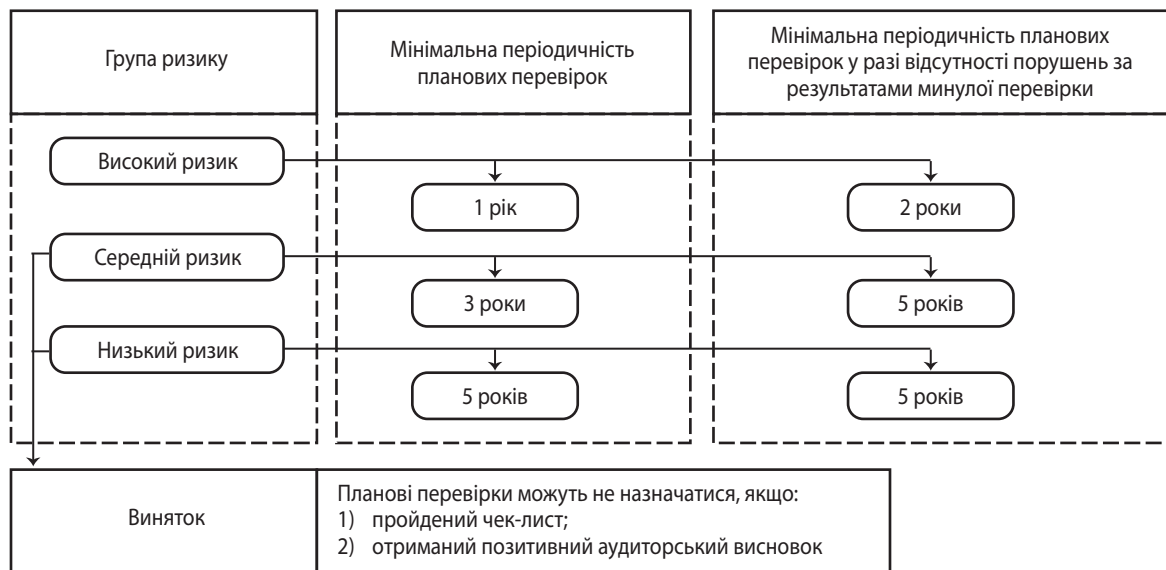

Рис. 1. Визначення мінімальної періодичності здійснення планових заходів із контролю в Республіці Білорусь [8]

Це створює деякі обмеження для ЦОВВ щодо встановлення занадто частої періодичності проведення планових перевірок суб'єктів господарювання з незначним ризиком, що дещо зменшує адміністративне навантаження на таких осіб. Використання зазначеного підходу в Україні забезпечить більш високий рівень досягнення цілей перевірок і зниження навантаження на систему контролю та суб'єктів господарювання.

Другим напрямом зменшення кількості перевірок діяльності суб'єктів господарювання України є визначення вичерпного переліку підстав проведення позапланових перевірок.

З 36 порядків проведення перевірок ЦОВВ, які мають бути залишені після реформування контрольно-перевірочної сфери, в 10 документах встановлено невичерпні або зовсім не встановлено підстав проведення позапланових перевірок. Це створює ризик безпідставного проведення перевірок суб'єктів господарювання та необґрунтовано збільшує адміністративне навантаження на бізнес. Тому необхідним є внесення змін до відповідних НПА в частині визначення вичерпного переліку підстав проведення позапланових перевірок в Україні.

Під час проведення перевірок суб'єктів господарювання важливим є інформаційно-правовий аспект. Частиною 2 ст. 68 Конституції України встановлено, що «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності». Тобто суб'єкти господарювання при порушенні норм законодавства не мають права посилалися на його незнання.

Найбільш зручним способом отримання правової інформації є особисте ознайомлення з чинним законодавством. Однак це не завжди є можливим через відсутність офіційного тексту законодавчого акта в загальному доступі.

Так, з 36 ЦОВВ України, які мають бути залишені після реформування контрольно-перевірочної сфери, на веб-сайтах 4 органів не наведено інформації щодо НПА, якими встановлено порядок проведення переви-

рок, та НПА, виконання яких перевіряється. На веб-сайтах 7 ЦОВВ такі НПА наведені частково та на сайтах 3 ЦОВВ – НПА наведені, але деякі з них втратили чинність. Причому 9 ЦОВВ не забезпечили доступність НПА, тобто для ознайомлення з законодавством необхідним є пошук НПА на інших сайтах, що вимагає витрат часу, та іноді – фінансових витрат.

Саме тому центральне місце серед заходів дерегулювання посідає запровадження обов'язкового розміщення на офіційних веб-сайтах органів державного нагляду (контролю) нормативно-правових актів, дотримання яких перевіряється під час здійснення заходів державного нагляду (контролю). Це дозволить суб'єктам господарювання з мінімальними часовими та фінансовими витратами ознайомитись з законодавством, яким регулюється їх діяльність.

Таким чином, в результаті аналізу системи державного нагляду (контролю) України можна виділити основні проблеми, з якими стикається бізнес під час проходження перевірок, та напрямки їх вирішення (табл. 3).

Таблиця 3

Основні проблеми, з якими стикається бізнес під час проходження перевірок в Україні, та напрямки їх вирішення

Проблема	Напрямок вирішення
Велика кількість заходів державного нагляду (контролю)	1. Усунення дублювання функцій контролюючих органів
	2. Усунення випадків розділення однієї сфери контролю між декількома незалежними інспекціями
	3. Визначення вичерпного переліку підстав проведення позапланових перевірок
	4. Забезпечення відповідності актів методичним рекомендаціям щодо здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) з урахуванням ступенів ризику від провадження господарської діяльності
Відсутність офіційних текстів деяких НПА, дотримання яких перевіряється під час здійснення заходів державного нагляду (контролю), в загальному доступі	1. Запровадження обов'язкового розміщення на офіційних веб-сайтах органів державного нагляду (контролю) переліків нормативно-правових актів, дотримання яких перевіряється під час здійснення заходів державного нагляду (контролю)
	2. Запровадження обов'язкового розміщення на офіційних веб-сайтах органів державного нагляду (контролю) переліків нормативно-правових актів, якими встановлено порядок здійснення заходів державного нагляду (контролю)
	3. Забезпечення вільного доступу до переліків НПА, вказаних в п. 1 та п. 2 на веб-сайтах ЦОВВ

Наведені напрямки вирішення проблем контрольно-перевірочної роботи є основними завданнями дерегулювання малого підприємництва у сфері державного нагляду (контролю). Виконання яких дозволить зменшити корупційні ризики у сфері державного нагляду (контролю), скоротити кількість перевірок суб'єктів господарювання, зменшити фінансові витрати та витрати часу на ознайомлення з законодавством та в цілому зменшити адміністративне навантаження на суб'єктів господарювання.

Література: 1. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 24.12.2014 № 76-VIII // Законодавство України/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/76-19>. 2. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V // Законодавство України/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-16>. 3. Деякі питання проведення заходів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.11.2015 № 902. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902-2015-p>. 4. Іванов Ю. Б., Малишко Ю. М., Сеніна А. О. Раціоналізація організаційних процедур надання адміністративних послуг суб'єктам малого підприємництва. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10 (184). С. 138–148. 5. Основні показники контрольно-перевірочної роботи за січень – грудень 2015 року. URL: sfs.gov.ua/data/material/000/105/156740/za_12_2015_narostayuchim.xls. 6. Перечень постановлений КМУ об утвердженні критерієв оценок степеня риска. URL: <https://buhgalter911.com/uk/news/news-80946.html>. 7. Презентація «Національний реєстр контролюючих органів». URL: <http://reestr.fru.org.ua/>. 8. Чуркин Э. Внедрение риск-ориентированной модели контрольно-надзорной деятельности в Российской Федерации. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi7z_mNsK7UAhVkJ5oKHdohaXoQFgghMAA&url=http%3A%2F%2Ffar.gov.ru%2Ffiles%2Flibrary%2F1429295038.src.pdf-d&usg=AFQjCNEwTy8OcXgBrS0f33h4WMxyurkdQg&sig2=TG8QI02PYaw422X0365drQ. 9. Best Practice Principles for Regulatory Policy on Regulatory Enforcement and Inspections. URL: <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/enforcement-inspections.htm>.

References: 1. Best Practice Principles for Regulatory Policy on Regulatory Enforcement and Inspections URL: <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/enforcement-inspections.htm>. 2. Churkin, E. "Vnedreniye risk-orientirovannoy modeli kontrolno-nadzornoj deyatelnosti v Rossiyskoy Federatsii" [Introduction of a risk-oriented model of control and supervision activities in the

Russian Federation]. 3. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwi7z_mNsK7UAhVkJ5oKHdoHAXoQFgghMAA&url=http%3A%2F%2Ffar.gov.ru%2Ffiles%2Flibrary%2F1429295038.src.pdf&usq=AFQjCNEwTy8OcXgBrS0f33h4WMxyurkDQg&sig2=TG8QI02PYaw42ZX0365drQ 4. Ivanov Yu. B., Malyshko Yu. M., Sienina A. O. *Ratsionalizatsiia orhanizatsiinykh protsedur nadannia administratyvnykh posluh subiektam maloho pidpriemnytstva* [Streamlined Organizational Procedures and Administrative Services to Small Businesses]. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2016. Issue 10 (184). P. 138–148. 5. [Legal Act of Ukraine] (2015). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902-2015-n> 6. [Legal Act of Ukraine] (2007). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/877-16> 7. [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/76-19> "Osnovni pokaznyky kontrolno-perevirochnoi roboty za sichen - hruuden 2015 roku" [The main indicators of check-up work for January-December 2015]. sfs.gov.ua/data/material/000/105/156740/za_12_2015_narostayuchim.xls "Prezentatsiia «Natsionalnyi reiestr kontroliuichykh orhaniv»" 8. [Presentation "National Register of Control Bodies"]. <http://reestr.fru.org.ua/> 9. Perechen postanovleniy KМУ ob utverzhdenii kriteriyev otsenki stepeni riska" [List of Cabinet of Ministers resolutions approving criteria for risk assessment]. <https://buhgalter911.com/uk/news/news-80946.html>

Інформація про авторів

Іванова Ольга Юрїївна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник сектора макроекономічного аналізу та прогнозування відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2 пов., м. Харків, 61166, Україна) e-mail: ivanosha@mail.ru.

Малишко Юлія Михайлівна – кандидат економічних наук, викладач Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: malishkoyulia@gmail.com).

Інформація об авторах

Іванова Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник сектора макроэкономического анализа и прогнозирования отдела макроэкономической политики и регионального развития, Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пер. Инженерный, 1а, 2 эт., г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: ivanosha@mail.ru).

Мальшко Юлия Михайловна – кандидат экономических наук, преподаватель Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; malishkoyulia@gmail.com).

Information about the authors

O. Ivanova – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Senior Researcher of Sector of Macroeconomic Analysis and Forecasting of Department of Macroeconomic Policy and Regional Development, Research Centre for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine; e-mail: ivanosha@mail.ru).

Yu. Malyshko – Ph.D. (Economics), Lecturer of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: malishkoyulia@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
07.03.2017 р.*

JEL Classification: B41, B53

УДК 330.1+330.4

ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУКУПНОГО (АГРЕГОВАНОГО) РИНКУ

Кім О. О.

Анотація. У статті порушено загальну проблему аналізу розподілу доходів із точки зору формування ефективного сукупного попиту. Висунуто теорему рівноваги агрегованого ринку, яка свідчить про залежність між розподілом доходів серед групами споживачів із різною схильністю до споживання та відносним розміром сукупного попиту порівняно з сукупними доходами. У результаті аналізу моделі агрегованого ринку доведено, що розподіл доходів на користь груп споживачів із більшою схильністю до споживання призводить до збільшення сукупного попиту. Розподіл доходів на користь груп споживачів із меншою схильністю до споживання призводить до зменшення сукупного попиту.

© Кім О. О., 2017

Ключові слова: розподіл доходів, ефективний попит, теорія загальної рівноваги агрегованого ринку, теорема рівноваги агрегованого ринку, схильність до споживання, модель агрегованого ринку.

ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОВОКУПНОГО (АГРЕГИРОВАННОГО) РЫНКА

Ким А. А.

Аннотация. В статье поставлена актуальная проблема анализа распределения доходов с точки зрения формирования эффективного совокупного спроса. Выдвинута теорема равновесия агрегированного рынка, которая свидетельствует о зависимости между распределением доходов среди групп потребителей с разной склонностью к потреблению и относительной величиной совокупного спроса сравнительно с совокупными доходами. В результате анализа модели агрегированного рынка доказано, что распределение доходов в пользу групп потребителей с большей склонностью к потреблению приводит к увеличению совокупного спроса. Распределение доходов в пользу групп потребителей с меньшей склонностью к потреблению приводит к уменьшению совокупного спроса.

Ключевые слова: распределение доходов, эффективный спрос, теория общего равновесия агрегированного рынка, теорема равновесия агрегированного рынка, склонность к потреблению, модель агрегированного рынка.

THE BASIS OF AGGREGATE MARKET RESEARCH

O. Kim

Abstract. The article touches upon the actual problem of analyzing income distribution in terms of formation of effective aggregate demand. There advanced a theorem of aggregated market equilibrium, which shows the relationship between distribution of income among consumer groups with different propensity to consume and relative value of aggregate demand in comparison with aggregate income. As a result of the analysis of the aggregate market model, it is proved that distribution of income in favor of consumer groups with a greater propensity to consume leads to an increase in aggregate demand. Distribution of income in favor of groups of consumers with a lower propensity to consume leads to a reduction in aggregate demand.

Keywords: income distribution, effective demand, theory of general equilibrium of aggregate market, theorem of aggregate market equilibrium, propensity to consume, aggregated market model.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями: Вивчаючи економічні науки, особливо економічну теорію, створюється (можемо отримати) враження, що економісти розглядали людей окремо у двох зовсім окремих типах економічних ролей – у якості виробника (капіталіст, землевласник, менеджер, найманий працівник та інші варіанти) та у якості покупця (сноб, той що приєднується до більшості, особа, що приймає рішення, носій потреб та інші варіанти). Розглядаючи (При розгляді) окремо теорію (і) виробництва та торгівлі вдається, що нібито представники цих типів ніяк не пов'язані між собою, тож ринки, які вони репрезентують нібито також розірвані. Але між цими двома типами ринків та типами економічних ролей існує тісний зв'язок – насправді це одні й ті самі люди, які заробляють гроші на ринку ресурсів та витрачають їх на ринку споживчих товарів, тому ці два типи ринку пов'язані між собою не тільки з боку пропозиції споживчих товарів (формування якої аналізується дуже ретельно), але й з боку попиту на споживчі товари (відносно якого відомо не так багато). Формування попиту, звісно, аналізувалося в аспекті потреб, корисності, теорій цінності, але значно менше уваги приділялося значенню розподілу доходів у цьому питанні. Крім того, процес кругообігу на ринку передбачає взаємозв'язок між доходами, які формуються на ринку ресурсів, привласнюються домогосподарствами та потім витрачаються на придбання товарів на ринку споживчих товарів. Але цей взаємозв'язок не аналізується, більшість економістів ігнорують той факт, що частина доходів не потрапляє на ринок споживчих товарів, а інша частина потрапляє, але не витрачається і залишаються у вигляді грошових залишків. Здебільшого проблеми економічних криз, циклічності, недостатнього попиту, перевиробництва мають основним чинником нерівновагу сукупного (агрегованого) ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Л. фон Мізес розрізняє (цілком доречно) попит на залишки грошей та попит на багатство і товари [1, с. 419], а в подальшому він зазначає, що більш швидке зростання цін у відношенні до заробітної платні несприятливим чином впливає на робітників та службовців – класи, які мають більшу схильність до споживання, а страта власників збільшує споживання непропорційно, збільшуючи заощадження (це твердження може бути інтерпретоване наступним чином, більш ймовірним та безумовним: низькі доходи вимушують обмежувати витрати відповідних верств населення, а високі доходи призводять до збільшення заощаджень та залишків грошей) [1, с. 511]. Але у вказаному розділі автор приділяє більше уваги

аналізу інфляційної політики та не робить логічний висновок, щодо деградації споживання внаслідок несприятливої структури доходів.

П. Кругман у власній статті (2014) зазначив, що найбільш серйозною проблемою, яка стоїть перед світовою економікою, або принаймні перед відносно багатими країнами (далі він наводить у прикладі США та Європу – вочевидь країни Європейського союзу), є недостатній попит: люди не витрачають у достатній мірі для використання наявного виробничого потенціалу [2, с. 15].

Схожих висновків дійшов і Р. Солоу – він висуває питання щодо тривалого застою та аргументує цю проблему свідченням про те, що останніми роками лише економічний бум, пов'язаний із інтернет-компаніями та житлом були здатні забезпечити добробут, але це не триває довго [3, с. 15].

Нерівність у якості найважливішої проблеми бачить Дж. Стігліц – він стверджує, що є можливість одночасно забезпечити більш високе зростання, стабільність та меншу нерівність в умовах лібералізму та сильнішої конкуренції ринку [4, с. 18]. Проф. Стігліц характеризує залежність між нерівністю у розподілі доходів та ефективним попитом, за його словами, безробітні приєднуються до загальної маси бідних та ще більше посилюють загальний депресивний стан. Він також стверджує, що багаті зберігають 75-85 % власних доходів, у той час, як бідніші верстви населення витрачають майже увесь власний дохід [5, с. 147, 151]. Раніше цю ідею обґрунтував проф. Маршалл, використовуючи положення Д. Бернуллі [6, с. 582-585]. У іншій книзі проф. Стігліц також відкриває таємницю вищезазначеної байдужості до проблеми розподілу доходів, процитувавши Р. Лукаса, який був проти вивчення та аналізу проблеми розподілу доходів економістами, а також вважав це питання соціально-політичним [7, с. 8].

Також є доречним зосередитись на формулюванні Дж. М. Кейнса щодо ефективного попиту: «Якщо для даної величини N (зайнятість) очікувана виручка більше, ніж сукупна ціна пропозиції, тобто, якщо D більше, ніж Z , то підприємці прагнуть збільшити зайнятість понад N ... до такої величини N , при якій Z дорівнюватиме D . Таким чином, рівень зайнятості визначається точкою перетину функцій сукупного попиту і сукупної пропозиції. Саме в цій точці очікуваний підприємцями прибуток буде найбільшим. Величину D в тій точці кривої функції сукупного попиту, де вона перетинається з функцією сукупної пропозиції, назвемо ефективним попитом» (перекладено автором) [8, с. 240-241]. В цьому визначенні є одне не зовсім зрозуміле місце, а саме – припущення «якщо D більше Z », що означає очікування підприємців отримати більше грошей, ніж за усі товари та послуги, що продані в межах економіки. Власне, схожа ситуація створюється на фінансовому ринку у стані економічного «буму» (коли роздувається фінансовий «пузир»).

Формулювання мети статті: Консервативний підхід до проблеми ефективності та розподілу доходів (часто використовують також термін соціальна справедливість, але я наголошую, що в цьому дослідженні йдеться лише про розподіл доходів – економічна частина складного та суперечливого явища «справедливість») полягає в тому, що проблеми економічної ефективності, виробництва та створення доходів відділяються від проблеми розподілу доходів, розриваючи цілісний ланцюжок функціонування ринку і аналізують окремо створення продуктів та послуг, та окремо їх продаж на ринку кінцевої продукції. В економічній науці детально та скрупульозно опрацьовані теоретичні, методологічні основи та практичний аналіз виробництва та продажів продукції, які нібито пов'язані одне з іншим лише через логістичний ланцюжок (логістика також аналізується дуже ретельно), але розподіл доходів якимось чином зникає в ортодоксальній теорії та австрійській традиції. Замість питання про розподіл доходів існує класова теорія: клас капіталістів отримує процент, клас підприємців – підприємницький дохід, клас робітників (працівників за наймом) – заробітну плату (найбільш досконально цю теорію обґрунтував проф. Мізес. Він вважав, що доходи створюються автоматично через механізм ринкових цін, який відбиває більш нагальну потребу, яка перетворюється у більшу цінність [1]). Але ця теорія не звертає уваги на те, що деякі робочі за одну й ту саму роботу на одному підприємстві отримують різну заробітну плату, деякі підприємці отримують збитки за ту саму продукцію, або послуги, за яку інші отримують прибуток (яскравий приклад наводиться у дослідженні колективу авторів під керівництвом проф. Ван Алстина [9]).

Більш цікавими для свого дослідження я вважаю наслідки диференціації доходів: взаємозв'язок формування доходів і міри їх розподілу та ефективний попит на споживчі товари і на інвестиційні товари, тобто грошовий зв'язок між ринком ресурсів та ринком споживчих товарів і послуг (в моделі також необхідно виділити ринок проміжної продукції, або, на початку дослідження, для більшої простоти моделі, додати його до ринку ресурсів).

Модель, яка зображує результати ітерацій на ринках ресурсів, споживчих товарів та послуг, а також проміжної продукції, я і називатиму надалі сукупним (або агрегованим) ринком.

Загальна рівновага агрегованого ринку – це стан, у якому рівновага спостерігатиметься водночас у межах усіх трьох складових агрегованого ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівновага на агрегованому ринку залежить від розподілу доходів, який наближається до ефективного серед бідніших і багатіших верств населення – неефективний розподіл доходів в умовах позитивної залежності схильності заощадження та попиту на грошові залишки призводить до зменшення сукупного попиту та тривалої кризи. Під ефективним розподілом доходів

розуміється міра розподілу, яка забезпечує найбільше використання доходів, тобто відповідає критерію ефективного попиту за Кейнсом.

Припустимо (1), що на агрегованому ринку діють X домогосподарств. Власність на ресурси розподілена таким чином: існують домогосподарства із двома наборами ресурсів, які приносять відповідні доходи $a < b$, які належать групам домогосподарств X_1 та X_2 . Вочевидь, сукупні доходи обчислюються таким чином: $D = a \times X_1 + b \times X_2$. Припустимо також (2), що схильність до споживання для доходів рівня a дорівнюватиме c/a , а для рівня $b - d/b$ (відповідно $c -$ середній мінімальний рівень базових потреб групи домогосподарств X_1 , а $d -$ середній мінімальний рівень базових потреб групи X_2). Якщо попит є ефективним, за Кейнсом, то $Z = a \times X_1 + b \times X_2$, а рівень споживання на ринку споживчих товарів (D) дорівнюватиме (1):

$$\begin{cases} a \times X_1 + b \times X_2 \text{ якщо } c \geq a \text{ } b \leq d \\ a \times X_1 + b \times X_2 \text{ якщо } c < a \text{ } b < d \\ a \times X_1 + b \times X_2 \text{ якщо } c < a \text{ } b \leq d \\ a \times X_1 + b \times X_2 \text{ якщо } c \geq a \text{ } b < d \end{cases} \quad (1)$$

Очевидно, що ефективним розподілом доходів, згідно з теоремою, є розподіл за першим критерієм, тобто в умовах, якщо доходи дорівнюють середньому мініальному базовому рівню потреб. У трьох інших випадках сукупний попит буде меншим за потенціальний сукупний попит (та за сукупну пропозицію) на розмір (2):

$$(a - c) \times X_1 + (b - d) \times X_2. \quad (2)$$

Тоді алгебраїчне формулювання теореми матиме вигляд:

$$\begin{cases} C = \sum_{i=1}^n (m_i \times p_i) \rightarrow D; \\ p_i \rightarrow 1; \\ m_i \rightarrow \max, \end{cases} \quad (3)$$

де C – сукупний розмір споживання;
 n – кількість споживачів;
 m_i – дохід i -го споживача;
 p_i – схильність до споживання i -го споживача.

Припустимо, що доходи збільшилися за певної причини (наприклад, кредитної експансії – докладніше ця ситуація описана у проф. Мізеса [1, с. 515–517]) до $D_1 = a_1 \times X_1 + b_1 \times X_2 > a \times X_1 + b \times X_2$. У цьому випадку, як і було зазначено у вступній частині, вірною є нерівність $D > Z$. Протестуємо декілька варіантів розподілу доходів у цій моделі.

Розподіл доходів із невеликим розривом

У нормальному розподілі використаємо п'ять груп за доходами, вихідні дані моделі наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Вихідні дані моделі розподілу доходів із невеликим розривом

група	дохід	M	p	частота 1	частота 2	частота 3
1	10–20	15	1	5	15	4
2	20,01–30	25	0,95	10	10	6
3	30,01–40	35	0,7	12	7	7
4	40,01–50	45	0,6	10	6	10
5	50,01–60	55	0,4	5	4	15

Наведена модель у табл. 1 містить три набори частот (звісно, цими трьома варіантами можливі набори не обмежуються, але ці набори розкривають суть процесів на агрегованому ринку). Результати функціонування такого ринку показані на рис. 1:

Результати функціонування агрегованого ринку, які показані на рис. 1, свідчать про те, що концентрація доходів у п'ятій групі (з найвищими доходами) призводить до збільшення розриву між доходами та споживанням (483,5 дол. у першому наборі частот – 32,89 %, 326 дол. у другому наборі частот – 26,94 % та 756 дол. у третьому наборі частот – 43,7 %).

Розподіл доходів із великим розривом

Візьмемо ту ж саму модель, але збільшимо розрив у доходах і проаналізуємо наслідки.

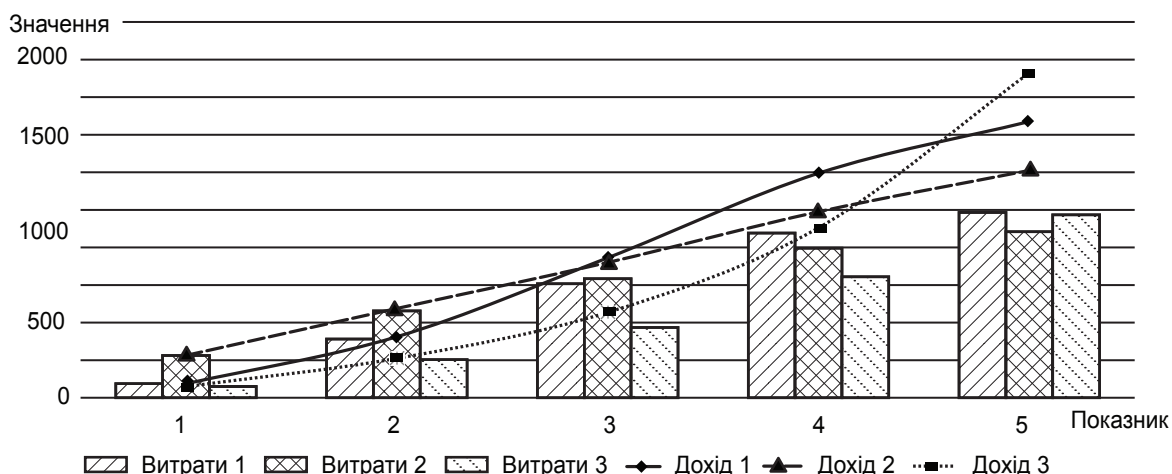

Рис. 1. Результати функціонування агрегованого ринку

Таблиця 2

Вихідні дані моделі розподілу доходів із великим розривом

група	дохід	M	p	частота 1	частота 2	частота 3
1	0–100	50	1	5	15	4
2	100,01–200	150	0,95	10	10	6
3	200,01–300	250	0,7	12	7	7
4	300,01–400	350	0,6	10	6	10
5	400,01–500	450	0,4	5	4	15

Як видно з даних табл. 2, цей «великий» розрив не є таким великим, яким він є у реальному житті, але загальна тенденція очевидна – із збільшенням частки доходів групи із меншою схильністю до споживання, розрив між доходами та споживанням збільшується. Результати зображені на рис. 2.

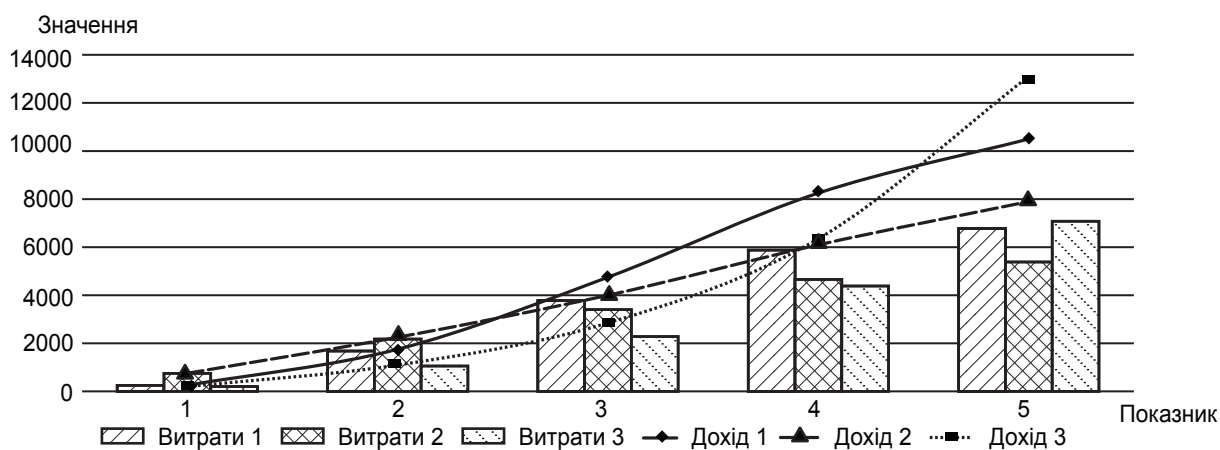

Рис. 2. Результати функціонування агрегованого ринку

Як показано на рис. 2, розрив між доходами та витратами збільшився: для першого набору частот це 3725 дол. (35,48 %), для другого – 2520 дол. (31,9 %), для третього – 6020 дол. (45,95 %). Таким чином, аналіз моделі агрегованого ринку свідчить про те, що збільшення розриву в доходах між споживачами із більшою схильністю до споживання (це найбідніші) та споживачами з меншою схильністю до споживання (це найбагатші, як було зазначено там же) призводить до зменшення відносного розміру сукупних витрат (щодо сукупних доходів).

Наслідки кредитної експансії та тимчасового буму

В результаті кредитної експансії сукупний дохід збільшиться, але нерівномірними темпами для різних категорій споживачів. Але збільшиться й розмір середнього мінімального рівня базових потреб. Таким чином, у результаті кредитної експансії можливі два наслідки: якщо більшими темпами збільшуються доходи споживачів із більшою схильністю до споживання, то це призведе до тимчасового наближення споживчих витрат до рівня доходів; якщо більшими темпами збільшаться доходи споживачів із меншою схильністю до споживання, то споживчі витрати можуть не наблизитись до рівня доходів або наблизитись меншими темпами.

Висновки дослідження і перспективи подальших розробок. Сформульовано визначення агрегованого ринку та загальної рівноваги агрегованого ринку. Визначено основну проблему аналізу агрегованого ринку – більше уваги дослідники приділяють саме питанням виробництва продуктів та формування загальної маси доходів, а набагато менше – питанням розподілу доходів та його подальшого впливу на формування сукупного попиту. Але покупці, які купують споживчі товари, є всі люди, які отримують дохід, тому людина, яка отримує менший дохід за власні потреби (вона не обов'язково є найбіднішою, її дохід є незадовільним), – це потенціал для розвитку ринку, тому формування попиту на ринку неможливо розглядати не враховуючи розподіл доходів. Подальше дослідження у цій сфері надасть можливість для вивчення причин кризових явищ в економіці та створить належне теоретичне обґрунтування для вирішення проблеми збільшення сукупного попиту в умовах закритого та відкритого ринку.

Література: 1. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. Челябинск: Социум, 2005. 878 с.

2. Кругман П. Увеличение спроса. Непреодоленный кризис. *Финансы и развитие*. 2014. № 3 (51). С. 15. 3. Солоу Р. Длительный застой. Богатые страны не могут переключиться с нейтральной скорости. *Финансы и развитие*. 2014. № 3 (51). С. 16. 4. Стиглиц Дж. Неравенство. Экономика должна служить обществу. *Финансы и развитие*. 2014. № 3 (51). С. 18–19. 5. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему. М.: Эксмо, 2015. 512 с. 6. Маршалл А. Принципы политической экономии. М.: Директ-Медиа, 2012. 2127 с. 7. Стиглиц Дж. Великое разделение. Неравенство в обществе, или Что делать оставшимся 99 % населения? М.: Эксмо, 2015. 480 с. 8. Кейнс Дж. М. Избранные произведения. М.: Экономика, 1993. 543 с. 9. Van A. Marshall W., Parker G. G., Choudary S. P. Pipelines, Platforms and the New Rules of Strategy URL: <https://hbr.org/2016/04/pipelines-platforms-and-the-new-rules-of-strategy>.

References: 1. Mizes L. Chelovecheskaya deyatel'nost': traktat po ekonomicheskoy teorii. Chelyabinsk: Sotsium, 2005. 878 p.

2. Krugman P. *Uvelicheniye sprosa. Npreodolennyy krizis* [The Increase in Demand. Unresolved Crisis]. *Finansy i razvitiye*. 2014. No. 3 (51). P. 15. 3. Solou R. *Dlitelnyy zastoy. Bogatyie strany ne mogut pereklyuchitsya s neytralnoy skorosti* [For a Long Period of Stagnation. Rich Countries Can Switch with a Neutral Speed]. *Finansy i razvitiye*. 2014. No. 3 (51). P. 16. 4. Stiglits Dzh. *Neravenstvo. Ekonomika dolzhna sluzhit obshchestvu* [Inequality. The Economy Should Serve Society]. *Finansy i razvitiye*. 2014. No. 3 (51). P. 18–19. 5. Stiglits Dzh. *Tsena neravenstva. Chem rassloeniye obshchestva grozit nashemu budushchemu*. M.: Eksmo, 2015. 512 p. 6. Marshall A. *Printsipy politicheskoy ekonomii*. M.: Direkt-Media, 2012. 2127 p. 7. Stiglits Dzh. *Velikoye razdeleniye. Neravenstvo v obshchestve, ili Chto delat ostavshimsya 99 % naseleniya?* M.: Eksmo, 2015. 480 p. 8. Keynes Dzh. M. *Izbrannyye proizvedeniya*. M.: Ekonomika, 1993. 543 p. 9. Van A. Marshall W., Parker G. G., Choudary S. P. Pipelines, Platforms and the New Rules of Strategy URL: <https://hbr.org/2016/04/pipelines-platforms-and-the-new-rules-of-strategy>.

Інформація про автора

Кім Олексій Олексійович – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: oleksii.kim@m.hneu.edu.ua).

Информация об авторе

Ким Алексей Алексеевич – кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики и менеджмента внешнеэкономической деятельности Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: oleksii.kim@m.hneu.edu.ua).

Information about the author

O. Kim – PhD, Associated Professor, Department of International Economics and Management of Foreign Economic Activity of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: oleksii.kim@m.hneu.edu.ua).

Стаття надійшла до ред.
10.03.2017 р.

МІЖНАРОДНІ РЕЙТИНГИ Й ІНДЕКСИ В СИСТЕМІ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Кириченко К. І.

Анотація. Світові глобалізаційні процеси та поширення міжнародної конкуренції стимулюють створення методологічної бази оцінювання соціальної, економічної та політичної сфер різних країн світу. У зв'язку з цим статтю присвячено аналізу міжнародних рейтингів та індексів, що розробляються провідними міжнародними установами й організаціями з метою дослідження різних напрямків діяльності країни. У процесі виконання роботи був використаний методичний апарат, що складається з дослідження, аналізу та синтезу, опису, порівняння, індукції, системного і комплексного підходу. Викладено ключові положення методик рейтингових оцінок, ідентифіковано перелік релевантних факторів, які виступають складовими інтегрального показника рейтингової оцінки.

Ключові слова: міжнародні рейтинги, міжнародні індекси, політика, економіка, соціальна сфера.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЕЙТИНГИ И ИНДЕКСЫ В СИСТЕМЕ ОЦЕНКИ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНЫХ, ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В УКРАИНЕ

Кириченко К. И.

Анотация. Мировые глобализационные процессы и распространение международной конкуренции стимулируют создание методологической базы оценки социальной, экономической и политической сфер разных стран мира. В связи с этим статья посвящена анализу международных рейтингов и индексов, разрабатываемых ведущими международными учреждениями и организациями с целью исследования различных направлений деятельности страны. В процессе выполнения работы был использован методический аппарат, состоящий из исследования, анализа и синтеза, описания, сравнения, индукции, системного и комплексного подхода. Изложены ключевые положения методик рейтингových оценок, идентифицирован перечень релевантных факторов, выступающих составляющими интегрального показателя рейтинговой оценки.

Ключевые слова: международные рейтинги, международные индексы, политика, экономика, социальная сфера.

INTERNATIONAL RANKINGS AND INDEXES IN THE SYSTEM FOR EVALUATION OF THE LEVEL OF SOCIAL, ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE

K. Kyrychenko

Abstract. The processes of globalization and international competition stimulate the creation of a methodological basis for evaluation of the social, economic and political spheres of different countries worldwide. Thus, the article is dedicated to analysis of international rankings and indexes developed by leading international organizations with the aim of investigating various areas of countries' activities. In the course of the study there used a methodical apparatus consisting of research, analysis and synthesis, description, comparison, induction, system and integral approach. The key provisions of ranking evaluation methods are presented, the list of relevant factors serving as components of the integral index of ranking evaluation is identified.

Keywords: international rankings, international indexes, politics, economy, social sphere.

Глобалізація світового господарства й активізація процесів транскордонного руху капіталів обумовили необхідність формування методологічної бази оцінювання соціальної, економічної і політичної сфер різних країн світу. Саме формалізована градація рівня розвитку цих процесів у кожній державі створює можливість

закордонним інвесторам і національним суб'єктам господарювання вибудувати раціональну стратегію власної поведінки в умовах ринкової економіки. Безумовно, кризові явища 2007–2008 рр. певним чином зменшили довіру економічних агентів до рейтингів, оскільки кредитні установи, які мали на той час високі рейтингові оцінки, не змогли уникнути банкрутства. Проте, якщо розглядати значення міжнародних рейтингів та індексів у межах оцінювання рівня ефективності трансформаційних процесів у державі, то справедливо зазначити, що вони є цілком інформативними та релевантними, оскільки відображають напрямок тренду державних перетворень.

Таким чином, дослідження сутнісних характеристики рейтингів та індексів, які оцінюють соціальну, економічну та політичну сфери в Україні, набуває значної актуальності, зважаючи на намагання нашої держави підвищити власну конкурентоспроможність і довіру закордонних партнерів до обраної стратегії євроінтеграції.

Зважаючи на значну кількість міжнародних рейтингів та індексів, які оцінюють різні соціальні (нерівність, добробут, освіченість тощо), економічні (інновації, інвестиції, відкритість тощо) та політичні (корупція, рівень демократії, прозорість виборчої системи тощо) аспекти функціонування держави, то їх дослідженню присвячені численні роботи вітчизняних науковців: І. В. Крив'язюк, Ю. В. Волинчук [1], Н. А. Кухарська [2], Н. А. Марченко [3], Н. Н. Писаренко [4], О. Л. Пластун, О. В. Дудкін [5], А. Н. Тищенко [6], Ю. Ю. Хватов [7], І. О. Штулер [8] та ін.

У той же час недостатня увага в роботах учених приділена питанням класифікації рейтингів у розрізі соціальної, економічної і політичної сфер характеристики функціонування держави, а також їх значенню в процесі оцінювання трансформаційних перетворень в Україні.

Метою цієї статті є дослідження сутнісних характеристик наявних міжнародних рейтингів та індексів, які оцінюють трансформаційні зміни в соціальній, економічній та політичній сферах України.

Розпочинаючи безпосереднє дослідження наявних методик рейтингування різних процесів і побудови індексів, зауважимо, що єдиних науково-методичних засад, які би були універсальними (хоча б у межах математичної формалізації інтегрального показника) не існує. Кожна методика індивідуальна, оскільки у виборку можуть включатись кількісні або якісні показники. Крім того, ці методики включають різну кількість показників із неоднаковими одиницями виміру. Тому основне місце при формуванні науково-методичних підходів до рейтингування та побудови індексів займає оцінка адекватності результатів, яка реалізується або математично за допомогою критеріїв достовірності моделі, або практично, порівнюючи отримані результати зі значеннями подібних рейтингів.

Значна кількість наявних рейтингів та індексів дозволяють охарактеризувати ситуацію у країні в загальному вигляді, тобто надаючи комплексну соціально-економічну або соціально-політичну оцінку. Проте переважна більшість рейтингів та індексів зосереджена на характеристиці окремих векторів розвитку держави: соціальної сфери, економіки та політики.

Найбільш інформативні рейтинги й індекси, які надають можливість описати рівень трансформаційних процесів в Україні в межах конкретного напрямку функціонування держави (соціальна сфера, економіка та політика), та їх взаємозв'язок формалізовані за допомогою рис. 1.

Таким чином, зупинимось на дослідженні кожного з наведених індексів більш детально. Розглядаючи соціальну сферу в Україні, зауважимо, що, на наш погляд, найбільш репрезентативними є такі індекси: індекс розвитку людського потенціалу й індекс соціального прогресу. Саме ці рейтинги дозволяють оцінити результати трансформаційних змін у країні, що пов'язані з підвищенням рівня життя населення, можливості українців реалізувати себе та відчуттям соціальної захищеності.

Отже, досліджуючи індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index), зауважимо, що він являє собою середньоарифметичну величину трьох рівнозначних компонентів: доходу (визначається показником валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності в доларах США на душу населення); освіти (визначається показниками грамотності та частки учнів серед дітей і молоді у віці від 6 до 23 років); довголіття (визначається через очікувану тривалість життя). Шкала оцінювання цього індексу така: значення нижче 0,5 од. – низький рівень людського розвитку; 0,5–0,8 од. – середній рівень; 0,8 од. і більше – високий рівень розвитку. Визначається ця рейтингова оцінка експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів [9].

Своєю чергою, індекс соціального прогресу (The Social Progress Index) базується на комбінації даних із опитувань громадської думки, оцінок експертів у галузі розвитку та статистичної інформації міжнародних організацій соціального спрямування. При визначенні успіхів тієї чи іншої країни в галузі соціального прогресу враховуються понад 50 показників, об'єднаних у три основні групи: основні потреби людини, основи благополуччя людини; можливості розвитку людини. Індекс вимірює досягнення кожної країни за шкалою від 0 (найменший ступінь стійкості) до 100 (найбільший ступінь стійкості) на основі отриманих даних у трьох базових категоріях [10].

Вищерозглянуті індекси дають можливість комплексно дослідити зміни у соціальній сфері, тому доцільно проаналізувати позицію України серед інших держав згідно з їх методикою (табл. 1).

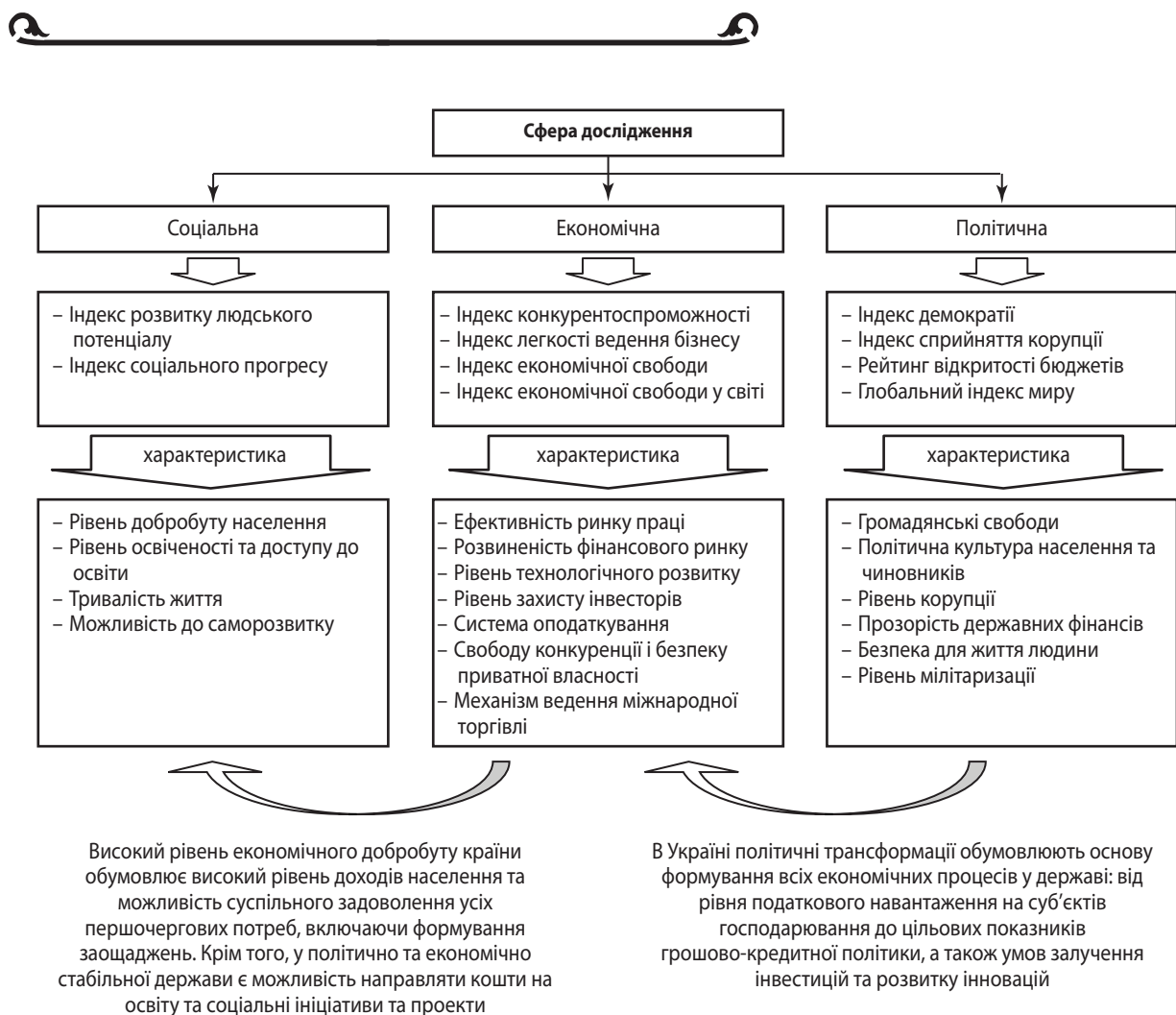

Рис. 1. Групування міжнародних рейтингів відповідно до сфер дослідження та їх характеристика і взаємозв'язок

Таблиця 1

Динаміка позиції України у рейтингах, які оцінюють соціальне становище протягом 2008–2016 рр., місце серед країн світу

Показник	Рік								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Рейтинг за індексом розвитку людського потенціалу	76	85	69	76	78	83	83	81	84
Рейтинг за індексом соціального прогресу*	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	62	62	63

* – почали визначати з 2014 р.

На основі даних, наведених в табл. 1, зазначимо, що абсолютні значення досліджуваних індексів свідчать про середній рівень соціального розвитку в Україні. Проте динаміка рейтингових позицій України серед інших країн світу в останні три роки має спадний характер. Отже, справедливо зазначити, що реформи, які проводить уряд нашої держави, не призводять до покращення життя громадян – так зменшується тривалість життя, відсутнє відчуття соціальної захищеності та можливості вільного вибору. Це свідчить про неефективність трансформацій у країні, пов'язаних із пенсійним забезпеченням, медичною сферою, а також середньою та вищою освітою.

Виходячи з того, що економічна складова складніша, ніж соціальна, то для її характеристики було обрано чотири різних індекси, а саме: індекс конкурентоспроможності, індекс легкості ведення бізнесу, індекс економічної свободи й індекс економічної свободи в світі. Кожен з розглянутих індексів характеризує різні аспекти економічних процесів у державі. Отже, розглянемо кожен із них більш детально. Індекс

конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index) розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму, сутність якої полягає у комбінації загальнодоступних статистичних даних і результатів глобального опитування керівників компаній. Індекс глобальної конкурентоспроможності складається зі 113 змінних, які об'єднуються в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів і послуг, ефективність ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал. На основі цього рейтингу можна дійти висновку про найбільші конкурентні переваги та недоліки досліджуваної країни [11].

Безумовно, індекс конкурентоспроможності можна віднести і до показників, які описують функціонування держави комплексно. Проте, на наш погляд, сама категорія «конкурентоспроможність» повною мірою характеризує економічний потенціал країни та дозволяє стверджувати про сформовану базу для успішних трансформаційних перетворень у країні. Крім того, переважна більшість складових досліджуваного індексу відносяться до характеристики економічної сфери держави. Значення цього індексу є інформативним для національних суб'єктів господарювання, оскільки надає їм можливість оцінити рівень конкуренції в середовищі, в якому вони працюють, порівняно з іншими країнами, якщо в них є бажання виходити на інші ринки, а також зрозуміти, з якого ринку приходить закордонна компанія до України.

Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business) покладений в основу градації країн за рівнем створених ними сприятливих умов ведення бізнесу. Дослідження проводиться за методикою Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації. У складанні рейтингу беруть участь різноманітні експерти – бізнес-консультанти, юристи, експедитори, бухгалтери, урядовці, а також провідні економісти різних країн, які надають експертно-методичну допомогу. При розрахунку індексу враховуються десять показників, які аналізують вартість і тривалість виконання підприємцем вимог щодо його реєстрації та власності, отримання дозволів на будівництво та підключення до системи електропостачання, легкість отримання кредитів, рівень захисту інвесторів, систему оподаткування, механізм ведення міжнародної торгівлі, виконання контрактів, специфіку вирішення проблем неплатоспроможності підприємства. Основним недоліком індексу легкості ведення бізнесу є те, що рейтинг країни формується по одному місту, яке в методології визначається як «найбільший діловий центр країни», та не враховуються інші міста, які мають інші умови для підприємницької діяльності, зазвичай набагато гірші [5]. Проте на цей індекс орієнтується багато середніх і малих за розміром інвесторів, які бажають розпочати бізнес в Україні.

Специфіка двох наступних індексів полягає в тому, що вони характеризують рівень участі державних в активізації економічних перетворень у державі. Так, індекс економічної свободи у світі (Economic Freedom of the World) описує рівень підтримки державними органами влади економічної свободи в державі. Своєю чергою, під економічною свободою розуміється: свобода особистого вибору, добровільний обмін, свобода конкуренції і безпека приватної власності. Для побудови сумарного показника рейтингу використовуються сорок дві змінні, які застосовуються для вимірювання ступеня економічної свободи в п'яти напрямках: розмір держави, правова система та права власності, стабільність і відкритість грошового ринку, свобода міжнародної торгівлі, регуляторна політика. Кожен із компонентів вимірюється від 0 до 10, а їх середньоарифметичний показник дає підсумковий індекс. Статистичні дані спираються на інформацію від ООН, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Всесвітньої організації торгівлі, Європейського банку реконструкції та розвитку і аудиторської компанії PricewaterhouseCoopers. Сумарний індекс дозволяє порівнювати рівні економічної свободи у світі в різні періоди часу [7].

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom) розраховується як середнє арифметичне 10 показників різних «свобод країн», ці показники згруповані в чотири «стовпи економічної свободи»: верховенство права (права власності, свобода від корупції); обмежене втручання уряду (фіскальна свобода, державні витрати); регуляторна ефективність (свобода підприємництва, свобода праці, грошово-кредитна свобода); відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода). Кожен показник оцінюється від 0 до 100 балів, і чим вище рівень економічної свободи у країні за цим критерієм, тим більше кількість балів. Відповідно до рівня результативного показника країни розмежовують на п'ять груп: «вільні», «переважно вільні», «помірно вільні», «переважно невольні» і «невільні» [2].

Отже, використасмо вищенаведені рейтинги для оцінювання позицій України та дослідження динаміки змін економічної ситуації у країні (рис. 2).

Аналізуючи індекс конкурентоспроможності, доцільно зауважити, що протягом досліджуваного періоду його значення коливалось у проміжку від 89 місця до 72 місця. Це свідчить про низький рівень глобальної конкурентоспроможності економіки України. В основу негативних тенденцій покладені невирішені проблеми з безробіттям, розвитком фінансового ринку та падінням обсягів виробництва товарів, робіт і послуг.

Динаміка індексу легкості ведення бізнесу свідчить, що протягом 2008–2016 рр. позиція України покращилася на 58 пунктів, що здебільшого відбулося за рахунок зменшення часу на процес заснування

бізнесу, скорочення етапів механізму реєстрації власності та впровадження електронної системи сплати податків. Водночас невирішеними залишилися питання удосконалення процесів отримання дозволу на будівництво, підключення до системи електромереж і водопостачання, тривалим і складним залишається процес ліквідації бізнесу.

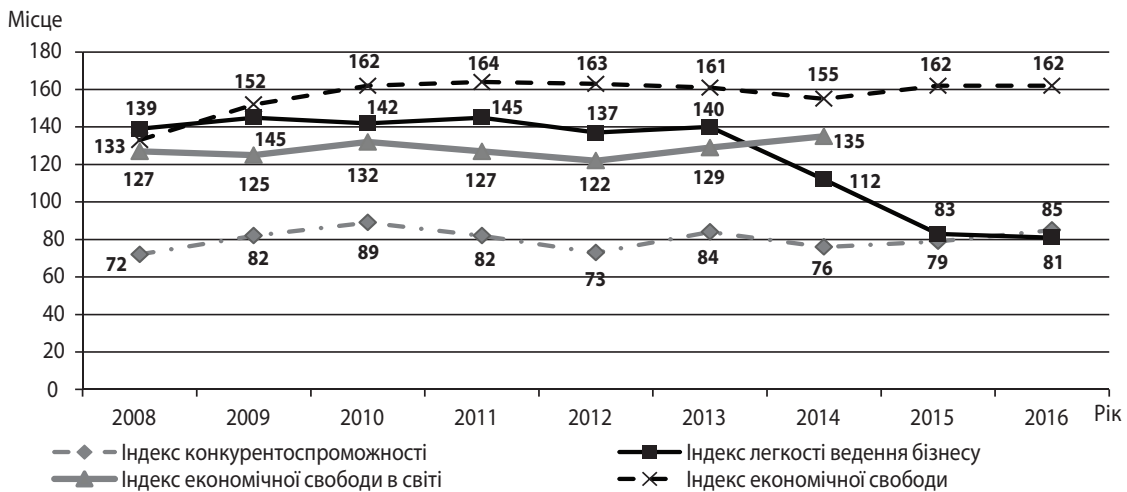

Рис. 2. Динаміка позиції України у рейтингах, які оцінюють економічне становище протягом 2008–2016 рр., місце серед країн світу

Значення позиції України в рейтингу економічної свободи у світі дозволяє стверджувати про неможливість нашої держави піднятися вище 122 місця за дев'ять років. Ця ситуація зумовлена низькими показниками розвитку правової системи, недостатньою відкритістю грошового ринку та недосконалим регулюванням ринку праці.

Індекс економічної свободи свідчить про погіршення ситуації протягом 2008–2016 рр., при цьому у 2016 р. Україна посіла 162 місце серед 178 країн, що характеризує її як країну з невеликою економікою. Слабка позиція держави зумовлена низькими показниками у сферах захисту прав власності, свободи інвестицій та фінансової свободи.

Таким чином, узагальнюючи дослідження рейтингів, які характеризують економічні процеси в Україні, зауважимо, що розпочаті після революції 2014 р. реформи не знайшли свого відображення в реальних показниках розвитку України. Позитивна тенденція спостерігається тільки в розрізі індексу легкості ведення бізнесу, проте реального зростання обсягу виробленої продукції, обсягу експортованої продукції, ВВП на душу населення, реальних доходів населення та інших показників в Україні не відбулось. Можна зазначити, що більшість рейтингів свідчить про погіршення рівня розвитку економіки України.

Неможливість розвитку будь-яких процесів в Україні у відриві від політичних процесів у державі зумовлюють важливість аналізу саме третьої групи індексів. Рейтинги, що характеризують політичну складову розвитку України, зумовлюють всі розглянуті вище деструктивні процеси в соціальній та економічних сферах. Отже, найбільш повно, на наш погляд, політичну ситуацію в Україні відображають індекс демократії, індекс сприйняття корупції, рейтинг відкритості бюджетів та світовий показник миру.

Зупиняючись на кожному з індексів більш детально, зауважимо, що індекс демократії (The Democracy Index) – найбільш розповсюджений рейтинг оцінювання режиму правління в державі. При складанні цього індексу враховуються 60 різних показників, які згруповані за такими п'ятьма категоріями: вибори та плюралізм, громадянські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення і політична культура. Індекс демократії є середньозваженим показником результатів 60 питань, кожне з яких має дві або три дозволених альтернативних відповіді. Окрім числової оцінки та ранжування, індекс також класифікує країни як один із чотирьох типів режиму: повні демократичні держави, недосконалі демократії, гібридні й авторитарні режими [12].

Індекс сприйняття корупції (The Corruption Perceptions Index) виступає як найбільш актуальний показник для характеристики політичного середовища в Україні. Корупція вважається найбільшим деструктивним фактором, який нівелює усі трансформаційні процеси в нашій державі. Цей рейтинг розраховується за методикою міжнародної неурядової організації Transparency International і базується на взаємозв'язку кількісних і якісних показників. Згідно з розробленим підходом вважається, що надійним джерелом інформації виступають думки та свідчення тих експертів, які безпосередньо стикаються з корупцією або професійно

займаються її вивченням. Індекс розподіляє країни та території за шкалою від 0 (найвищий рівень корупції) до 100 (найнижчий рівень корупції) на основі сприйняття рівня корумпованості державного сектора [13].

Наступним досліджуваним індексом є індекс відкритості бюджетів (The Open Budget Index). Результати цього рейтингу не дуже часто аналізуються в Україні, проте, на наш погляд, інтегральний показник, який описує рівень доступності суспільства до механізмів формування доходів бюджету та напрямків витрачання державних коштів, повинен неодмінно включатись до списку індексів характеристики рівня ефективності трансформаційних процесів в Україні. Розглядаючи специфіку формування цього індексу, зауважимо, що максимальне його значення в 100 балів досягається за рахунок позитивної оцінки 140 питань, які стосуються можливостей доступу громадськості до різної інформації, що міститься у восьми ключових бюджетних документах (формується на основі міжнародних стандартів належної практики). При аналізі вимірюються три аспекти того, як уряди керують державними фінансами: прозорість бюджету (кількість, рівень деталізації і своєчасність інформації про бюджет, що розміщується публічно); участь у бюджеті (можливості урядів надавати громадянському суспільству та широкій громадськості приймати рішення про те, як акумулюються та витрачаються державні ресурси); бюджетний нагляд (потенціал і повноваження офіційних інститутів у сфері регулювання процесів акумуляції і витрачання державних ресурсів) [14].

В умовах військового конфлікту на Сході України світовий показник миру (Global Peace Index) набуває особливого значення в оцінці дієвості політичної складової розвитку держави. Цей рейтинг, із одного боку, характеризує рівень насильства всередині держави, а з іншого – рівень агресивності його зовнішньої політики, тобто для України актуальним є перша складова рейтингу. В той же час, на наш погляд, якщо в країні є будь-який військовий конфлікт, незважаючи на те, хто був його ініціатором, то політичні сили країни повинні докласти всіх зусиль для його швидкої нейтралізації. В сучасних умовах світових міжнародних відносин завершення будь-якого військового конфлікту – це політичний компроміс. Отже, справедливо зауважити, що цей показник характеризує, які з держав можна вважати найбільш безпечними для життя людини.

Розрахунок цього рейтингу відбувається за методикою організації The Economist Intelligence Unit. Індекс складений на основі 23 якісних і кількісних показників, об'єднаних у три основні групи: наявність і масштаб конфліктів, рівень стабільності та безпеки всередині держави та рівень мілітаризації. По кожній групі показників країнам виставляється оцінка від 1 до 5 балів. Чим менше оцінка, тим більш мирно розглядається країна за цим критерієм [15].

Розглянувши сутність індексів, які оцінюють політичну складову функціонування держави, доцільно проаналізувати динаміку позиції України у системі цих індикаторів протягом 2008–2016 рр. (табл. 2).

Таблиця 2

**Динаміка позиції України у рейтингах, які оцінюють політичне становище протягом 2008–2016 рр.,
місце серед країн світу**

Показник	Рік									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Рейтинг за індексом демократії	53	н/д	67	79	80	85	92	88	86	
Рейтинг за індексом сприйняття корупції	134	146	134	152	144	144	142	130	131	
Рейтинг за індексом відкритості бюджетів	25	н/д	19	н/д	35	н/д	н/д	56	н/д	
Рейтинг світового індексу миру	80	100	97	69	71	111	141	150	156	

Аналізуючи індекс демократії протягом 2008–2016 рр., доцільно зазначити, що до 2011 р. в Україні була недосконала демократія та спостерігалось формування усіх необхідних засад для досягнення повної демократії, проте 2012–2013 рр. виявились переламними не з позитивної точки зору, а з негативної, що спричинило встановлення в наступних роках перехідного режиму. Така ситуація спричинена досить низькими показниками функціонування уряду, недотриманням політичної культури та значним погіршенням процедури виборів.

Досліджуючи індекс сприйняття корупції, виявлено, що протягом досліджуваного періоду спостерігаються незначні позитивні зміни, проте їх недостатньо, щоб навіть стверджувати про середній рівень корупції в Україні. Позитивні зміни в 2016 р. порівняно з 2011 р. відбулись за рахунок реформування поліції, роботи Національного антикорупційного бюро та активізації громадських організацій по боротьбі з корупцією. Найбільш гострою проблемою залишається «очищення» судової гілки влади.

Відкритість бюджетного процесу в Україні з кожним роком погіршується та знаходиться на незадовільному рівні. Про це свідчить значення рейтингу відкритості бюджету України в 2015 р. на рівні 56 місця, що відповідає градації – «обмежена відкритість бюджету». Отже, трансформація політики відкритості влади у фінансовому плані залишається на рівні декларування.

Результати оцінювання світового показника миру свідчать про щорічне суттєве погіршення рейтингу

починаючи з 2013 р., що цілком відповідає початку революції в Україні та активізацією військових дій на Сході країни.

Таким чином, неспроможність політиків в Україні досягти прозорості у сфері державних фінансів, побороти корупцію серед чиновників, досягти мирних домовленостей з Росією щодо врегулювання військового конфлікту та сформувати реально чинну нормативно-правову базу підтримки демократичних перетворень у державі спричиняє значні перепони в процесі досягнення соціальної справедливості й економічного зростання України.

Дослідивши вузькоспрямовані індекси характеристики окремо соціальної, економічної та політичної сфер функціонування держави, актуальним, на наш погляд, також є аналіз комплексних рейтингів. Дослідження цих рейтингів надасть можливість як одночасно охарактеризувати соціо-економіко-політичний стан України, так і зрозуміти, чи відображають вони ті негативні тенденції, які були нами вже встановлені раніше. Таким чином, розглянемо такі два комплексні рейтинги: індекс процвітання країн світу, індекс недієздатності держав та з'ясуємо як вони характеризують трансформаційні процеси в Україні.

Отже, індекс процвітання країн світу (The Legatum Prosperity Index) – це комбінований показник, який вимірює досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя і передових досягнень. Індекс складається на основі безлічі різних показників, об'єднаних у дев'ять категорій, які відображають різні аспекти функціонування держави: 1) економіка; 2) підприємництво; 3) управління; 4) освіта; 5) охорона здоров'я; 6) безпека; 7) особисті свободи; 8) соціальний капітал; 9) екологія. Рейтинг кожної країни визначається шляхом обчислення середньозваженого значення зазначених індикаторів, кожен із яких визначається як основа процвітання. Показники базуються на статистичному аналізі, соціологічних дослідженнях та експертних оцінках. Масив вхідних даних для побудови рейтингу формується завдяки інформації, наданої ООН, Світовим банком, Організацією економічного співробітництва і розвитку, Світовою Організацією Торгівлі, Gallup, Economist Intelligence Unit, IDC, Pyramid Research і інших інститутів [16].

Своєю чергою, індекс недієздатності держав (The Fragile States Index) – комплексний показник, який характеризує здатність влади контролювати цілісність своєї території, а також демографічну, політичну й економічну ситуацію у країні. Цей індекс позиціонується як порівняльний інструмент для оцінки ризику та прогнозування внутрішньодержавних конфліктів. При складанні індексу експерти протягом року аналізують 12 критеріїв, які об'єднані в три групи: соціальні, економічні та політичні. Оцінка проводиться за такими параметрами: демографічний тиск; рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічна ситуація; криміналізація держави; роздробленість у силових структурах і еліті; переміщення біженців всередині країни; зростання реваншистських настроїв; кількість наданих державою послуг; прихильність виконання законів і дотримання прав людини; зовнішнє втручання. Загальний результат являє собою суму всіх індикаторів (максимальна оцінка – 120 балів), що є основоположним показником під час складання рейтингу [17].

Таким чином, справедливо зауважити, що індекс процвітання країн світу (у своїй більшості) об'єднує соціальну, економічну й екологічну складові розвитку держави, а індекс недієздатності держав надає комплексну характеристику державним процесам у розрізі соціальної, економічної та політичної сфер. Складність розрахунку цих індексів, на наш погляд, полягає у великій кількості показників, що спричиняє необхідність використання різних методів нормалізації та врахування пріоритетності.

Отже, прослідкуємо на основі практичних даних (рис. 3), яким чином трансформаційні процеси в Україні охарактеризовані в динаміці за допомогою індексу процвітання країн світу й індексу недієздатності держав.

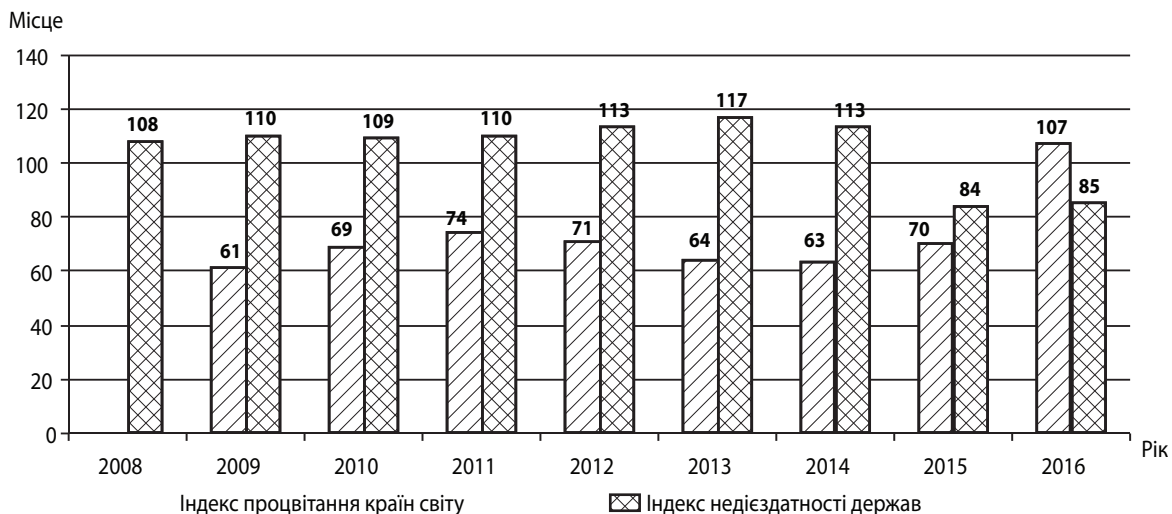

Рис. 3. Динаміка позиції України у рейтингах, які комплексно оцінюють становище держави за 2008–2016 рр.,

місце серед країн світу

Аналіз індексу процвітання країн світу свідчить, що протягом 2009–2016 рр. в Україні погіршилася ситуація, адже у рейтингу держава втратила 46 пунктів і зайняла 107 місце із 149 можливих. Відповідно до цього показника найбільш проблемними напрямками є сфера людського капіталу, безпеки та захисту, державного управління та здоров'я. Протягом же 2009 р. та 2015 р. цей індекс не відображає значного коливання рейтингових позицій, що свідчить про його незначну чутливість до зміни певних соціально-політичних процесів в Україні.

Своєю чергою, індекс недієздатності держав характеризує погіршення позиції країни, адже протягом досліджуваного періоду Україна піднялася на 23 пункти й опинилася серед групи держав із підвищеним рівнем небезпеки. Такій ситуації посприяли ступінь втручання інших держав, рівень делегітимізації і корупційність державних структур, а також рівень впливу групових еліт. Цей індекс більш об'єктивно описує трансформаційні зміни в Україні, проте в його розрахунку явний пріоритет віддається політичній сфері розвитку держави, тому за умови економічних, соціальних або екологічних змін у державі результати його розрахунку не будуть відображати наявних трансформаційних перетворень.

Таким чином, справедливо зробити висновок, що комплексні рейтинги втрачають свою чутливість і не відображають трансформаційних змін у державі. На наш погляд, це пов'язано зі складністю правильного встановлення пріоритетності показників і вибору найбільш релевантних характеристик різних сфер функціонування держави.

Отже, варто зазначити, що міжнародні рейтинги й індекси відіграють важливу роль у динаміці світового розвитку, адже є ефективними інструментами виявлення проблем у політичній, економічній і соціальній сферах. Узагальнюючи дослідження рейтингових позицій України в межах аналізованих напрямків, зауважимо, що для нашої країни їх абсолютні значення свідчать тільки про низький рівень розвитку економіки, соціальної захищеності населення та непрозорості політичних процесів. У той же час основна роль міжнародних рейтингів та індексів для України повинна проявитись у характеристиці позитивних зрушень у державі й ефективності проведених реформ, а також підвищенні відповідальності перед світовою спільнотою вітчизняних органів державної влади. Це можливо досягти завдяки поступовому покращенню позицій України в межах всіх аналізованих міжнародних рейтингів та індексів, що, своєю чергою, повинно відбуватись завдяки переходу України на модель стійкого зростання. Водночас високий рівень ефективності реформ в Україні повинен досягатись тільки за рахунок трансекторального соціо-економіко-політичного взаємозв'язку.

Окреслюючи напрямок подальших досліджень, зауважимо, що достатньо велика кількість індексів і відмінність у методиках їх розрахунку дає можливість отримати об'єктивну інформацію стосовно різних аспектів функціонування держави. Проте можна із запропонованих міжнародними організаціями методик не враховує специфіки національного розвитку соціальних, економічних і політичних процесів у державі, що обумовлює необхідність розробки науково-методичного підходу до рейтингового оцінювання соціо-економіко-політичного стану України.

Література: 1. Gail Perry V. Giving Credit Where Credit is Due: The Psychology of Credit Ratings. *Journal of Behavioral Finance*. 2008. Vol. 9. Issue 1. P. 15–21. 2. Gonis E., Paul S., Tucker J. Rating or no rating? That is the question: an empirical examination of UK companies. *The European Journal of Finance*. 2012. Vol. 18. Issue 8. P. 709–735. 3. Крив'язюк І. В., Волинчук Ю. В. Україна в міжнародних економічних рейтингах: посткризові синдроми чи апокаліпсис? *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 10 (160). С. 56–62. 4. Кухарская Н. А. Украина в международных рейтингах конкурентоспособности и инновационного развития. *Економіст*. 2017. № 1. С. 5–13. 5. Марченко Н. А. Рейтингова оцінка України за рівнем інвестиційної привабливості. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2011. № 2 (10). С. 94–100. 6. Human Development Reports: office site. URL: <http://hdr.undp.org/>. 7. The Fund for Peace: office site. URL: <http://global.fundforpeace.org/>. 8. The International Budget Partnership: office site. URL: <http://www.internationalbudget.org/>. 9. The Legatum Prosperity Index: office site. URL: <http://www.prosperity.com/>. 10. The Social Progress Imperative: office site. URL: <http://www.socialprogressimperative.org/>. 11. Transparency International: office site. URL: <https://www.transparency.org/>. 12. Vision of Humanity Index: office site. URL: <http://visionofhumanity.org/>. 13. World Economic Forum: office site. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>. 14. Economist: office site. URL: <https://www.eiu.com/>. 15. Писаренко Н. Н. Виміри соціально-економічного розвитку України в міжнародних рейтингах. *Водний транспорт: зб. наук. пр. КДАВТ*. 2012. Вип. 3. С. 141–146. 16. Пластун О. Л., Дудкін О. В. Міжнародні інвестиційні рейтинги як засіб усунення інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 3. С. 191–198. 17. Тищенко А. Н. Конкурентоспособность Украины в мировых рейтингах. *Проблеми економіки*. 2011. № 3. С. 3–8. 18. Хватов Ю. Ю. Сравнительный анализ международных рейтингов инвестиционной привлекательности. *Академічний огляд*. 2013. № 2. С. 147–153. 19. Штулер І. О. Сучасні тенденції позиціонування України в світових рейтингах в умовах циклічних коливань економіки. *Економіка та управління національним господарством*. 2016. № 2. С. 210–213.

References: 1. Gail Perry V. Giving Credit Where Credit is Due: The Psychology of Credit Ratings. *Journal of Behavioral Finance*. 2008. Vol. 9. Issue 1. P. 15–21. 2. Gonis E., Paul S., Tucker J. Rating or no rating? That is the question: an empirical examination of UK companies. *The European Journal of Finance*. 2012. Vol. 18. Issue 8. P. 709–735. 3. Kryviziuk I. V., Volynchuk Yu. V. *Ukraina v mizhnarodnykh ekonomichnykh reitynhakh: postkryzovi syndromy chy apokalipsys?* [Ukraine in the International Economic Rankings: Post-Crisis Syndromes or the Apocalypse?] *Aktualni problemy ekonomiky*. 2014. No. 10 (160). P. 56–62. 4. Kukharskaya N. A. *Ukraina v mezhdunarodnykh reitingakh konkurentosposobnosti i innovatsionnogo razvitiya* [Ukraine in International Ratings of Competitiveness and Innovation]. *Ekonomist*. 2017. No. 1. P. 5–13. 5. Marchenko N. A. *Reitynhova otsinka Ukrainy za rivnem investytsiinoi pryvablyvosti* [The Rating of Ukraine in Terms of Investment Attractiveness]. *Naukovyi visnyk ChDIEU*. 2011. No. 2 (10). P. 94–100. 6. Human Development Reports: office site. URL: <http://hdr.undp.org/>. 7. The Fund for Peace: office site. URL: <http://global.fundforpeace.org/>. 8. The International Budget Partnership: office site. URL: <http://www.internationalbudget.org/>. 9. The Legatum Prosperity Index: office site. URL: <http://www.prosperity.com/>. 10. The Social Progress Imperative: office site. URL: <http://www.socialprogressimperative.org/>. 11. Transparency International: office site. URL: <https://www.transparency.org/>. 12. Vision of Humanity Index: office site. URL: <http://visionofhumanity.org/>. 13. World Economic Forum: office site. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>. 14. Economist: office site. URL: <https://www.eiu.com/>. 15. Pysarenko N. N. *Vymiry sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v mizhnarodnykh reitynhakh* [Measurements of Socio-Economic Development of Ukraine in the International Rankings]. *Vodnyi transport: zb. nauk. pr. KDAVT*. 2012. Issue 3. P. 141–146. 16. Plastun O. L., Dudkin O. V. *Mizhnarodni investytsiini reitynhy yak zasib usunennia informatsiinoi asymetrii na makroekonomichnomu rivni* [International Investment Ratings as Means of Information Asymmetry Elimination on the Macroeconomic Level]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*. 2012. No. 3. P. 191–198. 17. Tishchenko A. N. *Konkurentosposobnost Ukrainy v mirovykh reitingakh* [The Competitiveness of Ukraine in the World Rankings]. *Problemy ekonomiky*. 2011. No. 3. P. 3–8. 18. Khvatov Yu. Yu. *Sravnitelnyy analiz mezhdunarodnykh reitingov investitsionnoy privilekatelnosti* [Comparative Analysis of International Ratings of Investment Attractiveness]. *Akademichnyi ohliad*. 2013. No. 2. P. 147–153. 19. Shtuler I. O. *Suchasni tendentsii pozytsiuvannia Ukrainy v svitovykh reitynhakh v umovakh tsyklichnykh kolyvan ekonomiky* [Current Trends in the Positioning of Ukraine in the World Rankings in Terms of Cyclical Fluctuations in the Economy]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*. 2016. No. 2. P. 210–213.

Інформація про автора

Кириченко Костянтин Іванович – асистент кафедри управління Сумського державного університету (вул. Римської-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна; e-mail: irdepartment@ukr.net).

Информация об авторе

Кириченко Константин Иванович – ассистент кафедры управления Сумского государственного университета (ул. Римского-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина; e-mail: irdepartment@ukr.net).

Information about the author

K. Kyrychenko – Assistant of Department of Management of Sumy State University (2 Rymkoho-Korsakova Str., Sumy, 40007, Ukraine; e-mail: irdepartment@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
20.03.2017 р.*

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СПРЯМОВАНОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Валуйський І. А.

Анотація. Бюджетна політика відіграє важливу роль у розвитку галузей національної економіки, його стимулюванні та підтриманні соціальних стандартів. Вона визначає дієвість більшості фінансових інструментів, які знаходяться у розпорядженні держави. Проте визначити конкретний вплив таких інструментів можна лише за умови оцінки спрямованості реалізації бюджетної політики. Під час проведення дослідження було розвинуто методичні засади оцінки спрямованості бюджетної політики. Наведено принципи побудови методичних засад оцінки спрямованості бюджетної політики, узагальнено та доповнено систему кількісних характеристик і розроблено відповідну процедуру. Наведено результати оцінки спрямованості бюджетної політики України за період 2011–2016 рр. і визначено проблемні вектори її реалізації. Запропонована система кількісних показників надасть змогу досить точно охарактеризувати поточну бюджетну політику країни.

Ключові слова: бюджетна політика, спрямованість бюджетної політики, система кількісних характеристик спрямованості бюджетної політики, зведений бюджет, державний бюджет.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАПРАВЛЕННОСТИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

Валуйский И. А.

Аннотация. Бюджетная политика играет важную роль в развитии отраслей национальной экономики, его стимулировании и поддержании социальных стандартов. Она определяет действенность большинства финансовых инструментов, находящихся в распоряжении государства. Тем не менее, определить конкретное влияние таких инструментов можно только при условии оценки направленности реализации бюджетной политики. При проведении исследования были развиты методические основы оценки направленности бюджетной политики. Представлены принципы построения методических основ оценки направленности бюджетной политики, обобщена и дополнена система количественных характеристик, разработана соответствующая процедура. Представлены результаты оценки направленности бюджетной политики Украины за период 2011–2016 гг., определены проблемные векторы ее реализации. Предложенная система количественных показателей позволит весьма точно охарактеризовать текущую бюджетную политику страны.

Ключевые слова: бюджетная политика, направленность бюджетной политики, система количественных характеристик направленности бюджетной политики, сводный бюджет, государственный бюджет.

METHODOLOGICAL BASIS FOR ASSESSMENT OF THE DIRECTION OF THE BUDGETARY POLICY

I. Valuiskyi

Abstract. The budgetary policy plays an important role in the development of branches of the national economy, its stimulation and maintaining social standards. It determines the effectiveness of most of the financial instruments that are in the state disposal. However, it is possible to determine a special influence of such instruments only upon condition of assessing the direction of the budgetary policy implementation. In the course of the research, the methodological basis for assessment of the direction of budgetary policy is developed; the principles of building methodological basis for assessment of the direction of budgetary policy are proposed; the system of quantitative characteristics is supplemented, and the corresponding procedure is elaborated. The results of assessing the direction of Ukraine's budgetary policy in 2011-2016 are presented, and the problematic vectors of its realization are determined. The proposed system of quantitative indicators will enable providing a quite accurate characteristic of the current budgetary policy of the country.

Keywords: budgetary policy, direction of the budgetary policy, system of quantitative characteristics of the direction of the budgetary policy, consolidated budget, national budget.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку економіки України характеризується існуванням низхідних тенденцій в усіх її сферах. Особливо яскраво проявляються такі тенденції у сфері державних фінансів, стабільне функціонування якої є передумовою підтримання певного рівня життя більшості населення України, отримання ними гарантованого пакета соціальних послуг, а також забезпечення стратегічних перспектив розвитку країни. Бюджетна політика, що регулює функціонування найважливішої ланки державних фінансів, визначає дієвість переважної більшості фінансових інструментів, які знаходяться у розпорядженні держави. Її значущість у забезпеченні розвитку пріоритетних галузей економіки, стимулюванні економічного зростання, вирівнюванні фінансової спроможності різних адміністративно-територіальних утворень, забезпеченні насадження соціальними послугами та захистом у інших сферах неможливо переоцінити. Однак конкретний вплив кожного бюджетного інструменту на соціально-економічний розвиток країни можна оцінити тільки тоді, коли можна оцінити спрямованість реалізації бюджетної політики. Водночас за значної кількості способів оцінки спрямованості бюджетної політики усталених методичних засад не існує. Отже, розвиток методичних засад оцінки спрямованості бюджетної політики є актуальним і своєчасним напрямом досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду різних аспектів реалізації сучасної бюджетної політики присвячено значну кількість наукових праць. Переважну їх частку присвячено уточненню змісту та складових політики (праці Т. Вінник, В. Дем'янишина, С. Козловського, Т. Ковальової, Л. Лисяк, В. Сенчагова, І. Чугунова та ін.), особливостям її реалізації в умовах сучасних економічних та інституційних реформ (І. Адаменко, Т. Березянюк, Т. Богдан, І. Луніна, М. Пасічний, О. Руда та ін.), соціально-економічним наслідкам реалізації сучасної бюджетної політики України (Л. Бабич, А. Галузинська, С. Гапоненко, Г. Глуха, О. Гордей, О. Григорська, Н. Дехтяр, А. Іляшенко, Т. Майорова, М. Мироненко, С. Москаленко, В. Осецький, С. Рибак, Л. К. Сергієчко та ін.) та напрямам її удосконалення (Т. Боголіб, Ю. Наконечна, М. Тарасюк, В. Чекановський та ін.). Також широко висвітлюється практика бюджетного процесу у інших країнах, як от у працях А. Бондаренко, М. Дяченко, Я. Казюка, С. Кондратюка, П. Крауліха, С. Михайленка, А. Михальчука, К. Роменської, Ю. Шулика та ін. Також значний обсяг наукового доробку складають праці із механізму реалізації бюджетної політики чи з бюджетного механізму (А. Буряченко, Н. Вишневіська, Г. Возняк, Н. Воронкіна, О. Кислиця, В. Макогон, Ц. Огонь, Ю. Радіонов, Л. Сафонова, І. Стефанюк, І. Усков та ін.). Однак методичні засади оцінки спрямованості бюджетної політики та її дієвості репрезентуються похідним чином – через структурні співвідношення різних видів витрат чи через досягнення певних макроекономічних характеристик. Певна неузгодженість із застосування кількісних характеристик бюджетної політики призводить до інколи протилежних висновків щодо її спрямованості.

Мета статті. Метою цього дослідження є узгодження наявних кількісних характеристик спрямованості бюджетної політики та розвиток методичних засад її оцінки. Об'єктом дослідження є бюджетна політика України, предметом – методичні засади оцінювання її спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявні науково-методичні засади оцінки спрямованості бюджетної політики досить часто формуються з урахуванням завдань окремих досліджень і мають цільовий характер. Основою наявних методичних розробок є оцінка динаміки та структури бюджетних доходів та видатків, дієвості застосування бюджетної політики через систему макроекономічних показників соціально-економічного розвитку, порівняння отриманих результатів із відповідними результатами бюджетних процесів у інших країнах. Як правило, такі оцінки носять або занадто узагальнений, або занадто частковий характер. У західній практиці також не існує чітких способів визначення спрямованості бюджетної політики країни. Серед найбільш відомих кількісних критеріїв оцінки бюджетної політики – встановлення відповідності параметрів бюджетної політики країни фіскальним правилам [7, с. 90].

За потреби формування цілісного уявлення про спрямованість бюджетної політики країни принципи побудови науково-методичних засад відповідної оцінки можуть бути такими:

- системності, що реалізує себе як дуалістична єдність оцінки структури та динаміки показників бюджетних показників;
- цілісність оцінок спрямованості бюджетної політики;
- єдності, що проявляє себе як методична єдність в оцінці й інтерпретації її результатів стосовно бюджетної політики за характеристиками зведеного та державного бюджетів;
- інформативної значущості, що визначає значущість дібраних кількісних характеристик як у комплексному розумінні спрямованості бюджетної політики, так і у їх взаємозв'язку з параметрами соціально-економічного розвитку.

Нами запропоновано систему кількісних показників, що у сукупності дадуть змогу досить точно охарактеризувати поточну бюджетну політику країни, яка складається із показників, що характеризують бюджетну політику в цілому, та показників, що характеризують бюджетну політику за аспектами формування та використання джерел фінансових ресурсів (рис. 1).

Частина із системи кількісних характеристик оцінки спрямованості бюджетної політики використовувалась і раніше. Зокрема, у бюджетному процесі вже використовувались показники індикатори [4, с. 136]:

дефіцит сектора державного управління (що мав бути не більше 2,5 % від ВВП); державний і гарантований державою борг (≤ 45 % від ВВП); частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет ($\leq 28,8$ % від ВВП); виконання плану доходної частини державного бюджету (≥ 100 %); інвестиційні видатки зведеного бюджету (≥ 5 % від ВВП). Інші характеристики або не використовувались, або не розглядались дослідниками у комплексі.

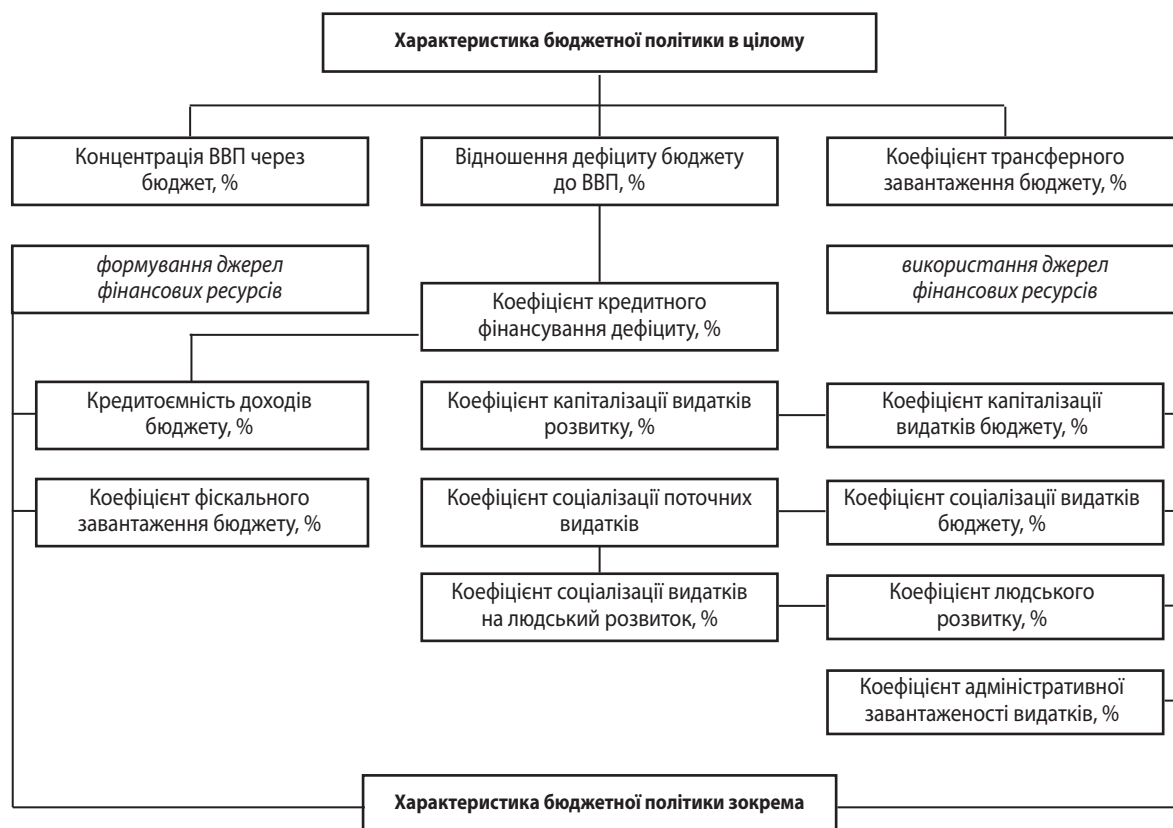

Рис. 1. Система кількісних характеристик оцінки спрямованості бюджетної політики

Джерело: сформовано автором

Розрахунок показників оцінки спрямованості бюджетної політики передбачає існування певної процедури і здійснюється не у контексті порівняння отриманих результатів із еталонними або критичними значеннями. За своїм змістом зазначені показники переважно є структурними характеристиками доходів або витраток бюджету, але їх комплексне застосування дозволяє більш ґрунтовно групувати результати й отримувати більш узагальнені висновки.

Процедура оцінки спрямованості бюджетної політики включає етапи:

- підготовчий. Під час етапу відбувається групування даних стосовно доходів і витраток зведеного та державного бюджетів у щорічному та поквартальному часових розрізах. До аналізу включаються: обсяг валового внутрішнього продукту; доходи бюджету (із трансфертами); обсяг податкових надходжень; обсяг доходів від операцій з капіталом; обсяг доходів цільових фондів; обсяг витраток; обсяг витраток на виконання загальнодержавних функцій; обсяг витраток на оборону; обсяг витраток на громадський порядок, безпеку та судочинство; обсяг витраток на економічну діяльність; обсяг витраток на охорону навколишнього середовища; обсяг витраток на житлово-комунальне господарство; обсяг витраток на охорону здоров'я; обсяг витраток на духовний і фізичний розвиток; обсяг витраток на освіту; обсяг витраток на соціальний захист та соціальне забезпечення; обсяг поточних витраток; обсяг капітальних витраток; дефіцит бюджету; надання внутрішніх кредитів; повернення внутрішніх кредитів;

- визначення загальних характеристик бюджетної політики. На цьому етапі розраховують показники: концентрації ВВП через бюджет; відношення дефіциту до ВВП; коефіцієнт трансфертного завантаження бюджету. Останній визначають як відношення різниці між доходами зведеного бюджету (з трансфертами) та доходами державного бюджету (з трансфертами) до загального обсягу доходів зведеного бюджету. Зазначимо, що у практиці ЄС існують певні обмеження, використання яких передбачає оцінку кількісних характеристик бюджетної політики країн-членів [4, с. 12] відповідно до Маастрихських угод конвергенції: дефіцит державного бюджету (≤ 3 % від ВВП); державний борг (≤ 60 % від ВВП). Але наразі країни зони ЄС як індикатор фі-

нансового здоров'я бюджету використовують показники структурного дефіциту державного бюджету та погашення державного боргу, що являє собою середньострокову бюджетну мету. До останньої характеристики застосовується правило «1/20», що означає, що загальнорічне погашення державного боргу має складати не менш як 1/20 від 60 % від ВВП (≤ 45 % від ВВП);

– розрахунок характеристик спрямованості бюджетної політики стосовно формування фінансових ресурсів. На цьому етапі розраховують: фіскальну завантаженість бюджету (або питому вагу податків у формуванні доходів бюджету); кредитоемність доходів бюджету (або відношення різниці між отриманими та поверненими до бюджету кредитами до доходів); кредитне фінансування дефіциту (або відношення різниці між отриманими та поверненими до бюджету кредитами до дефіциту). Використання показника фіскального навантаження для характеристики спрямованості бюджетного процесу постулюється багатьма науковцями у взаємозв'язку з реалізацією розподільної функції державних фінансів [4, с. 63], з чим пов'язано також існування поняття оптимального податкового навантаження. При визначенні фіскальної завантаженості доходів бюджету слід враховувати й те, що для України цей показник номінально є набагато нижчим, ніж фактично, оскільки надходження до цільових фондів досить часто формуються на основі обов'язкових зборів. Інтерпретація результатів оцінки показника кредитного фінансування дефіциту бюджету відбувається одночасно з інтерпретацією відношення дефіциту до ВВП, що дає змогу отримати додаткові результати стосовно структурного співвідношення дефіциту та кредитних джерел фінансування бюджету, співвідношення їх динамік тощо;

– розрахунок характеристик спрямованості бюджетної політики стосовно використання фінансових ресурсів. На цьому етапі визначають такі характеристики: капіталізацію видатків бюджету (питома вага капітальних видатків у складі видатків бюджету); капіталізацію видатків розвитку (відношення капітальних видатків до видатків розвитку, до останніх безпосередньо чи опосередковано можна зарахувати видатки на економічний розвиток, видатки на охорону навколишнього середовища, видатки на житлово-комунальне господарство); соціалізацію видатків (відношення видатків на виконання соціальних функцій держави до обсягу видатків, до видатків на виконання соціальних функцій держави прямим чи похідним чином зараховують видатки на охорону здоров'я, на духовний і фізичний розвиток, на освіту, на соціальний захист і соціальне забезпечення); соціалізацію поточних видатків (відношення видатків на виконання соціальних функцій держави до обсягу поточних видатків); фінансування людського розвитку. Подібне групування видатків на соціальну сферу зустрічається у праці Г. С. Лопушняка [4, с. 39]. Окремі із зазначених характеристик носять частковий характер, потреба у їх розрахунку є специфічною, виникає за постановки певного завдання. Однак практика впровадження таких часткових характеристик є загальною, наприклад, до використання пропонується індикатор інноваційного забезпечення та індикатор фінансового забезпечення науки, що за своїм змістом також є структурними показниками та які пропонуються на рівні ($\leq 1,7$ (1,5) % від ВВП [4, с. 138]. Іншим прикладом є використання для оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики такої групи показників [9, с. 35]: питомих ваг видатків на соціальну сферу у сукупних видатках зведеного бюджету, питомих ваг видатків на соціальну сферу у ВВП, темпів зростання видатків на соціальну сферу щодо темпів зростання ВВП, темпів зростання видатків на соціальну сферу щодо темпів зростання доходів бюджету, співвідношення соціальних видатків та видатків, що спрямовуються на розвиток економіки, рівень фактичного виконання планових видатків на соціальну сферу;

– визначення нерівномірності формування кількісних характеристик оцінки спрямованості бюджетної політики. Розраховується за кожним окремим показником як відношення його річного значення до середньоквартального. Якщо відбуваються суттєві зрушення у доходах чи видатках бюджету протягом року, то значення показника нерівномірності буде значно відрізнятися від одиниці.

Особливістю застосування пропонованої системи кількісних характеристик оцінки спрямованості бюджетної політики є те, що сукупність структурних характеристик формується укрупнено, що дає змогу подолати значний діапазон коливань окремих статей доходів та видатків. Одночасне оцінювання показників для зведеного та державного бюджетів сприяє визначенню похідних наслідків централізації / децентралізації. Перевагою також є визначення нерівномірності формування показників оцінки спрямованості бюджетної політики.

Результати застосування системи кількісних характеристик оцінки спрямованості бюджетної політики України за період 2011–2016 рр. наведено у табл. 1.

Як свідчить динаміка характеристик бюджетної політики в цілому, суттєвих відмінностей між показниками бюджетної політики за період 2011–2013 рр. та період 2014–2016 рр. не існує. Рівень концентрації ВВП через зведений бюджет навіть зріс (на 1,92 %), проте середнє значення дефіциту бюджету щодо ВВП значно покращилось (на 19,28 %) при тому, що Україна знаходиться зараз в умовах військового конфлікту, а економіка (особливо її реальний сектор) перебуває у кризовому стані. Зменшився обсяг циркуляції трансфертів між державним та зведеним бюджетом, що означає фактичне, а не деклароване посилення фінансової автономії місцевих бюджетів.

**Результати оцінки спрямованості бюджетної політики України на основі даних зведеного бюджету
за період 2011–2016 рр., %**

Показники	2011–2013				2014–2016			
	2011	2012	2013	у середньому за період	2014	2015	2016	у середньому за період
Концентрація ВВП через бюджет	30,66	31,72	30,22	30,87	28,74	32,79	32,85	31,46
Відношення дефіциту бюджету до ВВП	1,77	3,62	4,34	3,24	4,54	1,55	2,30	2,80
Коефіцієнт трансфертного завантаження бюджету	21,06	22,33	23,39	22,26	21,70	18,00	21,28	20,33
Кредитоємність доходів бюджету	1,19	0,87	0,12	0,73	1,09	0,47	0,24	0,60
Коефіцієнт фіскальної завантаження бюджету	83,98	80,93	79,94	81,62	80,58	77,85	83,13	80,52
Коефіцієнт кредитного фінансування дефіциту	20,63	7,59	0,84	9,69	6,90	9,90	3,36	6,72
Коефіцієнт капіталізації видатків бюджету	10,06	8,27	5,81	8,05	3,86	6,88	8,75	6,50
Коефіцієнт капіталізації видатків розвитку	60,19	46,44	45,87	50,83	31,11	60,34	81,26	57,57
Коефіцієнт соціалізації видатків	60,31	60,71	64,41	61,81	59,09	55,56	57,45	57,37
Коефіцієнт соціалізації поточних видатків	67,06	66,18	68,39	67,21	61,46	59,67	62,96	61,36
Коефіцієнт людського розвитку	35,02	35,26	35,74	35,34	32,71	29,63	26,54	29,63
Коефіцієнт людського розвитку соціалізованих видатків	58,06	58,09	55,48	57,21	55,36	53,32	46,20	51,63
Коефіцієнт адміністративної завантаженості видатків	22,97	21,48	22,92	22,46	28,50	33,04	31,79	31,11

Джерело: сформовано автором на основі [5]

Суттєво зменшився рівень кредитної завантаженості доходів бюджету, що у середньому зменшився на 17,7 % за трирічний період і відповідне зменшення кредитного фінансування дефіциту. Динаміка зазначених показників була однією з найбільш значущих, отже, можна стверджувати, що одним із базових пріоритетів бюджетної політики України у період 2014–2016 рр. було зменшення кредитної залежності у формуванні доходів бюджету.

Результати оцінки спрямованості бюджетної політики стосовно використання фінансових ресурсів були такими.

Суттєво збільшився рівень адміністративної завантаженості видатків (на 38 %), джерелом фінансування яких стали ресурси, що раніше спрямовувались як на фінансування капітальних видатків, так і на забезпечення поточних, особливо видатків на соціальну сферу. Оскільки при розрахунку цього показника враховувались не тільки видатки на здійснення загальнодержавних функцій, а й видатки на оборону, захист правопорядку та судочинство, то зростання цієї групи видатків обумовлено об'єктивною необхідністю силового забезпечення національної безпеки. Однак це зменшує деструктивність спрямованості бюджетної політики на мінімізацію фінансування розвитку та соціальної сфери. Особливо негативним є той факт, що серед видатків на соціальну сферу домінуючу роль втрачають видатки на забезпечення людського розвитку, що обумовлюють стратегічні переваги соціальної сфери України.

Дослідження спрямованості бюджетної політики України за використанням фінансових ресурсів дало змогу доповнити отримані іншими дослідниками результати. Так, у [6, с. 86] констатується, що найбільш значущим є обсяг фінансування сфери соціального захисту та соціального забезпечення населення ($\approx 20\%$ протягом 2011–2015 рр.), зростає обсяг фінансування видатків на загальнодержавні функції, зменшується обсяг фінансування видатків на фінансування економічної діяльності. За іншими напрямками здійснення видатків їх питома вага залишається сталою. У праці [8, с. 46–47] результати детального аналізу динаміки та структури бюджетних видатків пов'язані, перш за все, зі змінами економічної кон'юнктури, необхідністю фінансування тих чи інших потреб, посиленням виконання окремих функцій держави, політичними чи/ та військовими чин-

никами. Кількісні характеристики спрямованості бюджетної політики за використанням фінансових ресурсів не видаються значущими.

Оцінка практично всіх характеристик спрямованості бюджетної політики України свідчить про нерівномірність їх формування. Однак слід зазначити, що порівняно із періодом 2011–2013 рр. у періоді 2014–2016 рр. досягнуто зменшення нерівномірності бюджетних процесів на 14,8 %.

Отже, серед найбільш значущих векторів спрямованості бюджетної політики України можна зазначити:

– покращення рівня бюджетної безпеки через зменшення дефіциту та зменшення кредитування державних видатків;

– реальне посилення фінансової автономії місцевих бюджетів;

– пріоритетність фінансування силових методів забезпечення національної безпеки

Проблемними аспектами спрямованості бюджетної політики України є:

– надмірна концентрація ВВП у бюджеті;

– надмірна фіскальна завантаженість бюджету;

– згортання фінансування соціально-економічного розвитку, особливо з огляду на його стратегічні пріоритети.

Переважає більшість проблемних аспектів спрямованості бюджетної політики визначається не стільки трансформацією інституційних засад суспільства, скільки тривалим перебуванням економіки у кризовому стані, зовнішніми та внутрішніми деструктивними факторами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оцінка спрямованості бюджетної політики є передумовою визначення дієвості бюджетних інструментів, їх оптимальних чи критичних параметрів і визначає розробку напрямів удосконалення її концептуальних засад. Однак методичні засади оцінювання спрямованості бюджетної політики є неусталеними. Більшість показників, що застосовуються, є інформаційно неузгодженими або частково дублюють одне одного. Тому виникає необхідність удосконалення науково-методичних засад оцінки спрямованості бюджетної політики, що полягає у доповненні та структуруванні системи кількісних характеристик, розробці підходів щодо їх обчислення та інтерпретації на основі принципів цілісності, системності, єдності й інформативної значущості.

Подальші наукові розвідки можуть полягати у визначенні існування взаємозв'язку між спрямованістю бюджетної політики та характеристиками соціально-економічного розвитку, що стане підставою для розрахунку параметрів бюджетних інструментів.

Література: 1. Бабич Л. М. Особливості формування сучасної бюджетної політики України. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 1 (139). С. 133–140. 2. Бауман Е. Планування й формування реалістичного та прозорого бюджету. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 7–20. 3. Коляда Т. А. Бюджетна стратегія як інструмент подолання структурних дисбалансів дохідної частини бюджету України. *Фінанси України*. 2014. № 5. С. 61–73. 4. Лопушняк Г. С. Бюджетне фінансування соціальних видатків в умовах трансформації економіки. *Фінанси України*. 2010. № 10. С. 38–46. 5. Міністерство фінансів України: офіц. сайт. URL: <http://www.minfin.gov.ua>. 6. Наконечна Ю. Л., Льодіна О. Т. Державна політика у сфері бюджетних видатків в Україні та напрями її вдосконалення. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 84–87. 7. Осецька Д. В. Фіскальні правила в механізмі макроекономічної політики: міжнародний досвід. *Вісник АМСУ*. Серія «Економіка». 2015. № 1 (53). С. 88–94. 8. Пасічний М. Д. Особливості реалізації вітчизняної бюджетної політики. *Економіка та держава*. 2016. № 5. С. 44–48. 9. Скулиш Ю. І. Соціальна спрямованість бюджетної політики в Україні. *Агросвіт*. 2011. № 17–18. С. 32–38.

References: 1. Babych L. M. *Osoblyvosti formuvannia suchasnoi biudzhetnoi polityky Ukrainy* [Features of Formation of Modern Budget Policy of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2013. No. 1 (139). P. 133–140. 2. Bauman E. *Planuvannia i formuvannia realistychnoho ta prozoroho biudzhetu* [Planning and Creating a Realistic and Transparent Budget]. *Finansy Ukrainy*. 2014. No. 9. P. 7–20. 3. Koliada T. A. *Biudzhetna stratehiia yak instrument podolannia strukturnykh dysbalansiv dokhidnoi chastyny biudzhetu Ukrainy* [Budget Strategy as a Tool to Overcome the Structural Imbalances of the Budget Revenue of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*. 2014. No. 5. P. 61–73. 4. Lopushniak H. S. *Biudzhette finansuvannia sotsialnykh vydatkiv v umovakh transformatsii ekonomiky* [Budget Financing of Social Expenses in the Conditions of Transformation Economy]. *Finansy Ukrainy*. 2010. No. 10. P. 38–46. 5. Ministerstvo finansiv Ukrainy: ofits. sait. URL: <http://www.minfin.gov.ua>. 6. Nakonechna Yu. L., Lodina O. T. *Derzhavna polityka u sferi biudzhethnykh vydatkiv v Ukraini ta napriamy yii vdoskonalennia* [State Policy in the Sphere of Budget Expenditures in Ukraine and Directions of Its Improvement]. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. No. 7. P. 84–87. 7. Osetska D. V. *Fiskalni pravyla v mekhanizmi makroekonomichnoi polityky: mizhnarodnyi dosvid* [Fiscal Rules in the Mechanism of Macroeconomic Policy: International Experience]. *Visnyk AMSU*. Serii «Ekonomika». 2015. No. 1 (53). P. 88–94. 8. Pasichnyi M. D. *Osoblyvosti realizatsii vitchyznianoï biudzhethnoi polityky* [Features of the Implementation of Domestic Fiscal Policy]. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. No. 5. P. 44–48. 9. Skulysh Yu. I. *Sotsialna spriamovanist biudzhethnoi polityky v Ukraini* [The Social Orientation of the Budgetary Policy in Ukraine]. *Ahrosvit*. 2011. No. 17–18. P. 32–38.

Інформація про автора

Валуйський Іван Анатолійович – аспірант кафедри фінансів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (просп. Д. Яворницького, 35, корп. 5, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Информация об авторе

Валуйский Иван Анатольевич – аспирант кафедры финансов Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (просп. Д. Яворницкого, 35, корп. 5, г. Днепр, 49044, Украина; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Information about the author

I. Valuiskyi – Postgraduate Student of Department of Finance, Oles Honchar Dnipro National University (35 Dmytra Yavornytskoho Ave., Bldg. 5, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: vanya-val@yandex.ru).

Стаття надійшла до ред.
28.03.2017 р.

JEL Classification: L22; O13; Q13

УДК 631:334

РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ АГРОЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Гуторов А. О.

Анотація. Проблеми збереження села, забезпечення конкурентних умов господарювання й гарантування продовольчої безпеки держави в умовах розвитку інтеграційних відносин є актуальними задачами аграрної політики. Метою статті є аналіз розвитку аграрного виробництва в умовах агроекономічної інтеграції. Методами дослідження є аналіз, синтез, а також методи формалізації й абстрагування, зокрема системний підхід. Показано, що основні товарні ринки продовольства є монополізованими, а лідерами на них є інтегровані суб'єкти господарювання. Рівень концентрації виробництва, зокрема площ сільгоспугідь окремих інтегрованих суб'єктів господарювання, перевищує 600 тис. га. Ці структури мають кращі можливості розвивати матеріально-технічну базу, впроваджують новітні технології виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Аналіз результатів їх діяльності показав, що структура посівних площ є оптимальною з погляду організації сівозмін, натуральні показники ефективності виробництва вищі порівняно з сільгоспідприємствами і фермерськими господарствами, що створює для них додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: інтеграційні відносини, інтегрований суб'єкт господарювання, аграрний сектор економіки, агрохолдинг.

РАЗВИТИЕ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ АГРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Гуторов А. А.

Аннотация. Проблемы сохранения села, обеспечение конкурентных условий хозяйствования и гарантирование продовольственной безопасности государства в условиях развития интеграционных отношений являются актуальными задачами аграрной политики. Поэтому целью статьи является анализ развития аграрного производства в условиях агроэкономической интеграции. Методами исследования были анализ, синтез, а также методы формализации и абстрагирования, в частности системный подход. Показано, что основные товарные рынки продовольствия

монополізовані, а лідерами на них являються інтегровані суб'єкти господарювання. Урівень концентрації виробництва, в частині площадь сільхозгодий окремих інтегрованих суб'єктів господарювання, перевищує 600 тис. га. Ці структури мають кращі можливості розвивати матеріально-технічну базу, впроваджують новітні технології виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Аналіз результатів їх діяльності показав, що структура посівних площадь оптимальна з точки зору організації севооборотів, натуральні показники ефективності виробництва продукції вище, ніж в сільхозпідприємствах і фермерських господарствах, що створює для них додаткові конкурентні переваги.

Ключові слова: інтеграційні відносини, інтегрований суб'єкт господарювання, аграрний сектор економіки, агрохолдинг.

DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN PRODUCTION UNDER CONDITIONS OF AGRO-ECONOMIC INTEGRATION

A. Gutorov

Abstract. Problems of preserving rural areas, providing competitive business environment and guaranteeing the state food security under conditions of development of integration relations are urgent goals of the agrarian policy. Therefore, the aim of the research is to analyze the development of the agrarian production under conditions of agro-economic integration. The research methods used are analysis, synthesis, and methods of formalization and abstraction, in particular the system approach. It is shown that the main commodity markets are monopolized and the integrated economic entities are leaders in them. The level of production concentration, in particular the areas of farmlands of certain integrated economic entities, exceeds 600 ths ha. These structures have the best opportunities for developing their material and technical base, introduce the latest technologies for producing and processing agricultural products. The analysis of results of their activity showed that the structure of sown areas is optimal in view of the organization of crop rotations; the natural indicators of production efficiency are higher than at agricultural and farm enterprises, which creates additional competitive benefits for them.

Keywords: integration relations, integrated economic entities, agrarian sector of economy, agro-holding.

Постановка проблеми. Модернізація економічних відносин, що відбувається в усіх секторах національної економіки, призвела до трансформації суспільно-економічних інтересів суб'єктів господарювання, появи неінтеграційних процесів, оновлення форм організації і суспільного поділу праці, змін у розміщенні виробництва та галузевих продуктивних сил.

Перехід до ринкових відносин в агропромисловому виробництві, їх розвиток за об'єктивним законом концентрації і монополізації спричинив системну міжгалузеву дезінтеграцію, диспаритет у ціноутворенні на засоби виробництва та предмети споживання, загострив конкуренцію і посилив концентрацію на галузевих товарних ринках.

Формування дуальної структури сільськогосподарського виробництва, полюси якої представлені надвеликими, переважно інтегрованими суб'єктами господарювання корпоративного типу та малими і середніми сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами й особистими господарствами населення, потребує якісних досліджень результативності такої системи на макрорівні для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу наслідків корпоратизації аграрного сектора економіки України, результатам діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання, їх ефективності присвятили свої праці В. Андрійчук, О. Бородіна, А. Данкевич, Т. Дудар, О. Єранкін, Н. Зарицька, М. Кропивко, Ю. Лупенко, М. Малік, О. Могильний, В. Ніценко, О. Садовник, М. Хвесик, Г. Черевко та ін.

Водночас відсутність консолідованої статистики діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки не дає змогу точно оцінити масштаби їх діяльності, вплив на розвиток села та національну економіку загалом, скоригувати державну аграрну політику, а отже, потребує організації постійного пошуку у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз розвитку аграрного виробництва в умовах агроекономічної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 1.3 Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затвердженої розпорядженням Антимонопольного комітету України (від 05.03.2002 № 49-р), зокрема, якщо частка ринку трьох найбільших ринкових агентів перевищує 50 % і певний суб'єкт господарювання належить до них, то його становище вважають монопольним (домінуючим) [1]. Як показують наші дослідження, в 2015 р. найбільш концентрованими були ринки м'яса птиці, свіжих яєць, фруктових та овочевих соків, де частка ринку трьох найбільших агентів перевищувала 70 % (табл. 1). Також умовам віднесення до монопольного стану відповідали ринки м'яса охолодженого, олії соєвої, цукру

бурякового, впритул наближеними були стани на ринках консервованих овочів, соняшникової олії (нерафінованої).

Таблиця 1

Рівень концентрації на продуктових ринках України в 2015 р.

Сегмент ринку	Частка ринку, %		Індекс Херфіндаля-Хіршмана, %	Лідер ринку та його ринкова частка
	CR3	CR6		
Борошно пшеничне	27,8	40,7	380,0	Підприємства Державного агентства резерву України, 13,9 %
Комбікорми	38,9	49,4	798,4	MHP S. A., 25,3 %
Молоко та молочні продукти	25,9	43,0	390,0	Terra Food Group, 10,2 %
М'ясо всіх видів	54,5	66,2	1831,7	MHP S. A., 40,7 %
М'ясо птиці	79,3	93,2	4034,5	MHP S. A., 60,6 %
Овочі консервовані	46,5	67,2	1039,7	Agrofusion, 21,9 %
Олія соєва	51,2	68,6	1071,4	Astarta Holding N. V., 21,9 %
Олія соняшникова (нерафінована)	46,0	63,4	1118,1	Kernel Holding S. A., 28,4 %
Сік фруктовий і овочевий	73,5	90,1	2021,4	T.B. Fruit LLC, 31,6 %
Цукор (буряковий)	51,6	67,0	1097,3	Astarta Holding N. V., 24,8 %
Яйця свіжі	72,9	76,4	3296,2	Avangardco IPL, 56,1 %

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

До того ж лідерами всіх товарних ринків агропродовольчої продукції є інтегровані суб'єкти господарювання та транснаціональні корпорації. Так, в 2007 р. частка трьох найбільших виробників м'яса птиці становила 80,0 %, а лідером ринку був MHP S. A. із часткою 41,0 % [2, с. 126].

До 2015 р. компанія наростила свій виробничий і конкурентний потенціал, збільшивши ринкову частку на 19,6 в.п. Її найближчим конкурентом було ТОВ «Комплекс «Агромарс» із часткою ринку 12,3 %. Обсяги виробництва інших товаровиробників не перевищували 7 % у загальному обсязі, що не давало їм змоги вільно конкурувати із MHP S. A. Рівень відносної концентрації на інших товарних ринках є аналогічним. Зокрема, розрив між лідером і його найближчим конкурентом на ринку свіжих яєць становив 47,4 в.п., на ринку соняшникової олії – 19,1, комбікормів – 18,3, цукру бурякового – 11,2, борошна пшеничного – 6,2 в.п. тощо.

Брак методики віднесення товаровиробників до інтегрованих суб'єктів господарювання на державному рівні часто призводить до неможливості застосовувати до них норми антимонопольного законодавства України. Наприклад, за даними Н. Скопенко і Т. Мостенської, в 2010 р. частка ринку трьох найбільших виробників цукру становила 14,1 %, лідера ринку – 5,6 % [3, с. 390]. Якщо ж узяти до уваги афілійованість цукрових заводів, то лише Astarta Holding N. V. займала 12,8 % ринку цукру, а частка трьох цукровиробників, за даними НАЦУ «Укрцукор», становила 28,1 %, що вдвічі перевищує інформацію офіційної статистичної звітності.

Концентрація ринку об'єктивно супроводжується концентрацією виробництва, у тому числі збільшенням площ землекористування інтегрованих суб'єктів господарювання.

У 2004–2008 рр. процеси створення великих інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, що мали 50–100 тис. га землі, відбувалися прискореними темпами. Сформоване аграрне лобі робило ставку на швидке скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення і легалізацію власності на значну кількість земельних ділянок. Однак продовження мораторію спричинило зростання витрат на утримання цих земель і виплати орендної плати не тільки за оброблювані землі, а й за необроблювані. Наприклад, для збереження під контролем 100 тис. га сільгоспугідь щорічно потрібно було витратити декілька мільйонів доларів на сплату оренди. Як наслідок – почалися процеси оптимізації витрат інтегрованих суб'єктів господарювання, їх реструктуризація та землевпорядкування.

У 2009–2012 рр. транснаціональні корпорації в аграрному секторі економіки України почали збільшувати площі своїх землекористувань за рахунок придбання цілісних майнових комплексів тих інтегрованих суб'єктів господарювання, чия бізнес-модель, орієнтована на швидку окупність за рахунок продажу землі (за даними Ю. Лупенка і М. Кропивка, витрати на оренду землі інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки в 2012 р. становили близько 40 дол. США/га, вартість передачі прав оренди – 100–150 дол. США/га [4, с. 8]), вичерпала себе, і вони опинилися на межі банкрутства.

У 2016 р. площа сільськогосподарських угідь, що перебувала у власності й користуванні інтегрованих суб'єктів господарювання, становила 5,7–6,4 млн га й збільшилася порівняно з 2005 р. у 6–9 разів (табл. 2).

Розміри UkrLandFarming PLC та Kernel Holding S. A. за площею сільгоспугідь в 2016 р. були більше 600 тис. га, що перевищує загальну площу сільськогосподарських угідь, яка перебуває у власності та користу-

ванні сільгоспідприємств і громадян Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, а також 99,8 % площі ріллі Рівненської області тощо (табл. 3).

Таблиця 2

Динаміка площ інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України

Рік	Площа сільгоспугідь, млн га	Частка сільгоспугідь інтегрованих суб'єктів господарювання, %		
		у загальній площі сільгоспугідь в Україні	у площі сільгоспугідь сільгоспідприємств і громадян	у площі сільгоспугідь сільгоспідприємств
2005	0,63–1,05	1,5–2,5	1,7–2,8	2,8–4,7
2006	1,12–1,82	2,7–4,4	3,0–4,9	5,3–8,6
2007	1,73–2,56	4,2–6,1	4,7–7,0	8,2–12,2
2008	2,81–3,61	6,8–8,7	7,7–9,9	13,4–17,2
2009	3,11–3,95	7,5–9,5	8,5–10,8	14,9–18,9
2010	4,01–4,91	9,6–11,8	11,0–13,5	19,5–23,8
2011	5,15–6,02	12,4–14,5	14,1–16,5	25,1–29,4
2012	5,64–6,47	13,6–15,6	15,5–17,7	27,3–31,3
2013	6,10–6,96	14,7–16,8	16,8–19,1	29,8–34,1
2014 ¹⁾	5,91–6,61	14,2–15,9	16,2–18,2	28,8–32,2
2015 ¹⁾	5,63–6,44	13,2–15,1	15,4–17,7	27,1–31,0
2016 ¹⁾	5,71–6,39	13,4–15,0	15,7–17,5	27,5–30,8

Примітка. ¹⁾ Без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за даними власних досліджень і Держстату України

Таблиця 3

Площі сільськогосподарських угідь найбільших інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України

Інтегрований суб'єкт господарювання	Площа (за станом на 1 січня), тис. га			
	2010 р.	2013 р.	2015 р.	2017 р.
UkrLandFarming PLC	430,0	670,0	654,0	605,0
Kernel Holding S. A.	215,0	405,0	390,0	602,5
Agroprosperis LLC (NCH Capital Inc.)	350,0	400,0	430,0	430,0
MHP S. A.	280,0	315,0	360,0	370,0
Astarta Holding N. V.	210,0	245,0	245,0	250,0
Mriya Agro Holding PLC	229,0	295,0	180,0	185,0
Agroton PLC	151,0	160,0	122,0	151,0
Industrial Milk Company S. A.	37,9	120,7	136,6	137,0
Agrein Holding Limited	100,0	100,0	130,0	127,0
Ukrprominvest-Agro LLC	96,0	108,0	122,0	122,0
AgroGeneration	50,0	120,0	120,0	120,0
ТОВ «Торговий дім «Украгропром»	107,0	107,0	107,0	107,0
ТОВ «Приват-Агроцентр»	150,0	120,0	100,0	100,0
HarvEast Holding LLC 1)	233,0	204,0	97,0	97,0
TAS Agro LLC	× 2)	× 2)	88,0	88,0
Sintal Agriculture PLC	101,0	150,0	150,0	82,6
Nibulon S. A.	80,0	79,0	82,5	82,5
Svarog West Group Corp.	82,0	78,0	80,0	80,0
ПСП «Агрофірма «Світанок»	45,0	60,0	48,0	80,0
UkrAgroCom LLC	63,0	64,0	75,0	75,0

Примітки. Відомості щодо площ наведено про сільгоспугіддя, що перебувають під контролем інтегрованих суб'єктів господарювання. ¹⁾ До 2011 р. – дочірні підприємства «Ілліч-Агро» ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча». ²⁾ Компанію створили 2014 р.

Джерело: сформовано автором за публічними даними

Порівняно з 2013 р. площа землекористування інтегрованих суб'єктів господарювання зменшилася майже на 1,0 млн га за рахунок тимчасової окупації АР Крим і окремих районів Донецької і Луганської областей. Водночас це призвело до ще більшої концентрації земель і загострення конкуренції на ринку прав оренди в інших регіонах України, особливо в Західних і Центральних.

До того ж, за даними звіту Land Matrix Initiative, в Україні під контролем іноземців (зокрема й у власності через третіх осіб) нині перебуває близько 2,4 млн га сільськогосподарських земель, а Україна займає друге місце у світі за рівнем попиту на землю [5, с. 17].

Незважаючи на значний рух права оренди сільськогосподарських угідь в Україні в 2010–2015 рр., а також оцінки експертів щодо ринкової вартості уступки права оренди на рівні близько 1 тис. дол. США, цей процес не супроводжувався адекватною динамікою капітальних інвестицій у права користування земельною ділянкою, частка яких не перевищувала 0,1 % загального обсягу інвестицій в основний капітал в Україні та 1,5 % – в основний капітал в аграрному секторі економіки.

Причинами цього можуть бути недосконалість статистичного обліку капітальних інвестицій у нематеріальні активи, низька реальна вартість прав користування земельними ділянками та здійснення земельних трансакцій без їх належного юридичного оформлення і відповідного відображення в державному земельному кадастрі.

Кількість інтегрованих суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки України, донині точно не визначена через брак облікової інформації про пов'язаних осіб. За нашими оцінками, до них афілійовано близько 2,5 тис. сільськогосподарських підприємств, що становить 10,1 % їхньої загальної кількості. Як зазначив Д. Крисанов, кількість афілійованих сільгоспідприємств наближається до 6 тис. [6, с. 138]. За публічними даними було встановлено, що найбільшу кількість афілійованих підприємств (ті, що у відомостях ЄДРПОУ зазначили про інтегровані суб'єкти господарювання як засновників чи співзасновників, а також ті, що мають спільних керівників) в 2016 р. мали UkrLandFarming PLC, Mriya Agro Holding PLC, Agroprosperis LLC та Milkiland N. V. Певною мірою ці відомості різняться з інформацією, наведеною в консолідованій фінансовій звітності. Так, за даними річного звіту, Mriya Agro Holding PLC мала у своєму складі у 2016 р. 147 українських юридичних осіб, проте в ЄДРПОУ (станом на 01.01.2017 р.) інформацію про це внесли тільки 130 підприємств. Крім цього, структура власності інтегрованих суб'єктів господарювання є пірамідалною, що де-факто унеможливило її аналіз знизу–догори. Таку саму ситуацію спостерігаємо і з господарською структурою інших інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України.

Великі інтегровані суб'єкти господарювання є переважно повністю інтегрованими уздовж ланцюга створення додаткової вартості. Так, UkrLandFarming PLC має повністю замкнений цикл сільськогосподарського виробництва, переробки, зберігання, транспортування і збуту готової продукції кінцевим споживачам, зокрема й іноземним. До його складу входять 115 тваринницьких ферм, 8 племінних центрів, 2 комплекси з відгодівлі ВРХ, 19 птахофабрик яєчного напрямку, 3 репродуктори, 10 зон дорощування молодняку птиці, 19 м'ясокомбінатів, 6 комбикормових заводів, 6 цукрових заводів, 2 заводи з виробництва шкіряних напівфабрикатів (вет-блю і краст), завод з виробництва сухої яєчної продукції ТОВ «Імперово Фудз», 7 елеваторів і 143 горизонтальних зерноосховища загальною потужністю 1,6 млн т одночасного зберігання, що оснащені сушарками та зерноочисними машинами. Для забезпечення власних потреб, а також на продаж компанія має 5 насінневих підприємств, що виробляють насіння за ліцензійними угодами з Monsanto, Novi Sad, Euralis Semences, Oseva Eximo Praha тощо. Підрозділ дистрибуції UkrLandFarming Trade AG здійснює продаж як готової продукції власних брендів «Квочка», «Квочка домашні», «Organic Eggs» та «Imperovo Food», так і оригінальних засобів захисту рослин Bayer, DuPont, Syngenta, BASF, є офіційним дилером сільськогосподарської техніки John Deere, Kverneland, Hardi, Farmet, Schulte, Merlo, Blu-Jet, Polywest, Maxfield й Gregoire, здійснює післяпродажне та гарантійне обслуговування в 5 сервісних центрах.

Інший інтегрований суб'єкт господарювання МНР S. A., крім 370 тис. га сільгоспугідь, у своєму складі має 3 бройлерні й 2 репродукторні птахофабрики, 6 м'ясокомбінатів, 5 комбикормових заводів, завод з виробництва залізобетонних виробів, біогазову установку потужністю 5 МВт/год, 9 елеваторів на 1,1 млн т одночасного зберігання зерна тощо. Логістична мережа МНР S. A. до того ж представлена 11 розподільчими центрами, понад 450 спеціалізованими вантажними автомобілями. Збут готової продукції компанії здійснюють через 2600 франчайзингових магазинів під брендами та торговими марками «Наша ряба», «Легко!», «Дружба народів», «Фуа Гра», «Сертифікований Ангус», «Башинський» і «Європродукт», експортують в 17 країн світу.

Загалом інтегровані суб'єкти господарювання корпоративного типу значно краще забезпечені основними й оборотними засобами виробництва порівняно з іншими сільгосптоваровиробниками. Технологічні рішення базуються на використанні високоефективних систем виробництва та переробки продукції, застосуванні GPS комплексів та робототехніки, що дає змогу не лише повністю контролювати виробничий процес, а й забезпечити якість кінцевої продукції, що відповідає світовим стандартам.

Структура посівних площ інтегрованих суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки загалом є оптимальною з погляду раціонального співвідношення сільськогосподарських культур у сівозмінах різних ґрунтово-кліматичних зон України, ліпшою порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Напри-

клад, у структурі посівних площ Astarta Holding N. V. у 2015 р. частка зернових культур становила 39,0 %, олійних – 36,0 %, просапних – 14,0 %, кормових культур – 9,0 %. Зменшення частки зернових культур і цукрових буряків (фабричних), а також відповідне збільшення питомої ваги сої та соняшнику на зерно у 2015 р. порівняно з 2008 р. пояснюємо чергуванням культур у сівозмінах, зміною розмірів посівних площ компанії та їх розміщенням за регіонами України, а також управлінськими рішеннями щодо структури виробництва, спричиненими змінами кон'юнктури на ринках продовольства.

На відміну від інтегрованих суб'єктів господарювання, в сільськогосподарських підприємствах протягом 2008–2015 рр. значною у структурі посівних площ була частка зернових і олійних культур, а також дуже малою питома вага цукрових буряків (фабричних) і кормових культур. Своєю чергою, це не тільки є неоптимальним з погляду організації сівозмін, а і сприяє значному виснаженню ґрунтів, їхній надмірній хімізації й засміченню.

Застосування кращого насіння, дотримання повного комплексу агротехнічних заходів вирощування забезпечує вищу врожайність основних сільськогосподарських культур в інтегрованих суб'єктах господарювання порівняно з господарствами інших категорій (табл. 4).

Таблиця 4

Урожайність окремих сільськогосподарських культур в Україні та інтегрованих суб'єктах господарювання, ц/га

Суб'єкт господарювання	Культура	Роки					
		2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Господарства усіх категорій	Пшениця озима	33,9	28,0	34,1	40,2	38,9	42,2
	Кукурудза	64,4	47,9	64,1	61,6	57,1	66,0
	Соняшник	18,4	16,5	21,7	19,4	21,6	22,4
	Ріпак і кольза	17,3	22,0	23,6	25,4	25,9	25,7
	Соя	20,4	17,1	20,5	21,6	18,4	23,0
Сільськогосподарські підприємства	Пшениця озима	34,2	28,8	35,0	41,9	40,0	43,8
	Кукурудза	68,6	51,5	68,1	66,6	61,1	72,4
	Соняшник	19,0	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5
	Ріпак і кольза	17,4	22,1	23,7	25,6	26,1	25,8
	Соя	20,5	17,2	20,7	21,9	18,6	23,4
Фермерські господарства	Пшениця озима	30,0	23,3	29,6	35,5	33,5	42,2
	Кукурудза	54,6	36,2	53,4	48,4	46,5	55,4
	Соняшник	17,1	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2
	Ріпак і кольза	15,7	19,5	22,4	23,2	23,1	25,4
	Соя	18,8	15,0	18,9	19,5	16,5	20,3
<i>Інтегровані суб'єкти господарювання</i>							
Astarta Holding N. V.	Пшениця озима	45,4	40,3	49,1	50,0	54,3	58,4
	Кукурудза	95,0	68,2	70,1	63,5	76,1	87,4
	Соняшник	22,8	23,1	35,6	23,4	28,1	27,0
	Соя	23,5	21,4	20,1	22,0	19,6	21,1
Industrial Milk Company S. A.	Пшениця озима	45,8	46,2	49,3	51,1	50,0	48,2
	Кукурудза	72,3	68,5	71,4	81,0	73,2	91,1
	Соняшник	19,5	20,1	26,3	26,4	28,1	32,0
	Соя	16,1	16,2	19,5	17,0	26,1	34,3
Kernel Holding S. A.	Пшениця озима	37,5	38,4	34,2	41,1	54,0	51,2
	Кукурудза	70,1	71,0	46,1	54,0	71,3	73,2
	Соняшник	21,2	23,6	17,4	20,4	25,2	28,3
	Соя	19,4	21,3	13,4	13,4	18,3	18,2
MHP S. A.	Пшениця озима	51,2	51,3	53,7	60,6	59,9	64,6
	Кукурудза	94,9	76,0	87,8	93,1	66,8	85,7
	Соняшник	27,3	29,6	34,9	33,7	30,6	32,4
	Ріпак і кольза	27,8	34,2	32,2	37,7	33,7	34,0
	Соя	16,2	17,7	22,0	21,2	15,8	24,2

1	2	3	4	5	6	7	8
Svarog West Group Corp.	Пшениця озима	64,2	61,1	63,4	88,0	89,3	89,6
	Кукурудза	113,2	103,5	118,1	121,3	102,0	115,6
	Соя	26,0	26,1	30,2	38,1	29,4	30,9
Trigon Agri A. S.	Пшениця озима	42,3	30,8	39,3	47,6	39,8	38,3
	Кукурудза	91,0	65,6	75,9	69,1	59,0	83,1
	Соняшник	23,0	15,3	22,3	20,1	24,8	22,8
	Ріпак і кольза	12,9	14,4	17,3	18,4	13,0	14,3
	Соя	20,5	14,9	12,8	17,7	18,1	25,1

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Протягом 2011–2016 рр. інтегровані суб'єкти господарювання зібрали з одного гектара, порівняно з сільгосп підприємствами України, у середньому на 25–30 % більше пшениці, на 30–40 % – зерна кукурудзи, на 15–20 % – зерна соняшнику, на 10–15 % – бобів сої тощо. Розрив між ними та фермерськими господарствами є ще значнішим.

У бурякоцукровому підкомплексі розвиток інтеграційних відносин є найбільш наочним. У середині 90-х рр. ХХ ст. їх розвивали для забезпечення завантаженості виробничих потужностей цукрових заводів. Згодом почали відбуватися процеси вертикальної інтеграції, коли власники переробних підприємств почали орендувати землю або афілійовати сільгосптоваровиробників для мінімізації ризиків зриву поставок цукрової сировини. Дальша інтеграція цукровиробників із підприємствами харчової промисловості, їх експортно-імпортна діяльність привела до концентрації бурякоцукрового виробництва інтегрованими суб'єктами господарювання.

Як показують дані НАЦУ «Укрцукор», протягом 2008–2013 рр. частка афілійованих цукрових заводів в Україні щороку збільшувалася, досягнувши рівня 63,2 %. Унаслідок низки організаційно-економічних чинників до 2016 р. кількість цукрових заводів, що знаходилися у власності інтегрованих суб'єктів господарювання, зменшилася і становила 52,4 % у структурі. Ці афілійовані підприємства загалом переробили 71,4 % цукрових буряків (фабричних), виробивши 73,1 % всього обсягу цукру. Зважаючи на ліпші фінансові можливості інтегрованих суб'єктів господарювання, їхні цукрові заводи більш модернізовані, характеризуються кращими показниками виробництва. Так, середній вихід цукру на підприємствах ПСП «Агрофірма «Світанок» становив 16,52 %, концерну «Укрпромінвест» – 15,94 %, ТОВ «Радехівський цукор» – 15,42 %, що на 0,74–1,84 в.п. більше за середньоукраїнське значення, або в 1,8 разу – за мінімальне.

Розподіл коефіцієнтів виробництва цукрози має таку саму тенденцію. Найвищий вихід цукрози, визначений у відсотках до її масової частки, прийнятої з сировиною, в 2016 р. зафіксували на цукрових заводах ПСП «Агрофірма «Світанок» – 86,69 %, ТОВ «Радехівський цукор» – 85,79 % й Astarta Holding N. V. – 83,32 %, що на 4,86, 3,96 й 1,49 в.п. більше за середнє значення, або понад у 1,5 разу – за мінімальне. Порівняно вищий коефіцієнт виробництва цукрози супроводжувався нижчим рівнем втрат цукру в мелясі, а отже, і вищою різницею між дигестією під час приймання цукрових буряків (фабричних) і виходом цукру з них. Унаслідок цього пропозиція цукрової сировини на цукрові заводи-лідери за параметрами якості виробництва істотно перевищила їх виробничі можливості, збільшивши кількість діб виробництва та соковидобування майже на місяць. Своєю чергою, це позитивно позначилося на фінансово-економічних результатах діяльності, вкотре довівши ефективність інтеграційної взаємодії.

Збільшення виробництва продукції рослинництва та продуктів її первинної переробки в інтегрованих суб'єктах господарювання після криз 2008 р. і 2012 р. привело до усвідомлення потреби розвивати тваринництво, крім тих компаній, що від самого початку спеціалізувалися на ньому. За даними А. Данкевича, в 2010 р. в 20 найбільших підприємствах було сконцентровано 14,5 % поголів'я ВРХ і 19,7 % виробництва м'яса, 15,7 % дійного стада корів і 17,7 % виробництва молока, 23,1 % поголів'я свиней і 33,5 % виробництва м'яса. У птахівництві рівень концентрації був ще більш значний: на 9 найбільших інтегрованих суб'єктів господарювання припадало 66,6 % поголів'я та 79,7 % виробництва м'яса птиці, 69,6 % поголів'я курок-несучок і понад 66,8 % виробництва яєць [7, с. 266–271]. Протягом 2012–2016 рр. рівень концентрації виробництва продукції тваринництва в інтегрованих суб'єктах господарювання істотно підвищився, переважно за рахунок його зниження через збитковість у малих і середніх за розмірами сільгосп підприємствах.

Незважаючи на прогресивні технології утримання худоби, її породний склад та автоматизацію технологічних процесів, продуктивність у молочному скотарстві в інтегрованих суб'єктах господарювання не на-

багато перевищує аналогічні показники в сільгоспідприємствах, є майже вдвічі нижчою, ніж у США, Данії, Фінляндії та інших країнах-лідерах з виробництва молока (табл. 5).

Таблиця 5

Середній річний удій молока від однієї корови в Україні та інтегрованих суб'єктах господарювання, кг

Суб'єкт господарювання	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Господарства усіх категорій	4174	4361	4446	4508	4644	4735
Сільськогосподарські підприємства	4109	4676	4827	5027	5352	5643
Господарства населення	4192	4276	4343	4363	4437	4473
<i>Інтегровані суб'єкти господарювання</i>						
Industrial Milk Company S. A.	5260	5320	5340	5420	5580	5630
Svarog West Group Corp.	4800	5430	4950	5630	5570	5920

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Децю аналогічна ситуація склалася і в яєчному птахівництві. Так, значне поголів'я курок-несучок сконцентроване на птахофабриках Avangardco IPL, що входить до UkrLandFarming PLC. Породно-видова структура поголів'я нині сформована так, що забезпечує майже максимальну біологічну продуктивність птиці.

Зокрема, станом на 01.01.2015 р. основою поголів'я курей-несучок в Avangardco IPL були кроси хай-лайн (67,1 %), ломан (вайт і браун) (29,5 %), браун нік (1,4 %) і тетра (1,2 %), що забезпечували середню річну несучість однієї курки-несучки на рівні 320–340 шт. (табл. 6).

Таблиця 6

Основні параметри розвитку яєчного птахівництва в Україні та інтегрованому суб'єкті господарювання Avangardco IPL

Показник	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Сільськогосподарські підприємства, всього</i>						
Поголів'я курок і півнів дорослих (на кінець року), млн гол.	41,3	45,5	48,4	40,9	34,6	33,9
Виробництво яєць курячих, млн шт.	11738,2	11977,4	12234,2	12536,2	9762,2	8067,6
Середня річна несучість однієї курки-несучки, шт.	286	293	289	276	252	238
<i>Avangardco IPL</i>						
Частка поголів'я курей у їх загальному поголів'ї в сільгоспідприємствах, %	49,6	50,1	55,8	45,5	30,9	30,4
Частка виробництва яєць курячих у їх загальному обсязі виробництва в сільгоспідприємствах, %	50,7	52,6	57,4	50,3	35,2	31,0
Середня річна несучість однієї курки-несучки, шт.	290	276	260	339	321	253

Примітка. Дані по Україні за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території та зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: розраховано автором за публічними даними і відомостями Держстату України

Зміна породної структури стада в 2015 р. завдяки заміні курок-несучок кросу хай-лайн на ломан браун і браун нік без чіткого дотримання технології призвела до зниження середньої річної несучості в 2016 р. на 21,2 %, погіршивши конкурентні переваги Avangardco IPL.

Частина вироблених яєць курячих в компанії Avangardco IPL переробляють на яєчні продукти на ТОВ «Імперово Фудз», виробляючи сухий білок зі здатністю до збивання, сухий білок гелеутворюючий, яєчний порошок, сухий жовток простий і ферментований, що відповідають міжнародним стандартам якості ISO 22000:2005, ISO 9001:2008 і FSSC 2200.

Про наслідки господарювання корпоративних структур в аграрному секторі економіки точаться дискусії від початку їх виникнення в Україні. Як зазначив Т. Дудар, великі інтегровані суб'єкти господарювання орендують землю переважно для вирощування високорентабельних сільськогосподарських культур, що становить загрозу раціональному та екологічнобезпечному використанню земельних ресурсів [8, с. 135]. На думку

Ю. Лупенка і М. Кропивка, діяльність так званих «агрохолдингів» призводить до зростання соціальної напруги на селі, вимивання коштів із сільських територій [4, с. 18]. Учені О. Могильний і О. Ходаківська вважають, що завдяки агресивній агрохолдингізації сільське господарство України стало більш ризиковим, сформувався секторальні дисбаланси та галузеві диспропорції, агровиробництво було переорієнтовано на експортну сировинну орієнтацію продукції з низькою нормою додаткової вартості [9, с. 40] тощо.

Безумовно, будь-які структурні зміни на макrorівні мають як позитивні, так і негативні наслідки. Ми переконані, що причинами бід вітчизняної аграрної сфери є не інтегровані суб'єкти господарювання, а невиважена державна політика, брак стратегії розвитку інтеграційних відносин у контексті гарантування продовольчої безпеки держави, хибна орієнтація на примат малого виробництва над великим.

Для вирішення проблем, пов'язаних із негативними наслідками діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України, учені пропонують низку організаційних заходів. Так, В. Пугачов і М. Пугачов пропонують завершити аграрну та земельну реформу, гармонізувати нормативно-правову базу з ЄС, зокрема в частині обмеження монополізму та підтримки експорту [10, с. 76–80]. Академік НААН М. Хвесик справедливо наголосив на потребі ухвалити закон України «Про агрохолдинги», в якому визначити їх як окрему групу суб'єктів господарювання, встановити правила господарської діяльності [11]. Ми вважаємо, що основною державної політики повинна бути інституціоналізація економічних відносин, боротьба з правовим нігілізмом на селі, просвітницькі заходи тощо, спрямовані на унормування всіх аспектів господарської діяльності на принципах публічно-приватного та соціального партнерства.

Висновки. Проведене дослідження показало, що внаслідок невиваженої державної політики розвиток форм господарювання на селі відбувається в умовах монополістичної конкуренції, ринковими лідерами в якій є інтегровані суб'єкти господарювання.

Розміри землекористування окремих інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України нині перевищують площі чотирьох областей, сформовані за рахунок механізму орендних відносин. Самі підприємницькі структури побудовані за принципами реалізації інтеграційних відносин, охоплюють всі або більшість стадій ланцюга створення додаткової вартості.

Розвиток матеріально-технічної бази інтегрованих суб'єктів господарювання значно кращий за аналогічний в сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах, створює підґрунтя для впровадження інноваційних агротехнологій, що позначається на натуральних і вартісних показниках ефективності виробництва.

Для вирішення проблем, пов'язаних із наслідками монопольної діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України, нагальною є потреба нормативної ідентифікації цих структур як системи пов'язаних осіб, розробка й реалізація концепції розвитку інтеграційних відносин, оптимізація рентної політики, зміни в системах оподаткування сільгосптоваровиробників і механізмів розподілу коштів державної підтримки.

Література: 1. Про затвердження Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 05.03.2002 № 49-р // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>. 2. Агрохолдинги в Україні та їх вплив на розвиток сільських територій/за ред. С. І. Дем'яненка. Київ: КНЕУ, 2013. 350 с. 3. Скопенко Н. С., Мостенська Т. Л. Інтеграційні процеси в харчовій промисловості України: сучасна концепція розвитку. Київ: Кондор, 2016. 394 с. 4. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7 (225). С. 5–21. 5. За результатами міжнародного звіту. *Землепорядний вісник*. 2017. № 1. С. 16–17. 6. Крисанов Д. Ф. Оптимізація інтеграційних зв'язків між підприємствами сільського господарства і переробно-харчових галузей в умовах посилення впливу євроінтеграційних процесів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Економічні науки. 2016. № 11. С. 137–151. 7. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 349 с. 8. Дудар Т. Г. Проблеми формування та розвитку вертикально інтегрованих структур у сільському господарстві. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. № 1. С. 126–136. 9. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6 (272). С. 33–41. 10. Pugachov V., Pugachov M. Agrarian Reform in Ukraine // *The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects*/ed. by S. Gomez y Paloma, S. Mary, S. Langrell, P. Ciaian. Switzerland: Springer Nature, 2017. P. 67–81. 11. Хвесик М. А. Символи отечественных агрохолдингов. *Еженедельник 2000*. 2015. № 27–28. С. 12.

References: 1. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia monopolnoho (dominuiuchoho) stanovishcha subiektiv hospodariuvannia na rynku: Rozporiadzhennia Antymonopolnoho komitetu Ukrainy vid 05.03.2002 No. 49-r // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-02>. 2. Ahrokholdynhy v Ukraini ta yikh vplyv na rozvytok silskykh terytorii/za red. S. I. Demianenka. Kyiv: KNEU, 2013. 350 p. 3. Skopenko N. S., Mostenska T. L. Intehratsiini protsesy v kharchovii promyslovosti Ukrainy: suchasna kontseptsiia rozvytku. Kyiv: Kondor, 2016. 394 p. 4. Lupenko Yu. O., Kropyvko M. F. *Ahrokholdynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti* [Agroholdings in

Ukraine and Strengthening the Social Orientation of Their Activities]. *Ekonomika APK*. 2013. No. 7 (225). P. 5–21. **5.** *Za rezultatamy mizhnarodnoho zvituv* [According to the Results of the International Report]. *Zemlevporiadnyi visnyk*. 2017. No. 1. P. 16–17. **6.** Krysanov D. F. *Optymizatsiia intehratsiinykh zviazkiv mizh pidprijemstvamy silskoho hospodarstva i pererobno-kharchovykh haluzei v umovakh posylennia vplyvu yevrointehratsiinykh protsesiv* [Optimization of Integration Links between Enterprises of Agriculture and Processing and Food Industries in the Conditions of Strengthening the Influence of European Integration Processes]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii: Ekonomichni nauky*. 2016. No. 11. P. 137–151. **7.** Dankevych A. Ye. *Rozvytok intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi*. Kyiv: NNTs IAE, 2011. 349 p. **8.** Dudar T. H. *Problemy formuvannia ta rozvytku vertykalno intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi* [Problems of Formation and Development of Vertically Integrated Structures in Agriculture]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. 2012. No. 1. P. 126–136. **9.** Khodakivska O. V., Mohylnyi O. M. *Ahrokhodynhy Ukrainy: ahrarna polityka ta vyklyky maibutnomu* [Agroholdings of Ukraine: Agrarian Policy and Challenges for the Future]. *Ekonomika APK*. 2017. No. 6 (272). P. 33–41. **10.** Pugachov V., Pugachov M. *Agrarian Reform in Ukraine // The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects*/ed. by S. Gomez y Paloma, S. Mary, S. Langrell, P. Ciaian. Switzerland: Springer Nature, 2017. P. 67–81. **11.** Khvesik M. A. *Simvolny otechestvennykh agrokholdingov* [Symbols of Domestic Agroholdings]. *Ezhenedelnik 2000*. 2015. No. 27–28. P. 12.

Інформація про автора

Гуторов Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України (вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

Информация об авторе

Гуторов Андрей Александрович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, ННЦ «Институт аграрной экономики» НААН Украины (ул. Героев Обороны, 10, г. Киев, 03127, Украина; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

Information about the author

A. Gutorov – Ph.D. (Economics), Senior Researcher, Doctoral Student, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
20.03.2017 р.*

Економіка підприємства та управління виробництвом

JEL Classification: D61, L 220, L25

УДК 334.7

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РИТЕЙЛІ НА ЗАСАДАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ СТЕЙКХОЛДЕРІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РИЗИКУ

Чорна М. В.
Дядін А. С.

Анотація. Метою дослідження є розробка комплексної системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі для її інтегрування в систему стратегічного управління підприємством, спрямованого на сталий розвиток об'єкта управління, що орієнтує на максимальну реалізацію інтересів стейкхолдерів із урахуванням ризиків. За допомогою методів спостереження, наукової абстракції, аналізу, синтезу, монографічного та системного підходу виявлено засоби удосконалення системи оцінки ефективності. Внаслідок проведених досліджень розроблено удосконалену багаторівневу модель оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі, що складається з теоретико-методичної та прикладної компонент. Зазначено передумови її успішної практичної реалізації: на початковому етапі – комплексна оцінка ступеня задоволення очікувань і потреб зацікавлених сторін і підприємства з урахуванням ступеня ризику; на фінальному етапі – розробка стратегій і засобів їхньої реалізації, узгоджених із критеріями ефективності, спрямованих на задоволення вимог і потреб як стейкхолдерів, так і підприємства.

Ключові слова: підприємницька діяльність, ефективність, оцінка, система, стейкхолдери, ризик, роздрібна торгівля

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РИТЕЙЛЕ НА ОСНОВЕ РЕАЛИЗАЦИИ ИНТЕРЕСОВ СТЕЙКХОЛДЕРОВ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ И РИСКА

Черная М. В.
Дядин А. С.

Аннотация. Целью исследования является разработка комплексной системы оценки эффективности предпринимательской деятельности в ритейле для ее интеграции в систему стратегического управления, направленного

© Черна М. В., Дядін А. С., 2017

на устойчивое развитие объекта управления и ориентирующего на максимальную реализацию интересов стейкхолдеров с учетом рисков. С помощью методов наблюдения, научной абстракции, анализа, синтеза, монографического и системного подходов выявлены пути совершенствования системы оценки эффективности. В результате проведенных исследований разработана усовершенствованная многоуровневая модель оценки эффективности предпринимательской деятельности в ритейле, состоящая из теоретико-методической и прикладной компонент. Выделены предпосылки ее успешной практической реализации: на начальном этапе – комплексная оценка степени удовлетворения ожиданий и потребностей заинтересованных сторон и предприятия с учетом степени риска; на финальном этапе – разработка стратегий и средств их реализации, согласованных с критериями эффективности, направленных на удовлетворение требований и потребностей как стейкхолдеров, так и предприятия.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, эффективность, оценка, система, стейкхолдеры, риск, розничная торговля.

IMPROVING THE SYSTEM FOR EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN THE RETAIL TRADE BASED ON IMPLEMENTATION OF STAKEHOLDERS' INTERESTS UNDER RISK AND UNCERTAINTY

M. Chorna
A. Dyadin

Abstract. The purpose of the study is to develop a comprehensive system for evaluating the effectiveness of entrepreneurial activities in the retail trade for its integration into the strategic management system aimed at sustainable development of the object of management and oriented towards maximum implementation of the interests of stakeholders with consideration for risks. With the help of the methods of observation, scientific abstraction, analysis, synthesis, monographic and system approaches, ways of improving the efficiency evaluation system are identified. As a result of the research, an improved multi-level model for evaluating the effectiveness of entrepreneurial activities in the retail trade, which includes a theoretical and methodological, and applied component, has been developed. The prerequisites for its successful practical implementation are singled out: at the initial stage – comprehensive evaluation of the degree of meeting expectations and needs of interested parties and enterprises with consideration for risk degree; at the final stage – development of strategies and tools for their implementation agreed with the performance criteria, aimed at meeting requirements and needs of both stakeholders and enterprises.

Keywords: entrepreneurial activity, effectiveness, evaluation system, stakeholders, risk, retail trade

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах отримання об'єктивної оцінки ефективності господарської діяльності підприємства сприяє обґрунтованому прийняттю рішень і є підґрунтям наукового керівництва підприємством, забезпечуючи йому необхідний рівень конкурентоспроможності.

Аналіз науково-методичних підходів до вимірювання ефективності діяльності суб'єктів господарювання українських дослідників і на основі сучасного досвіду міжнародного рівня свідчить про недостатню розробку принципово важливих питань щодо особливостей оцінки ефективності підприємницької діяльності з позиції інноваційних для розвиненої ринкової економіки підходів. Мало вивченими є методи, які дозволяють комплексно враховувати інтереси стейкхолдерів і ризики, що властиві певному бізнесу.

Необхідність вирішення питань підвищення ефективності підприємницької діяльності у вітчизняному ритейлі шляхом забезпечення консенсусу між результативністю та віддачею здійснених дій потребує удосконалення методичних засад, аналітичних підходів і нової логіки розробки комплексної системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти оцінки ефективності висвітлювалися в наукових роботах багатьох вітчизняних і закордонних вчених-економістів, серед яких: М. Братанич [1], А. Воронкова [2], А. Турило [3], С. Матюх [4], Л. Пурижова [5], Т. Гринько, М. Кошевий [6], Е. Нілі, К. Адамс, М. Кеннерлі [7], Б. Фелпс [8] та ін.; галузева специфіка функціонування та оцінки ефективності підприємств торгівлі охарактеризована у дослідженнях таких авторів, як: Н. О. Власова [9], Н. Краснокутська, О. Круглова [10], С. Князь [11] та ін. Аналіз цих та інших опублікованих праць і практика господарської діяльності вітчизняних підприємств ритейлу свідчать про недостатню розробку принципово важливих питань щодо формування комплексної системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі, що орієнтує на максимальну реалізацію інтересів стейкхолдерів із урахуванням ризиків.

Виклад основного матеріалу. Численні наукові дослідження щодо визначення та підходів до вимірювання ефективності схиляється до двох найбільш розповсюджених та апробованих у наукових колах та у практиці господарювання підходах: «результат-мета» та «витрати-результат».

Однак, з огляду на складність і багатогранність категорії ефективності, сучасна ринковоорієнтована система оцінювання ефективності господарської діяльності має не тільки відображати витрати всіх видів ресурсів, що споживаються на підприємстві, забезпечувати інформацією стосовно ефективності виробництва всі ланки управлінської ієрархії, виконувати критеріальну функцію та виявляти резерви підвищення ефективності, а й стимулювати прогресивні напрямки розвитку та створювати передумови щодо забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства.

За останні роки були запропоновані численні методики та моделі вимірювання ефективності. Наприклад, багатофакторний підхід, який базується на використанні агрегованих індексів ефективності, часто рекомендується в науковій економічній літературі, однак рідко застосовується на практиці з причин складності для інтерпретації.

Найбільш популяризують в останнє десятиліття карту збалансованих показників на основі концепції управління результативністю («Balanced Scorecard», «Performance Management») [12–17]. Її традиційна версія складається з чотирьох перспектив, кожна з яких, своєю чергою, дає можливість розглянути чотири аспекти ефективності: фінансовий – відносини підприємства з акціонерами, клієнти – відносини підприємства з клієнтами; внутрішні процеси – у чому потрібно досягти досконалості; інновації та навчання – шляхи продовження впровадження інноваційних технологій і створення цінностей.

Але тут не приділено уваги таким важливим аспектам ефективності, як: кінцеві споживачі, персонал, постачальники, регулятивні органи, впливові групи (об'єднання виробників, профспілки та ін.), хоча всі ці зацікавлені сторони мають значний вплив на підприємство та його здатність ефективно працювати.

Нехтувати будь-якої зацікавленою стороною в сучасному суспільстві – значить проявляти недалекоглядність, а в цій моделі оцінки ефективності єдиною зацікавленою стороною, яка має значення, є акціонер. Українські реалії господарювання на цю групу зацікавлених сторін накладають додаткові особливості, оскільки акціонерна форма залучення капіталу в країні розвинена слабо, найбільш поширеними джерелами фінансування виступають банківське кредитування та інші форми залучення коштів, такі як кредиторська заборгованість тощо.

З причин обмеженості прикладного застосування дослідники видозмінюють карту збалансованих показників з метою підвищити її аналітичні можливості, додаючи певні аспекти діяльності підприємств і видозмінюючи аналітичні показники.

Проте відсутні дослідження, в яких повно відображені всі групи зацікавлених сторін, що взаємодіють із підприємством, а також враховують специфіку галузі його функціонування.

Інший сучасний напрям у методиках вимірювання ефективності пов'язаний із розробкою моделей самооцінки, таких як модель ділового удосконалення і оцінка Болдріджа [17]. Вони більш широко оцінюють ефективність і містять посилання на більш широке коло зацікавлених сторін, але містять групу критеріїв, які практично не піддаються вимірюванню.

Для проведення порівняльних характеристик внутрішніх виробничих процесів і фінансової ефективності, як всередині підприємства, так і за його межами, у світовій аналітичній практиці широко використовуються технології порівняльного аналізу, такі як піраміда «SMART» – метод стратегічного аналізу і звітності з використанням системи результатів і визначальних чинників [7, с. 12].

Однак вона не отримала широкого застосування в практичній діяльності вітчизняних підприємств, оскільки не відображує специфічні риси функціонування національної економіки.

Таким чином, загальна проблема вимірювання ефективності діяльності підприємства полягає в тому, що підприємства лише мають можливість обґрунтувати та приймати половинчасті або окремі рішення. Більшість моделей ефективності забезпечують глибоке розуміння певних, але не всіх аспектів ефективності, які необхідно контролювати та вимірювати.

Новим, більш досконалим, етапом у дослідженні ефективності підприємницької діяльності є «Призма ефективності», яка заснована на всіх сильних сторонах наявних поглядів і методів вимірювання ефективності, пов'язуючи їх в єдине ціле та являє собою більш повну, логічну і доступну для розуміння систему вимірювання (рис. 1) [7].

Структура призми ефективності складається з п'яти взаємопов'язаних елементів: задоволення зацікавлених сторін, вклад зацікавлених сторін, стратегії, процеси та можливості.

Вона спонукає керівників замислитися над п'ятьма основними питаннями, що постають перед сучасними підприємницькими структурами: хто є зацікавленими сторонами у цьому бізнесі, чого вони хочуть, в чому полягають їхні потреби; що підприємство хоче отримати від зацікавлених сторін; які стратегії для того потрібно впровадити, щоб задовольнити всі ці потреби і бажання; які процеси необхідно здійснити, щоб

отримати можливість реалізувати свої стратегії; які можливості – персонал, практичні методи, технології, інфраструктура потрібні для того, щоб більш ефективно та результативно керувати усіма процесами на підприємстві?

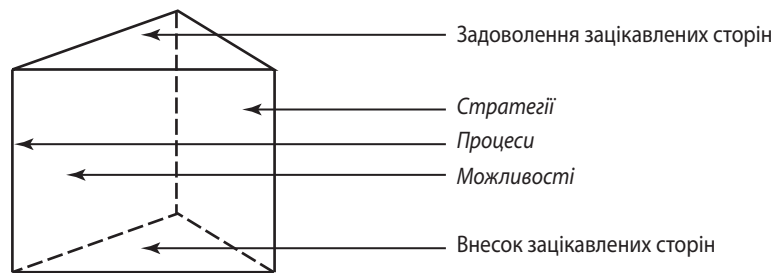

Рис. 1. Модель «Призми ефективності»

Використання базових положень гіпотези призми ефективності з урахуванням специфіки функціонування підприємств ритейлу дало можливість розробити авторську модель оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі на засадах реалізації інтересів стейкхолдерів в умовах невизначеності та ризику (рис. 2).

За думкою авторів, вимірювання ефективності діяльності підприємств ритейлу має бути цілісним багаторівневим процесом, який дає можливість кількісного оцінювання результативності та віддачі усього комплексу торговельних процесів, що відбуваються у підприємстві.

Основу прикладних досліджень у наведеній системі оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі складають фундаментальні положення теоретико-методичної компоненти (рис. 3).

Суб'єктами оцінки ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі виступають власники та менеджери підприємства, а також основні стейкхолдери, що зацікавлені в діяльності цих підприємницьких структур. До основних стейкхолдерів належать: інвестори, споживачі, постачальники, торговельно-оперативний персонал, регулятивні державні органи та професійні спілки й організації.

Об'єктами оцінки є результати різноманітних економічних процесів, що безпосередньо впливають на господарську діяльність підприємницької структури. Основними об'єктами оцінки є: ринкова вартість бізнесу; обсяги товарообороту, доходів, прибутку та витрат; співвідношення між рівнем прибутку та ризиком; оборотність активів і капіталу; обсяги товарних запасів; розмір торговельної площі тощо.

Головною метою оцінки ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі є забезпечення консенсусу у задоволенні потреб підприємства ритейлу та його стейкхолдерів. Слід зауважити, що цілі оцінки розрізняються за суб'єктами.

Так, оцінка ефективності діяльності власником проводиться з метою визначення джерел і потенціалу ступеня зростання і розвитку підприємницької структури, тобто її здатності до прогресивних кількісних змін, відображених у об'ємних показниках, і до прогресивних якісних змін, що доповнюють кількісні та пов'язані здебільшого зі структурною динамікою суб'єкта господарювання.

Об'єктивність процесу оцінки забезпечується сукупністю оціночних принципів, які, за авторською думкою, мають задовольняти вимоги з боку методології загального економічного аналізу – науковість, системність, комплексність, об'єктивність, адекватність, достовірність, конкретність, дієвість, оперативність, демократизм, а також врахувати принципи специфічні з погляду предмета оцінювання – зв'язок мети та кінцевого результату; багатокритеріальна оптимальність; цілестійкість; поєднання показників.

Оцінювання ефективності підприємницької діяльності в ритейлі передбачає наявність достовірної інформації, повноту й обґрунтованість якої має забезпечувати відповідність вимогам аналітичності, об'єктивності, єдності інформації, що надходить із різних джерел, оперативності та раціональності.

Основні джерела інформації для оцінки ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі пропонується поділити на внутрішні – фінансова звітність, дані бухгалтерського, оперативно-технічного й управлінського обліку тощо та зовнішні – статистична, ринкова та нормативно-довідкова інформація.

Критерії оцінки ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі відповідають методичним підходам до оцінки ефективності (цільовий, результативний, ресурсний, динамічний) і можуть різнитися залежно від суб'єкта її проведення. З позиції підприємця як суб'єкта оцінки можливо використання всіх чотирьох підходів, кожному з яких відповідає визначений критерій:

– **цільовий підхід** – критерій цілесюжності, що характеризує ступінь досяжності визначених цілей підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі;

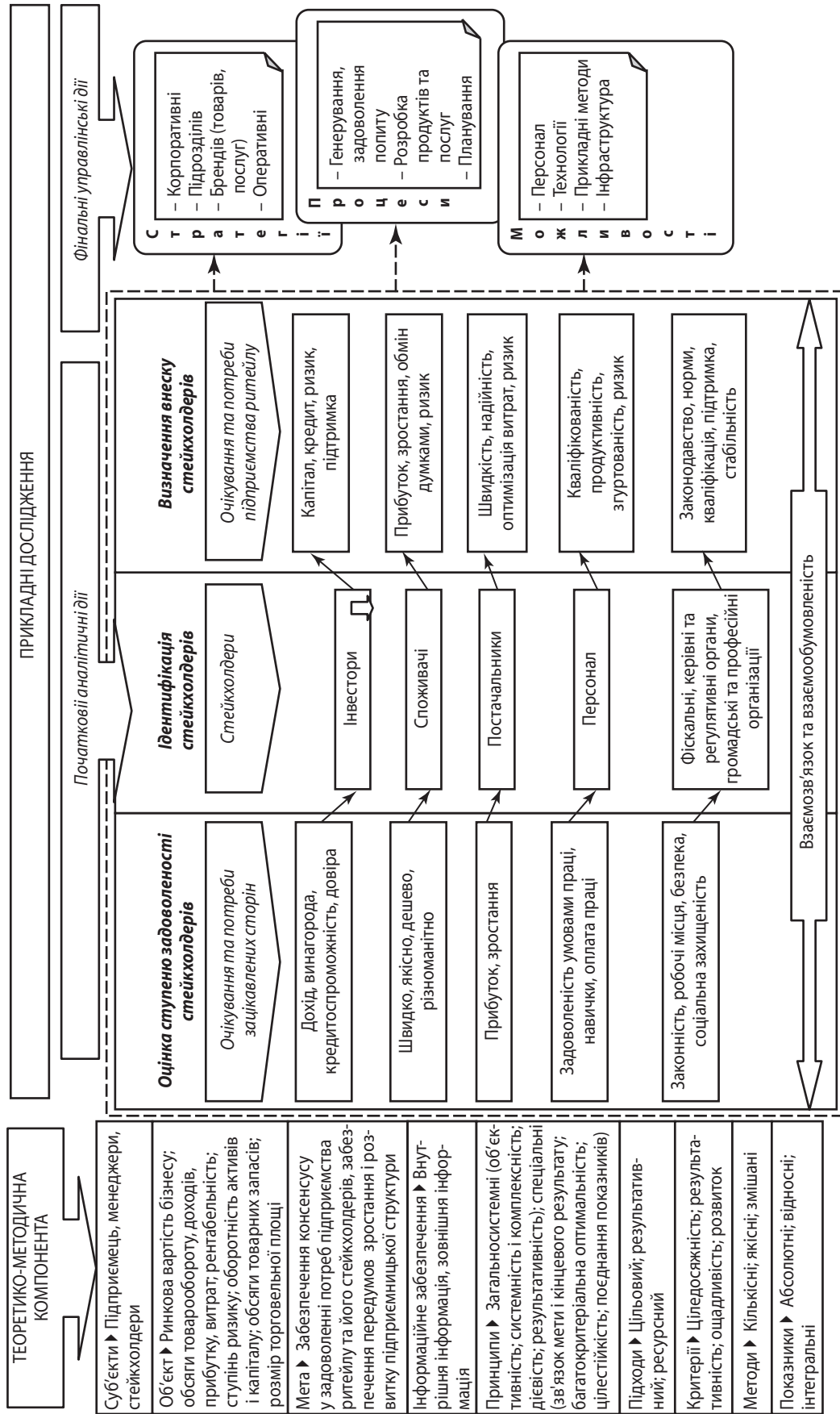

Рис. 2. Система оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі на засадах реалізації інтересів стейкхолдерів в умовах невизначеності та ризику

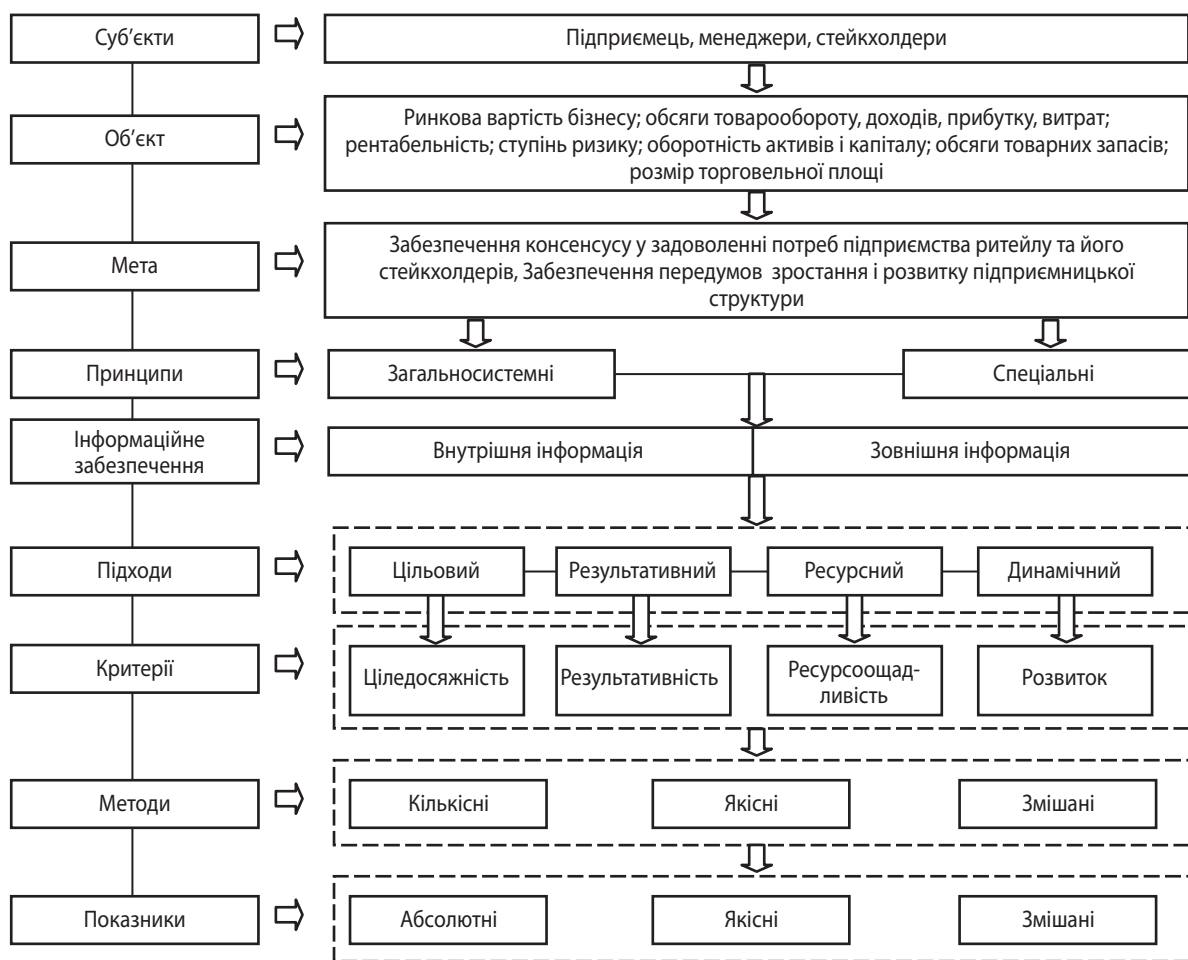

Рис. 3. Елементи теоретико-методичної компоненти системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі

- результативний підхід – критерій результативності, який визначає ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів;
- ресурсний підхід – критерій ресурсоощадливості, що характеризує витрати обмежених ресурсів для досягнення визначених показників результату;
- динамічний підхід – критерій розвитку, що показує спроможність підтримувати ефективність підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі протягом певного періоду.

Дослідження основних підходів до оцінки ефективності діяльності сучасного торговельного підприємства дало можливість виділити основні елементи та відповідні показники для оцінки ефективності:

- абсолютні, що розраховуються на базі балансу-нетто, скоригованого звіту про фінансові результати тощо (товарооборот, прибуток, фонд оплати праці, величина капіталу та ін.);
- відносні (коефіцієнти ціледосяжності, результативності, ресурсоощадливості);
- індексні показники за всіма критеріями оцінки);
- інтегральні.

Результат оцінювання ефективності підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі втілюється в конкретних висновках про її поточний стан, чинники впливу та характер взаємин із стейкхолдерами.

Авторське бачення специфіки прикладних досліджень із вимірювання ефективності роботи підприємств роздрібної торгівлі в сучасних умовах, які є змістом другої складової комплексної системи оцінки, полягає у переконанні, що на етапі початкових дій система вимірювання ефективності повинна забезпечити підприємство відомостями щодо раціонального осмислення всіх позитивних і критичних питань бізнесу, надаючи, таким чином, можливість прийняти раціональні стратегічні ділові рішення на етапі фінальних дій.

Характерною особливістю запропонованої системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі на засадах реалізації інтересів стейкхолдерів в умовах невизначеності та ризику та її відмінною рисою порівняно з наявними є урахування таких вихідних положень:

- для підприємства неприйнятно концентруватися виключно на потребах однієї або декількох зацікавлених сторін у бізнесі (зазвичай це акціонери (інвестори) і клієнти), якщо воно хоче стабільно функціонувати та бути конкурентоспроможним на довгостроковій основі;

- підприємство та його стейкхолдери будують свої взаємовідносини, виходячи із міркувань взаємозобов'язань і взаємообумовленості. Стейкхолдери здійснюють вкладення в підприємство, розраховуючи натовість на адекватні дії у відповідь.

Підприємства, зі свого боку, мають певні потреби, які можуть задовольнити лише за участю стейкхолдерів. Таким чином, усі підприємства бажать отримати певний внесок від кожної із зацікавлених сторін, так само всі зацікавлені сторони прагнуть отримати певну вигоду від підприємства.

Визначальним критерієм ефективності роботи підприємства є вміння керувати взаємовідносинами із кожною із зацікавлених сторін, забезпечуючи максимальну взаємовигідність взаємовідносин зі стейкхолдерами й одночасно отримувати та навіть збільшувати цільовий прибуток;

- об'єктивним явищем для сучасного стану економіки є наявність ризику як невід'ємного елементу всіх процесів, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування суб'єктів господарювання, тому його урахування є необхідним елементом системи оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі;

- стратегія, процеси та потужності підприємства повинні бути узгоджені, пов'язані між собою і націлені на ефективність, якщо воно прагне зайняти найбільш вигідну конкурентну позицію і приносити реальну вигоду всім зацікавленим сторонам.

Реалізація ідеї орієнтації на стейкхолдерів починається із їхньої ідентифікації для конкретного об'єкта дослідження – підприємства ритейлу. Процес ідентифікації має вирішити подвійне завдання: з'ясувати, хто є зацікавленими сторонами та у чому виражаються їхні потреби у конкретному бізнесі, а також визначити, якого внеску (чого) підприємство потребує від своїх стейкхолдерів.

В основу запропонованої системи покладено теорію «Призми ефективності» та сучасні дослідження теорії стейкхолдерів [7; 18]. Усі стейкхолдери підприємств ритейлу об'єднані у п'ять груп.

Інвестори з боку фінансово-кредитних установ (їхнім внеском є капітал для розвитку, прийняття більшого ризику, надання довгострокової фінансової підтримки; потреби інвесторів) : кредитоспроможність, стабільність і тривалість відносин, своєчасне повернення коштів і відсотків, низький рівень ризику роботи з клієнтом; з боку приватних інвесторів, акціонерів: максимізація прибутку, ринкової вартості бізнесу, оптимальне співвідношення між рівнем прибутку і ризику.

Споживачі – їхнім внеском є дохідність, прибутковість, сталість попиту, лояльність, зворотний зв'язок задля вивчення попиту, формування товарного асортименту та визначення цінової політики; потреби споживачів – різноманітність і відновлення асортименту; якість і безпечність продукції; прийнятні ціни; якість торговельної послуги; післяпродажні та супровідні послуги; задоволення вимог, що швидко змінюються.

Постачальники – їхнім внеском є ефективна логістика (збільшення прямих поставок, зменшення кількості посередників, комплексні рішення), стабільність та тривалість партнерських відносин, висока фінансова дисципліна та відповідальність щодо виконання договірних умов, низький рівень ризику; потреби постачальників – прибуток, збільшення обсягів замовлень.

Персонал – підприємство вимагає від персоналу кваліфікованості, продуктивності, згуртованості та корпоративного духу, різноманітності навичок, здатності до удосконалення та розвитку; потреби персоналу – задоволеність умовами та оплатою праці, можливість кар'єрного зростання та самореалізації.

Фіскальні та регулятивні органи, органи влади, громадські та професійні організації – підприємство потребує економічного зростання і стабільного інноваційного розвитку економіки, стабільного законодавства, справедливої та зрозумілої системи оподаткування, підтримки бізнесу, соціального захисту працівників, розвиненої ринкової інфраструктури, екологічної безпеки; потреби цього стейкхолдера – законність бізнесу, поповнення бюджету, робочі місця, безпека, соціальна захищеність.

Осмислення інформації з ідентифікації та вербального опису стейкхолдерів має знайти подальше застосування як підґрунтя для створення гнучких детермінованих технологій вимірювання ефективності. Їхнім головним призначенням є оперативне стеження за тим, чи здатне підприємство забезпечувати вигоди зацікавленим сторонам та отримувати від них адекватну віддачу.

Нова парадигма вимірювання ефективності – орієнтація на майбутнє. Оцінка ефективності стає процесом збору даних та інформації для подальшого аналізу й інтерпретації. В результаті цього процесу виробляється розуміння причинно-наслідкового характеру, оскільки аналіз дозволяє виявляти стимули до підвищення або зниження ефективності. Це, своєю чергою, дозволяє активізувати процес управління ефективністю, за якого розуміння і судження, вироблені на основі проаналізованих даних, перетворюються в рішення і дії.

Фінальні управлінські дії спрямовуються на визначення засобів задля задоволення потреб і вимог обох категорій – стейкхолдерів і підприємства, а саме: розробку стратегічних альтернатив; визначення внутрішніх процесів і засобів для реалізації стратегічних намірів та отримання можливості для більш ефективного та результативного керування підприємством.

Висновки. Комплексна система оцінки ефективності підприємницької діяльності в ритейлі на засадах реалізації інтересів стейкхолдерів в умовах невизначеності та ризику забезпечує керівників і фахівців у сфері ритейлу сучасним інструментарієм вимірювання ефективності для прийняття обґрунтованих стратегічних і оперативних рішень.

Це дає можливість всебічно розглядати реальні проблеми та практичні питання управління ефективністю і на цій основі оптимізувати вже наявний потенціал підприємств галузі, підвищуючи його віддачу та результативність, що є важливою передумовою забезпечення їхнього сталого розвитку та конкурентоспроможності в умовах кризових процесів, що відбуваються нині в економіці України.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці технології та системи вимірювання для надання комплексної детермінованої оцінки ефективності діяльності підприємств ритейлу на основі критеріїв та показників, що одночасно відображують як інтереси та ризики стейкхолдерів, так і вимоги до них і ризики з боку підприємства.

Література: 1. Братанич М. В., Полозова Т. В. Визначення сутності економічної ефективності та класифікація її видів. *Економіка промисловості*. 2010. № 4. С. 153–155. 2. Воронкова А. Е. Діагностика стану підприємства: теорія і практика: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2008. 520 с. 3. Турило А. А., Турило А. М. Оцінка результативності, ефективності, продуктивності та збитковості підприємства: монографія. Кривий Ріг: Етюд-Сервіс, 2010. 196 с. 4. Матюх С. А. Дослідження сучасних методів оцінки ефективності діяльності організацій. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 15. № 3. С. 79–85. 5. Пурьжова Л. В. Оценка эффективности предпринимательской деятельности: основные подходы. *Молодой ученый*. 2015. №10.2. С. 76–78. 6. Grynko T., Koshevoi M., Gviniashvili T. Methodological approaches to evaluation the effectiveness of organisational changes at communication enterprises. *Economic Annals-XXI*. 2016. No.156 (1–2). P. 78–82. 7. Нили Э., Адамс К., Кеннерли М. Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управления им. Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. 400 с. 8. Фелпс Б. Умные бизнес-показатели: Система измерения эффективности как важный элемент менеджмента. М.: Баланс Бизнес Бук, 2004. 288 с. 9. Власова Н. О. Оцінка ефективності господарської діяльності підприємств роздрібної торгівлі: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2012. 197 с. 10. Krasnokutska N., Kruglova O. Particularities of formation and use of resource potential of trade enterprises in Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2016. No. 162 (11–12). P. 73–78. 11. Торговельне підприємництво: механізм розвитку і фінансової підтримки: монографія/ за ред. С. В. Князя. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 724 с. 12. Фридаг Х., Шмидт В. Сбалансированная система показателей. М.: Омега-Л, 2006. 144 с. 13. Kaplan R. S. How the Balanced Scorecard complements the McKinsey 7-s model. *Strategy and leadership*. 2005. No. 3. P. 41–46. 14. Norreklit H. The balance on the Balanced Scorecard a critical analysis of some of its assumptions. *Management Accounting Research*. 2000. No. 1. P. 65–88. 15. Wurl H. J., Mayer J. H. Balanced Scorecards und industrielles Risikomanagement. Мо. .gleichkeiten zur Integration // Performance Measurement & Balanced Scorecard. Munchen. 2001. 16. Малярець Л. М., Штеререва А. В. Збалансована система показників в оцінці діяльності підприємства. Харків: ХНЕУ, 2008. 188 с. 17. Слиньков В. Н. Сбалансированная система показателей в менеджменте организации: теория и практика. Киев: КНТ, 2007. 292 с. 18. Kuzmin O., Khilukha O. Regulation of stakeholders' interests in corporate governance through negotiations. *Economic Annals-XXI*. 2016. No.161 (9–10). P. 56–60.

References: 1. Bratanych M. V., Polozova T. V. *Vyznachennia sutnosti ekonomichnoi efektyvnosti ta klasyfikatsiia yii vydiv* [Determination of Essence of Economic Efficiency and Classification of Its Types]. *Ekonomika promyslovosti*. 2010. No. 4. P. 153–155. 2. Voronkova A. E. *Diahnostyka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Diagnostics of the State of The Enterprise: Theory and Practice: monograph]. Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2008. 520 p. 3. Turylo A. A., Turylo A. M. *Otsinka rezultatyvnosti, efektyvnosti, produktyvnosti ta zbytkovosti pidpriemstva: monohrafiia* [Estimation of Effectiveness, Efficiency, Productivity and Loss of Business: monograph]. Kryvyi Rih: Etiud-Servis, 2010. 196 p. 4. Matiukh S. A. *Doslidzhennia suchasnykh metodiv otsinky efektyvnosti diialnosti orhanizatsii* [Research of Modern Methods for Assessing the Effectiveness of Organizations]. *Ekonomichnyi analiz*. 2014. Vol. 15. No. 3. P. 79–85. 5. Puryzhova L. V. *Otsenka effektivnosti predprinimatelskoy deyatelnosti: osnovnyye podkhody* [Evaluation of the Effectiveness of Business: The Main Approaches]. *Molodoy uchenyy*. 2015. No.10.2. P. 76–78. 6. Grynko T., Koshevoi M., Gviniashvili T. Methodological approaches to evaluation the effectiveness of organisational changes at communication enterprises. *Economic Annals-XXI*. 2016. No.156 (1–2). P. 78–82. 7. Nili Ye., Adams K., Kennerli M. *Prizma effektivnosti: Karta sbalansirovannykh pokazateley dlya izmereniya uspekha v biznese i upravleniya im*. Dnepropetrovsk: Balans-Klub, 2003. 400 p. 8. Felps B. *Umnyye biznes-pokazateli: Sistema izmereniya effektivnosti kak vazhnyy element menedzhmenta*. M.: Balans Biznes Buk, 2004. 288 p. 9. Vlasova N. O. *Otsinka effektivnosti hospodarskoi diialnosti pidpriemstv rozdribnoi torhivli: monohrafiia* [Estimation of Efficiency of Economic Activity of Retail Enterprises: monograph]. Kharkiv: Vyd-

vo Ivanchenko I. S., 2012. 197 p. **10.** Krasnokutskaya N., Kruglova O. Particularities of formation and use of resource potential of trade enterprises in Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2016. No. 162 (11–12). P. 73–78. **11.** *Torhovelne pidpriemnytstvo: mekhanizm rozvytku i finansovoi pidtrymky: monohrafiia* [Trade Entrepreneurship: A Mechanism for Development and Financial Support: monograph]/za red. S. V. Kniiazia. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2015. 724 p. **12.** Fridag H., Shmidt V. Sbalansirovannaya sistema pokazateley. M.: Omega-L, 2006. 144 p. **13.** Kaplan R. S. How the Balanced Scorecard complements the McKinsey 7-s model. *Strategy and leadership*. 2005. No. 3. P. 41–46. **14.** Norreklit H. The balance on the Balanced Scorecard a critical analysis of some of its assumptions. *Management Accounting Research*. 2000. No. 1. P. 65–88. **15.** Wurl H. J., Mayer J. H. Balanced Scorecards und industrielles Risikomanagement. Mo. glichkeiten zur Integration // Performance Measurement & Balanced Scorecard. Munchen. 2001. **16.** Maliarets L. M., Shtereveria A. V. Zbalansovana systema pokaznykiv v otsintsi diialnosti pidpriemstva. Kharkiv: KhNEU, 2008. 188 p. **17.** Slinkov V. N. Sbalansirovannaya sistema pokazateley v menedzhmente organizatsii: teoriya i praktika. Kiyev: KNT, 2007. 292 p. **18.** Kuzmin O., Khilukha O. Regulation of stakeholders' interests in corporate governance through negotiations. *Economic Annals-XXI*. 2016. No.161 (9–10). P. 56–60.

Інформація про авторів

Чорна Марина Віталіївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі Харківського державного університету харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, м. Харків, 61051, Україна; e-mail: mv.100810@gmail.com).

Дядін Андрій Сергійович – викладач кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ (просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61000, Україна; e-mail: dyadin@meta.ua).

Информация об авторах

Черная Марина Витальевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономики предприятий питания и торговли Харьковского государственного университета питания и торговли (ул. Клочковская, 333, г. Харьков, 61051, Украина; e-mail: mv.100810@gmail.com).

Дядин Андрей Сергеевич – преподаватель кафедры социальных и экономических дисциплин Харьковского Национального университета внутренних дел (просп. Л. Ландау, 27, г. Харьков, 61105, Украина; e-mail: dyadin@meta.ua).

Information about the authors

M. Chorna – D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Economy of Food and Trade Enterprises, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (333 Klochkivska Str., Kharkiv, 61051, Ukraine; e-mail: mv.100810@gmail.com).

A. Diadin – Lecturer of Department of Social and Economic Disciplines of Kharkiv National University of Internal Affairs (27 L. Landau Ave., Kharkiv, 61105, Ukraine; e-mail: dyadin@meta.ua).

*Стаття надійшла до ред.
22.03.2017 р.*

ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНЕ ПІДПРИЄМСТВО: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Бояринова К. О.

Анотація. Мета дослідження полягає у поглибленні сутності поняття «інноваційно орієнтоване підприємство», обґрунтуванні класифікаційних ознак поділу підприємств такого типу та розкритті специфічних особливостей їх функціонування. Запропоновано дефініцію поняття «інноваційно орієнтоване підприємство» як динамічної економічної системи з високим рівнем інновативності, яка саморозвивається на основі різних типів інновацій, оперуючи розвитком у процесі функціонування через інноваційні провадження в економічній діяльності та колаборативні відносини зі стейкхолдерами. Класифіковано інноваційно орієнтовані підприємства відповідно до запропонованих класифікаційних ознак: за інноваційною моделлю функціонування, орієнтацією інноваційної діяльності, специфікою інноваційно орієнтованого виробництва, активністю у використанні типу інновацій, напрямом використання інтелектуальних ресурсів, часткою власності на об'єкти інтелектуальної власності, участю у створенні інновацій, джерелом капіталу для інновацій, нормуванням обсягів реалізації інноваційної продукції та витрат на НДДКР.

Ключові слова: інноваційно орієнтоване підприємство, класифікація, функціонування.

ИННОВАЦИОННО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ПРЕДПРИЯТИЕ: СУЩНОСТЬ, КЛАССИФИКАЦИЯ И ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ

Бояринова Е. А.

Аннотация. Цель исследования заключается в углублении сущности понятия «инновационно ориентированное предприятие», обосновании классификационных признаков разделения предприятий такого типа и раскрытии специфических особенностей их функционирования. Предложена дефиниция понятия «инновационно ориентированное предприятие» как динамической экономической системы с высоким уровнем инновативности, которая саморазвивается на основе различных типов инноваций, оперируя развитием в процессе функционирования через внедрение инноваций в экономической деятельности и колаборативные отношения со стейкхолдерами. Классифицированы инновационно ориентированные предприятия в соответствии с предложенными классификационными признаками: по инновационной модели функционирования, ориентации инновационной деятельности, специфике инновационно ориентированного производства, активности в использовании типа инноваций, направлению использования интеллектуальных ресурсов, доле собственности на объекты интеллектуальной собственности, участию в создании инноваций, источнику капитала для инноваций, нормированию объемов реализации инновационной продукции и расходов на НИОКР.

Ключевые слова: инновационно ориентированное предприятие, классификация, функционирование.

INNOVATION-ORIENTED ENTERPRISE: ESSENCE, CLASSIFICATION AND FEATURES OF FUNCTIONING

K. Boiarynova

Abstract. The purpose of the research is in deepening the essence of the concept of “innovation-oriented enterprise”, substantiation of classification features for grouping enterprises of this type and disclosure of specific features of their functioning. There offered a definition of “innovation-oriented enterprise” as a dynamic economic system with a high level of innovation, which self-evolves using different types of innovations and manages its development in the process of functioning through introduction of innovations in its economic activity and collaborative relations with its stakeholders. The innovation-oriented enterprises are grouped according to the proposed classification features: innovative model of functioning, orientation of innovation activity, specificity of innovation-oriented production, level of activity in using types of innovations, direction of using intellectual resources, ownership interest in objects of intellectual property, participation in creation of innovations, source of capital for innovations, rationing volumes of realization of innovative products and expenses for R&D.

Keywords: innovation-oriented enterprise, classification, functioning.

Постановка проблеми. Специфічні особливості різних підприємств, що стали на інноваційний шлях розвитку, наявність розрізаних підходів до їх тлумачення, а також відсутність трактувань інноваційно орієнтованого підприємства в законодавчому полі зумовлюють необхідність конкретизації його сутності, класифікації та розкриття специфіки функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційно орієнтованими підприємствами вважаються інноваційно-активні, інноваційні, наукомісткі та високотехнологічні. Трактування інноваційного підприємства розкрито в Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [1] та в Методичних положеннях зі статистики інноваційної діяльності Державної служби статистики України як юридичної особи, що впроваджує будь-яку інновацію за визначений період часу [2]. Згідно з «Oslo Manual» інноваційно-активним підприємством вважається таке, що протягом звітного періоду займалося будь-якою діяльністю, пов'язаною зі створенням інновацій («Oslo Manual») [3]. На законодавчому рівні тлумачення інноваційно-активного підприємства не закріплено, проте надається його визначення Державною службою статистики України як підприємства, що в період обстеження займалося діяльністю, пов'язаною зі створенням інновацій, незалежно від того, чи призвела така діяльність до реального їх впровадження [2]. Щодо наукомісткого підприємства надано тільки дефініція наукоємного виробництва в Проекті Закону України «Про державну підтримку наукоємних виробництв в Україні» – промислове виробництво, пов'язане зі значними витратами на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, частка яких складає не менше 60 % від загальних витрат такого виробництва [4]. Тлумачення високотехнологічних підприємств наводиться в Методиці ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств, що затверджена Наказом Міністерства промислової політики України від 08.02.2008 № 80 [5]. Визначення сутності поняття «інноваційно орієнтоване підприємство» досі не знайшло свого відображення в законодавчому полі й однозначності трактування в наукових працях. За дослідженнями науковців, таке підприємство є організованою мережею інноваційних процесів, формування якої здійснюється шляхом інтеграції потоків всіх видів за етапами виробничо-збутового ланцюга інноваційної діяльності – від постачальників первинної сировини до кінцевого споживача, а його функціонування орієнтоване на отримання переважно результатів від виробництва та продажу інноваційного продукту [6]. Проте не конкретизується специфіка таких підприємств порівняно з іншими, що мають інноваційну орієнтацію.

Мета статті полягає у поглибленні сутності поняття «інноваційно орієнтоване підприємство», обґрунтуванні класифікаційних ознак їх поділу та розкритті специфічних особливостей функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковцями вважається, що інноваційно орієнтоване підприємство є специфічним видом, що характеризується активною інноваційною діяльністю, створенням, виробництвом та продажу інноваційної продукції чи продуктів і т. ін. На наш погляд, функціонування інноваційно орієнтованого підприємства ґрунтується на провадженні саме економічної діяльності як основи його існування, а застосування інновацій є джерелом та активатором його розвитку. Інноваційно орієнтований розвиток доцільно вважати його ідеологією, проявом і способом розвитку, керованого інноваціями або спрямованого на них. Функціонування підприємств на основі інноваційних проваджень забезпечує їх саморозвиток.

Джерелом саморозвитку вважається внутрішня активність підприємства, а інструментами – інновації, інноваційні зміни, знання та досвід тощо. На думку науковців, будь-яке підприємство можна розглядати як локальну організацію, що саморозвивається, оскільки джерело розвитку і змін знаходиться всередині підприємства відносно зовнішнього середовища [7, с. 197–198], при цьому вона змінює свої властивості, структуру або спосіб функціонування (завдяки узгодженій взаємодії внутрішніх підсистем) для підтримання стану динамічної рівноваги та / або переходу до нового циклу розвитку [8, с. 167]. За провадження саморозвитку економічна система здійснює перехід на новий рівень функціонування у разі активізації процесів змін, наявності здатності та взаємодії з екосистемою функціонування, застосування відтворювального механізму з максимальною ефективністю використання інновацій. Особливістю інноваційно орієнтованих підприємств у провадженні саморозвитку в процесі функціонування є використання інновацій у розвитку потенціалу, в оновленні та застосування економічних ресурсів задля формування здатності розвиватись інноваційно. Тобто таким підприємством доцільно вважати динамічну економічну систему, яка саморозвивається, оперуючи розвитком у процесі функціонування через інноваційні провадження в економічній діяльності. Досліджувані підприємства повинні мати високий ступінь функціональності. При цьому функціональним, інноваційно орієнтованим підприємством вважаємо динамічну економічну систему, що спроможна в процесі функціонування не тільки розвиватись, але й забезпечувати розвиток іншим економічним системам поряд із інституціями мезорівня, трансформуючи результати їх розвитку для власної подальшої економічної еволюції.

Як зазначено в дослідженні [9], підприємство є джерелом інновацій, інноваційна продуктивність може розглядатися як один із найважливіших факторів її конкурентоспроможності й ефективності, інноваційні результати не доцільно обмежувати інноваційними продуктами, оскільки присутня тенденція надання більшого значення іншим видам інновацій навіть у підприємств виробничого характеру, а інновацією є не лише випуск продукції, а й зміни як у взаємовідносинах у внутрішньому середовищі, так у взаєминах з відповідними суб'єктами у зовніш-

нього [9]. Специфіка діяльності досліджуваного типу підприємств виражається у використанні будь-якого виду інновацій (організаційних, маркетингових, продуктових, процесних), їх цільове чи похідне створення (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості функціонування підприємств із інноваційною орієнтованістю

Тип підприємства	Складові характеристики			
	Специфіка інноваційної діяльності	Реалізація інноваційної продукції	Фінансування НДДКР	Використання інноваційних ресурсів
Інноваційне	Створення інноваційної продукції	Впровадження та реалізація інноваційної продукції протягом конкретизованого періоду часу, більше 70 % відповідно до норми, встановленої законом	Відповідно до потреби, переважно власний капітал	Переважно власні
Інноваційно-активне	Будь-яка діяльність пов'язана зі створенням інновацій	Реалізація як інноваційної продукції, нової для ринку, так і нової для підприємства	Відповідно до потреби, поєднання власного та залученого капіталу	Поєднання власних і залучених
Наукомістке	Наукоємне виробництво	Реалізація наукомісткої продукції	Витрати на НДДКР складають не менше 60 %, переважно власний капітал	Переважно власні, що утворюють науково-дослідницький потенціал
Високотехнологічне	Виробництво високотехнологічної продукції, використання комплексу інновацій	Реалізація та використання власної продукції для проміжного споживання	Відповідно до потреби, поєднання власного та залученого капіталу	Переважно власні
Інноваційно орієнтоване	Використання будь-якого виду інновацій (організаційних, маркетингових, продуктових, процесних) в економічній діяльності, їх цільове чи похідне створення*	Реалізація продукції, що містить інновацію / створена на її основі / застосована при її виробництві*	Поєднання власного та залученого капіталу*	Використання як власних інноваційних ресурсів, так і залучених у процесі колаборативних відносин*

Джерело: узагальнено автором на основі [1–6], запропоновано автором (*)

Продукція інноваційно орієнтованого підприємства, що призначена для реалізації, може бути інноваційною, містити інноваційні складові частини, прирівнювані до інноваційних, високотехнологічні компоненти або ж може бути створена з використанням високотехнологічного обладнання чи з застосуванням інноваційних технологій як для виробництва, так і зниження собівартості. Інноваційна діяльність і НДДКР можуть проводитись за поєднання власного та залученого капіталу з використанням як створених інноваційних ресурсів, так і залучених у процесі колаборативних відносин із замовниками, постачальниками й іншими стейкхолдерами.

Науковці здебільшого орієнтуються на класифікацію інноваційних підприємств, об'єднуючи їх при цьому у волюнтарів, патентів, експлерентів, комунтантів за конкурентною поведінкою (згідно з Л. Г. Раменським) [10], ресурсні, технологічні, технічні та продуктові відповідно до типів інновацій [11], а також формуючи ряд класифікаційних ознак: за новизною продукції (абсолютно нова продукція, модернізація наявних розробок, конструкторсько-технологічні доопрацювання); за змістом робіт (науково-технічні, науково-виробничі, посередницькі – впроваджувальні й консультативні, науково-технічні послуги); за етапами інноваційного процесу (розробка, дослідний зразок, промислове виробництво, поширення, експлуатація); за ринком збуту (світовий, внутрішній); за ступенем ризику (дуже ризиковані, помірно ризиковані, мало ризиковані) [12]. Проте доцільно до окреслених класифікацій додати поділ інноваційно орієнтованих промислових підприємств за специфікою функціонування як основи їх розвитку (табл. 2).

За першою ознакою підприємства пропонується поділяти на інноваційно маневрені й інноваційно адаптивні. Інноваційно адаптивні підприємства здебільшого проявляють інноваційну активність не системно, за потребою, а інноваційні провадження не вирізняються високим рівнем новизни, здійснюючи в основному модифікаційні та локальні інновації, і, у разі наявності економічної можливості, – комбінаторні. Інноваційно маневрені мають здатність до швидкої зміни інноваційної та економічної поведінки, створюють і впроваджують інновації на системній основі, постійно інвестують в інноваційний розвиток і комерціалізують інноваційну продукцію.

За другою ознакою підприємства пропонується поділяти відповідно до орієнтації інноваційної діяльності на виробників інноваційної продукції, її споживачів (підприємства, які залучають інноваційні продукти чи продук-

цію для її подальшого використання у власних потребах), модифікатори (підприємства, що займаються ускладненням продукції з метою підвищення її вартості та подальшого продажу), виробники, що працюють на основі виробничої франшизи.

Таблиця 2

Класифікація інноваційно орієнтованих промислових підприємств за специфікою функціонування

№ з / п	Ознака	Види інноваційно орієнтованих підприємств
1	Інноваційна модель функціонування	– Інноваційно адаптивні – Інноваційно маневрені
2	Орієнтація інноваційної діяльності	– Виробники інноваційних продуктів / продукції – Споживачі інноваційних продуктів / продукції – Модифікатори інноваційних продуктів / продукції – Виробники на основі виробничої франшизи
3	Специфіка інноваційно орієнтованого виробництва	– З наукомістким виробництвом – З високотехнологічним виробництвом – З інноватизованим виробництвом – З інтелектуалізованим виробництвом
4	Активність у використанні типу інновацій	– З управлінськими інноваціями – З техніко-технологічними інноваціями – З продуктовими інноваціями – Змішана форма
5	Напрямок використання інтелектуальних ресурсів	– З використанням для виробництва продукції – З проміжним споживанням для удосконалення виробничих процесів – З комерціалізацією та продажем – Змішана форма
6	Частка власності на об'єкти інтелектуальної власності	– Одноосібна власність – Співвласність
7	Участь у створенні інновацій	– Розробники – Замовницькі – З колаборативними економічними відносинами зі споживачами продукції
8	Джерело капіталу для інновацій	– З власним капіталом – З інвестованим капіталом – З державними асигнуваннями – Змішана форма
9	Нормування обсягів реалізації інноваційної продукції	– З нормованим обсягом – З необмеженим обсягом
10	Нормування обсягів витрат на НДДКР	– З нормованим обсягом – З довільним обсягом

Джерело: сформовано автором

За специфікою інноваційно орієнтованого виробництва, крім підприємств з наукомістким і високотехнологічним, пропонуємо виокремлювати інноватизоване й інтелектуалізоване.

Доцільним буде поділ інноваційно орієнтованих підприємств також за активністю у використанні типу інновацій на такі, що розробляють / впроваджують:

- 1) управлінські інновації, тобто виробництво залишається не змінним, проте удосконалюються або видозмінюються підходи та методи до керівництва, організації, збуту тощо;
- 2) техніко-технологічні інновації, що забезпечують розвиток виробничої підсистеми підприємства;
- 3) продуктові інновації – підприємства, що створюють, модифікують, удосконалюють продукцію;
- 4) змішана форма.

Залежно від напрямку використання інтелектуальних ресурсів інноваційно орієнтовані підприємства різняться за використанням для виробництва продукції, проміжним споживанням (передбачає створення продуктів, технологій не тільки для продажу, але й для удосконалення виробничих, організаційних збутових процесів), комерціалізацію та продажем (підприємства, що здійснюють не тільки продаж ліцензій тощо, але й раціоналізаторських пропозицій у формі ноу-хау), а також виокремлюється змішана форма.

За часткою власності на об'єкти інтелектуальної власності інноваційно орієнтовані підприємства можуть вважатись їх одноосібними власниками, а також співвласниками з інвесторами та контрагентами у процесі реалізації інноваційних проектів чи виконання замовлень.

Доцільно виокремити і таку класифікаційну ознаку, як участь у створенні інновацій з поділом на розробників; замовницькі підприємства, тобто ті, які надають перевагу у створенні інновацій через суб'єктів інноваційної інфраструктури (науково-дослідні інститути, конструкторські бюро тощо), не маючи власних підрозділів; з колаборативними економічними відносинами, що активно використовують клієнтський капітал для інноваційно орієнтованого розвитку.

Відповідно до джерела капіталу для інновацій традиційно підприємства можна поділити на таких, які використовують власний капітал, інвестиційні ресурси, державні асигнування або їх комплекс.

Врахування законодавчого поля щодо певних норм, встановлених окремим типам інноваційно орієнтованих підприємств, дозволяє додати як класифікаційні ознаки нормування обсягів реалізації інноваційної продукції та обсягів витрат на НДДКР.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, інноваційно орієнтованим підприємством доцільно вважати динамічну економічну систему з високим рівнем інновативності, яка саморозвивається на основі використання чи створення управлінських інновацій поряд із продуктивними та техніко-технологічними, оперуючи розвитком у процесі функціонування через інноваційні провадження в економічній діяльності та колаборативні відносини зі стейкхолдерами. Функціонування таких підприємств є основою їх розвитку і ґрунтується на провадженні саме економічної діяльності. Застосування інновацій при цьому є джерелом та активатором саморозвитку. На відміну від класичної класифікації інноваційних підприємств, інноваційно орієнтовані слід поділяти за інноваційною моделлю функціонування, орієнтацією інноваційної діяльності, специфікою інноваційно орієнтованого виробництва, активністю у використанні типу інновацій, напрямом використання інтелектуальних ресурсів, часткою власності на об'єкти інтелектуальної власності, участю у створенні інновацій, джерелом капіталу для інновацій, нормуванням обсягів реалізації інноваційної продукції та витрат на НДДКР. Результати проведеного дослідження дозволять обґрунтовано підходити до вивчення питань функціонування та розвитку інноваційно орієнтованих підприємств.

Література: 1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 2. Методологічні положення зі статистики інноваційної діяльності // Державна служба статистики України: офіц. сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-2_07_02_01_2016.htm. 3. Oslo Manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data 3rd edition. A Joint Publication of OECD and Eurostat. OECD/EC, 2005 (Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. 3-е изд., совместная публикация ОЭСР и Евростата. М.: ГУ «Центр исследований и статистики науки», 2006. 192 с.). 4. «Про державну підтримку наукоємних виробництв в Україні: Проект Закону України від 12.12.2012 № 1044 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://portal.rada.gov.ua>. 5. Про затвердження Методики ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств: Наказ Міністерства промислової політики України від 08.02.2008 № 80 // Закони України: інформаційно-правовий портал. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_ee/pg_gtwgwd/index.htm. 6. Бобирев Д. Б., Мартинюк І. В. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства на основі його інноваційної орієнтації. *Вісник Східноукраїнського університету ім. В. Даля*. 2011. № 10 (164). Ч. 1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_10_1/Bobirev.pdf. 7. Комаров С. В., Молодчик А. В. Понятие саморазвивающейся локальной организации и новая теория менеджмента. *Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса*. 2012. № 3 (20). С. 197–201. 8. Шестакова Е. В. Микроуровень самоорганизации социально-экономических систем. *Вестник Самарского университета. экономика и управление*. 2012. № 7 (98). С.164–171. 9. Zizlavsky O. The Use of Financial and Nonfinancial Measures within Innovation Management Control: Experience and Research. *Economics and Sociology*. 2016. Vol. 9. No 4. P. 41–65. DOI: 10.14254/2071-789X.2016/9-4/3. 10. Раменский Л. Г. О принципиальных установках, основных понятиях и терминах производственной типологии инноваций. *Наука и общество*. 2012. № 5. С. 25–40. 11. Малышева Л. А., Харламова О. Г. Создание необходимых и достаточных условий стимулирования инновационной активности предприятий // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2-2. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2015/2-2/385.pdf>. 12. Рощин А. В. Развитие инновационных предприятий // Гуманитарные научные исследования. 2016. № 9. URL: <http://human.snauka.ru/2016/09/16591>.

References: 1. Pro innovatsiynu diialnist: Zakon Ukrainy vid 04.07.2002 No. 40-IV // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. 2. Metodolohichni polozhennia zi statystyky innovatsiinoi diialnosti // Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofits. sait. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/metaopus/2016/1-2_07_02_01_2016.htm. 3. Oslo Manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data 3rd edition. A Joint Publication of OECD and Eurostat. OECD/EC, 2005 (Rukovodstvo Oslo. Rekomendatsii po sboru i analizu danykh po innovatsiyam. 3-e izd., sovместnaya publikatsiya OESR i Yevrostat. M.: GU «Tsentr issledovaniy i statistiki nauki», 2006. 192 p.). 4. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku naukoiemnykh vyrobnystv v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy vid 12.12.2012 No. 1044 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://portal.rada.gov.ua>. 5. Pro zatverdzhennia Metodyky identyfikatsii ukrainskykh vysokotekhnolohichnykh promyslovykh pidpriemstv: Nakaz Ministerstva promyslovoi polityky Ukrainy vid 08.02.2008 No. 80 // Zakony Ukrainy: informatsiino-pravovyi portal. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_ee/pg_gtwgwd/index.htm.

com/documents/date_ee/pg_gtwgwd/index.htm. **6.** Bobyriev D. B., Martyniuk I. V. *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva na osnovi yoho innovatsiinoi oriientatsii* [Ensuring the Competitiveness of the Enterprise Based on Its Innovation Orientation]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho universytetu im. V. Dalia*. 2011. No. 10 (164). Part 1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2011_10_1/Bobirev.pdf. **7.** Komarov S. V., Molodchik A. V. *Ponyatiye samorazvivayushcheysya lokalnoy organizatsii i novaya teoriya menedzhmenta* [The Concept of Self-Sustaining Local Organization and the New Theory of Management]. *Biznes. Obrazovaniye. Pravo. Vestnik Volgogradskogo instituta biznesa*. 2012. No. 3 (20). P. 197–201. **8.** Shestakova Ye. V. *Mikrouroven samoorganizatsii socialno-ekonomicheskikh system* [Microlevel Self-Organization of Socio-Economic Systems]. *Vestnik Samarskogo universiteta. Ekonomika i upravleniye*. 2012. No. 7 (98). P.164–171. **9.** Zizlavsky O. The Use of Financial and Nonfinancial Measures within Innovation Management Control: Experience and Research. *Economics and Sociology*. 2016. Vol. 9. No 4. P. 41–65. DOI: 10.14254/2071-789X.2016/9-4/3. **10.** Ramenskiy L. G. *O printsipialnykh ustanovkakh, osnovnykh ponyatiyakh i terminakh proizvodstvennoy tipologii innovatsiy* [The Fundamental Units, Basic Concepts and Terms of Production Typology of Innovation]. *Nauka i obshchestvo*. 2012. No. 5. P. 25–40. **11.** Malysheva L. A., Kharlamova O. G. *Sozdaniye neobkhodimyykh i dostatochnyykh usloviy stimulirovaniya innovatsionnoy aktivnosti predpriyatiy* [The Creation of Necessary and Sufficient Conditions for Stimulation of Innovative Activity of the Enterprises] // *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya*. 2015. No. 2-2. URL: <https://www.science-education.ru/pdf/2015/2-2/385.pdf>. **12.** Roshchin A. V. *Razvitiye innovatsionnykh predpriyatiy* [The Development of Innovative Enterprises] // *Gumanitarnyye nauchnyye issledovaniya*. 2016. No. 9. URL: <http://human.snauka.ru/2016/09/16591..>

Інформація про автора

Бояринова Катерина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (просп. Перемоги, 37, м. Київ, 03056, Україна; e-mail: boyarinovaea@ukr.net).

Информация об авторе

Бояринова Екатерина Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского» (просп. Победы, 37, г. Киев, 03056; Украина, e-mail: boyarinovaea@ukr.net).

Information about the author

K. Boyarinova – PhD. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Department of Management of National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (37 Peremohy Ave., Kyiv, 03056, Ukraine; e-mail: boyarinovaea@ukr.net).

*Стаття надійшла до ред.
15.03.2017 р.*

JEL Classification P41, L21, D82

УДК 658.1/5

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

**Пилипенко А. А.
Єремейчук Р. А.**

Анотація. На основі визначення взаємозв'язку між стійкістю, гнучкістю й адаптивністю обґрунтовано сутність процесів сталого розвитку підприємства. Розроблено формалізоване представлення сталого розвитку підприємства, в межах якого визначено умови провадження процесів розвитку та напрямки формування їх інформаційно-аналітичної підтримки. Орієнтація на представлення процесів сталого розвитку підприємства в розрізі концепції організаційних змін дозволила ідентифікувати етапи формування відповідного механізму управління та розробити технологічну схему формування й реалізації стратегії сталого розвитку підприємства.

© Пилипенко А. А., Єремейчук Р. А., 2017

Ключові слова: стратегічне управління підприємством, сталий розвиток, гнучкість, умови розвитку, механізм управління, потенціал розвитку, формування механізму управління.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ ПРЕДПРИЯТИЯ

**Пилипенко А. А.
Еремейчук Р. А.**

Аннотация. На основе определения взаимосвязи между гибкостью, устойчивостью и адаптивностью обоснована сущность процессов устойчивого развития предприятия. Разработано формализованное представление устойчивого развития предприятия, в рамках которого определены условия осуществления процессов развития и направления формирования их информационно-аналитической поддержки. Ориентация на представление процессов устойчивого развития предприятия в разрезе концепции организационных изменений позволила идентифицировать этапы формирования соответствующего механизма управления и разработать технологическую схему формирования и реализации стратегии устойчивого развития предприятия.

Ключевые слова: стратегическое управление предприятием, устойчивое развитие, гибкость, условия развития, механизм управления, потенциал развития, формирования механизма управления.

FORMING A MECHANISM FOR STRATEGIC MANAGEMENT OF ENTERPRISE SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**A. Pylypenko
R. Eremeychuk**

Abstract. On the basis of determining the interrelation of flexibility, sustainability, and adaptability, the nature of processes of enterprise sustainable development is defined. There developed a formalized representation of enterprise sustainable development, within the framework of which conditions for implementing processes of enterprise development and directions for organizing their information and analytical support are determined. The orientation towards representation of processes of sustainable development within the organizational change concept allows identifying the stages of formation of a corresponding management mechanism and developing a technological scheme for the formation and implementation of the strategy of enterprise sustainable development.

Keywords: strategic enterprise management, sustainable development, flexibility, development conditions, management mechanism, development potential, formation of a management mechanism.

Постановка проблеми. Подолання сучасного кризового стану національної економічної системи можливо лише за умови активізації інноваційної діяльності підприємств, оптимізації їх бізнес-процесів, розширення стратегічних орієнтирів життєдіяльності та провадження процесів розвитку. Реалізація подібних змін, із одного боку, сприяє покращенню фінансового стану та конкурентоспроможності підприємств. З іншого боку – в результаті похибок у визначенні орієнтирів розвитку чи встановленні напрямків і критеріїв оптимізації бізнес-процесів підприємство може опинитися у кризовому становищі. У зв'язку з цим вельми актуальною бачиться проблема формування відповідного управлінського механізму, орієнтованого як на забезпечення стабільності роботи підприємства, так і на підтримку процесів його розвитку. Робота такого механізму обов'язково стикатиметься з вирішенням питання щодо ідентифікації напрямків економічного зростання підприємства, які дозволять реалізувати стратегічні цілі та водночас не призводять до перевищення рівня гранично можливої втрати стійкості роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія розвитку є однією з найбільш поширених у економічних дослідженнях. Це цілком природно з огляду на прагнення учених розробити дієві механізми покращення діяльності суб'єктів господарювання та національної економіки в цілому. Як правило, дослідники, наприклад М. Г. Мельник [1, с. 20-22] чи П. І. Кононенко [2], розглядають розвиток у вигляді динамічного процесу, який розгортається у просторі та часі. В результаті такого розгортання процесу відбувається вирішення протиріч [3, с. 75] та підвищення ступеня упорядкування системи [4, с. 35] шляхом її трансформації (шляхом зміни глобальних цілей і переходу до нової структури чи атрактора [5, с. 108]). При цьому говорити про наявність саме процесів розвитку можна лише у разі наявності незворотних кількісних, якісних і структурних трансформацій, про що справедливо наголошують О. Є. Бабіна та О. О. Карпенко [6, с. 59].

Зрозуміло, що ці тлумачення можуть застосовуватися й щодо таких соціально-економічних систем, якими є промислові підприємства. Разом із тим потрібне певне їх адаптування до особливостей так званої локальної організації підприємств (це поняття ввів В. Л. Стефанюк [7, с. 12–32]), яка передбачає як можливість зміни цілей розвитку в процесі їх досягнення, так і наявність конфлікту інтересів у рамках окремих підрозділів і стейкхолдерів підприємства. Саме прояв таких конфліктів чи зміна цілей і виступають головними факторами втрати стійкості діяльності під час розвитку підприємства.

У цьому контексті зазначимо, що початково стійкість розвитку досліджувалась у контексті забезпечення якості життя населення, узгодження напрямків використання природних ресурсів та мінімізації загроз для майбутніх поколінь. Ученими навіть розроблена система показників та індикаторів стійкості розвитку [8], які відстежують параметри експлуатації ресурсів і складові інституціональних змін, потрібних для провадження сталого розвитку. Ці принципи оптимізації поточних і майбутніх характеристик об'єкта розвитку можуть бути покладені і в основу організації управління сталим розвитком підприємства. Подібні розробки проводилися таким дослідниками, як М. Г. Мельник [1] та Б. М. Міркін [9]. Водночас їх слід певною мірою розширити, врахувавши наявність суміжних до стійкості категорій, таких як гнучкість, безпека, надійність тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток теоретико-методичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо організації управління сталим розвитком промислового підприємства в умовах структурно-інноваційних змін національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд категорії розвитку та її адаптація до умов діяльності підприємства потребує формувати механізм управління розвитком, який буде орієнтуватися на ряд ключових умов реалізації процесу розвитку. Однією з таких умов постає забезпечення стабільності діяльності (в рамках реалізації означеної вище вимоги сталості розвитку). В більшості випадків автори [4; 10; 11] розглядають сталість через наявність певного рівноважного стану (рівновага як обов'язкова умова підтримки сталості) чи ситуацію виникнення гомеостазу (гомеостаз як незмінність параметрів системи за наявності певних впливів із боку оточення). На сьогодні йдеться про доречність розгляду стану динамічної рівноваги [4] з одночасним усвідомленням того, що запас сталості може змінюватися під дією різних факторів [10]. Відповідно ж до розробок Л. Н. Карданської [11, с. 297], можна наголосити, що метою механізму управління розвитком підприємства має бути здійснення мінімально можливих витрат на забезпечення стабільності та підтримку гомеостазу.

Взаємодія з середовищем вимагає розглядати роботу механізму управління сталим розвитком у контексті адаптивності підприємства до зміни умов господарювання. Адаптація, як справедливо наголошує В. Н. Самочкін [12, с. 8], передбачає не лише пристосування до зміни параметрів життєдіяльності підприємства. Вона також корелює з переходами підприємства як відкритої соціально-економічної системи з одного якісного стану в інший. Відразу зазначимо, що властивість адаптивності тісно перетинається з поняттям гнучкості, яке характеризує можливість переорієнтації системи. Із цього виходить, що необхідність сталого (адаптивного) розвитку підприємства органічно включає рішення завдань гнучкого функціонування підприємства. При цьому до уваги варто брати розробки І. Ансоффа [13] щодо виділення в рамках категорії «гнучкість» зовнішнього (досягається застосуванням диверсифікованої моделі товарно-ринкових інвестицій) та внутрішнього характеру (забезпечення ліквідності ресурсів).

Отже, як видно з рис. 1, завданням механізму управління розвитком буде істотне скорочення часу відгуку виробничої системи на нові запити зовнішнього середовища й істотне підвищення продуктивності праці й ефективності діяльності, які будуть досягнуті за рахунок певних трансформаційних процесів.

Орієнтуючись на наведені на рис. 1 властивості, пропонуємо сталий розвиток підприємства (CP) визначати за допомогою функціональної залежності від таких змінних, як стійкість функціонування підприємства в різних i -х циклах (CF_i), спроможність до здійснення необхідних змін у процесі розвитку ($ЗМ_i$), потенціал підприємства ($ПТ_i$) та умови зовнішнього середовища ($УЗ_i$), що у формалізованому виді можна навести як:

$$CP_i = f(CF_i, ЗМ_i, ПТ_i, УЗ_i). \quad (1)$$

Завданням роботи механізму управління сталим розвитком підприємства постане оптимізація співвідношення між складовими означеного формулою (1) кортежу. Відповідно і стійкість роботи підприємства забезпечуватиметься шляхом встановлення чи перегляду пропорцій між зазначеними у (1) складовими. При цьому головною умовою як для забезпечення стійкості функціонування, так і для створення спроможності до реалізації процесів розвитку є наявність достатнього потенціалу підприємства. Лише у цьому випадку підприємство є спроможним досягти поставлені цілі. Відповідно й зміни, які супроводжують процес розвитку, мають тією чи іншою мірою підсилювати окремі складові потенціалу підприємства. Такий підхід дозволяє більш ефективно адаптуватися до обурювання зовнішнього та внутрішнього середовища, підвищувати рівень стабільності процесів розвитку підприємства, оскільки знімаються обмеження у виборі факторів для зміни. Правильне розміщення пріоритетів, що відбувається при цьому, обумовлює необхідність залучення мето-

дів управління змінами до механізму управління розвитком. При цьому як орієнтири роботи такого механізму пропонується використовувати означені на рис. 2 умови підтримки сталого розвитку підприємства.

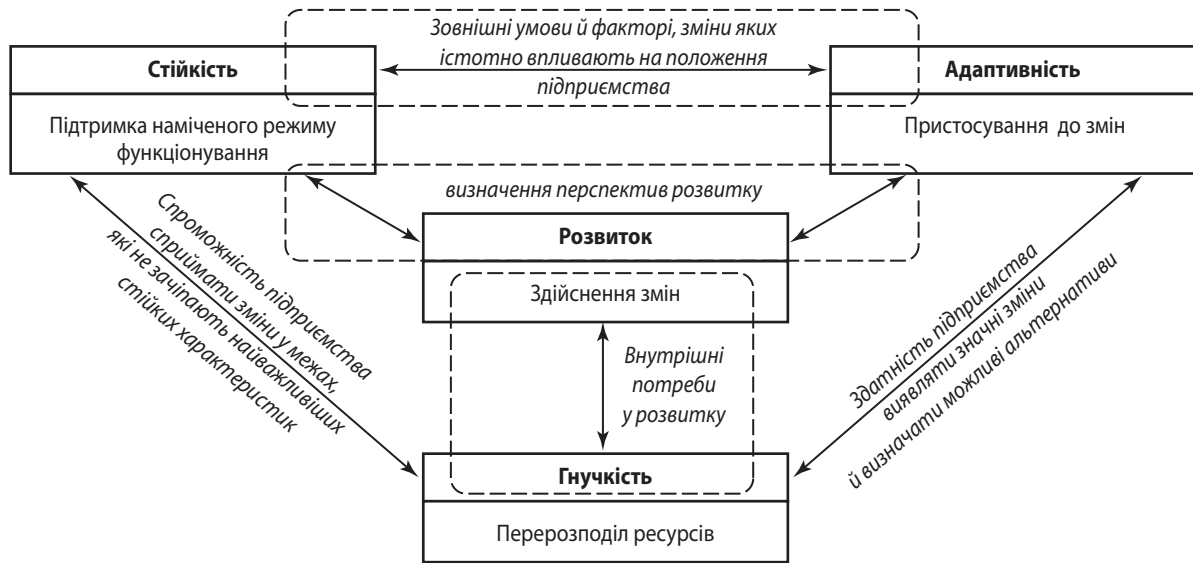

Рис. 1. Властивості реалізації процесів розвитку підприємства, які визначають параметри роботи відповідного механізму управління

Враховання означених на рис. 2 умов дозволяє забезпечити сталість розвитку та функціонування підприємства. Сталість розвитку полягатиме у встановленні оптимального співвідношення поданих у кортежі (1) співвідношень після здійснення організаційних змін. Логіку управління цим процесом відображено на рис. 3. З нього видно, що послідовність процесу змін визначається дією низки факторів: внутрішніми та зовнішніми силами, що обумовили зміни; ідентифікацією цих сил менеджментом організації й можливостями створення необхідних умов; усвідомленою необхідністю ініціювання змін і їхньою реалізацією. Конкретна форма кожної із цих дій визначається організацією і прийнятим у ній стилем управління.

Отже, погодженість і цілеспрямованість організаційних змін і розвитку забезпечуються процесами управління, які являють собою цілеспрямований вплив суб'єкта на всі елементи та стадії функціонування системи для реалізації поставлених цілей. Виділення процесів управління дає можливість розглядати діяльність підприємства як систему, що складається з керуючої і керованої підсистем, пов'язаних один із одним передачею і перетворенням інформації. Структура механізму управління обумовлена його сутністю й особливостями. Її формують із елементів, адекватних відповідним елементам керуючої і керованої систем, виділяючи організаційні, соціальну, економічну та технологічну складові.

Формування механізму управління сталим розвитком передбачає одночасне врахування декількох підходів до визначення змісту категорії «механізм». По-перше, необхідним буде визначення важелів та інструментів реалізації керівного впливу. Такі важелі обиратимуться індивідуально для кожного підприємства з урахуванням поданих на рис. 2 умов сталості розвитку та визначених у кортежі (1) ключових співвідношень процесу розвитку. По-друге, механізм має розглядатися у динамічному аспекті. Як правило, тут дослідники [7; 10; 12] говорять про розгортання механізму як «потоків подій». З точки зору додержання сталості розвитку дії менеджменту зведуться до нейтралізації фактора, що найбільш негативно впливають на завершальне явище такого «потоків подій». Для цього механізм управління сталим розвитком має забезпечувати реалізацію всіх можливостей, що відкриваються перед підприємством.

Як видно з рис. 4, реалізація цієї ідеї передбачає розробку регулюючих заходів щодо досягнення запланованих результатів. У зв'язку з цим означений на виході рис. 4 механізм являє собою цілісну систему, що варто враховувати як у процесі його дослідження, так і практичного вдосконалювання. Непогодженість між окремими елементами та підсистемами механізму знижує його ефективність. Отже, і основою для успішного його функціонування є комплексне, взаємопогоджене вдосконалювання кожної із взаємодіючих складових.

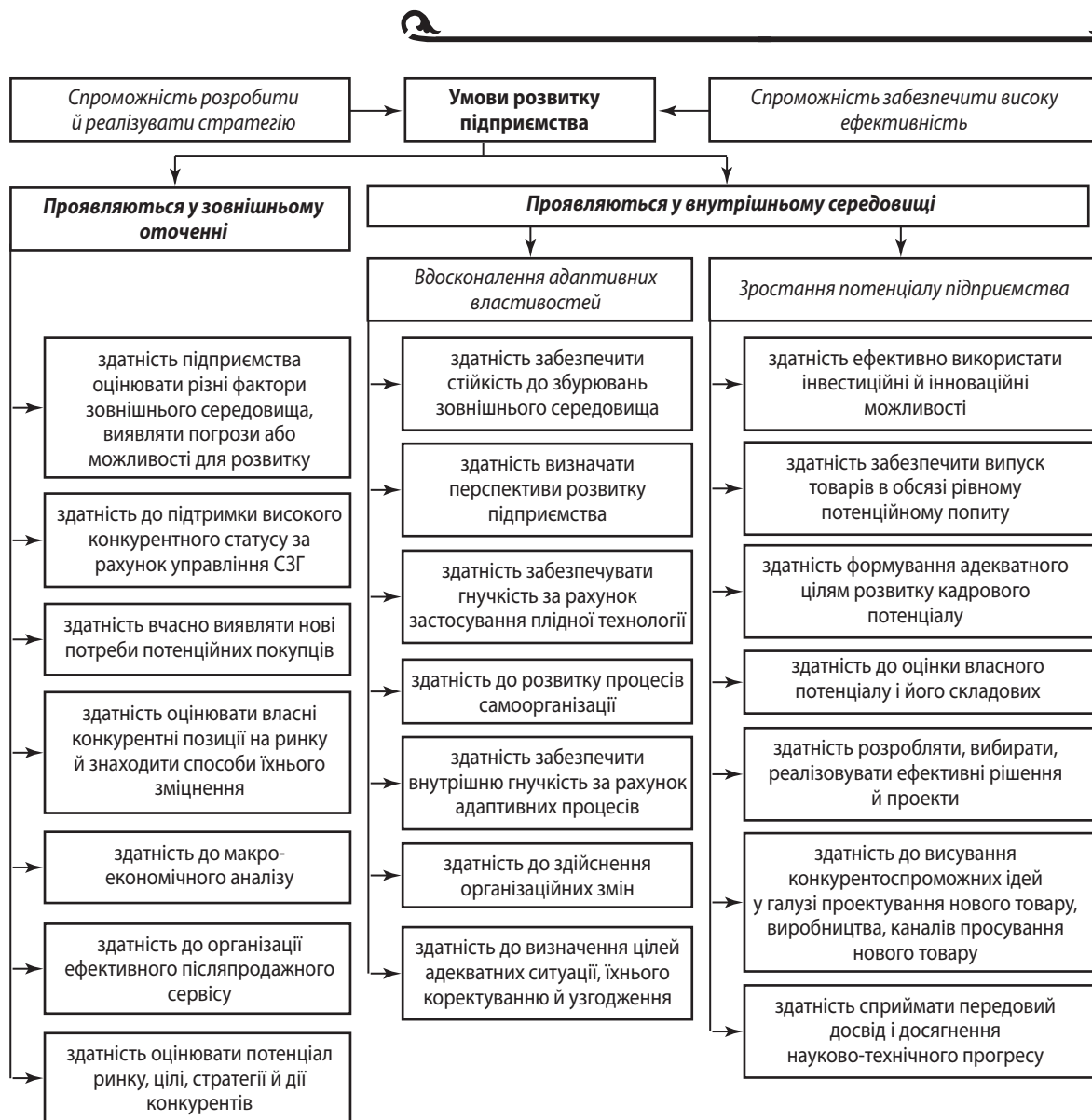

Рис. 2. Умови забезпечення сталості розвитку підприємства

Висновки. Таким чином, у статті розвиток підприємства наведено через підтримку стійкості функціонування та додержання гнучкості й адаптивності зміни станів еволюційного удосконалення. При цьому сутність процесів сталого розвитку підприємства обґрунтовано визначено на основі встановлення взаємозв'язку між категоріями сталості, гнучкості й адаптивності. В рамках розробленого формалізованого представлення сталого розвитку підприємства визначено умови провадження процесів розвитку й ідентифікувати етапи формування відповідного механізму управління. Представлення процесів розвитку підприємства в розрізі концепції організаційних змін дозволило визначити орієнтири розробки стратегії сталого розвитку підприємства. У той же час необхідне проведення подальших досліджень формалізації такої стратегії та обґрунтування змісту складових її елементів.

Література: 1. Основи стійкого розвитку/за заг. ред. М. Г. Мельника. Суми: Університет. кн., 2005. 654 с. 2. Кононенко П. И. Стратегическое программно-целевое управление производственно-хозяйственной системой. М.: Дашков и К, 2003. 272 с. 3. Бухалков М. И. Внутрифирменное планирование. М.: ИНФРА-М, 2000. 400 с. 4. Хакен Г. Синергетика. М.: Мир, 1980. 406 с. 5. Раевнева О. В. Управление развитием предприятия: методология, механизмы, модели: монография. Харьков: ВД «ИНЖЕК», 2006. 496 с. 6. Бабина О. Є., Карпенко О. О. Розвиток економічної системи як процес реалізації її потенціалу. *Економіка розвитку*. 2013. № 4 (68). С. 57–61. 7. Стефанюк В. Л. Локальная организация интеллектуальных

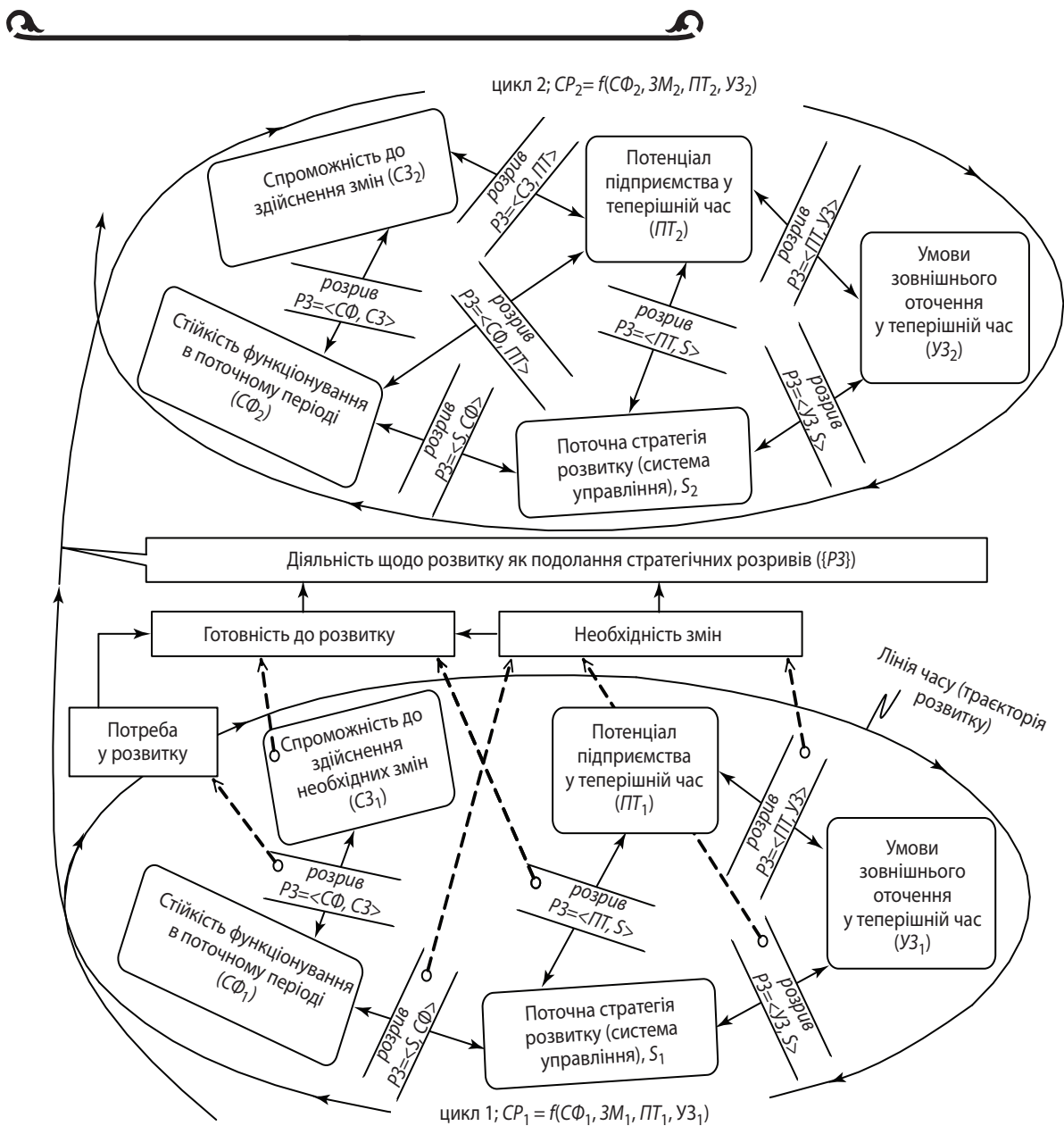

Рис. 3. Логіка роботи механізму управління сталим розвитком підприємства

систем. М.: Физматлит, 2004. 328 с. 8. Руководство по отчетности в области устойчивого развития (руководство GRI). URL: http://www.globalreporting.org/NR/rdonlyres//0/G3_Guidelines_RUS.pdf. 9. Миркин Б. М., Наумова Л. Г. Устойчивое развитие. Уфа: РИЦ Баш ГУ, 2009. 148 с. 10. Шандова Н. В. Концепція стійкого розвитку промислових підприємств. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 1–2. С. 40–46. 11. Карданская Н. Л. Принятие управленческого решения. М.: ЮНИТИ, 1999. 407 с. 12. Самочкин В. Н. Гибкое развитие предприятия. Анализ и планирование. М.: Дело, 1999. 336 с. 13. Ансофф И. Х. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989. 346 с.

References: 1. Osnovy stiiokho rozvytku/za zah. red. M. H. Melnyka. Sumy: Universytet. kn., 2005. 654 p. 2. Kononenko P. I. Strategicheskoye programmno-tselevoye upravleniye proizvodstvenno-khozyaystvennoy sistemoy. M.: Dashkov i K, 2003. 272 p. 3. Bukhalkov M. I. Vnutrifirmennoye planirovaniye. M.: INFRA-M, 2000. 400 p. 4. Khaken G. Sinergetika. M.: Mir, 1980. 406 p. 5. Raievnieva O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli: monohrafiia* [Management of Enterprise Development: Methodology, Mechanisms, Models: monograph]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2006. 496 p. 6. Babyna O. Ye., Karpenko O. O. *Rozvytok ekonomichnoi systemy yak protses realizatsii yii potentsialu* [Development of the Economic System as a Process of Realizing Its Potential]. *Ekonomika rozvytku*. 2013. No. 4 (68). P. 57–61. 7. Stefanyuk V. L. Lokalnaya organizatsiya intelektualnykh sistem. M.: Fizmatlit, 2004. 328 p. 8. Руководство по отчетности в области устойчивого развития (руководство GRI). URL: http://www.globalreporting.org/NR/rdonlyres//0/G3_Guidelines_RUS.pdf. 9. Mirkin B. M., Naumova L. G. Ustoychivoye razvitiye. Ufa: RIC Bash GU, 2009. 148 p. 10. Shandova N. V. *Kontseptsiiia stiiokho rozvytku promyslovykh pidpriemstv* [Concept

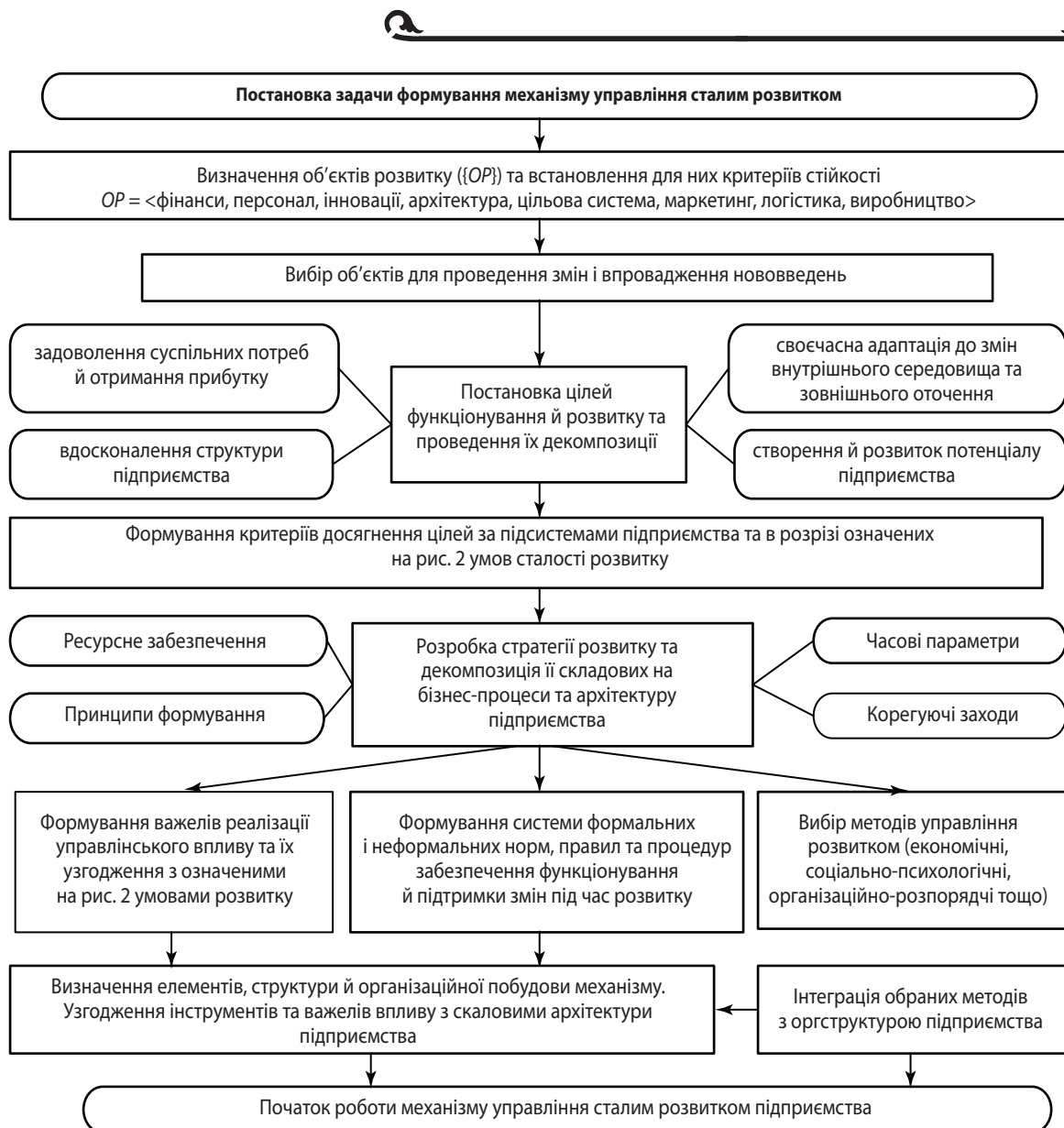

Рис. 4. Схема процесу формування механізму управління сталим розвитком підприємства

of Sustainable Development of Industrial Enterprises]. *Ekonomichniy chasopys-XXI*. 2013. No. 1–2. P. 40–46. **11.** Kardanskaya N. L. *Prinyatiye upravlencheskogo resheniya*. M.: YuNITI, 1999. 407 p. **12.** Samochkin V. N. *Gibkoye razvitiye predpriyatiya. Analiz i planirovaniye*. M.: Delo, 1999. 336 p. **13.** Ansoff I. H. *Strategicheskoye upravleniye*. M.: Ekonomika, 1989. 346 p.

Інформація про авторів

Пилипенко Андрій Анатолійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61001, Україна; e-mail: aapil@hneu.edu.ua).

Еремейчук Раїса Арсентіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61001, Україна; e-mail: kafacco@hneu.edu.ua).

Информация об авторах

Пилипенко Андрей Анатоліевич – доктор економічних наук, професор, заведуючий кафедрой бухгалтерського учета Харьковского национального экономического университета им. Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: aapil@hneu.edu.ua).

Еремейчук Раиса Арсентьевна – канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: kafacco@hneu.edu.ua).

Information about the authors

A. Pylypenko – D.Sc. (Economics), Professor, Head of Accounting Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: aapil@hneu.edu.ua).

R. Eremeychuk – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of Accounting Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: kafacco@hneu.edu.ua).

*Стаття надійшла до ред.
20.03.2017 р.*

JEL Classification: A22; G21

UDC 378.14

USING INTERACTIVE LEARNING TOOLS OF THE MOODLE SYSTEM IN THE PROCESS OF TEACHING THE DISCIPLINE «FINANCIAL MANAGEMENT IN A BANK»

R. Yatsenko
D. Hontar
O. Balykov

Abstract. *The article analyzes the possibilities of using interactive learning tools of the Moodle system in the process of teaching the discipline “Financial management in a bank” to full-time master students majoring in Finance, Banking and Insurance at Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. It describes the content of the discipline modules and presents the experience of creating a distance course on the content and interactive levels of the Moodle system. The article features such interactive elements of studying the discipline “Financial management in a bank” as glossary, testing, assignments, workshop and questionnaire. The advantages and disadvantages of the Moodle distance learning system are analyzed. The necessity of updating the Moodle system in S. Kuznets KhNUE is grounded.*

Keywords: *distance learning, Moodle, financial management in a bank.*

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ СИСТЕМИ MOODLE ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У БАНКУ»

Яценко Р. М.
Гонтар Д. Д.
Баликов О. Г.

Анотація. *Проаналізовано можливості використання інтерактивних засобів навчання системи Moodle при викладанні дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку» для магістрів спеціальності «Фінанси, банківська справа і страхування» денної форми навчання у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця. Описано змістовні модулі дисципліни. Наведено досвід створення дистанційного курсу вивчення дисципліни на контентному й інтерактивному рівнях системи Moodle. Подано такі інтерактивні елементи вивчення дисципліни «Фінансовий менеджмент у банку», як глосарій, тестування, завдання, семінар, анкетування. Проаналізовано переваги та недоліки системи дистанційного навчання Moodle. Обґрунтовано необхідність оновлення системи Moodle в ХНЕУ ім. С. Кузнеця.*

Ключові слова: *дистанційне навчання, Moodle, фінансовий менеджмент у банку.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ СИСТЕМЫ MOODLE В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ «ФИНАНСОВЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ В БАНКЕ»

Яценко Р. Н.
Гонтарь Д. Д.
Балыков А. Г.

Аннотация. Проанализированы возможности использования интерактивных средств обучения системы Moodle в процессе преподавания дисциплины «Финансовый менеджмент в банке» для магистров специальности «Финансы, банковское дело и страхование» дневной формы обучения в Харьковском национальном экономическом университете имени Семена Кузнеця. Описаны содержательные модули дисциплины. Представлен опыт создания дистанционного курса изучения дисциплины на контентном и интерактивном уровнях системы Moodle. Представлены такие интерактивные элементы изучения дисциплины «Финансовый менеджмент в банке», как глоссарий, тестирование, задания, семинар, анкетирование. Проанализированы преимущества и недостатки системы дистанционного обучения Moodle. Обоснована необходимость обновления системы Moodle в ХНЭУ им. С. Кузнеця.

Ключевые слова: дистанционное обучение, Moodle, финансовый менеджмент в банке.

Statement of the problem. An important type of learning activities of full-time and distance learning students is independent work in which the scheduled tasks are performed by a student independently under the teacher's guidance. Independent work helps students to learn in full curriculum and form general and professional competence which plays an important role in the development of a future specialist. When using distance learning technologies while performing individual work a student has the opportunity to become an active participant of the learning process, learn to relate consciously to mastering theoretical and practical knowledge, freely navigate in cyberspace and bear individual responsibility for the quality of their training.

The usage of the Moodle system in Higher Educational Establishments is gaining in popularity because, firstly, education is commonly received with the help of self-education, and distance learning is an effective way of own learning process, secondly, the number of hours dedicated for self learning of educational content is permanently growing in learning plans. The Moodle system grants the usage of virtual space for an interaction between a teacher and a student. In addition, it allows continuous communicating with a teacher in the volume required for learning the educational content. A student has an opportunity to receive a live consultation, clarification, and answers to the questions.

The State National Program «Education ("Ukraine 21st century")» [1] points out disparity existing in Ukraine's education system concerning requirements it faces in terms of statehood, cultural and spiritual revival of the Ukrainian people. This is manifested in impaired social prestige of education and intellectual activity; the disparity between the education needs of the individual, social needs and the worldwide achievements of mankind; distortion of the purposes and functions of education; bureaucratization of all parts of the education system. That is why one of the main ways of reforming education is recognized as the implementation of modern educational technologies and scientific and methodological innovations.

In 2000 Ukraine adopted the concept of distance education [2], which stressed the importance of implementation of distance learning technologies in the Ukrainian educational space.

Some steps in the implementation of e-learning technologies were made in many educational institutions of Ukraine which have the relevant scientific, methodological, personnel and production capacity, information resources and technologies. Thus, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (S. Kuznets KhNUE) accumulated significant experience in training and retraining of teachers working in the Moodle system.

The Department of E-learning Tools of S. Kuznets KhNUE, in view of considerable interest of teaching staff and students in the organization and use of Moodle, constantly carry out a number of measures to improve and accelerate its work, prepare educational and methodological development of training courses. But problems of implementation of interactive learning tools in the Moodle system in the process of teaching the discipline «Financial management in a bank» require further study.

Analysis of recent research and publications. The problems of implementation of distance forms of learning are highlighted the works of domestic and foreign scientists, such as Yu. K. Babanskyi [3], V. P. Bepalko [4], D. A. Danilov, F. D. Tovarishcheva, A. M. Nikolaev [5], I. Malganova [6]. The possibilities of the use of the system Moodle are analysed in the works of V. V. Havrylenko, V. D. Popenko, O. Ye. Sokulskyi, O. A. Shumeiko [7], V. P. Serhienko, V. M. Franchuk, L. O. Kukhar, O. V. Halytskyi, P. V. Mykytenko [8], V. P. Stepanov, E. V. Ponomarenko [9], S. H. Shylo [10], S. Saraswat [11]. However, analysis of these works made it possible to identify that

the issue of using the interactive learning tools of the Moodle system in the process of teaching the discipline «Financial management in a bank» is not considered in scientific literature.

That is why **the purpose of the article** is to study the possibilities of using interactive learning tools of the Moodle system in the process of teaching the discipline «Financial management in a bank» for students majoring in Finance, Banking and Insurance.

Results. The discipline «Financial management in a bank» is the part of the education and professional training courses of masters who study the «Finance, banking and insurance» major. It is an integral part of the disciplines of economic cycle, necessary for bank employees and other financial institutions, and focused on mastering modern methodologies of management of financial aspects of banking.

For better mastering of educational material of the discipline, students should master knowledge and skills in the field of general economics, finance, banking in studying such disciplines as «Finance», «Money and credit», «Financial markets», «Financial services market» before the discipline starts. In turn, knowledge of the discipline «Financial management in a bank» creates the necessary basis for learning such subjects as «Financial policy», «Financial monitoring» and others.

The purpose of the discipline is mastering the necessary theoretical foundations, methodological approaches and practical knowledge on the principles, techniques and management practices in banking.

According to the purpose, the main tasks of the discipline «Financial management in a bank» are: learning theory and practice of a bank's management in a market economy; mastering the strategy of behavior in the banking market in conditions of volatility of financial and credit system; synthesis of modern approaches and methods for managing the main banking operations; studying the latest methods of the bank's management.

The subject of discipline is the economic, organizational and legal issues that arise in the process of management of the bank.

According to the curriculum of masters' training the discipline «Financial management in a bank» is studied in the first semester. For studying the course 5 credits or 150 hours of study are given, of which 105 hours are self-study and 40 hours are spent in a class, 8 of which are dedicated for lectures, 16 hours are practical and laboratory lessons.

Theoretical material of the subject is studied during lectures, absorbed in the process of self-study and fortified during the seminars. The students' work with the Moodle system takes place during independent work. The main types of the students' independent work include:

- the study of the theoretical foundations of listened lectures, which involves the study of lectures, mandatory and additional literature;
- the study of specific topics and issues which are provided for self-study;
- the preparation for practical training, which is conducted according to the context of practical lessons;
- the systematization of materials studied before writing modules and examinations;
- the preparation for modular tasks (a student independently carries systematization of learned material and other issues and questions for self-paced lessons that are included in the module);
- the preparation for the exam (a student independently carries systematization of learned material and other issues and questions for self-study that are included in the course «Financial management in a bank», the examination includes key questions, tasks requiring creative responses and the ability to organize received knowledge and apply them to solving analytical problems, etc.);
- the search and analytical work which results in the written creative paper.

As the number of hours of student's independent work is nearly three times bigger than the number of classroom hours, this is an important factor for combination of traditional tools of teaching with the tools of the Moodle system.

Among the reasons that lead to the use of distance learning, it is necessary to highlight the inability of traditional educational system to provide a flexible system of knowledge that will help to adapt rapidly to changing realities of modern industrial society. One of the most common systems of distance learning is the Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). It is a free web application that allows creating websites for online learning. The author of the Moodle is an Australian M. Dougiamas, the first version of the system was released in 2002. The Moodle system is now used in more than 200 countries; it provides developers with the following features:

- placing on the course educational materials in various formats (text materials, pictures, graphics, audio files, presentations);
- creating an environment of interactive communication between teachers and students, encouraging them to joint creative activities, to create intellectual products;
- an effective system of monitoring knowledge, tasks, surveys, tests, lectures and seminars;
- the differentiated work with students in groups (tasks of the Moodle system are designed for students of all levels of training);
- the possibility to monitor all activities of students, informing them about upcoming events.

The Moodle system provides wide tools that meet the traditional system of education. Matching the Moodle system to the traditional forms of education is shown in fig. 1 [9].

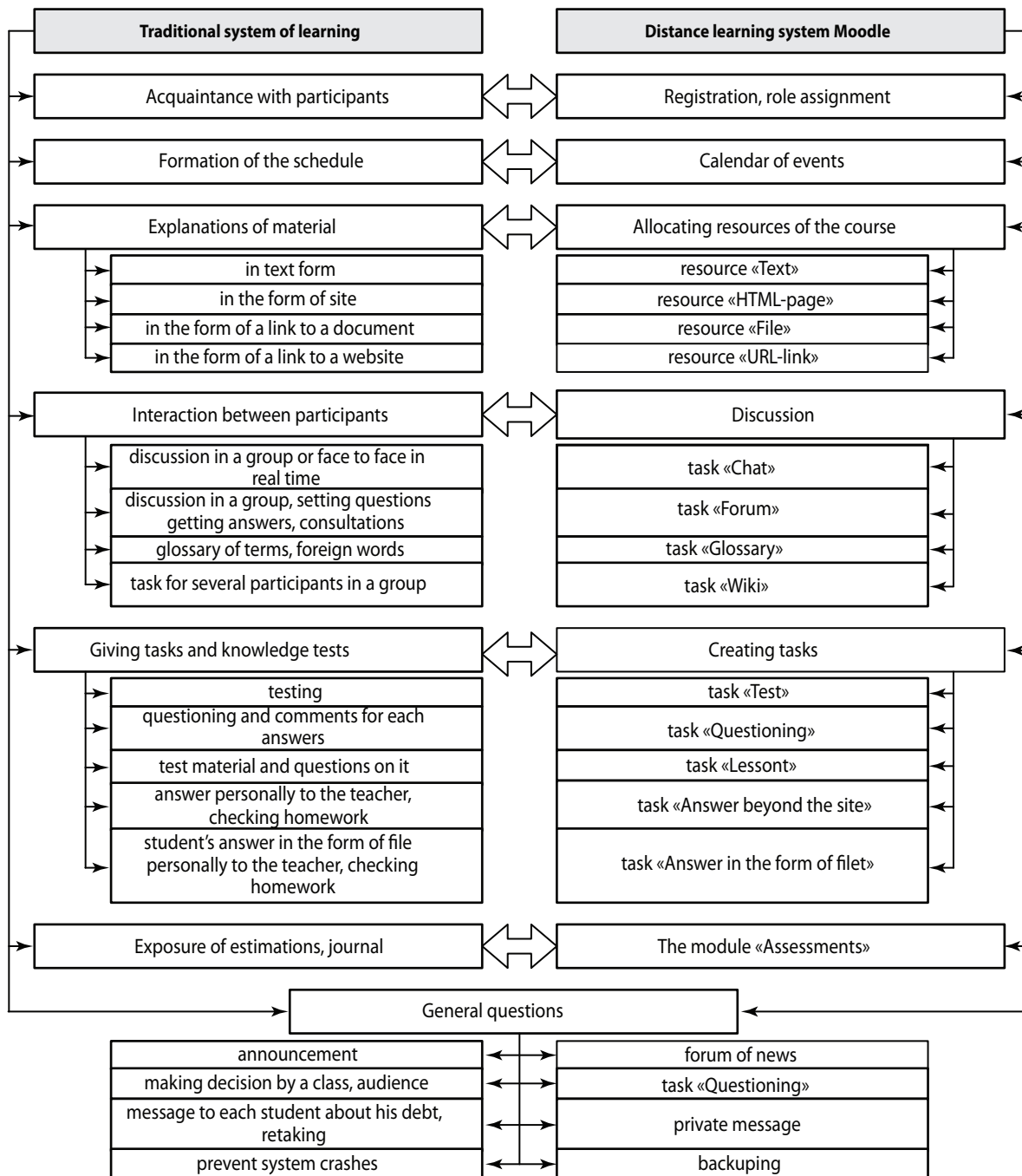

Fig. 1. Matching the Moodle system to the traditional forms of education

As the functionality and tools software of the Moodle platform is very broad in terms of teaching design of courses, in S. Kuznets KhNUE it is proposed to use the system of tools of Moodle in three levels of functionality: content level, interactive level and the level of online courses.

The content level involves filling a course with training materials at a level sufficient for its absorption for the mixed form of education in which distance learning technology is used for students of full-time and distance learning.

The content level of the course «Financial management in a bank» includes: basic course content, documentation support, downloading lectures, guidance for practical and laboratory classes.

It is envisaged that in extracurricular time students study material of lectures and presentations which are available in the Moodle system; prepare for workshops according to the plans, which are also located in the relevant sections of the distance learning course; perform tasks obtained in laboratory studies; preparing for the module and final control of knowledge, using the materials contained in the Moodle system.

However, the functioning of the distance learning Moodle system only on the level of content makes it impossible to ensure proper interaction of students between themselves and students with the teacher. Therefore, it makes sense to develop an interactive level of the Moodle system of S. Kuznets KhNUE. At an interactive level of the Moodle the content level is complemented with interactive tools of evaluation and testing assignments on-line, as well as elements of communication between participants. The elements of interactive learning tools are forum, glossary, wiki, chat and exchange of personal messages, tests.

At the level of online course the interactive level is complemented by the elements that allow using this course not only in conditions of mixed learning, but also for proper distance online training. These components are: the competence approach, audio and video lectures, the mutual evaluation of members of online course using collaboration tools, the certification of students based on the results of the course.

However, creating an online course is possible only in conditions of proper functioning of an interactive level. As of 13.03.2017, 1506 courses were registered in the Moodle system of S. Kuznets KhNUE, but only around 20% of them used interactive learning tools.

So in the autumn 2016 the Department of E-learning Tools of S. Kuznets KhNUE took a number of measures to prep for the Moodle system's update and introducing the interactive level of courses, updating and deleting inactive courses, forming the register of personal training systems, developing the recommendations about the structure of categories and design of courses, introducing a single structure for all categories of departments, testing the upgrade process.

As a result of upgrading the Moodle system, the actual version of Moodle 3.2.1 was launched, data of all users and courses were stored, an interface was updated, and new functionality is provided.

The Moodle system of S. Kuznets KhNUE was launched in 5 languages, reliability and safety of the system were increased, a scheme for automatic data backup was introduced.

When teaching the course «Financial management in a bank» S. Kuznets KhNUE there were used the following interactive tools of the Moodle system: glossary, testing, tasks, seminar and questionnaire.

The glossary in the Moodle system is an electronic analog of a directory of terms. Its difference from the traditional dictionary is that the glossary can be sequentially created and supplemented by trainees throughout the training period. The glossary is a convenient way to introduce definitions that will be associated with the whole course's content. The fragment of the glossary of the course «Financial management in a bank» is shown in fig. 2.

Fig. 2. The fragment of the glossary of the discipline «Financial management in a bank»

As shown on fig 2, the terms in the glossary can be viewed either in alphabetical order or by category, by date or recording, or by their authors. You can also find information by entering a keyword in the search form.

Test is one of the most popular instruments in the Moodle system. It consists of an ordered list of the questions selected from the database. For management of interactive element «Test» the following settings are defined: the beginning and the end of testing are indicated; the time limit, the number of attempts, the evaluation method (the highest score, average score, the first attempt, the last attempt), the category of evaluation, the order of issues are elected. Working with tests in the Moodle system is carried out in several stages:

- creation of test and determine the installation parameters;
- filling test questions;
- editing test;
- implementation of the test;
- evaluation of the test and its analysis.

The fragment of the test of the discipline «Financial management in a bank» is shown in fig. 3.

Fig. 3. The fragment of the test of the discipline «Financial management in a bank»

Surname ^ / ID	First name	ID number	Email address	State	Started on	Completed	Time taken	Grade/6.00	Q. 1 /0.30	Q. 2 /0.30	Q. 3 /0.30
Елісеєва Анна	Review attempt	317311	anna.yeliseieva@hneu.net	Finished	27 April 2017 8:18 PM	27 April 2017 8:28 PM	10 mins 6 secs	3.60	✓ 0.30	✓ 0.30	✓ 0.30
Ісаєнко Світлана	Review attempt	316030	grafinya0@gmail.com	Finished	8 March 2017 12:35 PM	8 March 2017 12:46 PM	10 mins 44 secs	4.23	✗ 0.00	✓ 0.30	✓ 0.30
Беліченко Антон	Review attempt	317303	Betoxa@yandex.ru	Finished	7 April 2017 2:20 PM	7 April 2017 2:30 PM	10 mins 16 secs	2.74	✓ 0.30	✓ 0.30	✓ 0.30
Балацінов Євгеній	Review attempt	314556	jeka.balik@yandex.ru	Finished	21 April 2017 2:48 PM	21 April 2017 2:54 PM	6 mins 14 secs	6.00	✓ 0.30	✓ 0.30	✓ 0.30

Fig. 4. Report after testing

As shown in fig. 4, the report after testing contains information about the date and time of beginning and completion of the test, the amount of time spent on its taking, the number of maximum points and assessment for the test. Comments made by the teacher can be next to each question. Students may be removed and their attempt to solve the test can be canceled. The Moodle system provides convenient tools of test's results analysis (fig. 5).

ID number	T1
Open the quiz	Friday, 3 March 2017, 10:15 AM
Close the quiz	Thursday, 9 March 2017, 11:59 PM
Open for	6 days 13 hours
Number of complete graded first attempts	64
Total number of complete graded attempts	85
Average grade of first attempts	67.47%
Average grade of all attempts	70.60%
Average grade of last attempts	75.60%
Average grade of highest graded attempts	75.60%
Median grade (for all attempts)	72.50%
Standard deviation (for all attempts)	20.12%
Score distribution skewness (for all attempts)	-0.5949
Score distribution kurtosis (for all attempts)	-0.4016
Coefficient of internal consistency (for all attempts)	79.77%
Error ratio (for all attempts)	44.98%
Standard error (for all attempts)	9.05%

Fig. 5. The blocks of analysis and editing of testing results

As shown in fig. 5, the blocks of analysis of test results contain a table with statistical of its completion and quality: the total number of attempts, and those questions which were made with the first attempt, the average score for all attempts, and only for the last, median, standard deviation, coefficient of skewness and kurtosis, internal consistency between the responses of students.

The test results in fig. 5 give us the following information. The test was being conducted during one week in March 2017. There were 85 uncompleted attempts totally. Since students could pass the test using two attempts (if necessary), it is worth noticing that 19 students only (86 – 64 attempts) took both of them. The average grade also increased from the first to the second attempt: the grade of the first attempts is 67,47%, of the second one – 75,6%, of all attempts – 70,6%. The median grade for all attempts amounts 72.5%, which is a quite good result. The standard deviation composes 20.12% and means that there was an impact of some random factors on the test results. Two last values introduce the necessity of increasing the quality of the test under analysis.

The negative value of the skewness coefficient (-0.59) highlights that the left 'tale' of the test result distribution is longer than the right one. It is a typical situation for 100-point knowledge-evaluation system with the 60% critical value. However, the fact that the absolute value of the skewness coefficient is more than 0.5 should be considered. The distribution kurtosis is also negative and proves the flat-toppedness of the test results distribution. The fact of flat-toppedness is common for the distribution of knowledge assessment of big number of students. The coefficient of internal consistency makes up 80% and shows the good level of consistency between students' test answers. The standard error for all attempts is 9.05%, so the interval value of all test results could be measured by the value of $\pm 9\%$.

Another interactive element of Moodle is a seminar (fig. 6).

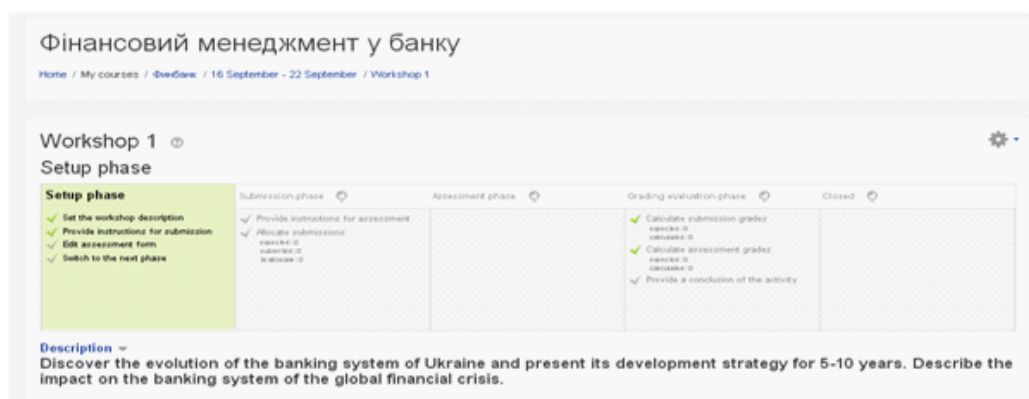

Fig. 6. The fragment of the seminar of the discipline «Financial management in a bank»

As shown in fig. 6, the module «Seminar» allows collecting and analyzing the works of students using collegial evaluation. Students can introduce any digital content, and may also enter text directly in the field on site with built-in text editor. The collegial evaluation process and criteria for this evaluation should be formed in advance with the examples of materials presented by a teacher, with reference to the example of evaluation. Students are given the opportunity to evaluate one or more of their colleagues. Materials and reviewers can be anonymous, if desired. Students receive two ratings: evaluation of their material and evaluation for assessment of the colleagues' material. Both evaluations are logged in ratings.

The module «Task» which allows teachers to give students tasks, collect, evaluate them and provide feedback on these works, is shown in fig. 7.

As shown in fig. 7, to complete the task, students can send any digital content (files), such as text documents, spreadsheets, pictures, audio and video files. In considering the tasks teachers can leave feedback or text files with a detailed explanation about the work of the student. Tasks can be evaluated or quantified with the alphabetic scale. Extended evaluation method such as rubrics is also available.

For feedback on the results of teaching the discipline «Financial management in a bank» in the Moodle system of S. Kuznets the element «Questionnaire» is used. It helped to gather data which proved useful in assessing and stimulating learning in distance courses (fig. 8).

As shown in fig. 8, the survey was carried out to understand how distance learning was useful for students. The responses were treated at a high level of confidentiality and did not impact their grades.

The analysis of the questionnaires of the masters who receive the full-time in «Finance, banking and insurance» education in S. Kuznets KhNUE proved the feasibility of using interactive elements of the system Moodle.

Thus, the use of the Moodle system will make it possible to achieve the required level of competences of students when studying the discipline «Financial management in a bank».

Fig. 7. The fragment of the module «Task» of the discipline «Financial management in a bank»

Fig. 8. The fragment of the questionnaire of the discipline «Financial management in a bank»

Conclusions and outlook. Using interactive learning tools of the Moodle system in the process of teaching the discipline «Financial management in a bank» made it possible not only to provide any time access to the discipline, but also provided a wide range of resources and activities for training, allowed increasing the motivation of students to learn significantly.

The deep analysis of interactive elements of the Moodle system gives an opportunity to conduct diagnostics on the different levels: student, group, teacher, as well as topic, module, subject, major; forecast the level of further activities and define the strategy of the distance learning.

During the distance learning, a teacher should understand the technological, organizational, socio-psychological factors for reaching the maximum pedagogical result, and recognize the necessity of regular distance course actualization.

Therefore, while teaching the discipline «Financial management in a bank», the execution of the Moodle system allows adjusting the existing stationary courses to the individual usage, providing students with the wide variety of self-education opportunities. It establishes propitious conditions for increasing the efficiency of launching modern learning technologies and granting student's mobility, encouraging student's creativity and personal fulfillment.

Despite all its advantages, the Moodle system of distance learning has some flaws that were found out during teaching the discipline «Financial Management in a bank» in S. Kuznets KhNUE:

- the lack of direct contact between teacher and student (a teacher cannot verify whether a student has performed the tasks and tests single-handed);
- the need for strict discipline of the student (learning results mostly depends on autonomy and consciousness of students, students do not always perform the tasks if the performance evaluation is not provided in an electronic journal);
- considerable time spent by a teacher on development a course.

To support the further development of personal training systems based on Moodle of S. Kuznets KhNUE, improve their level of interactivity, eliminate existing deficiencies, the Department of E-learning Tools provides a number of measures:

- creation of methodological support on three levels (content level, interactive level and the level of online courses);
- conducting a series of seminars about interactive levels during March-May 2017;
- individual consulting of the teaching staff of the university to develop courses using distance technologies;
- renovation of courses (from September 2017).

In the second semester of 2016-2017 academic years in S. Kuznets KhNUE the next tasks are put before departments: 100% coverage of subjects of personal training systems on the content level as of June 1, 2017; an active implementation of interactive learning tools of communication and feedback.

Areas for further research are working on the identified deficiencies of the Moodle system, the successful elimination of which confirms practicality and feasibility of its use for formation of competencies which are necessary for students.

Література: 1. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p/print1452615727709332>. 2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні: Постанова Міністерства освіти і науки України від 20.12.2000. URL: <http://vin-distanziyne.at.ua/3.doc>. 3. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М.: Просвещение, 1985. 208 с. 4. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. 190 с. 5. Данилов Д. А., Товарищева Ф. Д., Николаев А. М. Педагогические технологии. URL: <http://www.yu.ru/institut/pedinst/tecnology/files/obychenye.html>. 6. Malganova I., Rahkimova A. E-Learning practice using moodle by leading universities in the Russian region. *Academy of Strategic Management Journal*. 2016. Vol. 15. P. 14–20. 7. Методичні вказівки до вивчення курсу «Робота викладача в WEB-орієнтованій системі підтримки навчального процесу Moodle»/[В. В. Гавриленко, В. Д. Попенко, О. Є. Сокульський, О. А. Шумейко]. Київ: НТУ, 2012. 49 с. 8. Методичні рекомендації зі створення тестових завдань та тестів у системі управління навчальними матеріалами MOODLE 2.5.x/[В. П. Сергієнко, В. М. Франчук, Л. О. Кухар, О. В. Галицький, П. В. Микитенко]. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 100 с. 9. Степанов В. П., Пономаренко Е. В. Методическое руководство для преподавателя СДО «Moodle»: метод. рекомендации. Харьков: ИД «ИНЖЕК», 2012. 168 с. 10. Методичні рекомендації щодо освоєння та використання системи дистанційного навчання Moodle ХНЕУ для студентів усіх галузей знань заочної форми навчання/укл. С. Г. Шило. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2011. 68 с. 11. Saraswat S. Customization and Implementation of LMS Moodle. *International Journal of Scientific and Research Publications*. 2014. Vol. 4, Issue 5. P. 1–4.

References: 1. Pro Derzhavnu natsionalnu prohramu «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.1993 No. 896 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p/print1452615727709332>. 2. Kontsepsiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini: Postanova Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20.12.2000. URL: <http://vin-distanziyne.at.ua/3.doc>. 3. Babanskiy Yu. K. Metody obucheniya v sovremennoy obshcheobrazovatelnoy shkole. M.: Prosveshcheniye, 1985. 208 p. 4. Bepalko V. P. Slagayemyye pedagogicheskoy tekhnologii. M.: Pedagogika, 1989. 190 p. 5. Danilov D. A., Tovarishcheva F. D., Nikolayev A. M. Pedagogicheskiye tekhnologii. URL: <http://www.yu.ru/institut/pedinst/tecnology/files/obychenye.html>. 6. Malganova I., Rahkimova A. E-Learning practice using moodle by leading universities in the Russian region. *Academy of Strategic Management Journal*. 2016. Vol. 15. P. 14–20. 7. Metodychni vkazivky do vyvchennia kursu «Robota vykladacha v WEB-orientovanii systemi pidtrymky navchalnoho protsesu Moodle»/[V. V. Havrylenko, V. D. Popenko, O. Ye. Sokulskyi, O. A. Shumeiko]. Kyiv: NTU, 2012. 49 p. 8. Metodychni rekomendatsii zi stvorennia testovykh zavdan ta testiv u systemi upravlinnia navchalnymy materialamy MOODLE 2.5.kh/[V. P. Serhiienko, V. M. Franchuk, L. O. Kukhar, O. V. Halytskyi, P. V. Mykytenko]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova, 2014. 100 p. 9. Stepanov V. P., Ponomarenko Ye. V. Metodicheskoye rukovodstvo dlya prepodavatelya SDO «Moodle»: metod. rekomendatsii. Kharkov: ID «INZhEK», 2012. 168 p. 10. Metodychni rekomendatsii shchodo osvoeniia ta vykorystannia systemy dystantsiinoho navchannia Moodle KhNEU dlia studentiv usikh haluzei znan zaочноi formy navchannia/ukl. S. H. Shylo. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2011. 68 p. 11. Saraswat S. Customization and Implementation of LMS Moodle. *International Journal of Scientific and Research Publications*. 2014. Vol. 4, Issue 5. P. 1–4.

Information about the authors

R. Yatsenko – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Head of Department of E-learning Tools of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: roman.yatsenko@hneu.net).

D. Hontar – Ph.D. (Economics), Lecturer of Banking Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: ddgontar@i.ua).

O. Balykov – Postgraduate Student, Specialty “Mathematical methods, models, IT in economics”, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: alexbalikov@gmail.com).

Інформація про авторів

Яценко Роман Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, керівник відділу електронних засобів навчання Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: roman.yatsenko@hneu.net).

Гонтар Дар'я Дмитрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри банківської справи Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: ddgontar@i.ua).

Баликов Олексій Георгійович – аспірант, спеціальність «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці», Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: alexbalikov@gmail.com).

Информация об авторах

Яценко Роман Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, руководитель отдела электронных средств обучения Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: roman.yatsenko@hneu.net).

Гонтарь Дарья Дмитриевна – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры банковского дела Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: ddgontar@i.ua).

Бальков Алексей Георгиевич – аспирант, специальность «Математические методы, модели и информационные технологии в экономике», Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: alexbalikov@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
17.03.2017 р.*

JEL Classification: D61; Q13

УДК 658.1:338.431

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФАКТОРІВ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Гонтарева І. В.

Анотація. Статистичні дані, отримані національними та міжнародними організаціями, демонструють недостатній рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України. Метою статті є систематизація факторів ефективності управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств із використанням ознак результативності, економічності та функціональної організованості. Основними методами дослідження є системний підхід і економічний аналіз. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств відображає результати задоволення потреб і очікувань стейкхолдерів – споживачів, суміжників, територіальних громад. Управління конкурентоспроможністю має враховувати особливості дії закону вартості в агропромисловій галузі. Ефективність управління оцінюється за рівнем досягнутих результатів і економічності процесів їх отримання, а досягається за рахунок використання принципів функціональної організованості. До факторів забезпечення ефективності управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств відносяться: номенклатура, кількість і якість продукції, а також альтернативні витрати сільськогосподарських підприємств; стан техніко-технологічної бази та природних ресурсів; жива праця; людський капітал; фінансові ресурси.

Ключові слова: ефективність, конкурентоспроможність, система факторів, результативність, економічність і функціональна організованість, сільськогосподарські підприємства.

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ ФАКТОРОВ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Гонтарева И. В.

Аннотация. Статистические данные, полученные национальными и международными организациями, показывают недостаточный уровень конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий Украины. Целью статьи является систематизация факторов эффективности управления конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий с использованием признаков результативности, экономичности и функциональной организованности. Основными методами исследования являются системный подход и экономический анализ. Конкурентоспособность сельскохозяйственных предприятий отражает результаты удовлетворения потребностей и ожиданий стейкхолдеров – потребителей, смежников, территориальных громад. Управление конкурентоспособностью должно учитывать особенности действия закона стоимости в агропромышленной отрасли. Эффективность управления оценивается по уровню достигнутых результатов и экономичности процессов их получения, а достигается за счет использования принципов функциональной организованности. К факторам обеспечения эффективности управления конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий относятся: номенклатура, количество и качество продукции, а также вмененные издержки сельскохозяйственных предприятий; состояние технико-технологической базы и природных ресурсов; живой труд; человеческий капитал; финансовые ресурсы.

Ключевые слова: эффективность, конкурентоспособность, система факторов, результативность, экономичность и функциональная организованность, сельскохозяйственные предприятия.

SYSTEMATIZING THE FACTORS OF EFFECTIVENESS OF MANAGING AGRICULTURAL ENTERPRISE COMPETITIVENESS

I. Gontareva

Abstract. The statistical data obtained by national and international organizations show an insufficient level of competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises. The aim of the article is to systematize the factors of effectiveness of managing competitiveness of agricultural enterprises using the indicators of efficiency, viability and functional organization. The main research methods are the system approach and economic analysis. Competitiveness of agricultural enterprises reflects the results of meeting needs and expectations of stakeholders — consumers, subcontractors, territorial communities. Management of competitiveness should take into account specific features of the law of value in the agro-industrial sector. The effectiveness of management is assessed by the level of the results obtained and viability of the processes of their obtaining but is achieved through the use of principles of functional organization. Factors ensuring effectiveness of managing competitiveness of agricultural enterprises include nomenclature, quantity and quality of products as well as imputed costs of agricultural enterprises, condition of the technical and technological base and natural resources, living labor, human capital, financial resources.

Keywords: effectiveness, competitiveness, system of factors, efficiency, viability and functional organization, agricultural enterprises.

Статистичні дані демонструють наявність двох головних тенденцій для сільського господарства України: зростання питомої ваги галузі в загальному ВВП країни, особливо його експортної складової, та при цьому зниження обсягів продукції у натуральному виразі, особливо для тваринництва [1]. Але ж і у відносних цифрах не все так добре. Так, частка продукції агропромислового та харчового комплексу в загальному експорті України у 2016 році становила 42 %. При цьому питома вага експорту у валовій вартості сільськогосподарської продукції склала близько 12 %. У той же час у Польщі й Албанії питома вага експорту продукції сільського господарства становить 25 % [2; 3]. При потенційних можливостях України це свідчить про низьку конкурентоспроможність як окремих сільгоспвиробників, так і галузі в цілому.

Проблемам конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств присвячено багато наукових робіт, серед них у контексті цієї статті можна виділити дослідження: І. Алтухової, І. Кравчакової-Возарової, Р. Котулича, І. Нижник, В. Пономаренка, П. Саблука, Е. Сіри та ін. Цими вченими ідентифіковані та досліджені багато факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємств сільськогосподарської галузі. Високо оцінюючи результати їх робіт, однак варто зазначити, що при дослідженні конкурентоспроможності слід ширше застосовувати такі фундаментальні категорії економіки, як закон вартості та системна ефективність.

Метою статті є систематизація факторів ефективності управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств із використанням ознак результативності, економічності та функціональної організованості. Основними методами дослідження є системний підхід і економічний аналіз.

В роботах В. Пономаренка, що виконані спільно з автором цієї статті [4; 5], обґрунтовано, що: результативність, економічність і функціональна організованість поряд з якістю первісного потенціалу утворюють систему умов, що характеризує ефективність господарської діяльності підприємства; конкурентоспроможність є складовою частиною системної ефективності в частині активної взаємодії з зовнішнім середовищем. Під системною ефективністю розуміється повнота та рівень актуалізації умов виникнення та довгострокового стійкого розвитку потенціалу підприємства, можливості якого дозволяють задовольняти постійно зростаючі потреби й очікування стейкхолдерів. Результативність оцінюється ступенем задоволення домінуючих потреб стейкхолдерів. Економічність – інтенсивністю використання наявних продуктивних сил. Функціональна організованість демонструє сумісність у комплексі лабільних (якісно змінних) функцій, актуалізованих і спрямованих на досягнення цільового результату. Функціональна організованість містить управління як нейтралізацію функцій.

Семантика терміна «конкурентоспроможність» передбачає наявність у підприємства властивостей і можливостей, які дозволяють йому функціонувати та розвиватися в конкурентному середовищі. Чим вищий потенціал цих властивостей та чим більш ефективно такий потенціал використовується, тим вище конкурентоспроможність підприємства, у тому числі сільськогосподарського [6–8]. Ряд авторів, у тому числі І. Алтухова [9], Ж.-Ж. Ламбен [10], М. Чорна [11], вважають, що механізм конкуренції реалізується на основі законів попиту-пропозиції на ринках збуту товарів. Такі постулати відображають тільки фрагмент загального механізму конкуренції. Попит-пропозиція пов'язані з конкуренцією конкретного товару за обмежений бюджет споживача в його сукупному споживчому кошику. Звідси межі й умови конкуренції досить індивідуальні, ситуативні та далеко не завжди піддаються усередненню. Омари, трюфелі та мармурова телятина рідко потрапляють на стіл середньостатистичного українця, але ж це не означає, що виробники цих виробів не конкурентоспроможні зовсім і в Україні зокрема. У цьому випадку слід пам'ятати, що Й. Шумпетер відносив пошук нових ринків для відомих виробів до інноваційної діяльності.

Попит-пропозиція формують мінову вартість товару, тобто у кінцевому рахунку його ціну – еквівалент обміну [12]. Мінова вартість показує умови, за яких виробник товару зможе окупати свої витрати, а отже, в основному відноситься до фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств. Згідно з інтегральною теорією вартості А. Маршалла [13] загальна вартість, окрім мінової, містить інвестовану вартість, у тому числі додану та споживчу, що характеризують функціональну якість продукції. Інвестована вартість оцінюється за допомогою витрат створення споживчої вартості та формує економічність процесів виробництва й обертання товарів (рис. 1).

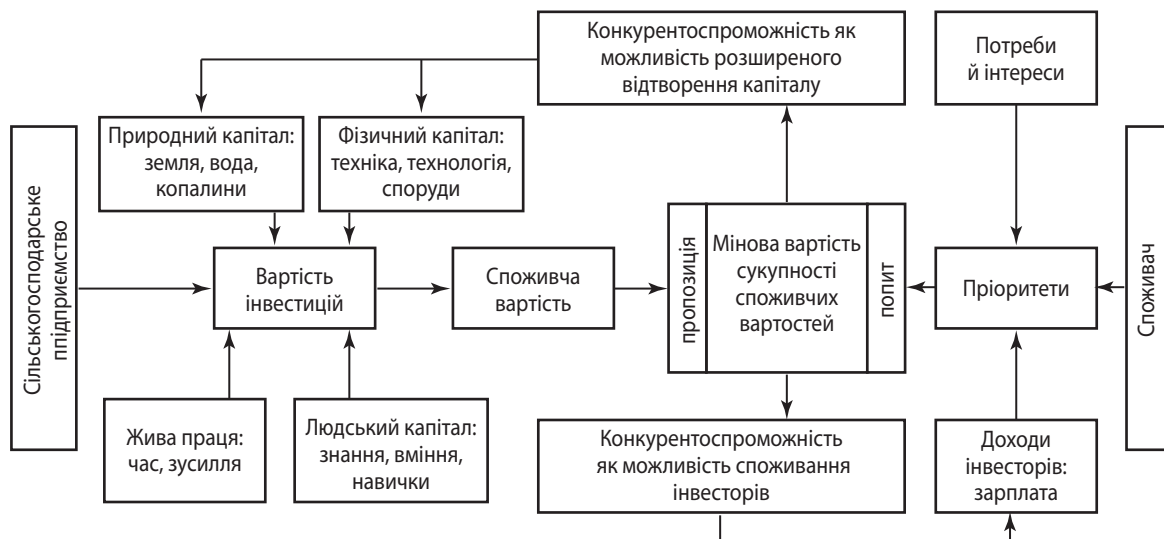

Рис. 1. Елементи вартості товару в процесі формування конкурентоспроможності

Джерело: сформовано автором

Закон вартості товарного виробництва потребує, щоб виробництво й обмін товарів здійснювалися згідно з суспільно необхідними витратами праці й інших ресурсів. Ціна як еквівалент обміну прагне до значення споживчої вартості, а різниця між інвестованою і міновою вартостями регулює пропозицію товарів галузі та перерозподіл капіталів між різними видами діяльності (рис. 2).

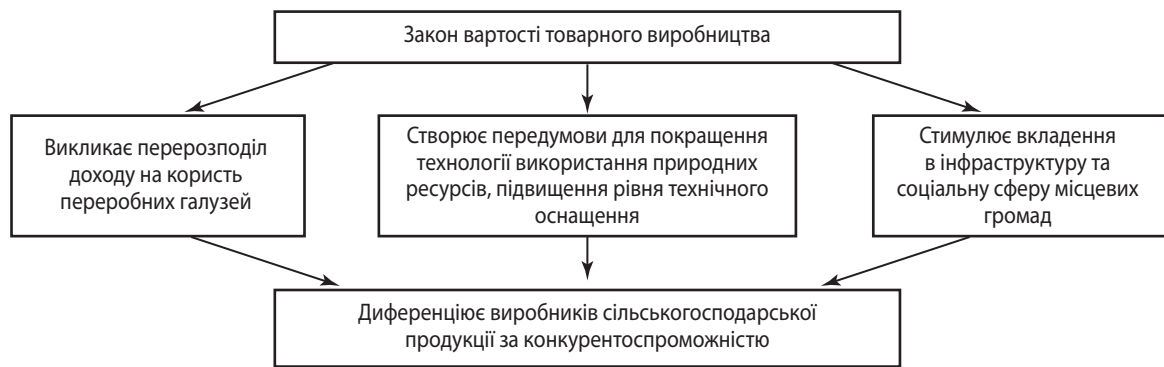

Рис. 2. Фактори впливу закону вартості на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств

Джерело: сформовано автором

Перерозподіл доходів, отриманих від кінцевого споживача на користь переробних видів діяльності, пов'язано з тим, що саме ці галузі створюють ту якість продукції, ту споживчу вартість, у якій має потребу покупець. Споживча вартість сільськогосподарської продукції оцінюється переробним підприємством або оптовим посередником, який часто є або монополістом на цій території, або учасником олігополістичного картелю. Така ситуація складається не тільки у сільському господарстві, вона типова для видобувних галузей і навіть для малих і середніх переробних підприємств у їх відносинах із великими торговельними мережами.

Основними інструментами вирішення цієї проблеми повинні виступати державне антимонопольне регулювання, розширення біржової торгівлі та/або формування вертикальних структур, що поєднують отримання сільськогосподарської продукції, її переробку та можливо продаж. Перспективна також така диференціація якості сільськогосподарської продукції, яка дозволить на ринку займати монополістичні ніші. Сільськогосподарська продукція має багато специфічних характеристик. Так, яблука обирають за смаком, кольором, розміром і за певним співвідношенням цих властивостей. Створивши свій особливий фірмовий продукт, можна стати монополістом у його постачанні. Світовий досвід доводить, що маркетинговий профіль такого продукту пов'язаний з конкретною територією або національними особливостями.

Закон вартості реалізує ринковий відбір конкурентоспроможних підприємств, що досягають фінансової результативності за рахунок застосування сучасних урожайних сортів рослин і високопродуктивних порід тварин, використання нешкідливих для екології хімічних засобів захисту та мінеральних добрив, впровадження технологій промислового типу у сільське господарство, підвищення якості використання техніки. На жаль, фондооснащення сільського господарства України у розрахунку на один гектар угідь у 11 раз менше, ніж в середньому по ЄС. В результаті урожайність зернових у Польщі та Китаї приблизно на 20 % вище, ніж в Україні, а в США вона вище більш ніж у два рази.

Як правило, радикальні капітальні вкладення не можуть здійснюватися за рахунок поточних доходів. Доходи можуть тільки прискорити період окупності інвестицій. Необхідні недорогі (низькі відсотки, гранти) довгострокові кредити, гарантії для лізингових компаній, створення інфраструктури, в тому числі мереж агротехсервісу та консультаційних служб. Через низькі оцінки, що пов'язані з вищенаведеними факторами, Глобальний рейтинг продовольчої безпеки (Global Food Security Index), який складений експертами журналу The Economist, поставив Україну на 63 місце серед 113 країн світу [3]. Найближча з Європейських країн – Сербія – за наявності близьких проблем займає 52 місце. При цьому в Україні майже ідеальні показники екологічності продуктів харчування, вище середнього калорійність і різноманітність добового раціону.

Сільськогосподарські підприємства територіально відносяться до місцевих громад, які є для них основним джерелом трудових ресурсів. Без нормальних умов життя в сільській місцевості складно залучати, утримувати та навчати персонал. Упорядження села, допомога в утриманні фельдшерських пунктів, дитячих дошкільних закладів, шкіл, клубів, спортивних споруд є фундаментом соціальної стійкості сільськогосподарського підприємства, обов'язковим фактором його конкурентоспроможності. Витрати на соціальну сферу є вимушеним заходом, але в умовах України є дієвим, адже підвищує інвестиційну привабливість підприємства та сприяє притоку кваліфікованих спеціалістів, які необхідні для застосування сучасних агропромислових технологій.

Закон вартості є проявом результату множини трансакцій між агентами в мережі товарних ринків. Самі трансакції, їх кількість і умови здійснення мають ситуативний і випадковий характер, зі складною залежністю між розподілом щільності ймовірності. Тому дія закону вартості стихійна та за наявності загальної тенденції не виключаються випадки аномалій і дисфункцій, у тому числі спекулятивної спрямованості. Для сільськогосподарських підприємств невизначеність вноситься також дією природних факторів. Це ускладнює

та збільшує кількість вимог до якості управління конкурентоспроможністю. Потрібно раціонально поєднати у просторі та часі наявні ресурси, актуалізувати увесь наявний потенціал, зосередити зусилля колективу на досягнення поставлених цілей, за можливістю нейтралізувати або компенсувати виникаючі негативні впливи. Інакше кажучи, необхідно забезпечити функціональну організованість господарської діяльності.

Для ефективного управління конкурентоспроможністю повинні бути враховані такі фактори: продукція сільськогосподарських підприємств за номенклатурою, кількістю, якістю та альтернативними витратами повинна відповідати поточним суспільним потребам і перспективам їх розвитку; стан техніко-технологічної бази та природних ресурсів повинні забезпечити виконання вимог по кількості, якості й економічності; зусилля персоналу зосереджені на досягненні колективних результатів; якість сукупного людського капіталу дозволяє використовувати всі наявні можливості й актуалізувати перспективні. Врахування такої системи факторів створює передумови для формування фінансових потоків, які забезпечать стійке довгострокове розширене відтворення.

Таким чином, можна дійти узагальнюючих висновків: конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств відображає результати задоволення потреб і очікувань стейкхолдерів – споживачів, суміжників, територіальних громад; управління конкурентоспроможністю має враховувати особливості дії закону вартості в агропромисловій галузі; ефективність управління оцінюється за рівнем досягнутих результатів і економічності процесів їх отримання, а досягається за рахунок використання принципів функціональної організованості. До факторів забезпечення ефективності управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств відносяться: номенклатура, кількість і якість продукції, а також альтернативні витрати сільськогосподарських підприємств; стан техніко-технологічної бази та природних ресурсів; жива праця; людський капітал; фінансові ресурси.

Напрямок подальших досліджень є параметризація факторів ефективності управління конкурентоспроможністю підприємств.

Література: 1. Аграрний сектор України. URL: <http://agroua.net/statistics/>. 2. World Development Indicators: Agricultural inputs. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/3.2>. 3. Global Food Security Index. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202017%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>. 4. Пономаренко В. С., Гонтарева І. В. Методологія комплексного оцінювання ефективності розвитку промислових підприємств. Харків: Вид-во ХНЕУ, 2015. 404 с. 5. Пономаренко В. С., Гонтарева І. В. Конкурентоспроможність у комплексному оцінюванні ефективності розвитку промислового підприємства // Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики: монографія/за ред. В. С. Пономаренка, М. О. Кизима, Ю. Б. Іванова. Харків: ФОР Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. С. 295–316. 6. Саблук П. Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 3–10. 7. Нижник І. В. Управління конкурентоспроможністю підприємства: проблеми та перспективи удосконалення. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2008. Вип. 239. С. 1247–1252. 8. Kravcakova-Vozarova I., Kotulic R., Sira E. Countries' agricultural sector evaluation in terms of competitive advantage. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 5–6. С. 60–63. 9. Алтухова І. М. Управление конкурентоспособностью малых предприятий в Украине. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 4, Т. 2. С. 205–209. 10. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. СПб.: Наука, 1996. 589 с. 11. Чорна М. В. Обґрунтування понятійного апарату теорії конкурентостійкості. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2010. № 2. С. 159–163. 12. Криворак А., Демьяненко С. Родовой признак категории «стоимость». *Економист*. 2011. № 9. С. 65–67. 13. Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. Киев: Основа, 2006. 448 с.

References: 1. Ahrarnyi sektor Ukrainy URL: <http://agroua.net/statistics/>. 2. World Development Indicators: Agricultural inputs. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/3.2>. 3. Global Food Security Index. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/Home/DownloadResource?fileName=EIU%20Global%20Food%20Security%20Index%20-%202017%20Findings%20%26%20Methodology.pdf>. 4. Ponomarenko V. S., Hontareva I. V. Metodolohiia kompleksnoho otsiniuvannia efektyvnosti rozvytku promyslovykh pidpriemstv. Kharkiv: Vyd-vo KhNEU, 2015. 404 p. 5. Ponomarenko V. S., Hontareva I. V. Konkurentospromozhnist u kompleksnomu otsiniuvanni efektyvnosti rozvytku promyslovoho pidpriemstva // Konkurentospromozhnist: problemy nauky ta praktyky: monohrafiia/za red. V. S. Ponomarenka, M. O. Kyzyma, Yu. B. Ivanova. Kharkiv: FOP Pavlenko O. H.; VD «ІNZhEK», 2011. P. 295–316. 6. Sabluk P. T. Rozvytok instytutsii udoskonalennia mekhanizmu reformuvannia ahrarnoho sektoru ekonomiky [Development of Institutions for Improving the Mechanism of Reforming the Agrarian Sector of the Economy]. *Економіка АПК*. 2010. No. 10. P. 3–10. 7. Nyzhnyk I. V. *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva: problemy ta perspektyvy udoskonalennia* [Managing the Competitiveness of the Enterprise: Problems and Prospects for Improvement]. *Економіка: problemy teorii ta praktyky*. 2008. Issue 239. P. 1247–1252. 8. Kravcakova-Vozarova I., Kotulic R., Sira E. Countries' agricultural sector evaluation in terms of competitive advantage. *Економічний часопис-XXI*. 2015. No. 5–6. P. 60–63. 9. Altukhova I. M. *Upravleniye konkurentosposobnostyu malykh predpriyatiy v Ukraine* [Management of Competitiveness of Small Enterprises in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2009. No. 4, Vol. 2. P. 205–209. 10. Lamben Zh.-Zh. *Strategicheskyy marketing. Yevropeyskaya perspektiva*. SPb.: Nauka, 1996. 589 p. 11. Chorna M. V. *Obgruntuvannia poniatynoho aparatu teorii konkurentostiikosti* [Substantiation of the Conceptual Apparatus of the Theory of Competitiveness]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*. 2010.

No. 2. P. 159–163. **12.** Krivorak A., Demyanenko S. *Rodovoy priznak kategorii «stoimost»* [Family Attribute of the Category “Value”]. *Ekonomist*. 2011. No. 9. P. 65–67. **13.** Artemova T. I. *Stoimost i tsena: logiko-istoricheskiy protsess formoobrazovaniya*. Kiyev: Osnova, 2006. 448 p.

Інформація про автора

Гонтарева Ірина Вячеславівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: lider.khneu@gmail.com).

Информация об авторе

Гонтарева Ирина Вячеславовна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой предпринимательской деятельности Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: lider.khneu@gmail.com).

Information about the author

I. Gontareva – D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Entrepreneurial Activity of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: lider.khneu@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
14.03.2017 р.*

JEL Classification: O10, O14, O30, O33

УДК 332.1:330.341

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАЛУЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ У РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Чередник А. О.

Анотація. Проаналізовано взаємозв'язки між розвитком промислових підприємств і необхідністю залучення інновацій. Досліджено теоретичні засади поняття «інновації» та виявлено, що це поняття є багатограним і змістовим, також проаналізовано наявні підходи до визначення поняття «інноваційний драйвер» і розроблено власну дефініцію, що відображає глибокий зміст і широту застосування. Автором запропоновано класифікацію інноваційних драйверів, яка може застосовуватись на українських промислових підприємствах, основний акцент зроблено на виявленні цільової спрямованості інноваційних драйверів у промисловості, що включає у себе підвищення ефективності діяльності промислових підприємств; розроблено напрями інноваційного розвитку промислових підприємств.

Ключові слова: інновації, інноваційний драйвер, інноваційний розвиток, залучення інновацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Чередник А. О.

Аннотация. В статье проанализированы взаимосвязи между развитием промышленных предприятий и необходимостью привлечения инноваций. Исследованы теоретические основы понятия «инновации» и выявлено, что данное понятие является многогранным и содержательным, также проанализированы существующие подходы к определению понятия «инновационный драйвер», и разработана собственная дефиниция, отражающая глубокий смысл

© Чередник А. О., 2017

и широту его применения. Автором предложена классификация инновационных драйверов, которая может применяться на украинских промышленных предприятиях, основной акцент сделан на выявление целевой направленности инновационных драйверов в промышленности, которая включает в себя повышение эффективности деятельности промышленных предприятий; разработаны направления инновационного развития промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновации, инновационный драйвер, инновационное развитие, привлечение инноваций.

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF ATTRACTION OF INNOVATIONS TO DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

A. Cherednik

Abstract. The interrelations between the development of industrial enterprises and the need for innovation attraction are analyzed. The theoretical basis of the concept "innovations" is studied, and it is found that the concept is multifaceted and informative. Furthermore, the existing approaches to the definition of the concept "innovative driver" are analyzed and its author's definition, which reflects its deep meaning and wide range of application, is developed. The author proposes a classification of innovative drivers, which can be used at Ukrainian industrial enterprises, the main accent being made on identifying the target orientation of innovative drivers in the industry, which implies increasing the efficiency of industrial enterprises. The directions of innovation development of industrial enterprises are elaborated.

Keywords: innovation, innovative driver, innovation development, attraction of innovations.

Актуальність дослідження. Започаткувавши зону вільної торгівлі з ЄС та увійшовши до нього, Україна вступила на шлях економічної інтеграції, що, як відомо, складається з послідовних етапів поглиблення економічних відносин. Тому на сучасному етапі розвитку економіки одним із передових питань є модернізація вітчизняних галузей промисловості і їх перехід на інноваційний шлях розвитку. На сьогодні заради відповідності стандартам країн ЄС в українській економіці відбуваються суттєві зміни у рамках програми «Горизонт – 2020», а саме гармонізація податкового законодавства, централізація програм фінансування наукових досліджень і розробок, створення механізму забезпечення фінансової стабільності.

Однак, незважаючи на всі досягнуті результати, механізми впровадження нових ідей і новітніх технологій у виробництво, управління і організація відповідних процесів вимагає детального вивчення та подальшого вдосконалення. Найбільш гостро їх недосконалість відображається на машинобудівній галузі країни, що формує не тільки виробничу потужність країни, але і її соціально-економічний розвиток.

Інноваційний розвиток формує безкрайні можливості вдосконалення зазначеної галузі, створюючи способи щодо забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції, виготовленої на основі новітніх технологій, проектних і конструкторсько-технологічних рішень, а також з використанням енергозберігаючих та екологічно чистих матеріалів. Необхідність розуміння сутності та специфіки інноваційного розвитку обумовлює потребу вивчення таких понять, як: «інновації» та «інноваційний драйвер».

Аналіз останніх публікацій. Питанням теоретичних засад залучення інновацій, а також вибору напрямків інноваційного розвитку промислових підприємств присвячено багато наукових праць, у яких досліджуються етапи та методи залучення інновацій, які впливають на процеси, пов'язані з розвитком всієї держави, окремих регіонів, галузей та підприємств. Питання ролі інновацій в економічній системі, дослідження проблем інноваційного розвитку економіки посіли одне з провідних місць у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних економістів і учених. До них належать праці Й. Шумпетера [26], Б. Твісса [24], Б. Санто [20], Ф. Удвадія [10], А. Девіса та М. Хобдея [1], Ф. Безрудного [11], Д. Соколова, А. Титова [21] та ін.

Постановка проблеми та мети дослідження. Питання щодо теоретичних засад залучення інновацій розкриті не повною мірою у зазначених працях, тому виникає потреба у систематизації наявної інформації щодо залучення інновацій, визначення та видів інноваційних драйверів і виявлення перспективних напрямків інноваційного розвитку підприємств промисловості.

Отже, метою статті є дослідження теоретичних аспектів понять «інновації» та «інноваційний драйвер», а також розробка напрямів інноваційного розвитку промислових підприємств України.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку науки інновації все більше стають рушійною силою розвитку суспільства, проникаючи до багатьох галузей економіки і управління. Звертаючись до походження інновацій, термін походить від латинського слова «novus» і трактується як «новий», «оновлений», «змінений», приставка «in» на початку слова в перекладі з латинської означає «у напрямку». Таким чином, зазначений термін раніше трактувався як «в напрямку оновлення», «у бік перетворень і змін» [6]. На сьогодні в зарубіжній і вітчизняній науковій літературі можна зустріти безліч визначень поняття «інновації».

Однак до економічного обігу термін інновації ввів австрійський вчений Й. А. Шумпетер в першому десятилітті ХХ ст. У своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» (1911 р.) Й. А. Шумпетер проаналізував

види нововведень і дав повний опис інноваційного процесу, він виділяв п'ять напрямків змін: застосування передових технологій і техніки, випуск продукції з раніше невідомими властивостями, застосування нової сировини, удосконалення управління виробництвом і його ресурсно-технічним забезпеченням, виникнення нових ринків збуту продукції чи послуг [26].

Згідно з Й. А. Шумпетером інновація – нововведення для впровадження і застосування нововинайдених видів виробничих товарів і транспортних засобів, ринків і форм організації у промисловості. Необхідно зазначити, що цей австрійський учений став одним із перших, хто акцентував увагу на нововведенні і його значенні в економічному розвитку. Джерелом інновацій, на його думку, були наукові дослідження, які дали обумовлювали розвиток конкурентних процесів [26]. Основну увагу у своїх працях Й. А. Шумпетер приділяв ролі людини-новатора, що здійснює розробку та просування ідей. Потім запропоновані ідеї були розвинуті американським економістом Р. Солоу, який в процесі дослідження економіки США виявив, що 87,5 % приросту продукції були результатом технологічних нововведень [22].

У своїх дослідженнях А. Девіс та М. Хобдей [1] характеризують нововведення як результат економіки, що базується на знаннях, що здатні стати способом і формою виробництва і послуги, купувати форму організації, фінансової, науково-дослідної діяльності. Угорський дослідник Б. Санто характеризував нововведення як діяльність щодо доведення наукової ідеї або технічного винаходу до фази прикладного застосування [20].

У «Керівництві Осло», що є методологічним документом, розробленим Організацією економічного співробітництва та розвитку – ОЕСР (ориг. OECD – Organization for Economic Cooperation and Development) спільно зі Статистичним бюро Європейських співтовариств – Євростатом (ориг. Eurostat – Statistical Office of the European Communities) і містить рекомендації у галузі статистики інновацій, прийнятим в 2005 р. [19], надається таке визначення: інновація – введення у вживання будь-якого нового або значно поліпшеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу, нового організаційного методу в діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках [4]. Ф. Удвадія вважає, що інновація стосується: прийняття діяльності або нових технологій, що є новими для підприємства, змін у структурі організації, адаптації до ринкових умов результатів корпоративних досліджень і процесів організаційного розвитку [10]. Р. Смітс розглядає інновацію як успішну комбінацію обладнання, технологій та організаційного ресурсу в контексті певної соціальної або економічної моделі [9].

Звертаючись до сучасних вітчизняних досліджень теоретичних засад інновацій, слід розглянути найбільш популярні трактування. Так, наприклад, Д. В. Соколов та А. Б. Титов під інновацією розуміють кінцевий результат створення та освоєння принципово нового або модифікованого засобу, який задовольняє конкретні суспільні потреби та дає низку ефектів [21]. Ф. Безрудний в широкому сенсі під інновацією розуміє процес реалізації нової ідеї у будь-якій сфері життя і діяльності людини, що сприяє задоволенню наявної потреби на ринку і приносить економічний ефект [11]. Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [13].

Таким чином, у вітчизняній і зарубіжній літературі є велика кількість підходів до трактування поняття «інновація», узагальнивши які можна подати зазначену економічну категорію у такому вигляді (рис. 1) [1; 4; 9–11; 13; 19; 20; 26].

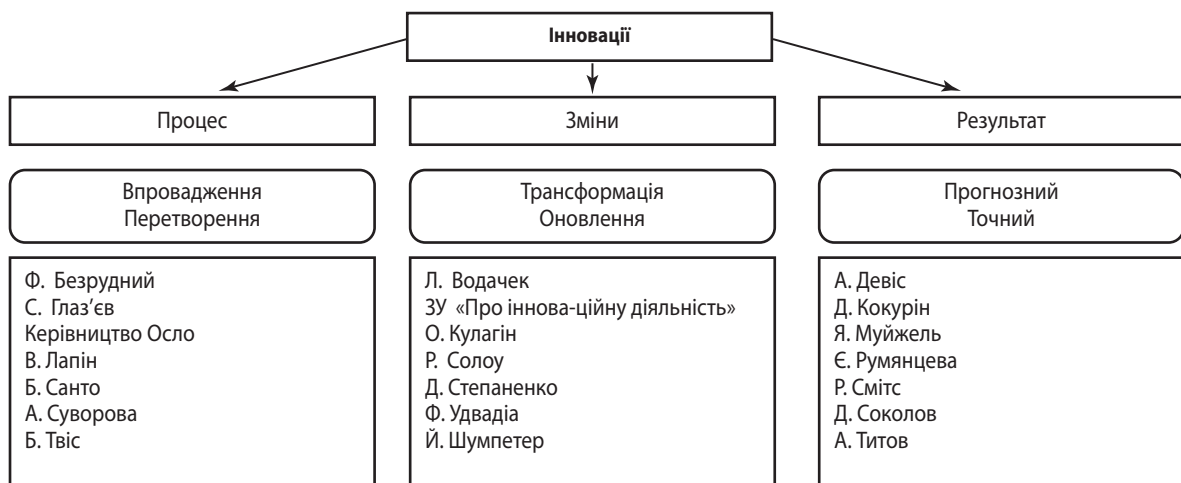

Рис. 1. Узагальнення підходів до поняття «інновації»

Таким чином, проаналізувавши роботи різних вітчизняних і зарубіжних учених, що досліджували сутність поняття «інновація», вважаємо, що їх розробки можна розділити на три умовні групи з метою узагальнення отриманих результатів:

1. Як результат інновації проявляються у якісно вдосконалених відмінних технологіях, výroбах, організаційних методах тощо, метою яких є зміна об'єкта управління й одержання науково-технічного, екологічного, соціального, економічного чи інших видів ефектів [1; 9; 21].

2. Як процес інновації – це поетапний, виражений у часі процес створення, впровадження та просування інновацій. У загальному вигляді фази інноваційного процесу формулюються як: виникнення, адаптація, реалізація [11; 19; 20; 24].

3. У контексті змін інновації характеризуються як різні перетворення первісної структури: часткові або суттєві та її трансформація у новий стан з метою впровадження і використання нових технологій, товарів, ринків, форм організації та управління [10; 13; 18; 22; 26].

Таким чином, у зв'язку з багатогранністю терміна «інновації» доцільно розглядати зазначену категорію з урахуванням усіх вищенаведених підходів. На підставі проведених досліджень, на думку автора, під інновацією слід розуміти процес або діяльність із розробки та впровадження конкретних нововведень (товарів, технологій виробництва, ідей, організаційних і управлінських методів, тощо) у різні галузі економіки та життєдіяльності суспільства у цілому, спрямовані на перетворення з метою поліпшення і якісного оновлення процесів управління і функціонування, а також досягнення інших ефектів.

В рамках цього дослідження зроблено акцент на інновації, як формі винайденого або вдосконаленого економічного й управлінського механізму, впроваджуваного у промислові підприємства, нововинайденої або значно вдосконаленій технології, яку можна застосувати у практичній діяльності підприємств і потенційних інвесторів для розвитку інноваційних процесів і підвищення ефективності функціонування системи.

Істотною умовою функціонування промисловості і економіки України є її перехід на інноваційний тип розвитку, який має базуватися на удосконаленні управлінських та організаційних процесів, а також на створенні так званих драйверів для інноваційного прориву. Дослідження провідного світового досвіду вказує на те, що розвиток науки та техніки, а також організаційних і управлінських процесів на тлі прагнень до залучення інновацій у різні сфери приводить до інноваційних проривів у різних сферах світової економіки.

Українські промислові підприємства, навпаки, не прагнуть активно залучати інновації до свого розвитку, оскільки виникає нестача фінансових ресурсів у зв'язку з інвестиційною непривабливістю країни та небажанням інвесторів вливати капітал у сильно ризикові проекти. Однак нова форма фінансування, венчурне інвестування, що активно розвивається за кордоном, спрямована саме на ризикові проекти та дасть змогу українським підприємствам здійснити інноваційний прорив і стати конкурентоспроможними на ринках світових країн і країн ЄС. Саме інноваційні драйвери виступають власного роду сигналом про необхідність залучати інновації до виробництва.

Наведені фактори обумовлюють необхідність аналізу не тільки самих інновацій, а й широкого дослідження теоретичних аспектів поняття «інноваційний драйвер» як рушійної сили, що спонукає підприємства до залучення інновацій заради безперервного процесу технологічного розвитку.

На відміну від категорії «інновації», сутність поняття «інноваційний драйвер» майже не наведено в зарубіжних і українських дослідженнях. У кількох роботах є часткові дослідження зазначеного поняття, в них «драйвер» виступає як один зі структурних елементів інноваційного простору, однак практично відсутні системні підходи з вивчення сутності зазначеного поняття [2; 12; 16].

У перекладі на рідну мову англійське слово «driver» має велику кількість трактувань, серед яких в економічному аспекті найбільш близько відображають сутність зазначеного поняття такі: «первинний двигун» та «рушійна сила». Водночас дослівний переклад такого поняття, як «драйвер», на думку автора, є найбільш наукомістким.

У теперішній час у межах теорії розвитку економічних систем під «рушійними силами» розуміють сукупність причинно-наслідкових факторів і протиріч, реалізація яких сприяє прогресу та процесам розвитку продуктивних сил суспільства для більш раціонального й ефективного використання наявних ресурсів [8].

Згідно з думкою зарубіжних і вітчизняних науковців, загальними рисами, що характеризують виникнення рушійних сил, є: протиріччя, конкуренція, потреби та науково-технічний прогрес [2; 23; 25]. Основним завданням рушійних сил є сталий розвиток із метою вирішення протиріч, а також досягнення досконалості елементів економічних систем і самої системи в цілому (рис. 2).

Таким чином, за результатами дослідження підходів до визначення поняття інновації та аналізу зарубіжної та вітчизняної літератури під поняттям «інноваційний драйвер» у цьому дослідженні автор розуміє сукупність аспектів, умов, факторів, ресурсів, інституційних та економічних механізмів, організаційних і управлінських методів і рішень, що характеризують здатність і реальну можливість економічної системи до процесів сталого інноваційного розвитку.

З урахуванням вищезазначеного автор пропонує таку класифікацію «інноваційного драйвера», що може застосовуватись до промислових підприємств (табл. 1).

Рис. 2. Основні завдання рушійних сил економічного розвитку

Джерело: сформовано автором на основі [1; 3; 25]

Таблиця 1

Види інноваційного драйвера промислового підприємства

Драйвер	Сутність
Економічний	спрямований на створення нових і вдосконалення наявних інституційних та економічних механізмів у промисловості, способів і методів розподілу ресурсів
Виробничо-технологічний	орієнтований на розробку та впровадження нових технологічних рішень у виробничі процеси
Екологічний	базується на нових технологіях виробництва, що забезпечують зниження шкідливих викидів у навколишнє середовище, а також на альтернативних підходах щодо зниження енерговитрат на виробництво промислової продукції
Організаційно-управлінський	ґрунтується на використанні вдосконалених інноваційних форм управління невиробничими та виробничими процесами на промислових підприємствах
Правовий	створення нових і вдосконалення наявних нормативно-правових документів, що стимулюють розвиток інноваційних ідей у промисловості
Інформаційний	пропозиція раніше невідомих наукових теорій, гіпотез і форм виробництва промислової продукції

На відміну від наявних підходів, основний акцент робиться на виявленні і розмежуванні галузевих аспектів інноваційних драйверів і їхньої цільової спрямованості у промисловості, на чому базуються основні напрями впровадження інновацій, що включають у себе вдосконалення механізмів управління та підвищення ефективності діяльності промислових підприємств.

Таким чином, на думку автора, необхідно виділити такі потенційні напрями інноваційного розвитку підприємств промисловості України:

- вдосконалення нормативно-правової бази та конкретних управлінських рішень у галузі промисловості, що забезпечують підтримку розробників-інноваторів і перехід на підготовку фахівців із інноваційного менеджменту виробничих процесів;
- активізація заходів щодо розвитку ринку перспективних енергоефективних і низькоенерговитратних технологій, використання інноваційної сировини, що характеризуються підвищеними експлуатаційними та споживчими якостями;
- впровадження результатів науково-технічного прогресу при закупівлі нового обладнання, що є більш економічним і продуктивним, для зниження витрат при створенні одиниці продукції, скорочення термінів виробництва, а також витрат на ремонт та експлуатацію таких механізмів;
- вдосконалення інституційних зв'язків всередині галузі, оперативна інтеграція нових елементів і процесів управління на основі останніх вітчизняних і зарубіжних досягнень у зазначеній галузі;
- розробка економічних, організаційних та управлінських механізмів щодо мотивації до залучення інновацій у діяльність промислових підприємств.

Висновки та дискусія. Отже, за результатами дослідження можна зробити такі висновки:

Інновації – це багатогранна категорія, що широко застосовується у теорії та практиці економічних відносин. Проаналізувавши достатню кількість закордонних і вітчизняних джерел літератури автор дійшов висновку, що під інноваціями слід розуміти процес або діяльність із розробки та впровадження конкретних нововведень (товарів, технологій виробництва, ідей, організаційних і управлінських методів тощо) у різні галузі економіки та життєдіяльності суспільства у цілому, спрямовані на перетворення з метою поліпшення і якісного оновлення процесів управління і функціонування, а також досягнення інших ефектів.

Сутність поняття «інноваційний драйвер» майже не розкрито ні у вітчизняних дослідженнях, ні в іноземних, тому в умовах обмеженості інформаційних ресурсів щодо інноваційних драйверів автор припускає, що драйвер являє собою сукупність аспектів, умов, факторів, ресурсів, інституційних та економічних механізмів, організаційних і управлінських методів і рішень, що характеризують здатність і реальну можливість економічної системи до процесів сталого інноваційного розвитку. Також автором запропоновано класифікацію інноваційних драйверів у розрізі промислових підприємств України.

Враховуючи інноваційні драйвери, які існують на промислових підприємствах, автор запропонував потенційні напрямки розвитку таких підприємств. Зокрема, автором зроблено акцент на модернізації наявного обладнання та використанні нової сировини. Наведені напрямки інноваційного розвитку дозволять промисловим підприємствам України вийти на новий рівень виробництва та стати конкурентоспроможними на світових торговельних майданчиках.

Подальші дослідження. У подальших дослідженнях автор планує виявити взаємозв'язки між запропонованими інноваційними драйверами та показниками ефективності розвитку промислового підприємства за допомогою побудови математичних моделей.

Література: 1. Davies A., Hobday M. *The Business of Projects Managing Innovation in Complex Products and Systems*. Cambridge: University Press, 2011. 330 p. 2. Freeman C. *The economics of industrial innovations*. Cambridge: MIT Press, 1999. 19 p. 3. Kaplan S., Goldsmith M. *Leapfrogging: Harness the Power of Surprise for Business Breakthroughs*. *Leapfrogging*: Berrett-Koehler Publishers, 2012. 240 p. 4. OECD/EU/Eurostat, *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data – Oslo Manual*, third edition OECD, Paris, 2005. 5. Palmer D., Kaplan S. *A Framework for Strategic Innovation: Blending strategy and creative exploration to discover future business opportunities*. Innovation Point. URL: www.innovation-point.com. 6. Trott P. *Innovation Management and New Product Development*. Harlow: Financial Times Prentice Hall, 2011. 648 p. 7. Ralph K. *The Human Side of Managing Technological Innovation*. Northwestern University, College of Business. 2003. 463 p. 8. Schilling M. A. *Strategic management of technological innovation*. New York: McGraw Hill Higher Education, 2013. 320 p. 9. Smits R. *Innovation studies in the 21st century: Questions from a user's perspective*. *Technological Forecasting & Social Change*. 2002. No. 69. P. 861–883. 10. Udvardi F. E. *Creativity and innovation in organizations: Two models and managerial implications*. *Technological Forecasting and Social Change*. 1990. Vol. 38. Issue 1. P. 65–80. 11. Безрудный Ф., Смирнова Г., Нечаева О. Сущность понятия инновации и его классификация. *Инновации*. 1998. № 23. 12. Бурцева Т. О. Нові драйвери економічного зростання в економіці. *Економіка і менеджмент інноваційних технологій*. 2015. № 6. С. 57–61. 13. Водачек Л. Стратегія управління інноваціями на підприємстві. М.: Економіка, 1989. 166 с. 14. Гринько Т. В. Особливості управління інноваціями на промислових підприємствах України. *Управління розвитком*. 2016. № 4. С. 7–14. 15. Про інноваційну діяльність: Закон України від 16.10.2012 № 5460-VI // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40>. 16. Иванова Н. И. *Национальные инновационные системы в ЕС*. М.: ЦИПРАН РАН, 2006. 280 с. 17. Кокурин Д. И. *Инновационная деятельность: монография*. М.: Экзамен, 2001. 576 с. 18. Кулагин А. С. Немного о термине «инновация». *Инновации*. 2004. № 7. С. 56–59. 19. *Руководство Осло: рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям*. М.: ОЭСР-ЦИСН, 2006. 193 с. 20. Санто Б. *Инновация как средство экономического развития*. М.: Прогресс, 1990. 296 с. 21. Соколов Д. В., Титов А. Б., Шабанова М. М. *Предпосылки анализа и формирования инновационной политики*. СПб.: Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та экономики и финансов, 1997. 133 с. 22. Солоу Р. М. *Теория роста*. Панорама экономической мысли конца XX столетия: в 2 т. Т. 1. СПб.: Экон. школа, 2002. 684 с. 23. Стиглер Дж. *Экономика информации*. М.: ГУ ВШЭ, 2002. 258 с. 24. Твисс Б. *Управление научно-техническими нововведениями*. М.: Экономика, 1989. 271 с. 25. Хамел Г., Прахалад К. *Конкурируя за будущее. Создание рынков завтрашнего дня*. М.: Олимп-Бизнес, 2002. 288 с. 26. Шумпетер Й. А. *Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия*. М.: ЭКСМО, 2007. 864 с.

References: 1. Davies A., Hobday M. *The Business of Projects Managing Innovation in Complex Products and Systems*. Cambridge: University Press, 2011. 330 p. 2. Freeman C. *The economics of industrial innovations*. Cambridge: MIT Press, 1999. 19 p. 3. Kaplan S., Goldsmith M. *Leapfrogging: Harness the Power of Surprise for Business Breakthroughs*. *Leapfrogging*: Berrett-Koehler Publishers, 2012. 240 p. 4. OECD/EU/Eurostat, *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data – Oslo Manual*, third edition OECD, Paris, 2005. 5. Palmer D., Kaplan S. *A Framework for Strategic Innovation: Blending strategy and creative exploration to discover future business opportunities*. Innovation Point. URL: www.innovation-point.com. 6. Trott P. *Innovation Management and New Product Development*. Harlow: Financial Times Prentice Hall, 2011. 648 p. 7. Ralph K. *The Human Side of Managing Technological Innovation*. Northwestern University, College of Business. 2003. 463 p. 8. Schilling M. A. *Strategic management of technological innovation*. New York: McGraw Hill Higher Education, 2013. 320 p. 9. Smits R. *Innovation studies in the 21st century: Questions from a user's perspective*. *Technological Forecasting & Social Change*. 2002. No. 69. P. 861–883. 10. Udvardi F. E. *Creativity and innovation in organizations: Two models and managerial implications*. *Technological Forecasting and Social Change*. 1990. Vol. 38. Issue 1. P. 65–80. 11. Bezrudnyy F., Smirnova G., Nechayeva O. *Sushchnost ponyatiya innovatsii i yego klassifikatsiya [The Essence of the Concept of Innovation and Its Classification]*. *Innovatsii*. 1998. No. 23. 12. Burtseva T. O. *Novi draivery ekonomichnoho zrostannia v ekonomitsi [New Drivers of Economic Growth in the Economy]*. *Ekonomika i menedzhment innovatsiynykh tekhnologii*. 2015. No. 6. P. 57–61. 13. Vodachek L. *Strategiya upravleniya innovatsiyami na predpriyatii*. М.: Экономика, 1989. 166 p. 14. Hrynko T. V. *Osoblyvosti upravlinnia innovatsiitamy na promyslovykh pidpriemstvakh*

Ukrainy [Features of Innovation Management at Industrial Enterprises of Ukraine]. *Upravlinnia rozvytkom*. 2016. No. 4. P. 7–14. **15.** Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 No. 5460-VI // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40>. **16.** Ivanova N. I. Natsionalnyye innovatsionnyye sistemy v YeS. M.: CIPRAN RAN, 2006. 280 p. **17.** Kokurin D. I. *Innovatsionnaya deyatel'nost: monografiya* [Innovative Activity: monograph]. M.: Ekzamen, 2001. 576 p. **18.** Kulagin A. S. *Nemnogo o termine «innovatsiya»* [A Little Bit about the Term «Innovation»]. *Innovatsii*. 2004. No. 7. P. 56–59. **19.** Rukovodstvo Oslo: rekomendatsii po sboru i analizu danykh po innovatsiyam. M.: OYeSR-CISN, 2006. 193 p. **20.** Santo B. *Innovatsiya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya*. M.: Progress, 1990. 296 p. **21.** Sokolov D. V., Titov A. B., Shabanova M. M. *Predposylki analiza i formirovaniya innovatsionnoy politiki*. SPb.: Izd-vo S.-Peterburg. gos. un-ta ekonomiki i finansov, 1997. 133 p. **22.** Solou P. M. *Teoriya rosta. Panorama ekonomicheskoy mysli kontsa XX stoletiya*. Vol. 1. SPb.: Ekon. shkola, 2002. 684 p. **23.** Stigler Dzh. *Ekonomika informatsii*. M.: GU VShE, 2002. 258 p. **24.** Tvis B. *Upravleniye nauchno-tehnicheskimi novovvedeniyami*. M.: Ekonomika, 1989. 271 p. **25.** Khamel G., Prahalad K. *Konkuriruya za budushchee. Sozdaniye rynkov zavtrashnego dnya*. M.: Olimp-Biznes, 2002. 288 p. **26.** Shumpeter Y. A. *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya*. M.: EKSMO, 2007. 864 p.

Інформація про автора

Чередник Анна Олегівна – аспірант кафедри підприємницької діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: AnnetBlejkk@gmail.com).

Информация об авторе

Чередник Анна Олеговна – аспирант кафедры предпринимательской деятельности Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: AnnetBlejkk@gmail.com).

Information about the author

A. Cherednik – Postgraduate Student, Department of Entrepreneurial Activity of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: AnnetBlejkk@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
20.03.2017 р.*

JEL Classification: M 410

УДК 657.37

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Колісник В. Ю.

Анотація. *Зміна очікувань користувачів облікової інформації і поява нових вимог до її змісту поступово змінюють підходи до управління підприємствами. У статті зроблено акцент на відсутності єдиного підходу до визначення поняття інтегрованої звітності та її змістовного наповнення. Перелічено проблеми та ключові критерії визначення фінансових і нефінансових показників інтегрованої звітності. Розглянуто елементи структури інтегрованого звіту, що запропоновані Міжнародним стандартом інтегрованої звітності. Проаналізовано підходи вітчизняних учених до визначення структури інтегрованого звіту та варіативність його наповнення. Виділено ключові проблеми реалізації концепції інтегрованої звітності на підприємстві.*

Ключові слова: *інтегрована звітність, фінансові показники, нефінансові показники.*

© Колісник В. Ю., 2017

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Колесник В. Ю.

Аннотация. Изменение ожиданий пользователей учетной информации и появление новых требований к ее содержанию постепенно меняют подходы к управлению предприятиями. В статье сделан акцент на отсутствии единого подхода к определению понятия интегрированной отчетности и ее содержательного наполнения. Перечислены проблемы и ключевые критерии определения финансовых и нефинансовых показателей интегрированной отчетности. Рассмотрены элементы структуры интегрированного отчета, предложенные Международным стандартом интегрированной отчетности. Проанализированы подходы отечественных ученых к определению структуры интегрированного отчета и вариативность его наполнения. Выделены ключевые проблемы реализации концепции интегрированной отчетности на предприятиях.

Ключевые слова: интегрированная отчетность, финансовые показатели, нефинансовые показатели.

THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF INTEGRATED ACCOUNTING IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

V. Kolisnyk

Abstract. The changes in the expectations of users of accounting information and the emergence of new requirements for its content gradually change the approaches to enterprise management. The article emphasizes the lack of a unified approach to the definition of the concept of integrated reporting and its content. The problems and key criteria of determining the financial and non-financial indicators of integrated reporting are listed. The elements of the integrated report structure proposed by the International Integrated Reporting Framework are considered. There analyzed approaches of domestic scientists to defining the structure of an integrated report and the variability of its content. The key problems of implementation of the concept of integrated reporting at an enterprise are highlighted.

Keywords: integrated reporting, financial performance, non-financial indicators.

Зміна очікувань користувачів облікової інформації і поява нових вимог до її змісту поступово змінюють підходи до управління підприємствами. Це неминуче призводить до необхідності трансформації підходів до традиційної моделі фінансової звітності, адже в наявному форматі вона вже не в змозі задовольнити потреби сучасних інформаційних запитів.

Крім того, сучасний ринок вимагає, щоб відокремлені нефінансові звіти про свої результати у сфері корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку корелювалися із фінансовим положенням підприємства, інформація про яке міститься у фінансових звітах. Отже, вектор наявного формату фінансової і нефінансової звітності неминуче спрямовується до процесу впровадження звітності, що поєднує у собі інформацію про фінансові та нефінансові показники воедино, – інтегрованої звітності.

Розвиток положень формування інтегрованої звітності відображено у працях таких вітчизняних і закордонних учених, як: Безверхий К. [4], Бочуля Т., Кузіна Р. [4], Куцик П., Сімнетт Р., Балашова Н., Мелихов В. та багато інших. Проте існування різних підходів до трактування поняття «інтегрована звітність» та неврегульованість питання щодо її існування в звітному середовищі обумовлюють необхідність проведення подальших досліджень стосовно процесу формування інтегрованої звітності.

Таким чином, метою статті є подальший розвиток теоретичних положень та обґрунтування методичних рекомендацій щодо формування інтегрованої звітності в системі управління підприємствами.

Головна мета складання інтегрованої звітності за Міжнародним стандартом «Integrated Reporting» [9] полягає у формуванні системної інформації, що надає можливість зовнішній зацікавленій стороні сформувавши розуміння спроможності суб'єкта господарювання створювати вартість підприємства у короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективах.

На думку Легенчука С. Ф., значну роль у формуванні концепції інтегрованої звітності відіграла розроблена С. Ді Піазою та Р. Екклзом трирівнева модель забезпечення прозорості корпорацій («ValueReporting™») [5]. Вчений зазначає, що поява цієї моделі якраз і була спрямована подолати наявні інформаційні розриви між суб'єктами, які створюють облікову інформацію, та її користувачами шляхом значного розширення обсягів оприлюднюваної інформації та зміни її змістовного наповнення [5].

Головна особливість інтегрованої звітності полягає в тому, що в ній робиться акцент на факторах виробництва, які компанія споживає і створює, – фінансових, виробничих, людських, інтелектуальних, природних і соціальних [8]. Отже, інформація, що подається в інтегрованій звітності, становить більшу цінність для користувачів, аніж стандартна фінансова звітність.

На думку Кузіної Р. В., поява інтегрованої звітності зумовлена збільшенням розриву між інформаційними потребами стейкхолдерів щодо стану вартості компанії та інформацією, яка міститься у фінансовій звітності [4]. Автор вважає, що інтегрована звітність покликана заповнити таку прогалину, пропонуючи компаніям основу для розуміння впливу процесу створення цінності на ринки капіталу. Крім того, інтегрована звітність допомагає оцінити короткострокові результати компанії та сформувавши більш чітке уявлення про її довгострокову вартість.

Зважаючи на відсутність у Міжнародному стандарті інтегрованої звітності чіткого визначення поняття «інтегрована звітність», а також з урахуванням різноманіття ключових аспектів, які кожен із науковців вкладає в це поняття, серед вітчизняних та іноземних учених існують різні підходи щодо визначення поняття «інтегрована звітність».

Далі в таблиці узагальнено підходи до визначення поняття інтегрованої звітності [1].

Таблиця 1

Узагальнення підходів до визначення поняття інтегрованої звітності у працях вітчизняних та іноземних учених [1]

№ з / п	Підходи до визначення поняття «інтегрована звітність»	Вчені, які дотримуються кожного з підходів до визначення поняття «інтегрована звітність»
1	Нова парадигма (концепція) звітності	С. Адамс, Т. Бочуля, О. Вакун, С. Легенчук, Р. Сімнетт
2	Інформація, що сприяє створенню вартості (капіталу) в періоді	Н. Балашова, А. Бауліна, К. Белоусов, М. Вахрушна, Л. Герасімова, В. Гетьман, А. Гордієнко, Т. Горохова, Т. Єфименко, М. Заяць, О. Коваленко, С. Король, Г. Ляхович, Н. Маліновська, Меліхов, Є. Нехода, А. Николишин, О. Нікіфорова, О. Осадча, В. Плотніков, О. Плотнікова, В. Рядська, Т. Серебрякова, О. Соловійова
3	Звітність, яка включає фінансові та нефінансові показники, що об'єднані в єдиний чіткий формат	Р. Булига, О. Волкова, Д. Волошин, О. Господарчук, О. Гриценко, І. Дземішкевич, В. Досіков, І. Калабіхіна, І. Колос, М. Корягін, В. Костюченко, О. Кундря-Внсоцька, П. Куцик, О. Лаговська, Н. Лаханова, В. Максимова, Т. Маркелова, М. Проданчук, Н. Ракевич, Ф. Сафонова, О. Сивак, Т. Сльозко, С. Тимофєєва, А. Харін, Т. Хачатурова, Т. Хомуляк, І. Шевченко, К. Безверхий
4	Звітність, яка формується на принципах сталого розвитку та відображає стратегічний напрям розвитку компанії	Т. Давидюк, Ю. Домашенко, І. Макаренко, У Роцектаєва, Л. Чхугіапшілі, Н. Шамонін
5	Дієвий інструмент налагодження діалогу та взаєморозуміння між компаніями та зовнішнім співтовариством	Н. Єршова, Є. Петрова, С. Бурлан, С. Каткова
6	Корпоративна звітність	Р. Костирко, Р. Кузіна, Ю. Новожилова
7	Інструментарій подання результатів діяльності підприємства	О. Морозова, М. Рибянцева, Н. Струк, В. Храмова

За результатами узагальнених в таблиці даних можна дійти висновку, що найбільш поширеною є подання економічної сутності інтегрованої звітності як такої, що поєднує фінансові та нефінансові показники в єдиний чіткий формат. Деякі науковці схиляються до думки, що інтегрована звітність є новою парадигмою (концепцією) звітності або складовою корпоративної звітності.

Наявність таких розбіжностей у підходах учених щодо визначення сутності інтегрованої звітності свідчить про те, що це питання потребує подальшого розвитку. Адже залежно від того, як розглядати інтегровану звітність: як нову самостійну форму звітності чи як елемент (поєднання) вже наявних форм звітності, залежить вибір засадчих принципів і фундаментальних концепцій її побудови.

Розглянувши й узагальнивши підходи різних учених до визначення поняття інтегрованої звітності, автором сформоване власне визначення поняття інтегрованої звітності: це новий підхід до формування звітності як інструмента структуризації інформації щодо діяльності підприємства відповідно до стратегічних завдань, моделі бізнесу та структури управління, що дає можливість користувачам інформації комплексне представлення процесу створення вартості підприємства.

При цьому варто наголосити, що особливістю моделі складання інтегрованої звітності є не лише об'єднання в єдиному звіті різних видів фінансової та нефінансової звітності, а те, що вона вимагає розкриття інформації у розрізі різних видів капіталу: фінансового, виробничого, інтелектуального, людського, соціально-репутаційного та природного. Таким чином, ці види капіталу повинні знайти своє відображення серед об'єктів обліку.

Аналізуючи Міжнародний стандарт інтегрованої звітності, можна виділити дві фундаментальні концепції, які лежать в основі підготовки інтегрованої звітності: створення вартості та види капіталів.

Процес створення вартості організації, як правило, заснований на семи елементах: огляд організації та зовнішнє середовище; управління; можливості та ризики; стратегія та розподіл ресурсів; бізнес-модель; діяльність; перспективи на майбутнє.

Усі вони подані як елементи структури інтегрованого звіту, запропонованого Міжнародним стандартом.

У проєкті інтегрованої звітності визначено основні види капіталу, в розрізі яких повинна надаватися інформація в інтегрованій звітності, зокрема: фінансовий, промисловий, інтелектуальний, людський, соціальний, природний.

Під самим же капіталом в Міжнародному стандарті інтегрованої звітності розуміється запас вартості, який збільшується, зменшується або трансформується в результаті діяльності організації. Наприклад, фінансовий капітал організації збільшується, коли вона отримує прибуток, а якість її людського капіталу підвищується під час навчання співробітників.

Аналізуючи сутність капіталу, що наведена в інтегрованій звітності, Легенчук С. Ф. доходить висновку [5], що такий підхід передбачає використання розширеного розуміння капіталу в бухгалтерському обліку не лише власності (звичний підхід) або активів, що приносять майбутні економічні вигоди (ринковий підхід), а включає до складу капіталу всі ті об'єкти, які дозволяють зберегти цінність, що створюється в результаті зростання, зменшення або перетворення капіталів.

Визначення основних компонентів інтегрованої звітності вимагає розгляду концептуальних положень формування інтегрованої звітності.

Як зазначає Лоханова Н. О., «завдання побудови інтегрованої звітності в сучасних умовах необхідності підтримки сталого розвитку як окремих компаній, так і регіону, країни, світу може бути вирішено лише цілісною обліково-аналітичною системою підприємства. <...> у межах такого підходу втрачають сенс відмінності між окремими обліковими підсистемами: фінансовим обліком, управлінським обліком тощо» [6].

Кузіна Р. В. [4] вважає, що інформаційне забезпечення формування якісної інтегрованої звітності створює загальна обліково-аналітична система компанії без поділу інформації на внутрішню та зовнішню (обмеження розкриття інформації, що продиктовані прагненням збереження комерційної таємниці, впливають у цьому разі на рівень деталізації інформації, яка висвітлюється у звітності), а також без виділення інформації, сформованої для цілей фінансового, управлінського, податкового чи іншого виду обліку (зауважимо, що єдність інформаційної місткості облікової системи та взаємопов'язаність і взаємопроникнення її підсистем робить не тільки недоречним такий поділ, а й шкідливим у зв'язку з потребою комплексного вивчення механізмів діяльності компанії та створення нею вартості).

Проаналізувавши виділені науковцями класифікації концептуальних положень формування інтегрованої звітності, вважаємо за необхідне зауважити стосовно застережень, висунутих Кузіною Р. В. [4].

Дійсно, обмеження розкриття інформації вплинуть на рівень деталізації інформації, яка висвітлюється у звітності. Але зловживання представленням у відкритому доступі інформації, яка несе в собі комерційну таємницю, може мати невірні наслідки в порівняно з отриманою прихильністю тих, на кого вона була першочергово спрямована, тобто на стейкхолдерів.

Водночас вважаємо за доцільне звернути увагу на необхідність побудови обліково-аналітичної системи за наповненням: для підприємств і для об'єднань підприємств. Адже складання інтегрованої звітності суб'єктом господарювання, що являє собою об'єднання підприємств, потребує інтегрування компонентів інтегрованої звітності задля формування єдиних структурних елементів інтегрованої звітності.

Міжнародним стандартом інтегрованої звітності наведено вісім елементів у структурі інтегрованого звіту: огляд організації та зовнішнє середовище; управління; бізнес-модель; ризики та можливості; стратегія і розподіл ресурсів; результати діяльності, перспективи на майбутнє; основні принципи підготовки та презентації; загальні рекомендації з підготовки звіту.

Вибір фінансових і нефінансових показників інтегрованої звітності залежить від здатності компанії створювати вартість компанії. Інформація, що дозволяє оцінити здатність організації створювати вартість протягом часу, містить опис того, як організація використовувала та має намір використовувати різні капітали, вплив на ці капітали протягом конкретного проміжку часу, фактори створення цінності організації та ймовірність ризиків, що впливають на них – такі фактори відображаються у структурних елементах інтегрованого звіту.

У зв'язку з цим виникає питання, як визначити показники, які потрібно включити у звітність, аби наведена інформація була корисною.

Провідний вітчизняний вчений-економіст Н. Лоханова виділяє такі проблеми складання інтегрованої звітності: 1) складність забезпечення суттєвості інформації; 2) необхідність забезпечення балансу між розкриттям потрібної, але не надмірної інформації; 3) складність забезпечення вимог різних груп користувачів [6].

На думку Вакуна О. В., «для забезпечення ефективної організації процесу підготовки й складання інтегрованої звітності необхідно вирішити проблему інтеграції облікових підсистем, що забезпечуватиме збір і узагальнення інформації фінансового та нефінансового характеру в єдиній інформаційній системі» [2].

Таким чином зважаючи на те, що на сьогодні структура інтегрованого звіту не є уніфікованою, підприємство може самостійно обирати склад показників цього звіту. Отже, основними проблемами під час реалізації концепції інтегрованої звітності на підприємстві є відсутність прийнятої методики формування такої звітності та визначення її змісту. У зв'язку з цим актуальним питанням залишається розробка моделі побудови інтегрованої звітності та відбір її показників, що будуть відображати динаміку вартості підприємства загалом.

Література: 1. Безверхий К. В. Методичні засади формування інтегрованої звітності підприємства. *Облік і фінанси*. 2014. № 3 (65). С. 9–14. 2. Вакун О. В. Концепція інтегрованої звітності в системі бухгалтерського обліку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2014. Вип. 3 (30). С. 49–58. 3. Жиглей І. В. Тенденції розвитку інтегрованого звітування в Україні та світі // Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 11 травня 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 98–100. 4. Кузіна Р. В. Формування системи корпоративної звітності: теорія, методологія та організація: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09. Одеса, 2016. 326 с. 5. Легенчук С. Ф. Концепція інтегрованої звітності як засіб підвищення якості інформування про капітал підприємства // Сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя кафедри обліку і аудиту ІФНТУНГ. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2015. С. 87–90. 6. Лоханова Н. О. Облік у системі управління економічною стійкістю підприємств: інституціональний підхід: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09. Одеса, 2013. 36 с. 7. Ляхович Г. І., Заяць М. Я. Концепція інтегрованої звітності: історичні аспекти виникнення та проблеми впровадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 16. Ч. 2. С. 141–146. 8. Чумак О. В. Інтегрована звітність в системі управління підприємств // Відкрита Міжнародна інтернет-конференція «МСФЗ: дослідження, наука, практика, імплементація». 2015. URL: <http://konf.amsfo.com.ua/integrovana-zvitnist-v-sistemi-upravlinnya-pidpriyemstv/>. 9. The International IR Framework. URL: <http://integratedreporting.org>. 10. Викидинець І. В. Концептуальний підхід до розробки фінансової стратегії формування капіталу підприємств. *Науковий вісник НГУ*. 2013. № 2. С. 110–115. 11. Pustynick I., Temchenko O., Gubarkov S. Estimating the influence of accounting variables change on earnings management detection. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10 (1). P. 110–122.

References: 1. Bezverkhyi K. V. *Metodychni zasady formuvannia intehrovanoi zvitnosti pidpriyemstva* [Methodical Principles of Forming Integrated Reporting Enterprise]. *Oblik i finansy*. 2014. No. 3 (65). P. 9–14. 2. Vakun O. V. *Kontseptsiia intehrovanoi zvitnosti v systemi bukhhalterskoho obliku* [The Concept of Integrated Accounting in the Accounting System]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*. 2014. Issue 3 (30). P. 49–58. 3. Zhyhlei I. V. *Tendentsii rozvytku intehrovanooho zvituvannia v Ukraini ta sviti* // Stan i perspektyvy rozvytku oblikovo-informatsiinoi systemy v Ukraini: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Ternopil, 11 travnia 2016 r.). Ternopil: TNEU, 2016. P. 98–100. 4. Kuzina R. V. *Formuvannia systemy korporativnoi zvitnosti: teoriia, metodolohiia ta orhanizatsiia: dys.* ... d-ra ekon. nauk: 08.00.09. Odesa, 2016. 326 p. 5. Lehenchuk S. F. *Kontseptsiia intehrovanoi zvitnosti yak zasib pidvyshchennia yakosti informuvannia pro kapital pidpriyemstva* // Sushasnyi stan, aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku, kontroliu ta analizu: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 20-richchia kafedry obliku i audytu IFNTUNH. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH, 2015. P. 87–90. 6. Lokhanova N. O. *Oblik u systemi upravlinnia ekonomichnoiu stiikistiu pidpriyemstv: instytutsionalnyi pidkhid: avtoref. dys.* ... d-ra ekon. nauk: 08.00.09. Odesa, 2013. 36 p. 7. Liakhovych H. I., Zaiats M. Ya. *Kontseptsiia intehrovanoi zvitnosti: istorychni aspekty vynyknennia ta problemy vprovadzhennia* [Integrated Reporting Concept: Historical Aspects of Emergence and Implementation Issues]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2016. Issue 16. Part 2. P. 141–146. 8. Chumak O. V. *Intehrovana zvitnist v systemi upravlinnia pidpriyemstv* // Vidkryta Mizhnarodna internet-konferentsiia «MSFZ: doslidzhennia, nauka, praktyka, implementatsiia». 2015. URL: <http://konf.amsfo.com.ua/integrovana-zvitnist-v-sistemi-upravlinnya-pidpriyemstv/>. 9. The International IR Framework. URL: <http://integratedreporting.org>. 10. Vykodynets I. V. *Kontseptualnyi pidkhid do rozrobky finansovoi stratehii formuvannia kapitalu pidpriyemstv* [Conceptual Approach to Developing a Financial Strategy for Capital Formation of Enterprises]. *Naukovyi visnyk NHU*. 2013. No. 2. P. 110–115. 11. Pustynick I., Temchenko O., Gubarkov S. Estimating the influence of accounting variables change on earnings management detection. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10 (1). P. 110–122.

Інформація про автора

Колісник Віта Юрївна – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: vita.kolesnik.1992@gmail.com).

Информация об авторе

Колесник Вита Юрьевна – аспірант кафедри бухгалтерського учета Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харків, 61116, Україна; e-mail: vita.kolesnik.1992@gmail.com).

Information about the author

V. Kolisnyk – Postgraduate Student of Department of Entrepreneurial Activity of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine; e-mail: vita.kolesnik.1992@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
27.03.2017 р.*

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ

Сердюков К. Г.

Анотація. У статті висвітлено методологію управління реалізацією та розподілом корпоративного контролю в рамках формування стратегії розвитку інтегрованого акціонерного товариства. Визначено напрямки оптимізації взаємозв'язку механізму корпоративного контролю з процесами формування та реалізації стратегії розвитку інтегрованого акціонерного товариства. Базис такої оптимізації становить гіпотеза щодо необхідності гармонізації стратегічних інтересів усіх ключових стейкхолдерів у рамках циклічного співвіднесення сфер впливу стратегічного та корпоративного управління на таку гармонізацію. В основу формування механізму корпоративного контролю покладено поєднання стейкхолдерського й архітектурного підходів, що досягнуто шляхом проведення відповідного морфологічного аналізу. Морфологічними ознаками обрано розуміння змісту корпоративного управління, логіку усвідомлення ролі корпоративного контролю, структуру пакета корпоративних прав, залученість стейкхолдерів до стратегічного процесу, розуміння корпоративної архітектури, логіку розробки стратегії тощо.

Ключові слова: корпоративне управління, інтегрована корпоративна структура, корпоративна архітектура, моделювання, корпоративні права, корпоративний контроль, інтереси стейкхолдерів.

ОРГАНИЗАЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ АКЦИОНЕРНЫМ ОБЩЕСТВОМ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ КОРПОРАТИВНОГО КОНТРОЛЯ

Сердюков К. Г.

Аннотация. В статье представлена методология управления реализацией и распределением корпоративного контроля в рамках формирования стратегии развития интегрированного акционерного общества. Определены направления оптимизации взаимосвязи механизма корпоративного контроля с процессами формирования и реализации стратегии развития интегрированного акционерного общества. Базис такой оптимизации составляет гипотеза о необходимости гармонизации стратегических интересов всех ключевых стейкхолдеров в рамках циклического соотношения сфер влияния стратегического и корпоративного управления на такую гармонизацию. В основу построения механизма корпоративного контроля положено сочетание архитектурного и стейкхолдерского подходов, что достигнуто проведением соответствующего морфологического анализа. В качестве морфологических признаков выбраны содержание корпоративного управления, логика и роль корпоративного контроля, структура пакета корпоративных прав, вовлеченность стейкхолдеров в стратегический процесс, понимание и компоненты корпоративной архитектуры, логика разработки стратегии и пр.

Ключевые слова: корпоративное управление, интегрированная корпоративная структура, корпоративная архитектура, моделирование, корпоративные права, корпоративный контроль, интересы стейкхолдеров.

ORGANIZATION OF STRATEGIC MANAGEMENT OF A JOINT-STOCK COMPANY IN THE CONTEXT OF CORPORATE CONTROL TRANSFORMATION

K. Serdyukov

Abstract. The article presents a methodology for managing the implementation and distribution of corporate control within the framework of the development strategy of an integrated joint-stock company. The directions for optimizing the interrelation of the mechanism of corporate control with the processes of formation and implementation of the development strategy of an integrated joint-stock company are determined. The basis for this optimization is the hypothesis of the need to harmonize the stra-

tegic interests of all key stakeholders within the framework of cyclical correlation of spheres of strategic and corporate governance that influence such harmonization. The basis for building the mechanism of corporate control is a combination of the architectural and stakeholder approaches, which is achieved by conducting a corresponding morphological analysis. As morphological features there selected the content of corporate governance, logic and role of corporate control, structure of the package of corporate rights, involvement of stakeholders in the strategic process, understanding of the corporate architecture and its components, logic of strategy development, etc.

Keywords: *corporate governance, integrated corporate structure, corporate architecture, modeling, corporate rights, corporate control, stakeholder interests.*

Корпоративна форма в теперішній час є однією з розповсюджених форм організації ведення бізнесу. Зрозуміло, що ведення господарської діяльності, як і будь-яка інша форма, має певні переваги та недоліки, що тією чи іншою мірою пов'язані з відділенням прав власності від управління. Дійсно, учасники корпоративної структури несуть обмежену відповідальність, можуть здійснювати операції з корпоративними правами, а отже, управляти капіталом і реалізацією корпоративного контролю. Перевагою є можливість залучення професійних фахівців до управління, що одночасно є одним із головних недоліком, який має прояв у вигляді агентських конфліктів. Такий недолік корпоративної форми організації бізнесу більшість фахівців [1–3] трактують як відділення прав власності від контролю. Відповідно, й розробки, спрямовані на усунення даного недоліку чи нівелювання його негативного впливу, залишаються вельми актуальними.

Нестабільність умов господарювання та прискорення динаміки розвитку подій ускладнюють для суб'єктів господарювання процес вироблення стратегічних орієнтирів розвитку. З одного боку, існує цілий пласт досліджень, які орієнтовані на формування стратегії та організацію контролю за її реалізацією. Це праці таких відомих фахівців, як Г. Мінцберг [4] і М. Портер [5]. З іншого боку, більшість розробок орієнтується на вироблення стратегії корпоративного підприємства без урахування структури розподілу корпоративних прав. Показовим прикладом тут є праця Л. І. Скібицького [6]. В ній доволі докладно описано стратегічний процес та особливості здійснення корпоративного управління, але без співвіднесення їх один із одним. Спробою вирішення цього питання є розробка Н. В. Васюткіної [7] в якій подано підхід до розмежування сфер впливу стратегічного та корпоративного управління.

На думку цього автора система стратегічного управління спрямовується на задоволення вимог зовнішнього середовища, а корпоративного управління – на спрямування наявних ресурсів та компетенцій на забезпечення необхідних результатів діяльності [7, с. 95]. В цілому ця пропозиція є слушною, але не враховує зазначену вище проблему розподілу власності та контролю, а отже, потребує значного доопрацювання. Більш того, слід враховувати, що питання організації стратегічного управління розвитком акціонерного товариства набувають особливої вагомості в умовах трансформації корпоративного контролю. Зміна структури власності з високою ймовірністю призводить до зміни стратегічного бачення власників корпоративних прав, що також вплине на стратегічні орієнтири розвитку акціонерного товариства. Оскільки ж такий вплив залежить від підходу до розподілу та реалізації корпоративного контролю, вельми необхідним є проведення дослідження у напрямку визначення взаємообумовленості впливів стратегічного та корпоративного управління.

Метою статті є розвиток теоретико-методологічних засад реалізації корпоративного контролю в інтегрованому акціонерному товаристві (АТ) під час визначення стратегічних альтернатив його розвитку. В основу реалізації мети статті покладено гіпотезу щодо необхідності гармонізації стратегічних інтересів усіх ключових стейкхолдерів у рамках циклічного співвіднесення сфер впливу стратегічного та корпоративного управління на таку гармонізацію, що можна досягти створенням морфологічної матриці.

Розкриття зазначеної гіпотези та мети статті першочергово вимагають розподілу сфер впливу стратегічного та корпоративного управління, що доволі складно зробити з огляду на різноманіття підходів до розуміння ролі кожного з них. На високому рівні агрегації такий розподіл пропонується подати у вигляді схеми (рис. 1). На ній відображено умовну зону перетину сфер стратегічного та корпоративного управління. Фактичний вигляд такого перетину залежить від багатьох факторів і тенденцій розподілу корпоративного контролю, які були проаналізовані автором у [8]. У цій роботі зазначалось, що національною особливістю розподілу корпоративного контролю є обмежена можливість впливу акціонерів-аутсайдерів на діяльність АТ [8, с. 146]. Навіть збільшення розміру пакета акцій не завжди збільшує можливість впливу на прийняття стратегічних рішень через наявність доволі широкого переліку учасників корпоративних відносин або через ситуації перехресного володіння корпоративними правами. Саме через це зменшується ефективність стратегічного управління АТ. Вирішення цієї проблеми можливе лише завдяки гармонізації інтересів усіх ключових стейкхолдерів корпоративного підприємства з обов'язковою пріоритетною орієнтацією на задоволення інтересів власників корпоративних прав.

На рис. 1 в максимально агрегованому вигляді відображений розподіл стейкхолдерів між управлінськими процесами. Отже, проблема узгодження стратегічного процесу та корпоративного управління (особливо в частині трансформації корпоративного контролю) міститься в рамках взаємодії зазначених груп стейхол-

дерів. У разі значного віддалення власників корпоративних прав від стратегічного процесу діяльність вищого менеджменту АТ стає фактично безконтрольною. У той же час негативним явищем є надмірне збільшення контролю з боку власників корпоративних прав за діями найманого професійного менеджменту АТ. Зростання такого контролю знижує якість реалізації стратегії і швидкість прийняття тактичних рішень. Зрештою зниження рівня конкурентоспроможності АТ через уповільнення реакції призводить до зменшення вартості акцій, а отже, і до обмеження інтересів акціонерів. Ці невідповідності ще більшою мірою ускладнюються тим, що склад груп означених на рис. 1 стейкхолдерів не є незмінним.

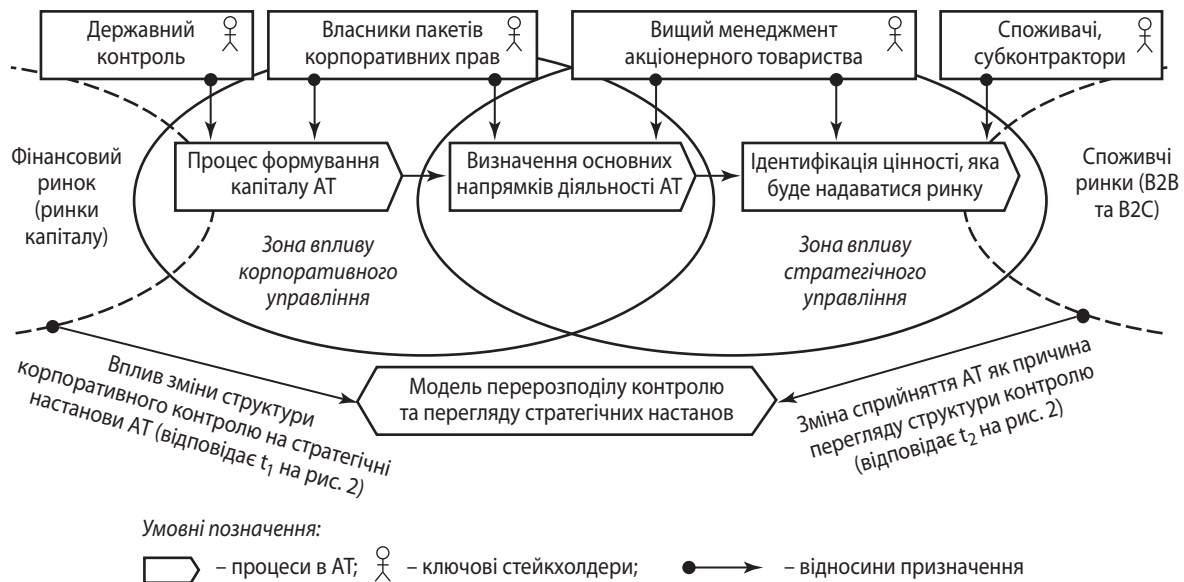

Рис. 1. Ідентифікація сфер впливу корпоративного та стратегічного управління акціонерним товариством

Отже, подібний перегляд складу структури власників корпоративних прав призводить до перерозподілу корпоративного контролю. Подібна трансформація може як спричинити зміну стратегічних орієнтирів АТ, так і залишати їх незмінними. Дійсно, як вже зазначалось у [8, с. 148], метою трансформації розподілу корпоративного контролю в рамках окремого АТ є: або прагнення до збільшення сили контролю (аж до отримання повного контролю), або залучення додаткових коштів від аутсайдерів (через додаткову емісію акцій), або передача частини контролю (отримання власником коштів для інших операцій). Відповідно, і зміна стратегічних настанов діяльності АТ може спричинити необхідність трансформації корпоративного контролю, адже з точки вироблення чи перегляду стратегії розвитку АТ вагоме значення має роль стейкхолдера, який залучається до відносин корпоративного контролю.

З одного боку, це може бути стратегічний інвестор, якому потрібна участь у корпоративних відносинах для залучення АТ до взаємодії з іншими видами бізнесу цього інвестора. У такому випадку при включенні стратегічного інвестора до складу власників корпоративних прав цілком імовірно є трансформація стратегії АТ і навпаки: зміна сприйняття ринком цінності, що продукується акціонерним товариством, може змусити стратегічного стейкхолдера переглянути склад корпоративних прав. З іншого боку, власником корпоративного контролю може бути портфельний інвестор. У цьому випадку коригування стратегії АТ з високою імовірністю відбудеться лише у разі зменшення ефективності діяльності акціонерного товариства.

На рис. 2 наведено модель ситуації, яка відображає співіснування двох контурів: трансформації корпоративного контролю та перегляду стратегічних орієнтирів діяльності АТ (у тому числі реалізації стратегії розвитку АТ). Ця модель задекларована на рис. 1 і в цілому відповідає означеним на ньому впливам із боку фінансових чи товарних ринків щодо трансформації стратегії чи структури контролю. Подану на рис. 2 модель виконано з використанням апарату мереж Петрі [9], що дозволяє відобразити динаміку розгортання означених на рис. 1 процесів.

Розкриття закладеної у модель логіки реалізується через визначення змісту позицій і переходів. Основу моделі становлять дві основні позиції. Початкова позиція (p_0) відображає старт роботи моделі та відповідає необхідності зміни стратегії або перегляду розподілу корпоративного контролю. Позиція p_1 визначає змістовне наповнення означених на рис. 1 сфер перетину контурів стратегічного та корпоративного управління. Змістовно ця позиція розкривається у вигляді означеної на рис. 3 ієрархії.

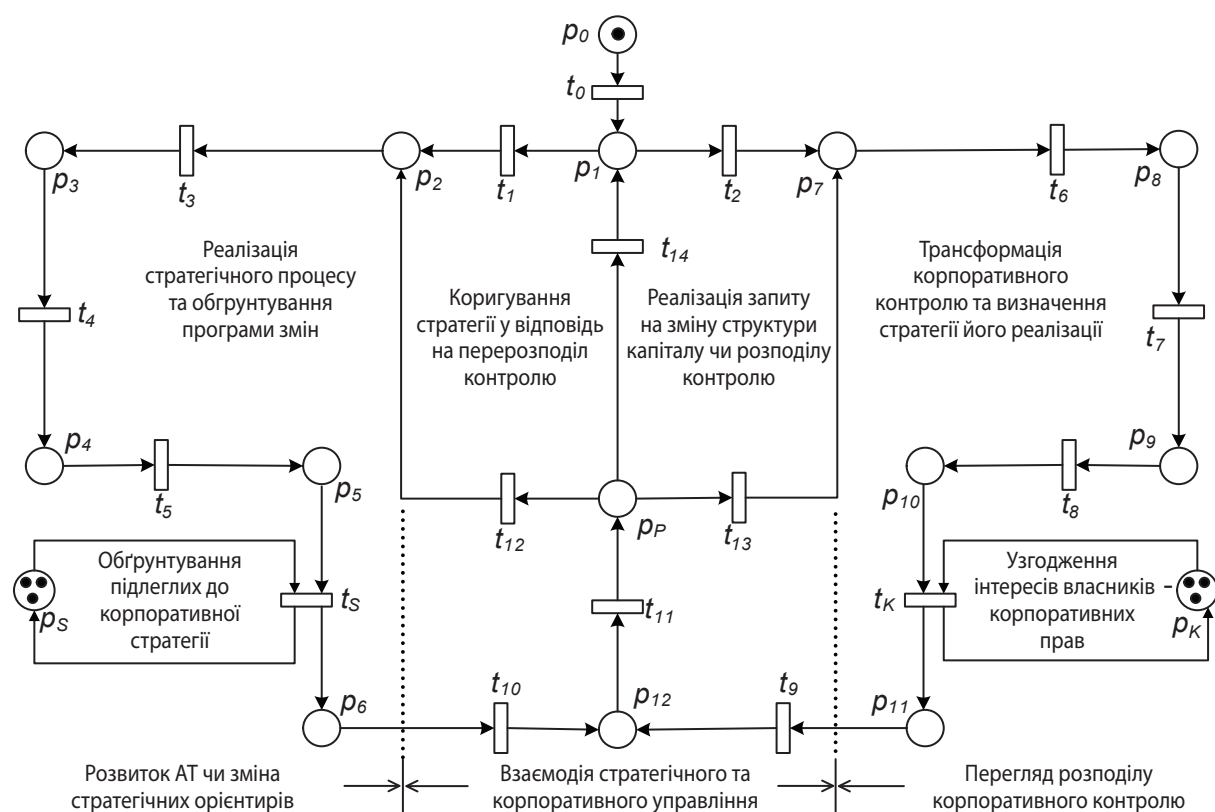

Рис. 2. Модель взаємообумовленого впливу стратегічного процесу з трансформацією корпоративного контролю в акціонерному товаристві

В цілому ж наведена на рис. 2 модель орієнтована на гармонізацію інтересів всіх ключових стейкхолдерів у рамках циклічного співвіднесення сфер впливу стратегічного та корпоративного управління на таку гармонізацію. Так, відповідно до поданої на рис. 1 схеми переходи t_1 та t_2 ініціюють старт програм розвитку чи трансформації контролю. Позиція p_1 містить сформовані регламенти корпоративного та стратегічного управління.

Безпосередньо ж робота моделі передбачає наявність трьох змістовних блоків. Перший блок відповідає за стратегічні трансформації та розкривається такими елементами: p_2 – ідентифікована потреба в перегляді стратегічних настанов чи виробленні програми розвитку; p_3 – оцінювання достатності фінансового забезпечення; p_4 – розробка програми розвитку; p_5 – корегування ключових показників ефективності; p_5 – перелік операційних і функціональних стратегій, які формуються в АТ та узгоджуються в рамках t_5 ; t_3 – активність щодо реалізації відповідної складової стратегічного процесу.

Другий блок орієнтується на трансформацію корпоративного контролю. До нього включено такі елементи, як: p_7 – оцінка структури капіталу АТ; p_8 – реалізація програми трансформації (угоди злиття та поглинання, додаткова емісія акцій тощо); p_9 – ідентифікація реагуючої групи акціонерів; p_{10} – визначення органів провадження контролю; p_K – формалізоване представлення інтересів власників корпоративних прав, гармонізація яких відбувається в t_K ; t_6 – t_9 – моделюють дії щодо означених в позиціях цього блока зміни корпоративного контролю.

Третій блок відповідає за узгодження контурів корпоративного та стратегічного управління. Логіка його реалізації така: результати роботи контурів стратегічного та корпоративного управління (p_6 та p_{11}) після спрацювання переходів t_9 та t_{10} передаються у блок аналізу відповідності інтересів власників корпоративних прав та обраних стратегічних альтернатив (позиція p_{12} та перехід t_{11}). Результати цього аналізу становлять основу формування наведеного на рис. 3 профілю. Цей профіль узгоджує інтереси стейкхолдерів із компонентами корпоративної архітектури та бізнес-моделі АТ. В результаті формування цього профілю можливий або старт нового циклу узгодження (завершення роботи поточного циклу моделі спрацюванням переходу t_{10}) або ініціалізація повторного проходження одного з закладених у модель контурів (обирається спрацюванням переходів t_{12} та t_{13}).

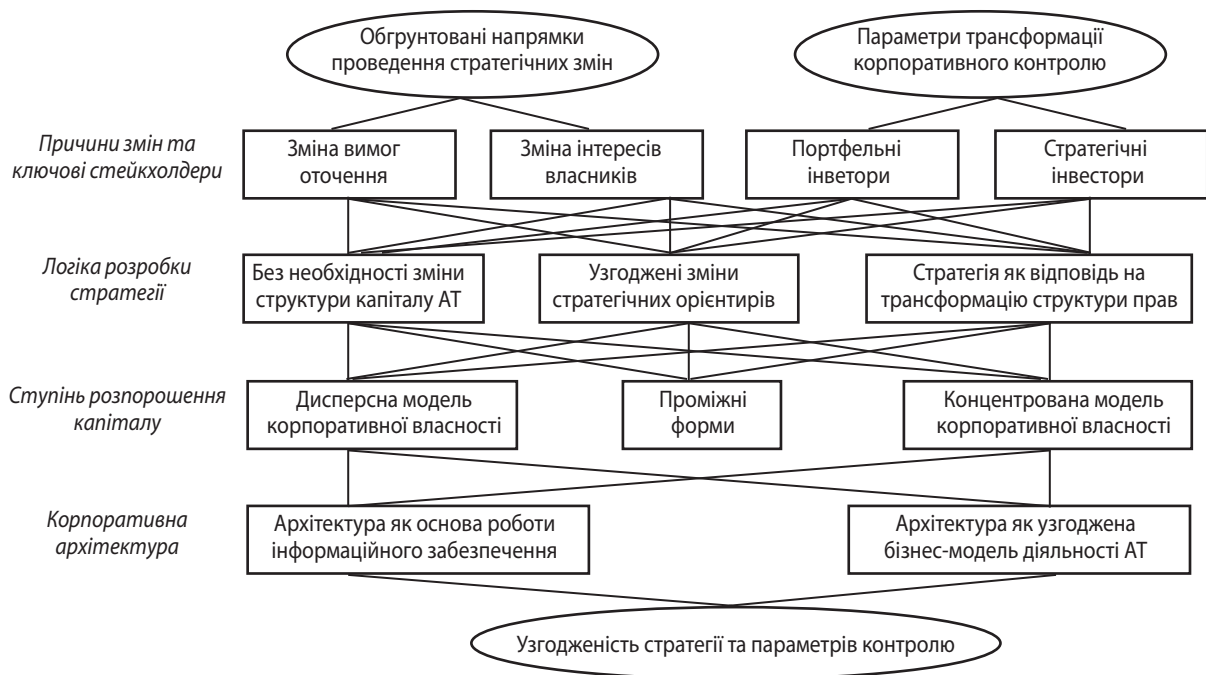

Рис. 3. Профіль узгодження контурів корпоративного та стратегічного управління в АТ
(відповідає позиції рР на рис. 2)

Таким чином у статті висвітлено методологію узгодженої реалізації контурів стратегічного та корпоративного управління, що дозволяє забезпечити взаємну підпорядкованість зміни стратегічних орієнтирів розвитку акціонерного товариства процесам трансформації корпоративного контролю. Основу досягнення такої підпорядкованості становить гармонізація стратегічних інтересів усіх ключових стейкхолдерів у рамках циклічного співвіднесення сфер впливу стратегічного та корпоративного управління на таку гармонізацію. В основу формування механізму корпоративного контролю покладено поєднання стейкхолдерського й архітектурного підходів. Це досягнуто шляхом проведення відповідного морфологічного аналізу, результати якого стали основою змістовного визначення профілю узгодження процесів розробки стратегії та трансформації контролю.

У той же час з метою практичної реалізації розроблених підходів необхідно ввести кількісні ознаки до моделі узгодженого перегляду стратегічних орієнтирів і розподілу корпоративного контролю. Досягнути це можна за рахунок використання розфарбованих мереж Петрі. Окрім того, в розроблений профіль узгодження стратегії та розподілу корпоративного контролю також слід додати кількісні значення, наприклад, за рахунок використання цього профілю як складової застосування методу аналізу ієрархій. Залучення означених інструментів для практичної реалізації означеної у статті гіпотези й становитиме перспективи подальших розробок автора.

Література: 1. Ареф'єва О. В., Васюткіна Н. В. Корпоративне управління: еволюція, становлення, розвиток. Київ: Ліра-К, 2013. 180 с. 2. Попов О. Є., Котов А. М., Зайцева Т. Г. Розподіл і реалізація корпоративного контролю при формуванні капіталу акціонерного товариства: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2009. 320 с. 3. Козаченко Г. В., Воронкова А. Е. Корпоративное управление. Киев: Либра, 2004. 367 с. 4. Минцберг Г., Куинн Дж., Гамая С. Стратегический процесс. СПб.: Питер, 2001. 688 с. 5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с. 6. Скібіцький Л. І., Матвеев В. В., Щелкунов В. І., Подреза С. М. Стратегічне управління корпораціями. Київ: ЦУЛ, 2016. 480 с. 7. Васюткіна Н. В. Формування системи управління сталим розвитком підприємства. *Економіка розвитку*. 2014. № 2 (70). С. 93–98. 8. Сердюков К. Г. Передумови формування та тенденції змін розподілу корпоративного контролю в акціонерних товариствах України. *Управління розвитком*. 2016. № 4. С. 144–150. 9. Скіцько В. І., Мельник Г. В. Моделювання процесів електронної логістики Інтернет-магазину з використанням розфарбованих комбінованих (за часом) мереж Петрі. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 7–8 (2). С. 65–68.

References: 1. Arefieva O. V., Vasiutkina N. V. Korporatyvne upravlinnia: evoliutsiia, stanovlennia, rozvytok. Kyiv: Lira-K, 2013. 180 p. 2. Popov O. Ye., Kotov A. M., Zaitseva T. H. *Rozpodil i realizatsiia korporatyvnoho kontroliu pry formuvannia kapitalu aktsionernoho tovarystva: monohrafiia* [Distribution and Realization of Corporate Control in the Formation of Capital of a Joint-Stock Company: monograph]. Kharkiv: VD «INZhEK», 2009. 320 p. 3. Kozachenko G. V., Voronkova A. Ye. Korporativnoye upravleniye. Kiyev: Libra, 2004. 367 p. 4. Mintsberg G., Kuinn Dzh., Gamaya S. Strategicheskii protsess. SPb.: Piter, 2001. 688 p. 5. Porter M. Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov. M.: Alpina Biznes Buks, 2005. 454 p. 6. Skibitskyi L. I., Matvieiev V. V., Shchelkunov V. I., Podreza S. M. Stratehichne upravlinnia korporatsiiamy. Kyiv: TsUL, 2016. 480 p. 7. Vasiutkina N. V. *Formuvannia systemy upravlinnia stalym rozvytkom pidpriemstva* [Formation of a Management System for the Sustainable Development of the Enterprise]. *Ekonomika rozvytku*. 2014. No. 2 (70). P. 93–98. 8. Serdiukov K. H. *Peredumovy formuvannia ta tendentsii zmin rozpodilu korporatyvnoho kontroliu v aktsionernykh tovarystvakh Ukrainy* [Prerequisites for the Formation and Trends of Changes in the Distribution of Corporate Control in Joint Stock Companies in Ukraine]. *Upravlinnia rozvytkom*. 2016. No. 4. P. 144–150. 9. Skitsko V. I., Melnyk H. V. *Modeliuvannia protsesiv elektronnoi lohistyky Internet-mahazynu z vykorystanniam rozfarbovanykh kombinovanykh (za chasom) merezh Petri* [Simulation of Electronic Logistics Processes of the Internet Store Using Painted Combined (by Time) Petri Networks]. *Ekonomichnyi chasopys-XXI*. 2015. No. 7–8 (2). P. 65–68.

Інформація про автора

Сердюков Костянтин Георгійович – кандидат економічних наук, доцент, директор Харківського інституту фінансів Київського національного торговельно-економічного університету (пров. Плетнівський, 5, м. Харків, 61000, Україна; e-mail: k.serdyukov@i.ua).

Информация об авторе

Сердюков Константин Георгиевич – кандидат экономических наук, доцент, директор Харьковского института финансов Киевского национального торгового-экономического университета (пер. Плетневский, 5, г. Харьков, 61000, Украина; e-mail: k.serdyukov@i.ua).

Information about the author

K. Serdyukov – Ph.D., Associate Professor, Director of Kharkiv Institute of Finance of Kyiv National University of Trade and Economics (5 Pletnivskiy Ln., Kharkiv, Ukraine; e-mail: k.serdyukov@i.ua).

*Стаття надійшла до ред.
14.03.2017 р.*

JEL Classification: B410; O100; O210

УДК 338.658

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИБОРУ СТРАТЕГІЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

**Гринько Т. В.
Шибецька М. О.**

Анотація. Досліджено методичні підходи щодо реалізації стратегічного вибору суб'єктами підприємництва, визначено їх основні переваги та недоліки. Запропоновано логічну схему вибору матричного методу дослідження. На підставі аналізу обґрунтовано типові ситуації застосування різних матричних методів. Крім того, запропоновано спосіб вибору стратегічної альтернативи при суперечливих результатах під час їх використання. Апробовано методичні підходи щодо вибору стратегічних альтернатив на підприємстві ТОВ «Амадео» та надано стратегічні рекомендації щодо його розвитку.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, стратегічна альтернатива, стратегічний вибір, підприємництво.

© Гринько Т. В., Шибецька М. О., 2017

ОРГАНИЗАЦИЯ КОРПОРАТИВНОГО ИНТЕГРАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАСТНИКОВ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ПРОИЗВОДСТВА НОВОЙ ПРОДУКЦИИ

Гринько Т. В.
Шибецкая М. О.

Аннотация. Исследованы матричные методы для реализации стратегического выбора на предприятии, выделены их основные преимущества и недостатки. Предложена логическая схема выбора матричного метода исследования. На основе анализа обоснованы типичные ситуации применения различных матричных методов. Кроме того, предложен способ выбора стратегической альтернативы при противоречивых результатах от разных матричных методов. Апробированы матричные подходы к выбору стратегических альтернатив на предприятии ООО «Амадео», и даны стратегические рекомендации о его развитии.

Ключевые слова: стратегия, стратегическое управление, стратегическая альтернатива, стратегический выбор, предпринимательство.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO CHOOSING STRATEGIC ALTERNATIVES FOR DEVELOPMENT OF BUSINESS ENTITIES

T. Grynko
M. Shybetka

Abstract. Matrix methods for implementation of a strategic choice at an enterprise are investigated, their main advantages and disadvantages are outlined. A logical scheme for choosing a matrix method of research is proposed. Based on the analysis, typical situations of application of various matrix methods are justified. In addition, there proposed a method for choosing a strategic alternative at conflicting results from different matrix methods. The matrix approaches to choosing strategic alternatives were approved at Amadeo LLC, and strategic recommendations for its development were given.

Keywords: strategy, strategic management, management, strategic alternative, strategic choice, entrepreneurship.

Постановка проблеми. Підприємницька діяльність є одним із головних джерел економічного розвитку будь-якої країни та вирішення низки економічних і соціальних проблем. За умов її успішного розвитку можливе економічне зростання, насичення ринку товарами, створення нових робочих місць.

В умовах загострення глобалізаційних процесів в економіці, підвищення конкуренції та появи сучасних інформаційних технологій підприємницька діяльність вимагає від керівництва пошуку та швидкого впровадження нових механізмів і методів роботи. При цьому необхідно спиратись не лише на інтуїцію та досвід, але й на досягнення науки в галузі теорії та практики управління. Без застосування сучасних ефективних систем, методів та інструментів управління український бізнес буде втрачати свої конкурентні позиції на ринку.

Одним із найсучасніших підходів до управління є стратегічний менеджмент. Відмінною рисою якого є забезпечення здійснення процесу управління суб'єктом підприємництва в умовах невизначеності, зростаючої мінливості середовища та необхідності реакції на ці зміни. Невід'ємною ознакою такого управління є наявність множини можливих управлінських рішень для досягнення цілей, альтернативних сценаріїв розвитку подій, а отже, можливих наслідків рішень, що ставлять суб'єкти підприємництва перед необхідністю вибору стратегічного напрямку розвитку.

Проте досвід і методи впровадження системи стратегічного управління вітчизняними суб'єктами господарювання у сучасній науковій літературі не систематизовано, що пов'язано з відносно недавнім інтересом до нього та відсутністю уніфікованих підходів. З цього виникає необхідність детального дослідження як самого процесу стратегічного управління, так і окремих його етапів, таких як вибір стратегічних альтернатив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжній науковій літературі проблемами стратегічного управління та вибору стратегічних альтернатив в умовах динамічного зовнішнього середовища присвячені праці таких видатних економістів як Р. Акофф, І. Ансофф, М. Портер, А. Томпсон, А. Стрікланд, Г. Мінцберга. Серед вітчизняних учених проблемами стратегічного вибору займалися А. Зуб, В. Герасимчук, В. Дикань, Л. Довгань, Т. Гвініашвілі та ін.

Незважаючи на значущість наукових праць вітчизняних і зарубіжних науковців, методичні підходи до

вирішення проблем стратегічного вибору на вітчизняних суб'єктах господарювання в умовах економічної та політичної нестабільності недостатньо досліджені. Своєю чергою, це призводить до гальмування впровадження концепції стратегічного менеджменту серед українських бізнесменів. Отже, сучасні умови функціонування українських суб'єктів підприємництва та процес впровадження сучасних концепцій управління створюють попит на подальші дослідження в цієї сфері.

Мета статті – удосконалення методичних підходів до вибору стратегічних альтернатив розвитку суб'єктів підприємництва в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Впровадження стратегічного управління суб'єктами господарювання стикається з низкою методичних проблем, одна з яких – вибір успішної стратегії розвитку. Процес розробки стратегії розвитку підприємницької діяльності суб'єкта господарювання є багатовимірним і складним завданням, що базується на формуванні та виборі можливих альтернатив розвитку, розробки базових стратегій, встановленні критеріїв оцінки їх ефективності та методів вибору прийнятної стратегічної альтернативи. Адже обрана стратегія розвитку має враховувати особливості функціонування суб'єктів господарювання, їх зовнішнього середовища та специфіку галузі.

Отже, ключовим завданням у процесі організації стратегічного управління суб'єктами господарювання є обрання методики для аналізу та вибору стратегічних альтернатив. Слід зазначити, що на сьогодні існує чимало методик, проте переважна більшість із них відноситься до матричних методів.

Насамперед зазначимо визначення поняття «стратегічна матриця». Отже, стратегічна матриця – це «спосіб прийняття рішень, що полягає у виявленні галузі стійкої конкурентної переваги, в якій фірма може домогтися економічного прибутку» [9]. «Стратегічна матриця – це модель вибору фірмою певної стратегії залежно від конкретної ринкової кон'юнктури і власних можливостей або інших чинників» [10]. Стратегічна матриця – це «просторова модель, що відображає позицію фірми, на ринку залежно від комбінації дії двох (або більше) факторів [10].

Історія розвитку та використання стратегічних матриць починається з 1960-х років, з розробки матриці BCG. Після чого на її основі були запропоновані інші, що дозволило розширити галузь їх застосування. На сьогодні існує безліч стратегічних матриць: матриця БКГ, матриця Ансоффа, McKinsey/GE, Shell/DM, ADL/LC, SPACE-матриця тощо. Аналіз переваг і недоліків наявних матричних методів наведено у табл. 1

Таблиця 1

Переваги та недоліки наявних матричних методів

Назва	Показники	Переваги	Недоліки
Матриця BCG	Темп зростання ринку, відносна ринкова частка	Наочність і простота застосування	Обмежена точність через використання лише двох показників
Матриця McKinsey/GE	Привабливість ринку, конкурентоспроможність фірми	Врахування значної кількості параметрів, гнучкість	Експертна оцінка параметрів, що може бути суб'єктивною
Матриця ADL/LC	Етап життєвого циклу, положення компанії відносно конкурентів	Можливість аналізу розвитку ринку в динаміці	Багатоетапність процесу аналізу
Матриця Томпсона-Стрікланда	Динаміка зростання ринку, конкурентна позиція організації	Простота застосування	Вимагає значного обсягу даних щодо організації
Матриця Shell/DM	Привабливість галузі, конкурентоспроможність фірми	Врахування значної кількості параметрів, гнучкість	Суб'єктивізм оцінки параметрів
Матриця Ансоффа	Вид ринку (новий, старий), вид товару (новий, старий)	Наочність і простота використання, відсутність розрахунків	Одностороння зосередженість на зростанні й обмеженість через використання лише двох показників (товар – ринок)
SPACE-матриця	Фінансова стійкість; конкурентна перевага; стійкість галузі; стабільність зовнішніх умов	Наочність, врахування багатьох факторів	Складність процесу аналізу

Джерело: сформовано авторами на основі [2; 4–6]

Кожна з наведених матриць за допомогою позиціонування дає набір певних базових стратегій чи стратегічних рекомендацій. Проте на вибір стратегії впливають ще й такі фактори [1; 7]:

- вид бізнесу й особливості галузі;
- стан зовнішнього середовища (стабільне чи змінне);
- характер цілей, які ставить перед собою організація; цінності, якими керуються при прийнятті рішень вищі менеджери або власники організації;
- внутрішня структура організації, її сильні та слабкі сторони;

- досвід реалізації минулих стратегій;
- фактор часу (своєчасність прийняття рішень).

На основі аналізу вищезазначеного слід виділити загальні недоліки наявних методів вибору напрямку стратегічного розвитку підприємства:

- обмеженість урахування критеріїв, що впливають на вибір тієї чи іншої стратегії розвитку, в тому числі відсутність обліку вартісних і ризикових параметрів;
- низький ступінь формалізації методик розрахунку інтегральних параметрів, покладених в основу критеріїв вибору стратегії розвитку;
- значний суб'єктивізм при виборі стратегії розвитку;
- можливість отримання необхідності реалізації взаємовиключних стратегій при виборі напрямків стратегічного розвитку з використанням різних методів вибору.

Щоб мінімізувати недоліки кожного з методів, необхідно обґрунтувати доцільність їх використання в тій чи іншій ситуації, адже кожна матриця зосереджена на розв'язанні конкретної проблеми. Для цього побудуємо логічну схему вибору матричного методу дослідження (рис. 1).

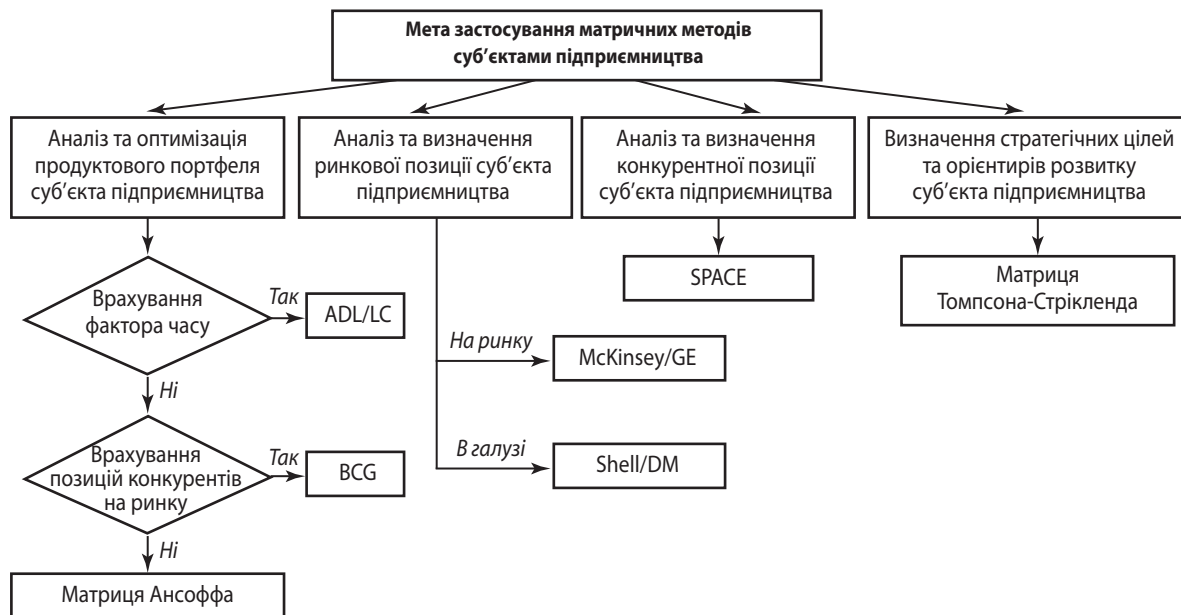

Рис. 1. Логічна схема вибору матричного методу дослідження

Джерело: сформовано авторами

Матриця Бостонської консультативної групи (BCG), або «матриця зростання», є одним із найбільш поширених методів аналізу бізнес-портфеля підприємства. Вона дає змогу оцінити позиції СГП на основі комбінації значень двох показників – темпів зростання ринку, на якому діє фірма, та відносної ринкової частки кожного СГП [6]. Проте, враховуючи зосередженість лише на двох параметрах, її доцільно використовувати для експрес-діагностики бізнес-портфеля. Найчастіше ж її використовують для управління портфелем продуктів.

При стратегічному управлінні вкрай важливо враховувати фактор часу. Оскільки навіть правильне рішення у невірний час може призвести до небажаних наслідків. Фактор часу та життєвий цикл товару враховує матриця ADL/LC, що робить її незамінним інструментом при плануванні продуктового портфеля.

Ще одним інструментом вибору продуктової стратегії є матриця Ансоффа. Вона максимально проста в застосуванні через відсутність розрахунків і дає однозначну відповідь в питаннях саме стратегічного вибору щодо продуктових стратегій [2].

Матриці Shell/DM та McKinsey/GE є інструментами портфельного аналізу, тобто застосовуються для аналізу положення окремих СБО та компанії на ринку. Цей інструмент можливо застосовувати для вибору стратегій розвитку завдяки достатній деталізації позицій компанії (матриці містять по 9 комірок, відповідно 9 наборів стратегічних рекомендацій) [5]. Крім того, обидві матриці ґрунтуються на агрегованих показниках, що підвищує їх об'єктивність.

Матриця Томпсона-Стрікленда дозволяє отримати стратегічні орієнтири та зрозуміти, які стратегії фірма реалізує на теперішній час. Застосовується під час розробки корпоративної і ділової стратегії суб'єкта підприємництва.

В багатьох матрицях ми бачимо посилення на конкурентне положення фірми. Для визначення цієї характеристики доцільно використовувати SPACE-матрицю. Завдяки аналізу 4 груп факторів вона дає достатньо об'єктивну оцінку конкурентного положення, проте потребує значного масиву даних для здійснення аналізу [3].

Розглянемо на практиці застосування матричних методів на прикладі ТОВ «Амадео». Компанія здійснює торгівлю ювелірними виробами під брендом Pandora (за договором франшизи) та присутня у 36 містах України [11]. Наразі для компанії актуальні питання продуктового портфеля та ринкової стратегії. Отже, можливо застосувати матриці BCG та McKinsey/GE, ADL/LC та Ансоффа

На основі аналізу обсягів реалізації основних товарних груп ТОВ «Амадео» й основних конкурентів було укладено матрицю BCG (рис. 2). Як ми бачимо, браслети та намистини, які є ключовими товарами компанії, поступово переміщуються з «зірок» до «дійних корів». Каблучки займають позицію «знаки питання». Очевидно, що ринок є перспективним, проте відносна частка ТОВ «Амадео» на ньому занадто низька. В той же час сережки та намиста, а також кулони потрапили до комірки «собаки», що означає безперспективність цих товарних груп.

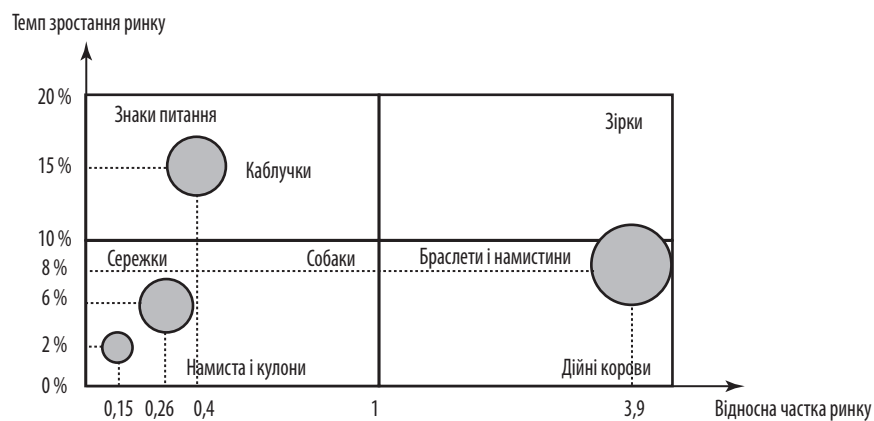

Рис. 2. Матриця BCG для ТОВ «Амадео»

За таких умов суб'єкту підприємництва необхідно розвивати напрям «каблучки», щоб перевести їх в розділ «зірок». Джерелом ресурсів для розвитку є дохід від продажу браслетів і намистин до них. Відповідна товарна група знаходиться у позиції «дійні корови», а отже, попит на неї поки що стабільний. Цей товар є по суті «генератором прибутку», проте в довгостроковій перспективі попит буде поступово згасати. Щодо сережок необхідно діяти обережно. Наразі вони знаходяться у позиції «собаки», тобто лише перетягують на себе ресурси, проте не дають достатньо прибутку. Така ж ситуація і щодо намист і кулонів. Вони також перебувають у комірниці «собаки».

Проте, враховуючи суб'єктивність оцінки в матриці BCG (оскільки вона заснована лише на двох показниках), остаточне рішення можливо приймати лише після додаткового аналізу ситуації за допомогою інших матричних методів.

Для побудови матриці McKinsey/GE нами було проведено анкетування експертів, які надали оцінки привабливості галузі та конкурентоспроможності фірми на ньому. На основі агрегованих оцінок було укладено матрицю (рисунок 3).

Отже, браслети і намистини зайняли проміжну позицію між «Переможець 1» і «Переможець 3». Каблучки також знаходяться в проміжній позиції між «Переможець 2» і «Переможець 1». Сережки більшою мірою зосереджені у комірниці «Середній бізнес». Намиста й кулони ж опинились в положенні «Переможений 2».

Такі результати свідчать про те, що браслети та намистини все ще лишаються привабливим товаром. Проте необхідно зосередити увагу на сегментації ринку, можливо, знайти нову нішу для них. Інвестиції прийнятні в середньостроковому періоді.

Ринок каблучок є перспективним, проте ТОВ «Амадео» має на ньому середні конкурентні переваги. Необхідно приділити увагу сильним сторонам цієї продукції, оскільки вона має перспективу на перехід у сегмент матриці «Переможець 1».

Сережки виявились «Середнім бізнесом», частково «Переможцем 3». Це означає, що цей вид продукції можна розвивати в коротко- та середньостроковій перспективі.

Намиста та кулони як «Переможений 2» вимагають захисту у прибуткових сегментах. Необхідно ретельно переглянути асортимент задля забезпечення задовільного рівня прибутку.

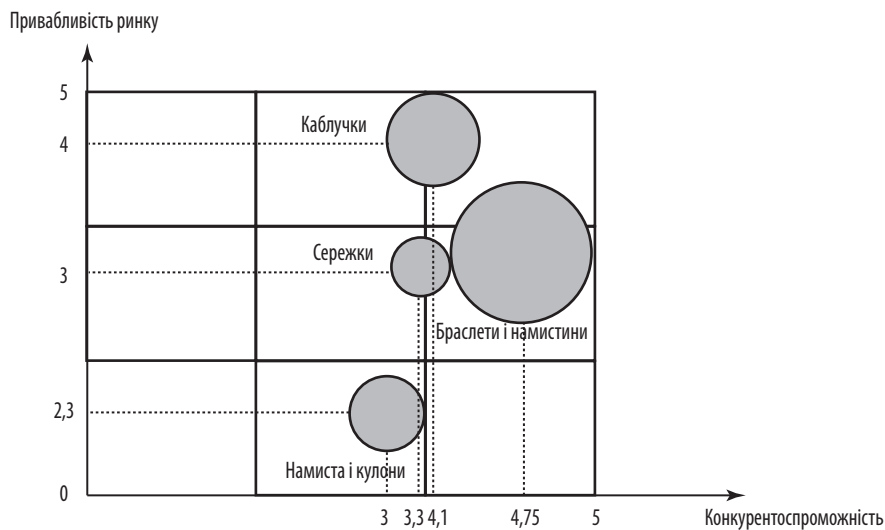

Рис. 3. Матриця McKinsey / GE для ТОВ «Амадео»

Враховуючи понад 30-річну історію компанії, необхідно приділити увагу розвитку компанії і ринків у динаміці. Для цього проаналізуємо діяльність ТОВ «Амадео» за допомогою матриці ADL/LC.

Сегмент «браслети та намистини» знаходиться на стадії зрілості, в той час як компанія займає на ринку сильну конкурентну позицію. Це означає, що слід обирати стратегії утримання конкурентної позиції та частки продажів у сегменті. Для цього необхідно підтримувати темп зростання продажів на рівні темпів зростання ринку. При цьому необхідно підтримувати конкурентні переваги на існуючому рівні, а до інвестицій вдаватись лише при зменшенні обсягів продажів.

Сегменти ринку ювелірних виробів «каблучки» та «сережки» знаходиться на стадії зростання. Компанія ТОВ «Амадео» має сприятливу конкурентну позицію. Отже, слід дотримуватись стратегії вицікування сприятливого моменту для захоплення ринку. Цілі продажів аналогічні, необхідно дотримуватись однакових темпів зростання ринку й обсягів реалізації. В той же час необхідно посилювати конкурентні переваги продукції. Інвестувати необхідно вибірково, у найбільш перспективні позиції.

Сегмент ринку «намиста та кулони» також перебуває на зрілій стадії життєвого циклу, проте компанія має нестійку конкурентну позицію. За таких умов доцільно обрати стратегію сильної диференціації або ж пошуку ринкових ніш. Цілі продажів зберігаються, необхідно забезпечити таке ж зростання обсягів продажів, як і зростання ринкового сегмента. Конкурентні переваги необхідно зберігати на наявному рівні.

Для встановлення стратегії поведінки на ринку проаналізуємо результати застосування матриці Ансоффа.

Товари «браслети та намистини», «каблучки», «сережки» та «намиста та кулони» знаходяться на перетині «старий товар / старий ринок». Отже, для них застосовується стратегія проникнення на ринок. Тобто бажаним результатом реалізації стратегії є збільшення обсягів продажів. Для цього необхідно зосередити увагу на підвищенні частоти здійснення покупок споживачем, розкритті товару з нової точки зору, розширенні масштабу ринкових сегментів.

В той же час колекція «Pandora Rose» є новим товаром на старому ринку, тому для неї необхідно застосувати стратегію розвитку товару. Необхідно активно інформувати споживача про переваги нової продукції, розширювати асортимент тощо.

Отже, на прикладі ТОВ «Амадео» ми застосували найпопулярніші матричні методи. Було проведено портфельний аналіз, аналіз конкурентного положення на ринку, аналіз продуктового портфеля з урахуванням фактора часу. Наочно переконались, що матриці, відповідно до обсягу даних, задіяних у їх побудові, можуть давати суперечливі результати. Як, наприклад, «сережки» у матриці BCG слід виводити з ринку, у матриці McKinsey/GE вони є середнім бізнесом, а матриці ADL/LC та Ансоффа рекомендують зберігати їх у товарному портфелі та чекати сприятливого моменту для захоплення більшої ринкової частки.

Закономірно виникає питання, як вчинити у ситуації, коли різні методи дають суперечливі результати? На нашу думку, насамперед слід врахувати похибку, яка може виникати через різний об'єм даних, задіяних при аналізі. Тобто експрес-методи на кшталт матриць Ансоффа та BCG слугують для швидкої діагностики, проте врахування лише двох параметрів обмежує їх ефективність у прийнятті довгострокових рішень. У підходах, де задіяні експертні оцінки (наприклад, матриця McKinsey/GE), необхідно за можливості орга-

нізувати кілька фокус-груп. Це зменшить суб'єктивність оцінки параметрів. І, найголовніше, завжди необхідно зіставляти отримані стратегії зі встановленими раніше стратегічними цілями. Відповідно, слід обирати ті стратегічні альтернативи, які з найвищою вірогідністю забезпечать досягнення стратегічних цілей підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу переваг і недоліків наявних матричних методів нами було виділено й обґрунтовано типові ситуації їх застосування. А саме:

- для аналізу продуктового портфеля та вибору продуктової стратегії можливо застосовувати матриці BCG, ADL/LC, Ансоффа;
- для аналізу положення СБО на ринку / в галузі обираємо матриці Shell/DM та McKinsey/GE;
- стратегічні орієнтири для розробки корпоративної і ділової стратегії дозволяє висвітлити матриця Томпсона-Стрікланда;
- проаналізувати конкурентне положення фірми можна за допомогою SPACE-матриці.

Крім того, на практиці було доведено можливість отримання суперечливих результатів при застосуванні різних методів матричного аналізу та запропоновано підхід до подолання цих суперечностей.

У подальших наукових дослідженнях доцільно буде розробити модифікації наявних методів для адаптації їх до реалій функціонування українського ринку. Крім того, існує потреба в розробці універсального механізму узгодження результатів, отриманих за допомогою різних матричних методів, і розв'язанні отриманих суперечностей.

Література: 1. Алексеев С. Б. Механізм формування та вибору стратегічних цілей торговельної мережі на підставі аналізу її зовнішнього стратегічного потенціалу. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 2. С. 88–95. 2. Ансофф И. Стратегический менеджмент. СПб.: Питер, 2005. 496 с. 3. Гусева О. Ю. Развитие предприятия и стратегические изменения: сущность, принципы, взаимосвязь. *Сталий розвиток економіки*. 2012. № 6. С. 85–89. 4. Дикань В. Л., Зубенко В. О., Маковоз О. В., Токмакова І. В., Шраменко О. В. Стратегічне управління: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2013. 272 с. 5. Довгань Л. Є., Артеменко Л. П. Стратегічне управління: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2012. 124 с. 6. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент. Теория и практика: учеб. пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 2004. 415 с. 7. Строкович Г. В., Жукова Д. А. Теоретичні засади формування системи стратегічного вибору підприємства. *Проблеми економіки*. 2014. № 4. С. 327–333. 8. Томпсон А., Стрікланд Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа. М.: Вильямс, 2006. 928 с. 9. Thomas N., Thomas C. Microeconomic Foundations of Corporate Strategy // Free Press. New York, 1983. 10. Wensley R. Strategic Marketing: Betas, Boxes, or Basics. *Journal of the Strategic Marketing*. 1981. Vol. 20, No. 2. P. 45–57. 11. Official webpage of Pandora Group. URL: <https://www.pandora.net/uk-ua/company/about>.

References: 1. Aleksieiev S. B. *Mekhanizm formuvannia ta vyboru stratehichnykh tsilei torhovelnoi merezhi na pidstavi analizu yii zovnishnoho stratehichnoho potentsialu* [The Mechanism of Forming and Choice of Strategic Goals of the Trade Network on the Basis of Analysis of External Strategic Potential]. *Mekhanizm rehuliuвання економіки*. 2014. No. 2. P. 88–95. 2. Ansoff I. *Strategicheskii menedzhment*. SPb.: Piter, 2005. 496 p. 3. Husieva O. Yu. *Rozvytok pidpriemstva i stratehichni zminy: sutnist, pryntsyipy, vzaiemozviazok* [Enterprise Development and Strategic Change: The Nature, Principles, Correlation]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. 2012. No. 6. P. 85–89. 4. Dykan V. L., Zubenko V. O., Makovoz O. V., Tokmakova I. V., Shramenko O. V. *Stratehichne upravlinnia: navch. posib*. Kyiv: Tsentр uchb. lit., 2013. 272 p. 5. Dovhan L. Ye., Artemenko L. P. *Stratehichne upravlinnia: navch. posib*. Kyiv: Tsentр uchb. lit., 2012. 124 p. 6. Zub A. T. *Strategicheskii menedzhment. Teoriya i praktika: ucheb. posobiye dlya vuzov*. M.: Aspekt Press, 2004. 415 p. 7. Strokovych H. V., Zhukova D. A. *Teoretychni zasady formuvannia systemy stratehichnoho vyboru pidpriemstva* [Theoretical Bases of Formation of System of Strategic Choice of the Enterprise]. *Problemy ekonomiky*. 2014. No. 4. P. 327–333. 8. Tompson A., Striklend Dzh. *Strategicheskii menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza*. M.: Vilyams. 2006. 928 p. 9. Thomas N., Thomas C. *Microeconomic Foundations of Corporate Strategy* // Free Press. New York, 1983. 10. Wensley R. *Strategic Marketing: Betas, Boxes, or Basics*. *Journal of the Strategic Marketing*. 1981. Vol. 20, No. 2. P. 45–57. 11. Official webpage of Pandora Group. URL: <https://www.pandora.net/uk-ua/company/about>.

Інформація про авторів

Гринько Тетяна Валеріївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету ім. О. Гончара (просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49000, Україна; e-mail: greisy25@gmail.com).

Шибецька Марія Олегівна – магістрант, кафедра економіки, підприємництва та управління підприємствами Дніпровського національного університету ім. О. Гончара (просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49000, Україна; e-mail: dp190594smo@gmail.com).

Інформація об авторах

Гринько Татьяна Валериевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета им. О. Гончара (просп. Гагарина, 72, г. Днепр, 49000, Украина; e-mail: greisy25@gmail.com).

Шибецкая Мария Олеговна – магистрант, кафедра экономики, предпринимательства и управления предприятиями Днепропетровского национального университета им. О. Гончара (просп. Гагарина, 72, г. Днепр, 49000, Украина; e-mail: dp190594smo@gmail.com).

Information about the authors

T. Grynko – D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (72 Haharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine; e-mail: greisy25@gmail.com).

M. Shybetska – Postgraduate Student, Department of Economics, Entrepreneurship and Enterprise Management of Oles Honchar Dnipro National University (72 Haharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine; e-mail: dp190594smo@gmail.com).

Стаття надійшла до ред.
14.03.2017 р.

JEL Classification: L 94

УДК 339.1

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОРСАЙТ-ПРОГНОЗОВ РАЗВИТИЯ МИРОВОЙ ЭНЕРГЕТИКИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ КОМПАНИЙ

Лелюк А. В.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования, посвященного обобщению прогнозных тенденций развития мировой энергетики, сформированных крупнейшими международными компаниями (British Petroleum, Exxon Mobil, Shell), и выявлению на этой основе согласованных и несогласованных тенденций развития мировой сферы энергопользования. Проанализированы методические подходы к построению прогнозов долгосрочного развития мировой энергетики, используемые этими компаниями, выделены их принципиальные отличия, рассмотрены основные сценарии развития мировой энергетики по прогнозам компаний. Выявлено, что, несмотря на наличие определенных отличий в видении трендов развития мировой энергетики крупнейшими энергетическими компаниями, выделяется и ряд общих, а именно: замедление темпов роста мирового энергопотребления; сохранение в качестве основного источника энергообеспечения ископаемого топлива (нефти, природного газа и угля) и доминирование углеводородной экономики в первой половине XXI в.; выравнивание значимости отдельных видов ископаемого топлива в мировом энергетическом балансе. Обосновано, что традиционные источники энергии останутся доминирующими в долгосрочной перспективе, и вопросы обеспечения энергетической безопасности вместе с достижением глобальной цели по смягчению изменений климата будут в основном зависеть от эффективности их использования.

Ключевые слова: энергетика, форсайт-прогноз, тенденции развития, ископаемое топливо, углеводородная экономика.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФОРСАЙТ-ПРОГНОЗІВ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ МІЖНАРОДНИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Лелюк О. В.

Анотація. У статті наведено результати дослідження, присвяченого узагальненню прогнозних тенденцій розвитку світової енергетики, сформованих найбільшими міжнародними компаніями (British Petroleum, Exxon Mobil, Shell), і виявленню на цій основі узгоджених і неузгоджених тенденцій розвитку світової сфери енергокористування. Проаналізовано методичні підходи до побудови прогнозів довгострокового розвитку світової енергетики, що використовуються цими компаніями, виділено їх принципи відмінності, розглянуто основні сценарії розвитку світової енергетики за прогнозами компаній. Виявлено, що, незважаючи на наявність певних відмінностей у баченні трендів розвитку світової енергетики найбільшими енергетичними компаніями, виділяється і ряд загальних, а саме: уповільнення темпів зростання світового енергоспоживання; збереження як основного джерела енергозабезпечення викопного палива (нафти, природного газу і вугілля) і домінування вуглеводневої економіки в першій половині XXI ст.; вирівнювання значущості окремих видів викопного палива в світовому енергетичному балансі. Обґрунтовано, що традиційні джерела енергії залишаться домінуючими в довгостроковій перспективі, і питання забезпечення енергетичної безпеки разом з досягненням глобальної мети щодо пом'якшення змін клімату будуть в основному залежати від ефективності їх використання.

Ключові слова: енергетика, форсайт-прогноз, тенденції розвитку, викопне паливо, вуглеводнева економіка.

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF FORSIGHTING THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ENERGY SECTOR BY INTERNATIONAL ENERGY COMPANIES

O. Lelyuk

Abstract. The article presents the results of a research on the generalization of the forecast trends in the development of the world energy sector formed by the largest international companies (British Petroleum, Exxon Mobil, Shell) as well as the identification on this basis of coordinated and uncoordinated trends in the development of this economic sector. Methodological approaches to building forecasts of long-term development of the world energy sector used by these companies are analyzed, their principal differences are singled out, main scenarios of the development of the world energy sector according to the forecasts of the companies are considered. It is revealed that, despite the presence of certain differences in the vision of the development trends of the world energy sector by the largest energy companies, a number of general trends are also singled out, namely the slowdown in the growth rate of the world energy consumption; consideration of fossil fuels (oil, natural gas and coal) as the main source of energy supply and the dominance of the hydrocarbon economy in the first half of the 21st century; equalization of the importance of certain types of fossil fuels in the world energy balance. It is justified that traditional sources of energy will remain dominant in the long term, and the issues of ensuring energy security together with the achievement of the global goal of climate change mitigation will largely depend on the effectiveness of their use.

Keywords: energy sector, foresight, development trends, fossil fuel, hydrocarbon economy.

Постановка проблеми. Кон'юнктура мирового энергетического рынка постоянно претерпевает качественные и количественные изменения и вместе с этим сама становится причиной экономических, технических и даже геополитических сдвигов в мировом хозяйстве. Прогнозирование мирового энергетического развития можно объективно отнести к одной из наиболее сложных задач современной экономической науки, но вместе с этим сам процесс прогнозирования является субъективным и не связан с простой экстраполяцией текущих тенденций, а является именно вариантом форсайт-прогноза, который, как утверждается в работе [1, с. 79], предполагает «формирование и является специфическим инструментом управления научно-технологическим развитием, опирающимся на создаваемую в его рамках инфраструктуру» в энергетической сфере.

Анализ последних исследований. Вопросы качественного прогнозирования развития мировой энергетики открывают широкий круг исследований в этом направлении. Международными энергетическими институтами и ведущими энергетическими компаниями разрабатываются собственные форсайт-прогнозы, призванные определить энергетическую картину будущего, среди которых необходимо выделить Международное энергетическое агентство (МЭА) [2], Администрацию энергетической информации (АЭИ) США [3], Институт энергетических исследований (ИНЭИ) РАН [4], Институт экономики энергетики (ИЭЭ) Японии [5], British

Petroleum (BP) [6; 7], Exxon Mobil (EM) [8, 9], Shell [10; 11]. Однако разноправленность развития отдельных региональных энергорынков и низкая взаимозаменяемость отдельных видов определяет не дает возможность дать четкий ответ о будущей энергетической картине мира, что и обуславливает необходимость систематизации прогнозных тенденций.

Целью данной статьи является обобщение прогнозных тенденций развития мировой энергетики международных компаний (British Petroleum, Exxon Mobil, Shell), что позволит выявить согласованные и несогласованные тенденции развития мировой сферы энергопользования.

Изложение основного материала. Три крупнейшие вертикально-интегрированные компании мира – Shell (Нидерланды), British Petroleum (Великобритания), Exxon Mobil (США) – ежегодно публикуют прогнозы развития мировой энергетики на долгосрочную перспективу. В 2017 г. уже были представлены их видения энергетического будущего по следующим временным горизонтам: British Petroleum – до 2035 г. [7], Exxon Mobil – до 2040 г. [9], Shell – до 2100 г. [11]. Цель данных прогнозов состояла в исследовании долгосрочных тенденций спроса и предложения топливно-энергетических ресурсов различного происхождения с учетом тенденций экономического и демографического роста, геополитических факторов и развития ключевых технологий.

Представленные прогнозы долгосрочного развития мировой энергетики имеют принципиальные отличия в методических подходах их построения [12]:

- Exxon Mobil делает основной акцент на прогнозировании конъюнктуры мирового энергетического рынка по секторам конечного энергопотребления;
- British Petroleum акцентирует основное внимание на прогнозировании источников энергообеспечения;
- Shell использует сценарный подход, в основе которого лежат приоритетные направления развития мировой энергетики с учетом методов государственного и международного регулирования энергетических рынков.

Отправной «точкой» прогнозирования глобального энергетического спроса являются темпы роста численности населения и экономического развития. В прогнозах Exxon Mobil численность населения возрастет с 7 млрд чел. в 2010 г. до 9 млрд чел. в 2040 г., мировой ВВП повысится на 140 %, а у среднего класса населения потребности в энергии вырастут на 35 %. British Petroleum считает, что к 2035 г. численность населения достигнет 8,8 млрд чел. (+1,5 млрд чел.), при этом мировой ВВП вырастет на 107 %, что должно обеспечить первичное энергопотребления на 34 % по сравнению с уровнем 2014 г. Shell определяет тренды мирового энергопотребления до 2050 г. вследствие увеличения численности населения мира до 10 млрд чел. и роста его благосостояния. Все представленные сценарии отмечают принципиальную составляющую: такие низкие темпы роста энергопотребления возможны только при условии массовой диффузии энергоэффективных технологий, без которых данные значения будут существенно выше.

Прежде всего рассмотрим прогноз развития мировой энергетики British Petroleum (далее BP-2017). Особо следует отметить информационно-аналитическую базу British Petroleum, которая объединяет сбор статистической информации (BP Statistical Overview), анализ ключевых технологий (BP Technology Outlook) и прогноз мирового энергетического развития (BP Energy Outlook). Недостатком форсайт-прогнозов British Petroleum можно считать односценарный подход энергетического развития. Среди анализируемых форсайт-прогнозов трех мировых энергетических компаний прогноз BP-2017 характеризуются наиболее коротким долгосрочным интервалом прогнозирования – до 2035 г.

Энергетическая картина мира в прогнозе BP-2017 претерпевает существенные изменения, которые будут обусловлены следующими факторами [13; 14]: расширением сферы использования природного газа и, соответственно, её сужением для угля; стремительным ростом использования возобновляемых источников энергии (ВИЭ) и замедлением прироста потребления нефти (табл. 1). Вследствие этого будет происходить постепенное замещение ископаемых энергоресурсов на нетопливные и ВИЭ.

Таблица 1

Сравнительный анализ форсайт-прогнозов BP [6; 7; 15]

Источник энергообеспечения	Ретроспектива, млн т н.э.	Прогноз, млн т н.э.			
		BP-2016		BP-2017	
	2016	2020	2035	2020	2035
1	2	3	4	5	6
Нефть	4418,2	4602,1	5115,1	4557,6	5021,8
Природный газ	3204,1	3520,9	4428,1	3543,7	4318,5
Уголь	3732	4011,3	4271,8	3896,8	4032,5
Атомная энергия	592,1	725,7	859,2	712,4	927,1

1	2	3	4	5	6
Гидроэнергия	910,3	985,8	1273,8	997,5	1271,8
ВИЭ	419,6	584,6	1359,8	640,1	1585,7
Всего	13276,3	14430,4	17307,8	14348,1	17157,4

Согласно данным, представленным в прогнозе ВР-2017, мировые энергетические потребности до 2035 г. могут вырасти на 29,2 % относительно уровня 2016 г., что однако на 150 млн т н. э. меньше, нежели предыдущий прогноз 2016 г. По видам энергоресурсов обновленные данные форсайт-прогноза 2017 г. показывают усиление ранее выявленных тенденций, в т.ч.:

- нефть потеряет 4 процентных пункта (п.п.) относительно ретроспективного периода по сравнению с 3,7 п.п. в прогнозе ВР-2016;
- природный газ увеличит свою долю на 1 п.п., что однако на 0,4 п.п. меньше, нежели его удельный вес в предшествующем прогнозе по причине ещё более масштабного развертывания ВИЭ;
- невзирая на низкую цену в энергетическом эквиваленте, уголь будет считаться наименее привлекательным источником энергообеспечения, в связи со значительными экологическими выбросами и низкой энергетической эффективностью при трансформации в другие виды конечной энергии, что повлечет за собой потерю его значимости в мировом энергетическом балансе на 4,6 п.п. При этом отмечается усиление данной тенденции и сокращение его доли дополнительно на 1,2 п.п. по сравнению с ВР-2016;
- атомная энергетика после рецессии, вызванной аварией на Фукусима в 2011 г., увеличит свою долю на 0,9 п.п. (+ 0,4 п.п. по сравнению с ВР-2016);
- гидроэнергетика будет демонстрировать стабилизацию значимости в структуре энергопотребления, увеличившись по сравнению с 2016 г. только на 0,5 п.п. (прогнозные значения ВР-2016 и ВР-2017 практически совпадают);
- ВИЭ есть и будут считаться наиболее активно развивающимся источником энергетических потребностей, увеличив свой удельный вес в структуре мирового энергетического микста на 6,1 п.п. (дополнительно + 1,2 п.п. в ВР-2017 по сравнению с ВР-2016).

Таким образом, несмотря на такие существенные сдвиги, ископаемые виды топлива (нефть, газ и уголь) по-прежнему будут доминировать в глобальном первичном энергопредложении, хотя их доля существенно уменьшится с 85,5 % в 2016 г. до 79,8 % в прогнозе ВР-2016 и до 77,9 % в прогнозе ВР-2017. В абсолютном выражении их объем увеличится на 21,6 % и 17,7 % соответственно. Основные направления изменения мировой энергетической картины мира во взглядах ВР резюмированы в табл. 2.

Таблица 2

Основные драйверы энергетического развития до 2035 г. по прогнозам ВР [6; 7; 15]

Сфера энергообеспечения	Направление и причины изменений
1	2
Жидкие углеводороды	– Достижение плато в потреблении нефти. – Повышение эффективности транспортных средств до 50 миль на 1 галлон в 2035 г. при двукратном увеличении автопарка (до 2,4 млрд авто). – Доля ненефтяных альтернатив существенно увеличится до 12 % в 2035 г. – Существенное увеличение объемов потребления ненефтяных видов топлива, особенно биотоплива – на 75 % по сравнению с базовым периодом. – Расширение добычи жидких углеродов, при этом уменьшение рыночной власти стран ОПЕК за счет выработки конвенциональных и расширение добычи нетрадиционных углеводородов (сланцевая нефть и нефть низкопроницаемых пород США, нефтеносные пески Канады, и глубоководные месторождения Бразилия)
Природный газ	– Рост спроса как в развивающихся (которые не являются членами ОЭСР), так и развитых странах (ОЭСР) в основном за счет увеличения его потребления в электрогенерации, а также промышленности. – Увеличение объемов добычи нетрадиционного природного газа в результате чего его доля на глобальном газовом рынке вырастет до 25 % к 2035 г. – Международная торговля природным газом по-прежнему будет составлять около 30 % от общей емкости рынка, в т.ч. расширения торговли СПГ до 15 % до 2035 г.

1	2
Уголь	– Основными центрами роста угольного спроса станут Китай и Индия, тогда как в США и Европе его потребление сократится вдвое благодаря избытию поставок газа, резкому падению затрат на ВИЭ, а также мощному экологическому регулированию. – В структуре произойдут определенные сдвиги, связанные с сокращением удельного веса угля в электроэнергетике и, соответственно, ростом промышленности на 2 %. – Прирост предложения угля обеспечат в основном страны АТР (+23 %) и Африки (+30 %), а также страны Южной и Центральной Америки (+34 %), тогда как в других регионах мира будет наблюдаться тенденция к сокращению его объемов, в т.ч. в Северной Америке на 39 %, в Европе и Евразии на 18 %, на Ближнем Востоке на 19 %. – Объемы международной торговли останутся на уровне 15 %
Атомная энергия	– Расширение атомной энергетики ожидается в основном АТР, тогда как в Европе и Северной Америке прогнозируется её снижение на 29 % и 13 % соответственно
Гидроэнергия	– Гидроэнергетический сегмент электрогенерации практически исчерпает возможности, существенный прирост выработки электроэнергии на ГЭС ожидается только в Южной Америке
ВИЭ	– Электрогенерация на ВИЭ увеличится до 17 % в 2035 г. В то же время дальнейшее расширение данного сегмента электроэнергетики будет связано с существенными инфраструктурными ограничениями

В целом прогноз British Petroleum представляет вариант развития мировой энергетики с точки зрения её энергообеспечения, однако при этом не уделяется должного внимания секторам конечного энергопотребления. Представленный подход «лоббирует» интересы нефти и газа – основных бизнес-единиц в продуктовой портфеле компании.

Другой вариант форсайт-прогноза представляет американская компания Exxon Mobil, которая строит энергетическую картину мира до 2040 г. Основу единого сценария, построенного этой компанией, составляют инновационные направления энергопотребления, которые являются отправным моментом в определении глобальных тенденций в сфере энергообеспечения (табл. 3).

Таблица 3

Сравнительный анализ форсайт-прогнозов Exxon Mobil [8; 9]

Источник энергообеспечения	Ретроспектива	Прогноз			
		EM-2016		EM-2017	
	2015*	2025	2040	2025	2040
Нефть	4787,9	5241,5	5619,5	5241,5	5644,7
Природный газ	3124,7	3830,3	4561,1	3779,9	4485,5
Уголь	3653,9	3905,9	3578,3	3779,9	3603,5
Атомная энергия	680,4	932,4	1360,8	882,0	1285,2
Гидроэнергия	327,6	403,2	453,6	403,2	453,6
ВИЭ	1638,0	1890,0	2142,0	1864,8	2192,4
Всего	14212,6	16203,3	17715,3	15976,5	17639,7

* – каждая энергетическая компания создает собственную информационную базу, поэтому ретроспективная динамика может существенно отличаться

По прогнозам Exxon Mobil предполагаются более сдержанные темпы роста объемов энергопотребления, нежели в прогнозах BP-2016 и BP-2017, согласно которым объем энергопотребления первичных энергоресурсов вырастет на 24–25 % к 2040 г. (по сравнению с 29–30 % к 2035 г. в прогнозах British Petroleum). По видам энергоресурсов второй компанией предполагаются несколько иные тенденции долгосрочного развития, обусловленные нижеследующим:

- уменьшением значимости нефти, но только на 1,7 п.п. (по сравнению с 4 п.п. в прогнозе BP-2017), также наблюдается незначительное увеличение её удельного веса к 2040 г. в EM-2017 по сравнению с EM-2016 на 0,3 п.п.;

- востребованностью природного газа как наиболее чистого ископаемого вида топлива, при этом его доля в мировом балансе должна увеличиться на 3,4 п.п. (по сравнению с 1 п.п. в прогнозе BP-2017), однако отмечается потеря в удельном весе на 0,3 п.п. в EM-2017 по сравнению с EM-2016;

- неконкурентоспособностью угля в будущей энергетической картине мира, что обуславливает снижение его удельного веса на 5,3 п.п. (по сравнению с 4,6 п.п. в прогнозе ВР), однако отмечается ослабление перехода на более чистые виды энергоресурсов отмечается потерей 0,2 п.п. в ЕМ-2017 по сравнению с ЕМ-2016;
 - более высокими темпами атомной энергетики по сравнению с прогнозами ВР, которая увеличит свою долю в мировом балансе на 2,5 п.п. (по сравнению с 0,9 п.п. в прогнозе ВР), хотя отмечается некоторое ослабление данных трендов, о чем свидетельствует пересмотр прогноза в ЕМ-2017 по сравнению с ЕМ-2016 в сторону уменьшения её удельного веса на 0,3 п.п.;
 - слабой привлекательностью гидроэнергетических ресурсов, несмотря на их нулевые выбросы CO₂, по сравнению с прочими ВИЭ: и их доля увеличится только на 0,3 п.п. в ЕМ-2017 (по сравнению с 0,6 п.п. в прогнозе ВР-2017), при этом доля гидроэнергетики в обновленном прогнозе остается неизменной;
 - умеренными темпами развития ВИЭ, которые увеличат свою долю всего лишь на 0,9 п.п. в ЕМ-2017 (по сравнению с 6,1 п.п. в прогнозе ВР-2017), достигнув 12,4 % к 2040 г. (+0,3 п.п. по сравнению с ЕМ-2016).
- Следовательно, сравнительный анализ прогнозов ЕМ-2016 и ЕМ-2017 показывает переориентацию на более традиционную энергетическую картину мира к 2040 г., основным источником энергообеспечения в которой останутся ископаемые источники энергии, составил 78 % в мировом энергобалансе (аналогичный удельный вес имеет место в ВР-2017 на 2035 г.). Систематизация ключевых тенденций развития мирового энергорынка согласно прогнозам Еххон Мобил представлена в табл. 4.

Таблица 4

Ключевые тенденции развития мировой энергетики до 2040 согласно форсайт-прогнозу Еххон Мобил [8; 9]

Составляющая	Тенденции
Общие тенденции	Глобальное потребление энергии к 2040 г. вырастет на 24 %. Основными факторами увеличения энергопотребления будут рост мирового ВВП на 140 %, увеличение численности среднего класса населения на 3 млрд человек (его урбанизация, совершенствование инфраструктуры и электрификация), а также стремительное повышение энергоэффективности
Транспортный сектор энергопотребления	К 2040 г.. происходит 40 %-ный рост спроса на моторное топливо, в т.ч. за счет роста мирового автопарка более чем в 2 раза. Снижение удельного энергопотребления в автотранспортном секторе удастся достичь благодаря использованию турбированных и гибридных двигателей, а также росту автопарка электромобилей. В секторе грузоперевозок спрос на моторное топливо вырастет на 65 %, доминирующими видами станут дизельное топливо и сжиженный природный газ
Жилищно-коммунальный сектор и сектор услуг	К 2040 г. прогнозируется 25 %-ный рост спроса на энергию, при этом численность домохозяйств увеличится на 50 %. Происходит переориентация на более экологически приемлемые источники энергии, в т.ч. для здоровья человека: снижение доли биотоплива в секторе жилищно-коммунальных услуг, 20%-ный рост спроса на природный газ, рост потребления термальной солнечной и геотермальной энергии в 3 раза
Промышленный сектор	Совокупный спрос на энергоресурсы для промышленности вырастет на 40 % к 2040 г., в основе этого прироста составят химическая и тяжелая промышленности – в совокупности обеспечат 85 % этого прироста. Основу структуры энергетического потребления в промышленном секторе составят электроэнергия и природный газ, доля которых на конец прогнозного периода будут равны 60 % и 40 % соответственно
Выбросы углерода	К 2030 г. будет иметь место прирост на 25 % выбросов CO ₂ , однако к 2040 г. пройдет 5 %-ное их сокращение

В общем, можно отметить, что Еххон Мобил строит сложные причинно-следственные связи при прогнозировании энергетического будущего, которые должны непременно учитываться в исследованиях.

Также свою собственную картину энергетического будущего предлагает нидерландская нефтегазовая компания Shell, которая разрабатывает два сценария форсайт-прогноза развития энергетической сферы на долгосрочную перспективу (горизонт прогнозирования до 2050 г. и на дальнейшую перспективу) [11]:

- 1) сценарий «Горы» предполагает инерционный вектор развития, при котором сохраняется статус-кво в энергетической сфере, а динамичность экономического развития сокращается, а также угасает социальная мобильность, ресурсы разрабатываются постепенно и осторожно, независимо от рыночной конъюнктуры;
- 2) сценарий «Океаны» предусматривает реактивный вариант развития, который способен продемонстрировать децентрализацию мирового развития, при котором наблюдается стремительный рост мировой экономики, однако социальное родство ослабляется, а неспособность принять взвешенные управленческие решения выводит на первый план рыночные институты.

Как видим, это два принципиально различных сценария развития, которые призваны раскрыть возможные картины энергетического будущего (табл. 5).

Таблица 5

Сравнительный анализ сценариев Shell, млн т н.э. [11]

Источник энергообеспечения	Прогноз			
	Сценарий «Горы»		Сценарий «Океаны»	
	2020	2040	2020	2040
Нефть	4542,8	4507,0	4690,9	5297,6
Природный газ	3575,5	5402,7	3532,5	4473,6
Уголь	4413,9	4571,5	4841,4	4817,5
Атомная энергия	895,7	1781,8	795,4	1127,4
Гидроэнергия	315,3	398,9	322,4	401,3
ВИЭ	1710,1	2971,2	1772,2	4327,9
Всего	15453,3	19633,1	15954,9	20445,2

Согласно представленным данным, Shell прогнозирует наивысшие объемы энергопотребления среди других двух организаций как в сценарии «Горы», так и в сценарии «Океаны», на +11,3 % и 15,9 % от прогноза Exxon Mobil соответственно. Обобщение ключевых тенденций развития энергетической сферы по каждому сценарию представлено в табл. 6.

Анализ сценариев энергетического будущего Shell позволяет сделать главный вывод, что если в рамках сценария «Горы» вырисовывается картина газориентированной мировой экономики, то сценарий «Океаны», наоборот, строит картину нефтяного мира в будущем.

Таблица 6

Ключевые тенденции энергетического будущего согласно форсайт-прогнозу компании Shell [10; 11]

Сценарий "Горы"	Сценарий "Океаны"
1	2
1. Вялый рост мировой экономики снижает спрос на энергию. 2. Природный газ становится фундаментом мировой энергетики до 2030 г. Добыча НПП повсеместно растет. Цены на природный газ стабилизируются на низком уровне благодаря малозатратной разработке ресурсов, в том числе сланцевого газа. В долгосрочной перспективе при поддержке научно-технического прогресса происходит разработка гидратов метана, что вызывает новый всплеск предложения природного газа. 3. Выбросы CO₂ после 2030 г. начинают стремительно снижаться через вытеснение угля природным газом, развертывание технологий улавливания и хранения углерода (УХУ), а также увеличение доли атомной энергии. Благодаря технологии УХУ к 2050 г. улавливается более 30 % выбросов CO₂. Однако глобальная цель – сдерживание роста мировой температуры на 2 °C – не будет достигнута. 4. Создается инфраструктура водородной энергетики, обеспечивающая возможность хранения и транспортировки энергии из ВИЭ. 5. Объем потребления нефтепродуктов достигает пика к 2035 г., а затем резко начинает снижаться за счет компактного градостроительства, увеличения удельного веса транспортных средств на водороде, элетроэнергии, сжиженном природном газе, а также малолитражных и гибридных транспортных средств. 6. Цены на нефть находятся на среднем и выше среднего уровня (в энергетическом эквиваленте), что обуславливает снижение доходов стран-участниц ОПЕК и ведет к снижению предложения этого вида углеводородов. Большое количество	1. Бурный рост мировой экономики вызывает стремительный рост спроса на энергию, однако политика в области энергетики носит запоздалый характер. 2. В мире наблюдается относительный дефицит природного газа. За пределами Северной Америки добыча НПП имеет ограниченный успех, что связано с сочетанием политических факторов и разочарованием в геологических и технологических показателях. 3. Возрастает роль вторичного сырья для химической и тяжелой промышленности. 4. Солнечная энергетика занимает четвертое место в мировом энергетическом балансе до 2040 г. (основное направление ее использования – это фотогальванические солнечные панели). 5. В жилом секторе удается достичь значительной экономии энергоресурсов благодаря использованию пассивных энергосберегающих мероприятий и более глубокой модернизации жилых домов. 6. Бензиновые и дизельные двигатели внутреннего сгорания остаются основным источником силовой тяги транспортных средств. Однако увеличивается удельный вес гибридных двигателей. 7. Цены на нефть очень высокие, а ее спрос продолжает расти в 2020–2030 гг. и стабилизируется только после 2040 г. Происходит активная разработка трудноизвлекаемых залежей нефти (в глубоководных зонах мирового океана и арктического шельфа, легкой нефти плотных пород и сверхтяжелой пивденноамериканской нефти). Основной потенциал в нефтедобыче демонстрируют страны ОПЕК.

1	2
природного газа, умеренный общий спрос на энергию приводят к стабилизации нефтепотребления в 2030-х гг. и дальнейшему его снижению в последующие десятилетия. 7. Природный газ постепенно исчезает из сектора электроэнергетики и отопления зданий. Вместе с тем расширяется его сфера использования в транспортном секторе, химии и нефтехимии	8. К концу XXI в. более 70 % спроса в жидком топливе удовлетворяется за счет биотоплива. Уже к 2050 г. объемы производства биотоплива достигают 4 млн барр / сутки. К 2060 г. 10 % синтетических материалов производятся из биомассы. Основным источником сырья для биотоплива выступает этанол из сахарного тростника

По нашему мнению, все перечисленные тенденции в сценариях развития Shell могут иметь место в будущем, однако будущий вектор энергетического развития является не одним из двух вариантов развития мировой энергетики, а симбиозом отдельных энергетических тенденций двух сценариев.

Массачусетским технологическим институтом была проведена экспертиза данных двух сценариев, и установлено, что реализация сценария «Горы» приведет к увеличению среднемировой температуры на 2,4 °С, а сценария «Океаны» – на 2,7 °С.

В 2016 г. (в ответ на принятое соглашение на Парижской конференции по изменению климата COP21, проведенной в декабре 2015 г.) компания Shell обновила свой форсайт-прогноз развития мировой энергетики предложив сценарий «Нетто-нулевых выбросов CO₂». Данный сценарий, как отмечают его разработчики [10], не может лечь в основу принятия управленческих и инвестиционных решений, поскольку представляет собственное видение компании Shell по достижению глобальной стратегической цели – ограничение роста мировой температуры на 2 °С относительно доиндустриального уровня. По содержанию данный сценарий представляет альтернативный взгляд на борьбу с изменением климата, который ежегодно прогнозируется МЭА – сценарий-450 (табл. 7, рис. 1).

Таблица 7

**Основные направления декарбонизации мировой энергетики согласно сценарию
«Нетто-нулевых выбросов CO₂» компании Shell [10]**

Электроэнергетика	Транспорт
– Увеличение доли электрогенерации из ВИЭ гидроэнергии и атомной энергетики. – Ускоренный перевод ТЭС с угля на газ и биотопливо и одновременно широкая диффузия технологии УХУ. – Повышение энергоэффективности электрогенерации. – Решение проблемы хранения и управления дневным и сезонным спросом на электроэнергию	– Электрификация (до 80 %) легкового автопарка. – Расширение сферы использования водородного топлива. – Электрификация железнодорожных перевозок. – Грузо-, морские и авиaperезовки по-прежнему зависят от углеродных видов топлива
Промышленность	Здания
– Электрификация легкой промышленности и низкотемпературных промышленных процессов. – Применение технологий УХУ в тяжелой промышленности и при высокотемпературных процессах	– Полная электрификация зданий. – Повышение энергоэффективности зданий и городской инфраструктуры (в частности плотность градостроительства)

В сценарии «Нетто-нулевых выбросов CO₂» отсутствуют четкие прогнозные тенденции относительно количественных параметров развития мировой энергетики, а только представлены качественные пути по достижению нулевых выбросов CO₂ по четырем основным направлениям: электроэнергетика, транспорт, промышленность, здания. В основе данного сценария заложена гипотеза о повсеместном замещении топливных энергоресурсов электроэнергией.

Как видно из рис. 1, сценарий Нетто-нулевых выбросов CO₂ компании Shell предлагает радикальное изменение мировой энергетической корзины, уход от ископаемых топливно-энергетических ресурсов (их удельный вес в 2050 г. должен составить 25 % против 80 % в 2015 г. и против 60 % в сценарии-450 ПМЭ-2016 МЭА в 2040 г.), переходе на ВИЭ и биоэнергию, которые вместе должны составить 57 % в 2050 г., что на 32 % больше, чем по сценарию-450 ПМЭ-2016 МЭА 2040 г., и на 45 % больше, чем по факту 2015 г.

Кроме этого, в новом сценарии Shell предполагается масштабное развертывание технологии улавливания и хранения углеводородов (УХУ), которыми будут оснащены все энергетические установки, работающие на углеродных источниках энергии, включая биоэнергетику. Такие резкие сдвиги в мировом топливно-энергетическом балансе ставят под вопрос достижимости поставленных целей по ограничению роста среднемировой температуры на 2 °С относительно доиндустриального уровня.

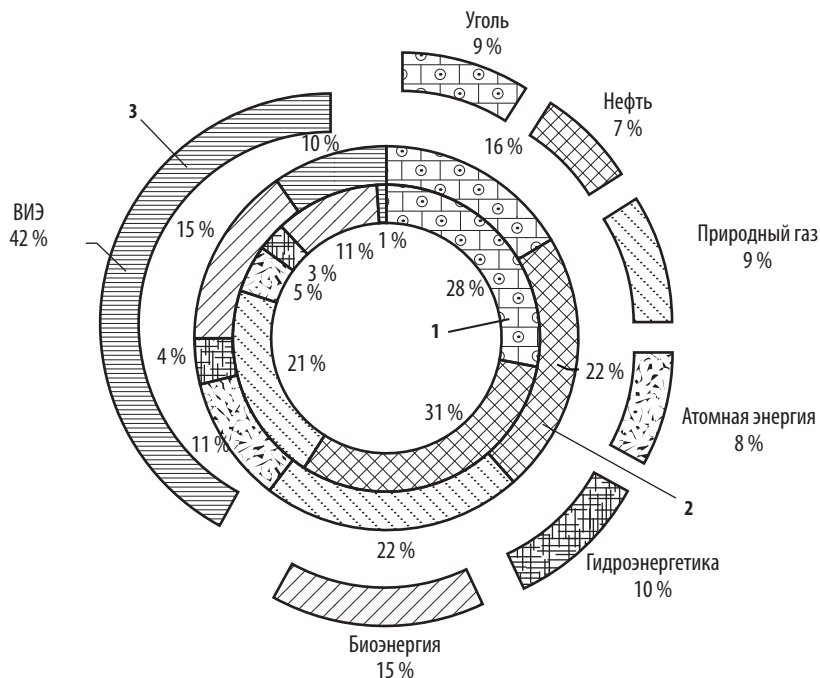

Рис. 1. Прогнозная структура мировой энергетики при достижении глобальной цели в ограничении роста среднемировой температуры на 2 °С [2; 10]:
 1 – факт 2015 г. (по данным МЭА); 2 – сценарий-450 ПМЭ-2016 МЭА (2040 г.);
 3 – сценарий Нетто-нулевых выбросов CO₂ Shell (2050 г.)

Выводы. Представленные международными энергетическими корпорациями форсайт-прогнозы развития мировой энергетики не дают однозначного ответа на вопрос, какой будет мировая энергетика через 20–25 лет, однако позволяют выделить доминирующие тренды, которые необходимо учесть при принятии долгосрочных управленческих, в т.ч. инвестиционных, решений по приоритетным направлениям энергетического развития. Среди этих трендов общими являются:

- замедление темпов роста мирового энергопотребления в связи с повсеместным внедрением энергоэффективной техники и технологий;
- ископаемое топливо (нефть, природный газ и уголь) есть и будет основным источником энергообеспечения. Следовательно, углеводородная экономика продолжит своё доминирование в первой половине XXI в.;
- выравнивание значимости отдельных видов ископаемого топлива в мировом энергетическом балансе, что связано с достижением плато в мировом нефтепотреблении, увеличением потребления природного газа и постепенным сокращением потребления угля.

В то же время сравнительный анализ трех форсайт-прогнозов международных энергетических компаний не дает однозначного ответа о перспективах развития неуглеводородных источников энергии (атомной энергии, ВИЭ и гидроэнергии), которые существенно отличаются по среднегодовым темпам роста между сценариями.

Таким образом, традиционные источники энергии останутся доминирующими в долгосрочной перспективе, и вопросы обеспечения энергетической безопасности вместе с достижением глобальной цели по смягчению изменения климата будут в основном зависеть от эффективности их использования.

Литература: 1. Кизим М. О., Матюшенко І. Ю., Шостак І. В., Данова М. О. Форсайт-прогнозування пріоритетних напрямів розвитку нанотехнологій і наноматеріалів у країнах світу й Україні: монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2015. 272 с.
 2. World Energy Outlook 2015 // International Energy Agency. URL: <http://www.worldenergyoutlook.org/weo2015/>. 3. International Energy Outlook 2016 // US Energy Information Administration. URL: [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).
 4. Прогноз развития энергетики мира и России до 2040 г. // Институт энергетических исследований РАН. URL: <https://www.eriras.ru/files/prognoz-2040.pdf>. 5. Asia / World Energy Outlook 2015 // The Institute of Energy Economics of Japan. URL: <http://eneken.ieej.or.jp/data/6379.pdf>. 6. BP Energy Outlook 2016 edition // British Petroleum. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2016/bp-energy-outlook-2016.pdf>. 7. BP Energy Outlook 2017 Edition // British Petroleum. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017.pdf>. 8. 2016 The Outlook for Energy: A View to 2040 // Exxon Mobil. URL: <http://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for>

energy/2016/2016-outlook-for-energy.pdf. **9.** 2017 Outlook for Energy: A View to 2040 // Exxon Mobil. URL: <http://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for-energy/2017/2017-outlook-for-energy.pdf>. **10.** A Better Life With a Healthy Planet. Pathway to Net-Zero Emissions: A New Lens Scenario Supplement // Shell. URL: http://www.shell.com/energy-and-innovation/the-energy-future/scenarios/a-better-life-with-a-healthy-planet/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab/textimage.stream/1468845064647/e518d7408d6964dbb07bb48432a2b6123c5b64549b92e8942fb22295e9c5af6f/scenarios-brochure-interactive.pdf. **11.** New Lens Scenarios. A Shift in Perspective for World in Transition // Shell. URL: http://www.shell.com/energy-and-innovation/the-energy-future/scenarios/new-lenses-on-the-future/_jcr_content/par/relatedtopics.stream/1448477051486/08032d761ef7d81a4d3b1b6df8620c1e9a64e564a9548e1f2db02e575b00b765/scenarios-newdoc-english.pdf. **12.** Липецкая М. С., Николаев В. Д. Гадание на нефтяной гуще. Прогнозы развития мировой энергетики от ведущих сырьевых компаний // Фонд стратегических разработок «Север-Запад». URL: www.csr-nw.ru/files/csr/file_content_55.pdf. **13.** Кизим М. О., Салашенко Т. И., Хаустова В. С., Лелюк О. В. Концептуальні засади зміцнення паливної безпеки національної економіки // Проблеми економіки. 2017. № 1. С. 79–88. **14.** Кизим Н. А., Салашенко Т. И., Боршч Л. М. Перспективы укрепления энергетической безопасности Украины путем развития нетрадиционной газодобычи // Проблеми економіки. 2016. № 2. С. 34–43. **15.** BP Statistical Review of World Energy 2017 // British Petroleum. URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-workbook.xlsx>.

References: **1.** Kyzym M. O., Matiushenko I. Yu., Shostak I. V., Danova M. O. *Forsait-prohnozuvannia priorytetnykh napriamiv rozvytku nanotekhnologii i nanomaterialiv u krainakh svitu y Ukraini*: monohrafiia [Foresight-Forecasting of Priority Directions of Development of Nanotechnologies and Nanomaterials in Countries of the World and Ukraine: monograph]. Kharkiv: VD «INZHEK», 2015. 272 p. **2.** World Energy Outlook 2015 // International Energy Agency. URL: <http://www.worldenergyoutlook.org/weo2015/>. **3.** International Energy Outlook 2016 // US Energy Information Administration. URL: [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf). **4.** Prognoz razvitiya energetiki mira i Rossii do 2040 g. // Institut energeticheskikh issledovaniy RAN. URL: <https://www.eriras.ru/files/prognoz-2040.pdf>. **5.** Asia / World Energy Outlook 2015 // The Institute of Energy Economics of Japan. URL: <http://eneken.ieej.or.jp/data/6379.pdf>. **6.** BP Energy Outlook 2016 edition // British Petroleum. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2016/bp-energy-outlook-2016.pdf>. **7.** BP Energy Outlook 2017 Edition // British Petroleum. URL: <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017.pdf>. **8.** 2016 The Outlook for Energy: A View to 2040 // Exxon Mobil. URL: <http://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for-energy/2016/2016-outlook-for-energy.pdf>. **9.** 2017 Outlook for Energy: A View to 2040 // Exxon Mobil. URL: <http://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for-energy/2017/2017-outlook-for-energy.pdf>. **10.** A Better Life with a Healthy Planet. Pathway to Net-Zero Emissions: A New Lens Scenario Supplement // Shell. URL: http://www.shell.com/energy-and-innovation/the-energy-future/scenarios/a-better-life-with-a-healthy-planet/_jcr_content/par/tabbedcontent/tab/textimage.stream/1468845064647/e518d7408d6964dbb07bb48432a2b6123c5b64549b92e8942fb22295e9c5af6f/scenarios-brochure-interactive.pdf. **11.** New Lens Scenarios. A Shift in Perspective for World in Transition // Shell. URL: http://www.shell.com/energy-and-innovation/the-energy-future/scenarios/new-lenses-on-the-future/_jcr_content/par/relatedtopics.stream/1448477051486/08032d761ef7d81a4d3b1b6df8620c1e9a64e564a9548e1f2db02e575b00b765/scenarios-newdoc-english.pdf. **12.** Lipetskaya M. S., Nikolayev V. D. Gadaniye na neftyanoy gushche. Prognozy razvitiya mirovoy energetiki ot vedushchikh syryevykh kompaniy // Fond strategicheskikh razrabotok «Sever-Zapad». URL: www.csr-nw.ru/files/csr/file_content_55.pdf. **13.** Kyzym M. O., Salashenko T. I., Khaustova V. Ye., Leliuk O. V. *Kontseptualni zasady zmitsnennia palyvnoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky* [Conceptual Basis for Strengthening the Fuel Security of the National Economy]. *Problemy ekonomiky*. 2017. No. 1. P. 79–88. **14.** Kizim N. A., Salashenko T. I., Borshch L. M. *Perspektivy ukrepleniya energeticheskoy bezopasnosti Ukrainy putem razvitiya netraditsionnoy gazodobychi* [The Prospects for Strengthening Energy Security of Ukraine through the Development of Unconventional Gas Production] *Problemy ekonomiky*. 2016. No. 2. P. 34–43. **15.** BP Statistical Review of World Energy 2017 // British Petroleum. URL: <http://www.bp.com/content/dam/bp/excel/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-workbook.xlsx>.

Інформація об авторе

Лелюк Алексей Владимирович – кандидат економічних наук, соискатель, Научно-исследовательський центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пер. Інженерний, 1а, 2-й ет., г. Харків, 61166, Україна).

Інформація про автора

Лелюк Олексій Володимирович – кандидат економічних наук, здобувач, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пров. Інженерний, 1а, 2-й пов., м. Харків, 61166, Україна).

Information about the author

O. Lelyuk – Candidate of Sciences (Economics), External Doctoral Candidate, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (2 floor 1a Inzhenernyi Ln., Kharkiv, 61166, Ukraine).

Стаття надійшла до ред.
10.03.2017 р.

Ефективність управління персоналом на підприємстві

JEL Classification: I23; I25; O34

УДК 330.14.014:330.34:338.242:65.01

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Нагорна В. О.

Анотація. У статті розглянуто особливості сучасної парадигми інтелектуальної економіки та суспільства знань, або інтелектуального суспільства, передумови їх формування та особливості розвитку. Проаналізовано фундаментальні теорії, що передували парадигмальному оформленню інтелектуальної економіки у контексті постіндустріального суспільства. Метою статті є дослідження та аналіз формування економічної парадигми інтелектуальної економіки та її впливу на управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів. Методи дослідження – загальнонаукові, зокрема діалектичний метод, теоретичні, зокрема аналіз наукових джерел із застосуванням принципів історизму, системності та послідовності, інтерпретаторсько-аналітичний метод, на основі якого здійснювалося вивчення літератури із застосуванням синтезу, аналогії, порівняння та узагальнення.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальна економіка, управління, вищі навчальні заклади.

УПРАВЛЕНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ КАПИТАЛОМ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Нагорная В. А.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности современной парадигмы интеллектуальной экономики и общества знаний, или интеллектуального общества, предпосылки их формирования и особенности развития. Проанализированы фундаментальные теории, предшествовавшие парадигмальному оформлению интеллектуальной экономики в контексте постиндустриального общества. Целью статьи является исследование и анализ формирования экономической парадигмы интеллектуальной экономики и ее влияния на управление интеллектуальным капиталом высших учебных заведений. Методы исследования – общенаучные, в частности диалектический метод, теоретические, в частности анализ научной литературы с применением принципов историзма, системности и последовательности, интерпретаторско-аналитический метод, на основе которого осуществлялось изучение научных источников с применением синтеза, аналогии, сравнения и обобщения.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальная экономика, управление, высшие учебные заведения.

MANAGEMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: THEORETICAL ASPECTS

V. Nagorna

Abstract. *The article considers the features of the modern paradigm of intellectual economy and knowledge, or intellectual, society, the prerequisites for their formation and development features. The fundamental theories that preceded the paradigmatic design of the intellectual economy in the context of the post-industrial society are analyzed. The aim of the article is to study and analyze the formation of the economic paradigm of the intellectual economy and its impact on management of intellectual capital of higher education institutions. In the course of the research there applied general scientific methods, in particular the dialectical method; theoretical methods, in particular analysis of scientific literature based on the principles of historicism, systematicity, sequence; the method of interpretation and analysis, on the basis of which the studying of literature sources was conducted applying synthesis, analogy, comparison and generalization.*

Keywords: *intellectual capital, intellectual economy, management, higher education institutions.*

Вступ. Одним із важливих питань сучасної теорії і практики у дослідженні особливостей управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів є питання визначення економічної парадигми, на якій ґрунтується сучасна інтелектуальна економіка та в умовах якої оперують сучасні вищі навчальні заклади, стверджуючи та пропонуючи сучасні моделі організації управління інтелектуальним капіталом. Особливості функціонування інтелектуальної економіки або, як її ще називають, економіки знань, закономірності її існування та перспективи розвитку впливають на подальший стан глобальної освітньої системи й освітніх систем окремих країн. Передумовою виникнення та розвитку інтелектуальної економіки, безумовно, виступає соціально-філософська футурологічна концепція Е. Тофлера щодо утворення третьої хвилі цивілізації, постіндустріального суспільства, черговим витком якого є суспільство знань, а економічним базисом якого є знання, або інтелектуальна економіка.

Ключовою характеристикою сучасних суспільства знань і інтелектуальної економіки є пріоритетне використання інтелектуального капіталу та знаннєвого ресурсу в економічних відносинах.

На думку В. Базилевича, «сукупний інтелектуальний капітал (інтелектуальний капітал суспільства) – це сукупність знань, досвіду, зв'язків, інформації, що накопичені й використовуються на рівні суспільства в цілому...» [1, с. 66], а отже, є доцільним розглянути різні аспекти економічної парадигми інтелектуальної економіки та суспільства знань.

Різноманітні економічні, соціологічні, політологічні та соціально-філософські концепції осмислення сучасного суспільства як інформаційного, мережевого, знаннєвого або ризику з відповідними акцентуаціями на різних його аспектах сприяли розвитку відповідних теорій. Аналіз основних цінностей сучасного суспільства як суспільства знань надає можливість визначити сутність глобалізаційних процесів, які наразі відбуваються та визначають сутність інтелектуальної економіки, осмислити шляхи сталого суспільно-економічного розвитку та розвитку освітніх систем у сучасному суспільстві як джерела сучасної нам інтелектуальної економіки з урахуванням найновітніших здобутків економічної, соціологічної, політологічної та соціально-філософської думки.

Постановка проблеми. Особливостями сучасних механізмів і методів управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів в умовах розвитку інтелектуальної економіки, до яких належать чисельні проекти міжнародного співробітництва, освітні та наукові гранти, спонсорство, вимірювання та оцінка інтелектуального капіталу завдяки участі у глобальних і міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів, що розроблені та затверджені на національному рівні програми освітніх вимірювань тощо, та до яких останніми роками активно долучаються українські вищі навчальні заклади, є підвищення ролі освіти та освітніх систем задля сталого суспільно-економічного розвитку. Сталий суспільно-економічний розвиток є одним із ключових пріоритетів розбудови української державності на сучасному етапі, а отже, ця тема здобуває дедалі більшої уваги серед українських і зарубіжних науковців. Оскільки одним із ключових інструментів сучасної інтелектуальної економіки є управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів, вважаємо за доцільне дослідити та проаналізувати ключові аспекти виникнення та формування інтелектуальної економіки та суспільства знань як суспільно-економічного феномена.

Метою статті є дослідження та аналіз формування економічної парадигми інтелектуальної економіки та її впливу на управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія відкритого суспільства розроблялась А. Бергсоном, К. Поппером. Постіндустріальні концепції розвитку суспільства належать таким видатним ученим, як Д. Белл, В. Іноземцев, С. Крук, А. Кумарасвами, Е. Ларрабі, С. Леш, Р. Майерзон, Дж. Пакулські, А. Пенті, Д. Рісмен, О. Тофлер, М. Уотерс, Дж. Фрідмен. М. Вебер розробив теорію бюрократичного суспільства. Технократич-

ні теорії суспільного розвитку, які згодом вплинули на парадигмальне оформлення сучасної інтелектуальної економіки та суспільства знань, розроблялись такими авторами, як Г. Барнс, Дж. Гелбрейт, Ж. Гурвич, Дж. Уолш. Теорії інформаційного суспільства запропоновано такими науковцями, як З. Бжезінський, М. Кастельс, Д. Мартін, Ф. Махлуп, А. Турен. У. Бек запропонував теорію суспільства ризику. Основні концептуальні засади інтелектуальної економіки закладено, а згодом розроблялись та доповнювались у працях таких авторів, як Дж. Аллен, Ф. Альтбах, П. Вайнгарт, Р. ван дер Велден, Р. Лейн, П. Друкер, Ф. Кео, М. Кофраненк, Г. Коциба, А. Лазофські-Блаут, Р. Райх, С. Перніцкі, У. Уфер, Р. Хатчинс, Т. Хусен, Н. Штер. Сучасним проблемам соціально-економічної парадигми інтелектуальної економіки присвячено праці таких науковців, як В. Базилевич, І. Гарафієв, В. Геєць, В. Горохов, К. Делокаров, Ю. Сгорова, Д. Єфременко, В. Ільїн, А. Маслов, С. Міхнєєва, О. Олійник, О. Соломатіна, О. Стовпець, А. Чухно.

Методи дослідження – загальнонаукові, зокрема діалектичний метод, а також теоретичні, зокрема аналіз економічної, соціологічної та соціально-філософської літератури із застосуванням принципів історизму, систематичності та послідовності, інтерпретаторсько-аналітичний метод, на основі якого здійснювалося вивчення наукових джерел із застосуванням синтезу, аналогії, порівняння та узагальнення.

Виклад основних положень. Серед численних економічних, соціологічних і соціально-філософських теорій, які стали підґрунтям для осмислення сучасної економічної парадигми інтелектуальної економіки, варто зазначити теорію «відкритого суспільства» А. Бергсона, запропоновану у його праці «Два джерела моралі і релігії» (1932), яка згодом була детально розроблена К. Поппером у його праці «Відкрите суспільство та його вороги» (1945). А. Бергсон та К. Поппер доводять, що всі суспільства можна поділити на «закриті» та «відкриті». Відкритим суспільствам притаманна багатоваріативність суспільного розвитку, демократичність і ненасильницька рефлексія. Вони ґрунтуються на взаємній згоді всіх членів суспільства, на прийнятті ними рішень, спираючись на власний інтелект і критичне мислення, та на дотриманні суспільних домовленостей, досягнутих у процесі перемовин. Закриті суспільства відтворюють незмінні форми, засновуючись на історичизмі, до них належать тоталітарні режими. Глобалізаційні процеси, які наразі переживає планетарна спільнота, і в умовах яких покликана функціонувати сучасна інтелектуальна економіка, є яскравим прикладом саме суспільства відкритого типу. Відповідно до теорії К. Поппера саме люди створюють історію, а остання є тенденцією, а не законом, у зв'язку з чим будь-яке її порівняння з природничими науками є абсурдним. Через цю призму можемо усвідомити, що саме відкрите суспільство є основою для формування людини-творця, людини, яка бере на себе відповідальність за результати своєї діяльності.

Теорію «відкритого суспільства» розширили та доповнили різноманітні теорії постіндустріального суспільства, метою яких було визначення шляхів суспільного розвитку після завершення індустріалізаційного етапу розвитку або згідно з марксистським визначенням – капіталізму.

Термін «постіндустріалізм» виник на початку ХХ ст. у роботах англійських учених А. Кумарасвами і А. Пенті [2]. Г. Барнс і Ж. Гурвич наприкінці 1940-х рр. обґрунтували зростання ролі експертів і технічних фахівців наростаючою невідповідністю між науково-технічним прогресом і неготовністю його забезпечення відповідними соціальними, юридичними та політичними інститутами через брак висококваліфікованих кадрів [3, с. 12]. Дж. Гелбрейт у 1950-х рр., розвиваючи концепцію технократії, припустив, що технічний прогрес та інвестиції в освіту і науку, які його забезпечують, є найважливішими передумовами перетворення капіталізму в суспільство достатку [4, с. 76]. Д. Рісмен у 1958 році запропонував термін «постіндустріальне суспільство» [2].

Д. Белл обґрунтував теорію постіндустріального суспільства шляхом поділу всесвітньої історії на три етапи: доіндустріальний (традиційний), індустріальний і постіндустріальний [5].

Ці три етапи стали основою для подальшого розвитку різноманітних концепцій. С. Крук і С. Леш обґрунтували концепцію премодерністського, модерністського та постмодерністського стану. О. Тоффлер висунув ідею «першої», «другої» і «третьої» хвиль цивілізації. П. Друкер запропонував концепцію докапіталістичного, капіталістичного та посткапіталістичного суспільства [6, с. 310].

Наразі виділяють теорії постіндустріального капіталізму, постіндустріального соціалізму, екологічного та конвенційного постіндустріалізму [7, с. 54]. Спроби виявити одну з головних рис змін, що відбуваються, яку можна було б розглядати як визначальну, закінчилися появою ідей, теорій і концепцій теорії суспільства організацій М. Вебера – *M. Weber* – завдяки публікації його «*Economy and Society*» («Економіка і суспільство») на початку 1920-х рр.; інформаційного суспільства Ф. Махлупа, який, окрім іншого, завдяки першій публікації своєї книги «*The Production and Distribution of Knowledge in the United States*» («Виробництво та дистрибуція знань у США») у 1962 р. ввів до наукового обігу термін «індустрія знань»; технотронного суспільства американського політолога З. Бжезінського (З. Бжезінський), висвітлених у його праці «*Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era*» («Між двох сторіч. Роль Америки у технотронну еру.») (1970); програмованого суспільства А. Турена (А. Турен) в його «*The post-industrial society: Tomorrow social history: classes, conflicts and culture in the programmed society*» («Постіндустріальне суспільство: Майбутня соціальна історія: класи, конфлікти і культура у програмованому суспільстві») (1971); телематичного суспільства за *J. Martin*, «*Telematic Society*:

a Challenge for Tomorrow» (Дж. Мартін, «Телематичне суспільство: завтрашній виклик») (1981). М. Кастельсом була сформована теорія мережевого суспільства [4], *U. Beck* (У. Бек) розвивав теорію суспільства ризику опублікувавши в 1986 р. [8]. «*Risikogesellschaft*» («Суспільство ризику»). *W. Martin* (В. Мартін) у 1995 публікує «*The Global Information Society*» («Глобальне інформаційне суспільство») та оцінює сучасне суспільство як таке, що пов'язане інформаційними технологіями на глобальному рівні.

К. Делокаров у праці «*Является ли «общество, основанное на знаниях», новым типом общества?»* («Чи є «суспільство, засноване на знаннях» новим типом суспільства?») вважає, що «...Таким чином, склався особливий контекст, в якому ми сьогодні обговорюємо перспективу нового етапу цивілізаційного розвитку, головним ресурсом якого стають знання. ...«Суспільство, засноване на знаннях», істотно не відрізняється від інформаційного суспільства, оскільки і для одного, і для іншого конституюючим фактором є знання» [8, с. 18]. Науковець узгоджує цю думку з основними постулатами Д. Белла, засновника теорії постіндустріального суспільства (1950–1960-ті рр.), коли одна стадія змінює іншу, змінюється технологія, спосіб виробництва, форми власності, соціальні інститути, політичний режим, культура, спосіб життя, чисельність населення, соціальна структура суспільства. Основною рушійною силою у цей період виступає науково-технічна революція [5].

Визначальними факторами постіндустріального суспільства, на думку Д. Белла, є:

- а) теоретичне знання (а не капітал) як організуючий початок;
- б) «кібернетична революція», яка обумовила технологічне зростання у виробництві товарів [5; 8].

К. Делокарова зазначає, що «Д. Белл не тільки зазначив структуроутворюючу роль інформації і знань для сучасного соціума, але й використував термін «суспільство знань...» [8, с. 19].

Д. Белл вважав: «Звичайно, знання необхідне для функціонування будь-якого суспільства. Але специфіка постіндустріального суспільства визначається характером знання. Головну роль у процесах прийняття рішень управління змінами грає тепер теоретичне знання... Сучасне суспільство існує завдяки інноваціям і соціальному контролю за змінами, прагне передбачати, планувати майбутнє. Саме зміна в усвідомленні природи інновацій робить вирішальним теоретичне знання» [5].

Ідеї Д. Белла щодо створення нових «інтелектуальних» технологій були розвинені філософами інформаційного суспільства. Суспільство знань, своєю чергою, переслідує не технологічні, а пізнавальні цілі, які мають в основі культурні, політичні й економічні напрями.

Д. Сфременко у праці «*Концепция общества знания и её оборотная сторона*» («Концепція суспільства знань і її зворотна сторона») зазначає, що «...Протягом 1960-х років прогрес комп'ютерної техніки та вдосконалення засобів передачі інформації призвели до їх перетворення на інформаційно-комунікаційну технологію, а в 1969 р. були зроблені перші кроки у розвитку мереж комп'ютерної комунікації, результатом яких згодом стала поява Інтернету. На широкому використанні інформаційних технологій базувався і розвиток нових гнучких систем виробництва – так званий «постфордизм». Принципово нового рівня досягнув і політичний вплив засобів масової інформації» [8, с. 67].

В. Грохов у праці «*Научно-техническая политика в обществе знания*» («Науково-технічна політика у суспільстві знань») зазначає: «Йдеться про інформаційно-технологічну революцію на основі розвитку нових комп'ютерних і комунікаційних технологій, які, своєю чергою, принесли серйозні зміни як в сучасну культуру, так і в саму науково-технічну сферу. Науково-технічний та економічний розвиток суспільства виявляються все більш залежними від виробництва нових знань» [8, с. 109–110].

В. Оленков у своєму соціально-філософському дослідженні «*Хакни будущее: введение в философию общества знания*» («Хакни майбутнє: вступ до філософії суспільства знань») підкреслює: «Інформація і знання наділені вкрай специфічними властивостями, відмінними від промислової продукції. Інформацією можна поділитися з усім світом майже безкоштовно. Зростання комунікаційної мережі саме собою не буде сприяти створенню суспільств знань. З одного боку, в той час як ціна репродукування може бути низькою, репродукування знань є набагато більш дорогим процесом, тому що дуже важко визначити обсяг необхідних знань і передати його іншим, при цьому необхідне ефективне засвоєння матеріалу, як окремими учнями, так і колективами, а це дуже повільний процес не з точки зору техніки, а з точки зору засвоєння матеріалу [9, с. 16].

М. Кастельс запропонував теорію мережевого суспільства, що дозволяє оцінити наслідки впливу інформації та освіти на сучасну людину. Він вважає, що сьогоденне суспільство є мережевим завдяки широкому використанню мережі Інтернет у соціальних відносинах відносинах [8, с. 227–232].

У своїх дослідженнях М. Кастельс називає основні найважливіші сигнали змін у соціумі, що відбуваються завдяки розвитку мережевих структур у добу технологічних нововведень. Зміни торкнулися світової економіки, фінансів, структури праці, міграційних процесів, швидкості, ролі та сприйняття індивідами часу, виразилися в безпрецедентному зростанні урбанізації в усьому світі та мультиетнічності населення країн. Формування сфери публічної політики відбувається у процесі узгодження приватних інтересів і проєктів, коли вдається досягти деякої нестабільної точки колективного консенсусу щодо спільного блага в рамках історично існуючих соціальних кордонів [8, с. 227].

На початку 1960-х років в індустріально розвинених країнах склався найважливіший соціальний феномен: кількість кваліфікованих фахівців і менеджерів («білих комірців») почала перевищувати кількість індустріальних робітників. П. Друкер у 1959 р. передбачав подальше поглиблення цієї тенденції, ввівши термін “*knowledge worker*” – фахівець по роботі зі знанням, або когнітивний працівник [8, с. 67].

Сам термін «суспільство знань» (“*knowledge society*”) вперше вжив у 1966 р. американський політолог R. Lane (Р. Лейн) в опублікованій ним статті “*The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society*” («Занепад політики і ідеології у суспільстві знань») [8, с. 98]. R. Hutchins (Р. Хатчинс) у “*The learning society*” («Суспільство, яке навчається») (1968) [44] і T. Husen (Т. Хусен) у своїй версії “*The learning society*” («Суспільство, яке навчається») (1974) запропонували модель “*learning society*” («суспільства, що навчається») [8, с. 106].

П. Друкер у своїй книзі «Посткапіталістичне суспільство» (1993) окреслює шлях від посткапіталістичного суспільства до суспільства знань. Зокрема, він пише: «Всього за півтора століття, з 1750 по 1900 роки, капіталізм і технічний прогрес завоювали весь світ і сприяли створенню глобальної цивілізації» [8]. На думку П. Друкера, суспільна трансформація відбулася шляхом трансформації самої концепції знання. «Це перетворення відбувалося під впливом радикальних змін у самій концепції знання. І на Заході, і на Сході знання завжди співвідносилися зі сферою буття, існування. І раптом, майже миттєво, знання почали розглядати як сферу дії. Воно стало одним з видів ресурсів, однією зі споживчих послуг. У всі часи знання було приватним товаром. Тепер практично відразу воно перетворилося на товар громадський» [10].

Найголовнішим завданням освітньої системи стає навчити індивіда вчитися, процес навчання повинен розтягнутися на все життя, стати безперервним. У суспільстві знань відсутнє поняття «закінчена освіта». Отримання освіти стає обов’язковою, але недостатньою умовою для успішної самореалізації та кар’єри. Спеціаліст повинен постійно продовжувати отримувати нові навички та вдосконалювати наявні шляхом проходження різноманітних курсів і підвищення кваліфікації [11, с. 6, 27, 67].

Ф. Махлуп у своїх працях висловив припущення щодо становлення «економіки знання» як нового виду суспільно-економічних відносин. Його дослідження впливу ролі знання на структуру зайнятості та основні кількісні характеристики у сфері освіти дозволили виокремити основні тенденції розвитку економіки знань [8, с. 172].

Надалі концепцію суспільства знань розвивали Н. Штер, У. Уффер, Р. Райх, П. Вайнгарт та ін. Дослідники відзначають спорідненість концепції суспільства знань з концепціями: «суспільств, які навчаються» (Р. Хатчинс, Т. Хусен), «самоосвітніх організацій» (П. Сенге) та ін. [8, с. 98; 11, с. 6] N. Stehr (Н. Штер) завдяки своїй книзі “*The Knowledge Society: The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations*” («Суспільство знань: зростаючий вплив наукового знання на суспільні відносини») зробив значний внесок у розвиток ідеї суспільства знань, досліджуючи особливості процесів «саєнтифікації» суспільства [10]. Спільно з У. Уффер він звертається до проблем трансферу знань в умовах глобалізації, відзначаючи, поряд із розширенням можливостей суспільства, його крихкість і вразливість [11, с. 6].

Питанням можливого переходу від індустріального суспільства до постіндустріального та до суспільства знань завдяки зростанню ролі таких видів діяльності як дослідження, розробки, маркетинг, виробничий менеджмент, опікуються дослідники Віденського університету та Інституту перепідготовки управлінських кадрів М. Кофраненк, А. Лазофскі-Блаут, С. Перніцкі і Г. Коциба [11, с. 7].

Вперше концептуалізація суспільства знань на всесвітньому рівні відбулася завдяки проголошенню у 2005 р. Всесвітньої доповіді ЮНЕСКО «На шляху до суспільств знань». За визначенням, наданим у доповіді, «... суспільства знань стосуються можливостей виявляти, виробляти, обробляти, трансформувати, поширювати та використовувати інформацію для побудови та використання знань для людського розвитку» [12, с. 27].

Аналізуючи доповідь ЮНЕСКО «На шляху до суспільств знань» (2005), можна виокремити такі ціннісні орієнтири розбудови суспільства знань, запропоновані світовим співтовариством:

- розвиток освіти, інновацій, НДДКР і телекомунікаційних інфраструктур;
- подолання неосвіченості та забезпечення якості освітніх систем;
- збереження місцевих і автохтонних знань, відповідних когнітивних культур;
- збереження культурної та лінгвістичної різноманітності, у тому числі у кіберпросторі, як фактор збереження різних систем знання;
- збереження місцевих знань задля забезпечення сталого суспільного розвитку;
- подолання протиріч між науковими та суспільними знаннями в проектах суспільного розвитку;
- участь усіх учасників суспільства в розподілі знання;
- потреба в розробці цілісної «політики знання», що ґрунтується на принципах економіки, та капіталізація знання;
- збалансування «відпливу мізків» до більш багатих та індустріально розвинених країн шляхом створення нових культурних, освітніх, наукових центрів;
- забезпечення загального доступу до знань та загальної участі у суспільствах знань;

– подолання кількісного, наукового, освітнього, культурного та когнітивного розриву між індивідами, соціальними групами та країнами через освіту та шляхом загального доступу до знань [12].

«Політика знання» з економічної точки зору також припускає кращу капіталізацію знання, що спирається одночасно на методичну асиміляцію міжнародної наукової спадщини, що належить громадській сфері, і на критичний і відповідальний підхід до можливих спроб асиміляції до традиційних знань [12, с. 150].

У доповіді відзначається посилення ролі секретності навіть у демократично розвинених країнах (оборонна, промислова та комерційна таємниця, секретні протоколи, конфіденційні доповіді, нотатки).

У багатьох галузях знання вже сьогодні перетворилося на один із найкоштовніших ресурсів, який у XXI ст. з кожним днем буде все більше забезпечувати доступ до влади та прибутку. Знання як джерело придбання самостійності та розширення здібностей може стати вирішальним інструментом розвитку. Розквіт суспільств знань у всесвітньому масштабі стане, таким чином, єдиним шансом для менш розвинених країн надолужити своє відставання від промислово розвинених країн, використовуючи загальне поширення знань [12, с. 169].

Розквіт світового інформаційного суспільства забезпечив через різні засоби масової інформації поширення значного обсягу інформації і знань. Можливості соціальних груп і країн щодо доступу до інформації, що дозволяють обробляти цей постійно зростаючий потік даних або знань, абсолютно неоднакові. Соціально-економічні категорії населення, які знаходяться в найбільш несприятливому становищі, не тільки мають обмежений доступ до інформації або до знань (*кількісний розрив*), але і засвоюють набагато менше інформації і знань, ніж ті категорії населення, що займають більш високе положення на соціальних сходах. Аналогічний розрив може спостерігатися і між різними країнами. Так створюється дисбаланс щодо знання як такого (*когнітивний розрив*). При рівному доступі до знань обсяг інформації, засвоєний особами, що мають більш високий рівень освіти, значно вищий, ніж у тих, хто не мав або мав обмежений доступ до освіти [12, с. 170]. Подолання когнітивного розриву є ключовим моментом подолання суспільної нерівності між індустріально розвиненими та менш розвиненими країнами, що, своєю чергою, актуалізує аспекти управління інтелектуальним капіталом у системі вищої освіти.

А. Маслов вважає, що «Перехід суспільства і економіки від індустріальної до постіндустріальної та інформаційної стадії привів до зростання уваги до інформації та знання як важливих факторів економічного зростання...» [13, с. 315].

А. Маслов стверджує, що «Критичний аналіз досвіду країн, що розвиваються, в 60-ті роки показав, що багато з них, досягши високих темпів економічного зростання, не змогли їх закріпити, оскільки економічне зростання не сприяло соціально-економічному розвитку. Важливою теорією у вирішенні проблеми стала теорія людського капіталу» [13, с. 306].

Наразі економіка знань вважається передумовою чергового суспільно-економічного стрибка та підґрунтям четвертої індустріальної революції, апологетом якої виступив К. Шваб завдяки опублікованій у 2016 р. книзі «Четверта проіслова революція». О. Шаравара зазначає: «Четверту промислову революцію («Індустрію 4.0», еру кібер) пов'язують зі злиттям технологій і стиранням меж між фізичними, цифровими та біологічними сферами. Комбінація технологій, нові способи збору й аналізу даних, адитивні технології виробництва, штучний інтелект, біотехнології, робототехніка, нанотехнології, автономні транспортні засоби, 3D-друк, інновації – усе це характеризує четвертий етап розвитку промислової революції» [14, с. 156]. І далі: «В ході четвертої промислової революції новітні технології та універсальні інновації поширюються значно швидше і куди більш масштабно, ніж під час її попередниць...» [14, с. 157].

Освітні системи, зокрема вищі навчальні заклади, покликані розвивати людину, завдяки творчій праці якої і створюється та примножується як людський, так і інтелектуальний капітал, який і є предметом нашого дослідження.

Висновки. Підсумовуючи, можемо зазначити, що впродовж XX ст. та на початку XXI ст. склалися соціокультурні, політичні, економічні та філософські передумови для виникнення економічної парадигми сучасної інтелектуальної економіки. Аналізуючи джерельну базу, автори дійшли висновку, що більшість дослідників пов'язують виникнення інтелектуальної економіки з постіндустріальним етапом розвитку суспільства, а саме з суспільством знань. Особливостями суспільства знань, або інтелектуального суспільства, є підвищення ролі освіти й освітніх систем задля сталого суспільно-економічного розвитку. Велика увага приділяється проблемі виробництва наукового знання, до якої причетні освітні системи різних країн, вищі навчальні заклади дослідницького типу й інші науково-дослідні центри, та, зокрема, системи управління їх інтелектуальним капіталом. Велике значення приділяється розвитку особистості, її когнітивних здібностей та інтелектуального потенціалу. У суспільстві знань змінюється тип суспільно-економічних відносин, виникає економіка знань, тобто інтелектуальна економіка, головним продуктом якої стає знання, виробництво наукомісткої продукції суттєво переважає над обсягами сировинного виробництва.

Суспільство знань має усі ознаки нового етапу суспільно-історичного розвитку людства, включаючи нову трансформаційну економіку, філософію та ідеологію і стає передумовою четвертої індустріальної революції.

Основи економічної парадигми інтелектуальної економіки стали фундаментом для розвитку сучасних систем управління інтелектуальним капіталом вищих навчальних закладів і вплинули на формування сутнісних характеристик цих систем. До них належать:

- використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- масовість освіти;
- уніфікація та стандартизація навчальних програм;
- широке застосування засобів масової інформації, реклама та пропагування освітніх послуг і навчальних закладів, зокрема вищих;
- посилення конкуренції між вищими навчальними закладами;
- долучення громадськості до оцінювання якості освіти;
- освіта впродовж життя;
- міждисциплінарність освіти;
- інтернаціоналізація освіти;
- переважання інтелектуальної складової над матеріальною у процесі створення кінцевого продукту;
- широке використання висококваліфікованої та високоосвіченої робочої сили;
- дедалі більша конкурентна боротьба за кваліфіковані робочі місця;
- «відплив мізків» і посилення конкуренції між окремими країнами за висококваліфікованих фахівців [12].

Враховуючи загальносвітову тенденцію розвитку суспільства знань та інтелектуальної економіки, зростання значення інтелектуального капіталу та знаннєвого ресурсу в економічних відносинах, вважаємо за потрібне вказати на доцільність подальшого ретельного дослідження цих категорій задля забезпечення сталого суспільно-економічного розвитку України.

Література: 1. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність. Київ: Знання, 2014. 671 с. 2. Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология/под ред. В. Л. Инземцева. М.: Academia, 1999. 640 с. 3. Гарафиев И. З. Инновационный человеческий капитал и когнитивный труд работника. Казань: Изд-во КНИГУ, 2012. 284 с. 4. Стёпочкина Е. А. Хозяйственная организация и моделирование её динамики: монография. М.: Директ-Медиа, 2014. 439 с. 5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 1999. 956 с. 6. Тарушкин А. Б. Институциональная экономика. СПб.: Питер, 2004. 368 с. 7. Якунин В. И. Постиндустриализм. Опыт критического анализа: монография. М.: Научный эксперт, 2012. 288 с. 8. Концепция «общества знания» в современной социальной теории: сб. науч. тр./отв. ред. Д. В. Ефременко. М., 2010. 234 с. 9. Оленков М. Ю. Хакни будущее: введение в философию общества знаний // Курс лекций для студентов философских факультетов. М.: МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. 127 с. 10. Овчинников В. А. Питер Фердинанд Друкер как экономический мыслитель и философ современного менеджмента: монография. М.: Проспект, 2016. 108 с. 11. Соломатина Е. О. «Общество знания»: новые тенденции в стратегии образования (социально-философский анализ): дис. ... канд. филос. наук: 12.00.02. М., 2011. 167 с. 12. Towards Knowledge Societies. P.: UNESCO Publ., 2005. 227 p. 13. Маслов А. О. Інформаційна економіка: становлення, структура та теоретичне осмислення: монографія. Київ: Аграр Медіа Груп, 2012. 432 с. 14. Шаравара О. Клаус Шваб «Четверта промислова революція»: світоглядні ідеї. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. № 15. С. 156–158.

References: 1. Bazylevych V. D. Intelektualna vlasnist. Kyiv: Znannia, 2014. 671 p. 2. Novaya postindustrialnaya volna na Zapade: Antologiya/pod red. V. L. Inozemtseva. M.: Academia, 1999. 640 p. 3. Garafiyev I. Z. Innovatsionnyy chelovecheskiy kapital i kognitivnyy trud rabotnika. Kazan: Izd-vo KNIGU, 2012. 284 p. 4. Stypochkina Ye. A. Khozyaystvennaya organizatsiya i modelirovaniye eyo dinamiki: monografiya [Economic Organization and Modeling of Its Dynamics: monograph]. M.: Direkt-Media, 2014. 439 p. 5. Bell D. Gryadushcheye postindustrialnoye obshchestvo: opyt sotsialnogo prognozirovaniya. M.: Academia, 1999. 956 p. 6. Tarushkin A. B. Institutsionalnaya ekonomika. Spb.: Piter, 2004. 368 p. 7. Yakunin V. I. Postindustrializm. Opyt kriticheskogo analiza: monografija [Postindustrialism. The Experience of Critical Analysis: monograph]. M.: Nauchnyy ekspert, 2012. 288 p. 8. Kontseptsiya «obshchestva znaniya» v sovremennoy sotsialnoy teorii: sb. nauch. tr./otv. red. D. V. Yefremenko M., 2010. 234 p. 9. Olenkov M. Yu. Khakni budushcheye: vvedeniye v filosofiyu obshchestva znaniy // Kurs lektsiy dlya studentov filosofskikh fakultetov. M.: MOO VPP YuNESKO «Informatsiya dlya vsek», 2007. 127 p. 10. Ovchinnikov V. A. Piter Ferdinand Druker kak ekonomicheskii myslitel i filosof sovremennogo menedzhmenta: monografiya [Peter Ferdinand Drucker as an Economic Thinker and Philosopher of Modern Management: monograph]. M.: Prospekt, 2016. 108 p. 11. Solomatina Ye. O. «Obshchestvo znaniya»: novyye tendentsii v strategii obrazovaniya (sotsialno-filosofskiy analiz): dis. ... kand. filos. nauk: 12.00.02. M., 2011. 167 p. 12. Towards Knowledge Societies. P.: UNESCO Publ., 2005. 227 p. 13. Maslov A. O. Informatsiina ekonomika: stanovlennia, struktura ta teoretychne osmyslennia: monohrafiia [Information Economy: Formation, Structure and Theoretical Comprehension: monograph]. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2012. 432 p. 14. Sharavara O. Klaus Shvab «Chetverta promyslova revoliutsiia»: svitohliadni idei [Klaus Schwab “The Fourth Industrial Revolution”: World Ideas]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. 2017. No. 15. P. 156–158.

Інформація про автора

Нагорна Валентина Олександрівна – аспірант кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України (вул. Нововокзальна, 17, м. Київ, 03038, Україна; e-mail: edu_quality@ukr.net).

Информация об авторе

Нагорная Валентина Александровна – аспирант кафедры менеджмента Института подготовки кадров Государственной службы занятости Украины (ул. Нововокзальная, 17, г. Киев, 03038, Украина, e-mail: edu_quality@ukr.net).

Information about the author

V. Nagorna – Postgraduate Student of Department of Management of Ukrainian State Employment Service Training Institute (17 Novovokzalna Str., Kyiv, 03038, Ukraine; e-mail: edu_quality@ukr.net).

Стаття надійшла до ред.
13.03.2017 р.

JEL Classification: L83, I23, I25

УДК 338.48

ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ГАЛУЗІ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ ТА РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Ермаченко В. Є.
Мірзоєв Д. Ш.

Анотація. Розглянуто проблему визначення терміна “освітній туризм” з огляду на практичну спрямованість його використання з метою кількісної та якісної оцінки туристичних потоків у сфері міжнародних освітніх послуг; проаналізовано тенденції світового ринку освітніх послуг, які зазнали суттєвих змін завдяки використанню інновацій; обґрунтовано алгоритм дослідження ринку освітніх послуг в Україні відповідно до завдання підвищення конкурентоспроможності держави на глобальному ринку. Запропоновано сучасне трактування терміна “освітній туризм”, який враховує особливості нових форм і методів навчання, у тому числі онлайн-платформ і систем безперервної і дистанційної освіти. Використання цього терміна у практичній діяльності дозволить забезпечити якісний моніторинг національного ринку освітніх послуг і прогнозувати попит на навчання в Україні з боку іноземних споживачів.

Ключові слова: освітній туризм, сучасні форми навчання, аналіз ринку освітніх послуг.

ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИНОЛОГИИ ОТРАСЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА И РАЗРАБОТКИ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Ермаченко В. Е.
Мирзоев Д. Ш.

Аннотация. Рассмотрена проблема определения термина «образовательный туризм» с учётом практической направленности его использования с целью количественной и качественной оценки туристических потоков в сфере международных образовательных услуг; проанализированы тенденции мирового рынка образовательных услуг, пре-

терпевшиє суттєві зміни в зв'язі з впровадженням інновацій; обґрунтовано алгоритм дослідження ринку освітніх послуг в Україні в відповідності з задачею підвищення конкурентоспособності державства на глобальному ринку. Предложено сучасне трактування терміна «освітній туризм», яке враховує особливості нових форм і методів навчання, в тому числі онлайн-платформ і систем неперервного і дистанційного навчання. Використання цього терміна в практичній діяльності дозволить забезпечити якісний моніторинг національного ринку освітніх послуг і прогнозувати попит на навчання в Україні з боку іноземних споживачів.

Ключові слова: освітній туризм, сучасні форми навчання, аналіз ринку освітніх послуг.

PROBLEMS OF THE EDUCATIONAL TOURISM TERMINOLOGY AND THE DEVELOPMENT OF A METHODOLOGY FOR EDUCATIONAL MARKET EVALUATION

V. Yermachenko

D. Mirzoiev

Abstract. The problem of definition of the term “educational tourism”, taking into account the practical orientation of its use with the purpose of quantitative and qualitative assessment of tourist flows in the sphere of international educational services, is considered; the tendencies of the world market for educational services, which have undergone significant changes due to the implementation of innovations, are analyzed; the algorithm of research of Ukraine’s educational services market in accordance with the task of increasing the competitiveness of the country in the global market is grounded. The author suggests a modern interpretation of the term “educational tourism” that takes into account peculiarities of new forms and methods of teaching, including online platforms and systems of continuous and distance education, the introduction of which into practical activities will provide qualitative monitoring of the national market for educational services and forecasting the demand for studying in Ukraine from the side of foreign consumers.

Keywords: educational tourism, modern forms of education, analysis of the educational services market.

Постановка проблеми. Науковці та практики, які займаються дослідженнями освітнього туризму, однозначно у тому, що цей вид туризму є надзвичайно важливим для організаторів подорожей, оскільки попит на означені послуги є достатньо сталим для певного сегмента споживачів (окрім того, протягом декількох століть формувалися традиції освіти у провідних закордонних університетах і школах) і приносить значну користь країнам, які беруть участь у обміні студентами. Для приймаючої країни багатонаціональні навчальні заклади висувають особливі вимоги до місцевої інфраструктури, у тому числі рекреаційної, що змушує локальні підприємства й органи місцевого самоврядування розвиватися та йти на крок уперед, адже вони забезпечують міжнародну торгівлю послугами, раніше за інших вивчають іноземну культуру та ділові традиції, опосередковано беруть участь у встановленні ділових зв'язків і сприяють інтенсифікації зовнішньоекономічних операцій. Країни, що відправляють студентів і школярів на навчання за кордон, отримують кваліфікованих фахівців, які володіють знаннями, відмінними від традиційних, надаваних національними навчальними закладами, та досвідом спілкування, а більшість студентів – досвідом практичної роботи з представниками інших ментальностей. Звісно, занепокоєння викликають процеси односторонньої міграції найталановитіших учених і студентів, що призводить до зубожіння інтелектуального капіталу країни-донора, проте емпіричний досвід свідчить, що “наукові мігранти” рідко повністю втрачають зв'язок із батьківщиною і сприяють поширенню знань і позитивного досвіду роботи іноземних навчальних установ у країні, звідки вони прибули, у тому числі за допомогою неформальних зв'язків і каналів обміну інформацією. У світі відомі країни, для яких освітні послуги становлять суттєву частину доходів державного бюджету, проте і досі не існує уніфікованої методології обчислення туристичних потоків у сфері науки й освіти. На нашу думку, чи не найважливішою причиною є відсутність загальноприйнятого категоріального апарату. Передусім на цю проблему ми хотіли б звернути увагу у процесі огляду публікацій вітчизняних і закордонних учених, які ґрунтовно займаються дослідженнями сфери освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Ляховин [1] вказує на усталеність термінів “освітній туризм” та “науковий туризм” у вітчизняній практиці. Науковий туризм – це поїздки з метою участі в нарадах, конгресах, симпозиумах, а освітній – це туристична поїздка, під час якої турист поєднує відпочинок і навчання, цей туризм підрозділяється на мовно-навчальний, спортивно-навчальний і професійно-навчальний. Л. Устименко [2] зазначає, що освітній туризм може слугувати чинником вирівнювання сезонності попиту на туристичні послуги впродовж року, а сам цей вид охоплює усі види навчання та освіти, які здійснюються поза

межами постійного місця проживання. Також дослідник наводить історичну періодизацію розвитку освітнього туризму, пропонує класифікацію його сучасних підвидів.

Якщо праці вітчизняних науковців відзначаються переважно поєднанням категоріального аналізу з оцінкою практичної складової освітнього туризму, то іноземні вчені більшу увагу приділяють виключно практичній стороні реалізації туристичної політики у галузі освіти, у тому числі резидентів країни за кордоном. Взагалі стабільний розвиток туристичної галузі має позитивний вплив на економіку країни у довгостроковому періоді. Одним із останніх досліджень на користь цієї гіпотези є робота [3].

Б. Вонг та Ш. Лі [4] на прикладі Китаю показують, яким чином попит на окремі освітні послуги може відрізнитися залежно від спрямованості туристичних потоків, що повинно враховуватися національними закладами освіти й організаторами подорожей. Наприклад, міжнародний туризм (як виїзний, так і частково в'їзний) спрямований на вивчення іноземних мов і знайомство з іншими культурами, тоді як внутрішній і в'їзний освітній туризм мають на меті професійне навчання та ознайомлення із місцевими ресурсами. У роботі [5] досліджено феномен освіти у галузі туризму, починаючи з рівня шкільного навчання, на прикладі Польщі, і порівняно досвід подальшої професійної діяльності студентів спеціальностей, пов'язаних із туризмом і рекреацією, залежно від того, чи отримували вони початкові професійні знання з туризму до вступу у вищий навчальний заклад. Дослідження Д. Пракапієне та Л. Олберкіте [6] обґрунтовують важливість географічної освіти як складової професійної підготовки фахівців у галузі внутрішнього та в'їзного туризму. Своєю чергою, поєднання аудиторних занять із подорожами у межах тематики різних дисциплін є набагато ефективнішим у процесі підготовки фахівців різних галузей, особливо сфери природничих наук, ніж просто теоретичне навчання. Туризм виступає як міждисциплінарна складова освітньої системи. І. Дембовська, І. Сілічка та В. Любікіна [7] стверджують, що одним із найбільш ефективних способів набуття професійних компетентностей є освітній туризм, а саме подорожі з метою практичного навчання на підприємствах, і тлумачать цей термін у рамках модернізації професійної освіти. У роботі [8] освітній туризм розглядається як спосіб забезпечення безперервного навчання людей середнього та старшого віку. До того ж, наводячи різні приклади тлумачення терміна, автори публікації зупиняються на таких його ознаках: комерційній складовій (отримання прибутку організаторами подорожей), організованості освітніх турів та процесі навчання як ключовому елементі подорожі. Д. Вільямс [9] оцінює результати програми уряду Японії, який понад 30 років тому запровадив стипендії для навчання та стажування японських студентів за кордоном. Незважаючи на труднощі із фінансуванням, з якими періодично стикався уряд у кризові роки, програма закордонного стажування отримувала пріоритет навіть перед проектами розвитку виробництва. Е. Коген [10] на прикладі освітнього туризму представників міжнародної іудейської спільноти до визначних об'єктів історико-культурної спадщини Ізраїлю розкриває цілісну систему організації турів різних видів залежно від мети подорожі, а саме: ностальгічні, пізнавальні, релігійні та інші тури. Елемент освіти та пізнання, на думку Е. Когена, може бути привнесений до будь-якої подорожі. Т. Деметер та Г. Бретуку [11], навпаки, не виділяють освітній туризм в окремий вид, а розглядають його як підвид молодіжного туризму. А. Шарма [12] вбачає освітній туризм як запоруку сталого розвитку рекреаційних регіонів і використання всього потенціалу туристичних осередків, а сам освітній туризм розуміється як подорож, основною чи другою за значущістю метою якої є освіта та навчання. Часові межі такої подорожі не встановлюються – це може бути короткотривала екскурсія або поїздка терміном більше ніж на добу з ночівлею за межами постійного місця проживання відвідувачів. У методичних рекомендаціях із запровадження проектів сталого туризму [13] забезпечення процесу освіти під час туристичної подорожі вказується як четвертий основний чинник успішності сталого розвитку (поряд із класичними екологічною, економічною та культурною складовою). С. Іванов та І. Ташлай у роботі [14] досліджують мотивацію студентів із країн Східної Європи, які беруть участь у закордонних освітніх подорожах, водночас із виділенням позитивного ефекту, який отримують обидві сторони процесу – країни, що приймають і відправляють студентів. На різноманітність мети та напрямів освітніх подорожей вказують і дослідження [15], у тому числі історичної перспективи. Автори використовують шкалу від “загальноосвітніх інтересів” як основної мети туру до вузькопрофільних професійних цілей, використовуючи фразу “по-перше – туризм, або по-перше – освіта”. На відміну від наведених вище дослідників, вони не вважають обов'язковою ознакою освітньої подорожі націленість винятково на отримання нових знань чи професійних навичок.

Невирішеними проблемами є невизначеність термінології у питаннях, що стосуються освітнього та наукового туризму. Надання освітніх послуг провідними університетами світу докорінно змінюють традиційні форми організації та впровадження освітнього туризму, що викликає протиріччя термінологічного характеру.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності офіційного визначення терміна “освітній туризм” як основи розроблення методики кількісного та якісного обліку потоків споживачів освітніх послуг-резидентів України та запровадження дієвої політики підвищення конкурентоспроможності України у галузі освітніх послуг на світовому ринку.

Мета дослідження передбачає виконання таких завдань:

- аналіз нормативних джерел, які надають визначення термінології туризму;
- опис форм і методів надання освітніх послуг, які користуються попитом на міжнародному ринку;

- визначення сфер діяльності, оцінка впливу яких на національну економіку потребує уведення удосконаленого категоріального апарату у галузі туризму;
- розроблення алгоритму дослідження ринку міжнародних освітніх послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення освітнього туризму як одного з окремих видів галузі насамперед ускладнюється через існування часових обмежень. Закон України “Про туризм” у цьому сенсі використовує рекомендації ЮНВТО, відповідно до яких туризмом вважається “тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від’їжджає”, а туристом – “особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов’язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін” (абз. 2 і 3 ст. 1 Закону). Ці визначення є загальновідомими, нами наведено текст повністю з метою зазначити два суттєвих протиріччя, що унеможливають спробу розглядати освітні подорожі просто як один з видів / підвидів туризму. Слід уточнити, що Закон не виділяє освітній чи науковий туризм як окремих видів (ст. 4).

По-перше, тривалість повного циклу навчання освітнього ступеня бакалавра для більшості країн і спеціальностей триває три-чотири роки, не говорячи про повноцінну середню освіту. У частині країн ЄС тривалість навчання у магістратурі становить один рік, але це не є загальноприйнятим правилом, особливо у країнах із реальною автономією університетів. Тоді виходить, що студент-бакалавр, який навчається чотири роки, не може вважатися туристом, а студент-магістр підпадає під умову часу. Також якщо студент поїхав на навчання за будь-якою програмою обміну у рамках ЄКТС (Європейської кредитно-трансфертної системи) на один-два семестри, наприклад, ЄРАЗМУС, його подорож можна вважати освітнім туризмом, а от якщо він проходить повний курс у закордонному університеті – то ні. Можна було б вважати канікулярний період, який включено до графіку навчального процесу мінімум два рази на рік, часом, коли студент повертається до країни, з якої він прибув (завершуючи рік подорожі), і начебто заново повертається до приймаючої країни (розпочинаючи новий туристичний період) – тим паче, що так воно і є на практиці, – але поїздка додому під час канікул є саме можливістю, а не зобов’язанням студента. А саме про зобов’язання залишити країну перебування йдеться у визначенні туриста. Проте деякі країни видають освітні візи студентам на термін до одного року, і їх потрібно поновлювати на кожний наступний навчальний рік. З іншого боку, є країни, у яких освітня віза забезпечує легальне право на працевлаштування та резидентство протягом, як правило, одного року після закінчення навчального закладу. Тобто особа фактично вже не є студентом, але формально вважається бенефіціаром національної освітньої системи. Найпростіше вести статистику міжнародних студентів якраз за кількістю виданих дозволів на перебування у країні з метою навчання, але як бути у останньому випадку? Логічно виключити “бонусний” рік із підрахунку, але для цього треба досконало вивчити міграційні правила країни, у якій проводяться дослідження, і стежити за ймовірними змінами у законодавстві. У вищих навчальних закладах України існує практика попередньої мовної підготовки іноземних абітурієнтів, коли до загального строку навчання додається так званий нульовий рік, упродовж якого майбутні студенти вивчають мову, на якій проводитимуться заняття згідно з умовою їхнього контракту. Слухачі мовних курсів не є ані школярами (адже вони вже отримали середню освіту в обсязі, який дозволяє вступати на відповідний рівень вищої освіти), ані студентами – фактично вони ще не зараховані на перший курс вищого навчального закладу, а мовна підготовка не входить до стандартного навчального плану, з якого формується виписка до диплому. Не всі країни встановлюють певний обмежений строк на завершення циклу освіти: студент може формувати індивідуальний навчальний план за власним розсудом, обираючи кількість дисциплін, які він вивчає упродовж року, та сплачуючи за кожну з них окремо, у тому числі і повторно, якщо не вдалося скласти іспит з першого разу. Фактично чотирирічний бакалавріат може тривати і десять років, поки студент не виконає мінімальний обсяг програми навчання і сплатуватиме за контрактом. Інколи зарахування до вищого навчального закладу є одним із способів отримання офіційного дозволу на перебування у країні. Відомі випадки, коли особа отримувала послідовно до п’яти або навіть більше дипломів про вищу освіту, тим часом отримуючи доходи у країні перебування з тіньового сектора.

По-друге, турист не має право займатися оплачуваною діяльністю у країні перебування. Це стосується і подорожей з діловою метою, тому якщо подорожуючий має на меті поєднати відпочинок і комерційну діяльність із легальним отриманням особистого доходу, необхідно оформлювати робочу візу. До того ж законодавством більшості країн передбачається право студентів на офіційне працевлаштування, хоча і з обмеженнями, наприклад, за кількістю робочих годин на тиждень. Є країни, де практика студентів у межах навчального періоду повинна оплачуватися роботодавцем не нижче за певний тариф, встановлений у розрізі регіонів, галузей або на рівні країни, як, наприклад, у Франції. У Німеччині високим попитом користуються заклади не тільки академічної, а й професійної освіти, де надання тимчасових робочих місць на профільних підприємствах є гарантованою умовою попиту на їхні послуги. В Україні праця студентів під час практики сплачується за домовленістю із роботодавцем. Тобто додатково до аналізу умов та обмежень щодо перетину державного

кордону країни й умов надання статусу резидента необхідно вивчати і трудове законодавство, щоб скласти алгоритм дослідження потоків у якісному та вартісному вираженні у галузі освіти.

Отже, однозначному трактуванню терміна “освітній туризм” перешкоджає конфлікт на рівні методології, а саме суперечність між кореневим, узагальнюючим поняттям «туризм» та його похідними (видами та підвидами туризму). Проте, не порушуючи усталену структуру категоріального апарату, не можна фактично досліджувати галузь міжнародних освітніх послуг. На нашу думку, проблему термінології можна частково вирішити, додаючи до визначення освітнього та наукового туризму роз’яснення, у яких саме конкретних випадках потребує уточнення класичне визначення, а облік туристичних потоків вести за принципами сателітних рахунків у разі, якщо на перше місце виходить завдання реальної оцінки впливу міжнародного співробітництва у галузі освіти на національну економіку або регіональні господарчі комплекси.

Ми дослідили лише дві ознаки, які перешкоджають створенню уніфікованої термінології. Але сучасні інноваційні технології пропонують безліч форм і методів надання міжнародних освітніх послуг, які неможливо обмежити жорсткими понятійними рамками. Так, за дистанційної освіти особа може взагалі не покидати власної домівки – чинником підтвердження надання послуги слугуватиме сертифікат / диплом і/або оплата онлайн-курсу. Транскордонні освітні платформи (наприклад, Coursera, EdX, Khan Academy, MOOC, Udacity та ін.) працюють на різних умовах – наприклад, безкоштовні курси можуть не передбачати отримання сертифікату та взагалі оцінювання процесу засвоєння матеріалу, і, незважаючи на значну поширеність і, як правило, високий рівень викладання курсів, навіть платні дипломи не визнаються офіційними документами про підтвердження освіти та мають цінність, перш за все, для роботодавців або виконують функцію підготовки до очного навчання в університетах-партнерах. Однак саме стрімке поширення концепції безперервного навчання протягом життя (LLL – life-long learning) та відносна простота реалізації освітніх онлайн-платформ сформували потужний сегмент поки що неформального сектора освіти, вплив якого на традиційне навчання вже є беззаперечним, а отже, ігнорувати цей сегмент ринку послуг було б неправильним. Є країни-новатори, які на законодавчому рівні розмежували очну, заочну та дистанційну освіту, встановивши чіткі правила й умови отримання офіційних документів, що підтверджують освітні ступені, процедуру контролю за виконанням завдань, складанням іспитів та ідентифікації слухачів дистанційних курсів, прирівнявши таким чином різні форми навчання (наприклад, Іспанія). Закон України “Про вищу освіту” розмежовує лише очну (денну або вечірню) та заочну (дистанційну) освіту (ст. 49). Таким чином, незрозуміло, чи заочна і дистанційна освіта цілком отожднюються, чи дистанційна є різновидом заочної освіти. Роботодавцям здебільшого байдуже, де майбутній працівник отримає знання і за який термін, головне – відповідність кваліфікаційним характеристикам та оволодіння ключовими компетентностями, які висуває сучасний ринок праці. Не приховуватимемо і вкрай негативні тенденції падіння довіри роботодавців до традиційних навчальних закладів, які вони вважають занадто бюрократизованими та неповороткими і інколи прагнуть самостійно навчати співробітників безпосередньо на робочому місці.

Насправді неоднозначність ставлення науковців до онлайн-платформ спричинено питанням розмежування професійної та академічної освіти. З одного боку, для комерційного сектора важливим є забезпечення прибутковості у короткостроковому періоді, і чекати декілька років на підготовку спеціалістів широкого профілю, які здебільшого і не потрібні для виконання типових завдань, вони вважають неефективним (наприклад, туристичні агентства здатні підготувати менеджера із продажу турів середнього рівня кваліфікації максимум за півроку, а у межах галузі склалася ціла індустрія професійної освіти на основі вебінарів та рідше – очних занять, що проводяться туроператорами й іншими постачальниками послуг, у тому числі авіакомпаніями. Основна мета таких курсів – навчити продавати власний продукт із корпоративної мережі – спеціалізованого інтернет-порталу або бази даних). З іншого – лише традиційна академічна освіта здатна виростити фахівців із стратегічним мисленням та умінням аналізувати здобутки одночасно декількох галузей, що є певною гарантією проривних інновацій. За типовим сценарієм держава фінансує традиційну освіту, а підприємці вкладають власні ресурси у корпоративне навчання, готуючи спеціалістів за мінімальний строк і невеликі кошти, здатних забезпечувати операційні процеси. Хоча досвід створення європейських технологічних платформ, державно-приватного партнерства та інших форм співробітництва науковців і практиків поступово порушує цей сценарій. Великі корпорації починають фінансувати середню і навіть початкову освіту, хоча раніше надавали перевагу пошуку талановитих майбутніх працівників серед студентів випускових курсів вищих навчальних закладів – яскравим прикладом є сфера природознавчих наук, зокрема, біохімії та генетики, у США. Ще раніше у цій країні за державної підтримки було створено відкриту освітню платформу для школярів і студентів, зацікавлених у програмуванні та точних науках. Країни, освітня система яких раніше вважалася закритою для іноземців, починають фінансувати різноманітні програми обміну студентів у пріоритетних галузях, створюючи сприятливі умови для іноземних абітурієнтів – у Китаї, наприклад, провідні університети забезпечують безкоштовне навчання англійською мовою, країни Скандинавії пропонують стипендії, що покривають вартість навчання і проживання, причому не тільки для студентів, а і для науковців різного віку. Цілком зрозуміло, що жодний уряд не буде витрачати кошти державного бюджету на підтримку

завідомо неприбуткових проєктів. Сфера освіти та науки є сектором інвестування із довгим терміном окупності, проте мультиплікаційним позитивним ефектом.

Завдяки впливу глобалізації відбувається уніфікація виробництва та розподілу продукції, у багатьох галузях основні технологічні процеси приводяться до еталону, який на цей час є найбільш ефективним на міжнародному ринку. Туристична галузь була однією з перших, яка визначила еталонні процеси масового обслуговування завдяки інтеграції глобальних розподільчих систем і технологій бронювання у практику найменших за масштабами підприємств. Це, своєю чергою, уніфікувало вимоги до профільної освіти, і сьогодні ми спостерігаємо своєрідний парадокс, коли підготувати фахівця для роботи на міжнародному ринку туристичних послуг набагато легше, ніж забезпечити необхідною кваліфікацією для роботи на внутрішньому ринку. Останній вимагає набагато більше знань і зусиль для успішної комерційної діяльності. Інакше кажучи, щоб працювати у секторі виїзного туризму (тобто на зовнішніх ринках), фахівцю молодшої та середньої ланки достатньо оволодіти типовими процедурами, які за своєю сутністю не є дуже складними, а сектор в'їзного та внутрішнього туризму (робота у знайомих умовах внутрішнього ринку) вимагає щонайменше неповної вищої освіти за відповідною спеціальністю, яку раціонально отримувати у навчальних закладах саме приймаючої країни, а закордонний досвід засвоювати уже у процесі професійної діяльності – адже він ніяк не допоможе вивчити місцеві реалії.

Така тенденція є типовою для багатьох галузей, і тому питання уніфікації освітніх систем у межах хоча б макрорегіону інколи видається недоцільним. Насправді дилема працевлаштування випускників закордонних університетів у власній країні існувала завжди. Володіючи цінним досвідом транснаціонального бізнесу та знанням інших культур, вони водночас виявлялися непристосованими до реалій внутрішнього ринку. Повинен був минути деякий період адаптації, що відтягував строки офіційного працевлаштування. Випускники із зарубіжними дипломами скоріше знаходили себе у регіональних відділах міжнародних компаній, аніж відразу розпочинали власну справу або успішно впроваджували закордонні інновації на місцевому рівні. Незважаючи на підтримку уряду та великої частини населення, Україні не вдалося повністю адаптувати національну систему освіти до європейських стандартів, хоча було здійснено багато кроків у цьому напрямку. Як приклад, не було реалізовано кредитно-трансфертну систему у межах держави, студенти виїжджали за обміном лише в університети інших країн-підписантів Болонської хартії. Було введено та скасовано практику уніфікації навчальних планів та освітніх програм; як виявилось, університети країн ЄС у цьому користуються значно більшою автономією, ніж дозволяється законодавством України, і програми міжнародного співробітництва у галузі вищої освіти гальмувалися саме з боку української сторони, навіть за повної підтримки іноземних партнерів. І головне – на практиці виявилось, що система освіти країн ЄС занадто розгалужена та неструктурована у плані визначення недвозначних умов і процедур із боку національних навчальних закладів і контролюючих органів. У нас діє постулат “те, що не дозволено – заборонено”, у європейських країнах – навпаки: “те, що не заборонено – дозволено”. Більша самостійність вибору та наявність ширшого спектра форм та умов навчання переманюють активну, талановиту молодь за кордон, і Україна поступово втрачає лідерство у наданні освітніх послуг на міжнародному ринку. Що гірше, до висвітлення явних негативних тенденцій зниження конкурентоспроможності галузі національної освіти навіть не виникало потреби розроблення методики оцінки потоків у галузі освітнього туризму. Тепер, коли необхідно точно оцінити обсяги та вартість експортно-імпортних операцій цієї сфери, не вистачає статистичних даних та емпіричних спостережень, доступних аналітикам. Будь-яка методика повинна ґрунтуватися на надійному категоріальному апараті; не можна оцінити те, чого не розумієш. Тому насправді не стільки важливо довести необхідність офіційного визнання терміна “освітній туризм”, відмежування його від наукового туризму (або навпаки, включення останнього як ще одного підвиду), як оцінити вплив цього сектора на функціонування національної економіки та регіональних соціально-економічних систем.

Розмаїтість та подекуди суперечність наявних на цей час форм і методів навчання не дозволяють сформулювати універсальне визначення, однаково придатне для використання у різних країнах, що спеціалізуються на послугах освітнього туризму. Залежно від особливостей внутрішнього ринку основні терміни потрібно все одно уточнювати.

Запропонуємо таке визначення: освітній туризм – це отримання резидентом країни освітніх послуг у формі та на строк, регламентований національним законодавством країни перебування (країни, що надає освітні послуги), з можливістю здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає (або працює на користь економічної території держави, що надає освітні послуги), у межах, встановлених законодавством у галузі освіти країни перебування.

Таке тлумачення дозволяє врахувати діяльність у формі дистанційної освіти, а також оплату за навчання, відмінну від традиційної контрактної форми. Відповідно до нього можна визначити потенційний попит на освітні послуги тих осіб, які за законодавством України не вважаються споживачами цього виду послуг, але готові сплачувати за них за кордоном. З метою оцінки туристичних потоків пропонується використовувати такий алгоритм (рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм оцінки ринку міжнародних освітніх послуг

Останні два заходи з рис. 1 вважаються нам доволі зручними для обліку звернень резидентів України до іноземних професійних та академічних освітніх установ, виявлення реального попиту на навчання у розрізі галузей і спеціальностей, оскільки отримання цієї статистики з боку надавачів послуг потребуватиме укладання індивідуальних договорів і їх попереднього пошуку та підтвердження звернень саме резидентів / громадян України.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, було визначено декілька секторів діяльності у сфері міжнародних освітніх послуг, які є відносно новими для національної галузі і не знайшли свого відображення у законодавстві України; запропоновано тлумачення терміна "освітній туризм" із урахуванням інноваційних тенденцій на світовому ринку освітніх послуг; розроблено рекомендації у вигляді алгоритму дій з метою обліку попиту на послуги міжнародного туризму в Україні.

У подальших публікаціях планується деталізувати алгоритм обліку іноземних туристичних потоків в Україні у галузі освіти, дослідити особливості формування рекреаційної інфраструктури у регіонах, що спеціалізуються на наданні міжнародних освітніх послуг, виявити резерви України на світовому освітньому ринку та розробити заходи із підвищення конкурентоспроможності нашої держави у сфері послуг.

Література: 1. Ляховин О. Мовний, освітній і науковий туризм: формування і розвиток термінології (на матеріалі української, російської і німецької мов). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2011. Вип. 52. С. 164–170. 2. Устименко Л. М. Освітній туризм як історико-культурне явище. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2014. Вип. 15. С. 102–108. 3. Park S. Y., Kim S. H. Tourism Development and Economic Growth in Korea: Causal Relationship in Tails. *Tourism Analysis*. 2017. Vol. 22. No. 2. P. 149–165. 4. Wang B., Sh. Li Education Tourism Market in China: an Explorative Study in Dalian. *International Journal of Business and Management*. 2008. Vol. 3. No. 5. P. 44–49. 5. Omelan A., Huk-Wieliczuk E., Podstawski R. Education Related to Tourism Received by Polish Tourism and Recreation Students in Childhood and Adolescence and its Impact on Their Tourism Activity. *Polish Journal of Sport Tourism*. 2015. No. 22. P. 189–194. 6. Prakapienė D., Olberkytė L. Using Educational Tourism in Geographical Education. *Review of International Geographical Education Online*. 2013. Vol. 3. No. 2. P. 138–151. 7. Dembovska I., Silicka I., Łubkina V. Educational Tourism in the Training of Future Tourism Professionals // Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija). May 27th - 28th. 2016. Vol. IV. P. 245–255. 8. Pitman T., Broomhall S., McEwan J., Majoča E. Adult Learning in Educational Tourism. *Australian Journal of Adult Learning*. 2010. Vol. 50. No. 2. P. 219–238. 9. Williams D. Japanese Students and Education Tourism: Reflections on a Two-Week English Immersion Programme in Malaysia. *Bulletin of Josai International University*. 2013. No. 2. P. 19–34. 10. Cohen E. Towards a Social History of Jewish Educational Tourism Research. *Hagira*. 2016. No. 5. P. 9–41. 11. Demeter T., Brățucu G. Typologies of Youth Tourism. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*. Series V: Economic Sciences. 2014. Vol. 7 (56). No. 1. P. 115–122. 12. Shar-

ma A. Educational Tourism: Strategy for Sustainable Tourism Development with reference of Hadauti and Shekhawati Regions of Rajasthan, India // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. 2015. Vol. 5. Issue 4. URL: http://www.scientificpapers.org/wp-content/files/Anukrati_SHARMA_Educational_Tourism_-_Strategy_for_Sustainable_Tourism_Development.pdf. **13.** Tourism Destination Management: Achieving Sustainable and Competitive Results. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2151/DMOworkbook_130318.pdf. **14.** Ivanov S., Tashlai I. Educational Tourism – the Case of Eastern European Students: Driving Forces, Consequences, and Effects on the Tourism Industry. *Tourism Today*. 2014. Vol. 14. P. 37–54. **15.** Haukeland J., Vistad O., Daugstad K., Degnes-Odemark H. Educational Tourism and Interpretation // Institute of Transport Economics. Norwegian Centre for transport research. URL: https://www.nmbu.no/sites/default/files/pdfattachments/protour_arbeidsdokument_mo_50369-2013.pdf.

References: **1.** Liakhovyn O. *Movnyi, osvritnii i naukovyi turizm: formuvannia i rozvytok terminolohii (na materialy ukrain-skoi, rosiiskoi i nimetskoi mov)* [Language, Educational and Scientific Tourism: Formation and Development of Terminology (on the Material of Ukrainian, Russian and German)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filolohichna*. 2011. Issue 52. P. 164–170. **2.** Ustymerko L. M. *Osvitnii turizm yak istoriko-kulturne yavyshe* [Educational Tourism as a Historical and Cultural Phenomenon]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti*. 2014. Issue 15. P. 102–108. **3.** Park S. Y., Kim S. H. Tourism Development and Economic Growth in Korea: Causal Relationship in Tails. *Tourism Analysis*. 2017. Vol. 22. No. 2. P. 149–165. **4.** Wang B., Sh. Li Education Tourism Market in China: an Explorative Study in Dalian. *International Journal of Business and Management*. 2008. Vol. 3. No. 5. P. 44–49. **5.** Omelan A., Huk-Wieliczuk E., Podstawski R. Education Related to Tourism Received by Polish Tourism and Recreation Students in Childhood and Adolescence and its Impact on Their Tourism Activity. *Polish Journal of Sport Tourism*. 2015. No. 22. P. 189–194. **6.** Prakapienė D., Olberkytė L. Using Educational Tourism in Geographical Education. *Review of International Geographical Education Online*. 2013. Vol. 3. No. 2. P. 138–151. **7.** Dembovska I., Silicka I., Łubkina V. Educational Tourism in the Training of Future Tourism Professionals // Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference (Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija). May 27th - 28th. 2016. Vol. IV. P. 245–255. **8.** Pitman T., Broomhall S., McEwan J., Majocho E. Adult Learning in Educational Tourism. *Australian Journal of Adult Learning*. 2010. Vol. 50. No. 2. P. 219–238. **9.** Williams D. Japanese Students and Education Tourism: Reflections on a Two-Week English Immersion Programme in Malaysia. *Bulletin of Josai International University*. 2013. No. 2. P. 19–34. **10.** Cohen E. Towards a Social History of Jewish Educational Tourism Research. *Hagira*. 2016. No. 5. P. 9–41. **11.** Demeter T., Brătucu G. Typologies of Youth Tourism. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series V: Economic Sciences*. 2014. Vol. 7 (56). No. 1. P. 115–122. **12.** Sharma A. Educational Tourism: Strategy for Sustainable Tourism Development with reference of Hadauti and Shekhawati Regions of Rajasthan, India // Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology. 2015. Vol. 5. Issue 4. URL: http://www.scientificpapers.org/wp-content/files/Anukrati_SHARMA_Educational_Tourism_-_Strategy_for_Sustainable_Tourism_Development.pdf. **13.** Tourism Destination Management: Achieving Sustainable and Competitive Results. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2151/DMOworkbook_130318.pdf. **14.** Ivanov S., Tashlai I. Educational Tourism – the Case of Eastern European Students: Driving Forces, Consequences, and Effects on the Tourism Industry. *Tourism Today*. 2014. Vol. 14. P. 37–54. **15.** Haukeland J., Vistad O., Daugstad K., Degnes-Odemark H. Educational Tourism and Interpretation // Institute of Transport Economics. Norwegian Centre for transport research. URL: https://www.nmbu.no/sites/default/files/pdfattachments/protour_arbeidsdokument_mo_50369-2013.pdf.

Інформація про авторів

Ермаченко Володимир Єгорович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри туризму Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: yvy@hneu.edu.ua).

Мірзоєв Джавід Ширзад огли – аспірант кафедри туризму Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: javid20082@gmail.com).

Информация об авторах

Ермаченко Владимир Егорович – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры туризма Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: yvy@hneu.edu.ua).

Мирзоев Джавид Ширзад оглы – аспирант кафедры туризма Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61116, Украина; e-mail: javid20082@gmail.com).

Information about the authors

V. Yermachenko – Ph.D. (Economics), Associate Professor, Professor of Tourism Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; e-mail: yvy@hneu.edu.ua).

D. Mizoiev – Postgraduate Student of Tourism Department of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; javid20082@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
10.03.2017 р.*

JEL Classification: B1; B31

УДК 330.83:378(477)“1918/1921”

КАК САЙМОН КУЗНЕЦ НАЧАЛ СВОИ УНИВЕРСИТЕТСКИЕ ЗАНЯТИЯ? ЧАСТЬ 1

Михайличенко Д. Ю.

Аннотация. Задачей статьи является выявление теоретико-концептуальных истоков научного творчества и научных взглядов С. Кузнеця, которые могли бы быть связаны с его обучением в Харькове в 1918–1921 гг. С этой целью проанализирована структура учебного плана Харьковского коммерческого института, и рассмотрены академические биографии и научные взгляды ведущих профессоров и преподавателей, курсы которых прослушал С. Кузнец. В частности, выделены следующие направления: история хозяйства и экономической мысли, политической экономики и экономической географии, статистики и теории вероятностей. Содержание обучения вводится в контекст теоретико-методологических и политических дискуссий рассматриваемого периода. В частности, рассмотрен вопрос о неамериканских истоках институционализма и эмпирической направленности методологии Кузнеця, влиянии на его взгляды революции в статистическом методе. На основании рассмотренного материала сделан вывод о схожести интеллектуального процесса, обуславливавшего развитие экономической науки на рубеже XIX–XX вв. в США и в Украине, что позволяет говорить о двух истоках, повлиявших на становление С. Кузнеця как учёного-экономиста.

Ключевые слова: Саймон Кузнец, Харьковский коммерческий институт, академическая биография.

ЯК САЙМОН КУЗНЕЦЬ РОПОЧАВ СВОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКІ ЗАНЯТТЯ? ЧАСТИНА 1

Михайличенко Д. Ю.

Анотація. Завданням статті є виявлення теоретико-концептуальних витоків наукової творчості та наукових поглядів С. Кузнеця, які могли би бути пов'язані з його навчанням у Харкові в 1918–1921 рр. З цією метою проаналізовано структуру навчального плану Харківського комерційного інституту та розглянуто академічні біографії і наукові погляди провідних професорів і викладачів, курси яких прослухав С. Кузнец. Зокрема, виділено такі напрямки: історія господарства та економічної думки, політичної економії та економічної географії, статистики та теорії ймовірностей. Зміст навчання введено в контекст теоретико-методологічних і політичних дискусій розглянутого періоду. Зокрема, розглянуто питання про неамериканські витoki інституціоналізму та емпіричної спрямованості методології Кузнеця, вплив на його погляди революції в статистичному методі і ін. На підставі розглянутого матеріалу зроблено висновок про схожість інтелектуального процесу, який зумовлює розвиток економічної науки на рубежі XIX–XX ст. у США і в Україні, що дозволяє говорити про два джерела, які вплинули на становлення С. Кузнеця як вченого-економіста.

Ключові слова: Саймон Кузнец, Харківський комерційний інститут, академічна біографія.

HOW DID SIMON KUZNETS BEGIN HIS UNIVERSITY STUDIES? PART 1

D. Mykhailychenko

Abstract. The aim of the article is to identify the theoretical and conceptual sources of scientific creativity and scientific views of S. Kuznets, which could be related to his studying in Kharkiv in 1918–1921. For this purpose, the structure of the curriculum of Kharkiv Institute of Commerce is analyzed, academic biographies and scientific views of its leading professors and teachers, whose courses were attended by S. Kuznets, are considered. In particular, there singled out the areas of history of economy and economic thought, political economy and economic geography, statistics and probabilities theory. The content of the educational courses is introduced into the context of the theoretical, methodological and political discussions of the period under review. In particular, there considered the issue of the non-American origin of institutionalism and the empirical focus of Kuznets' methodology, the impact on his views of the revolution in the statistical method, etc. Based on the discussed material, there made a conclusion about the similarity of the intellectual process that conditioned the development of economic science at the turn of the 19th–20th century in the US and in Ukraine, which allows to speak about two sources (or main factors) that influenced the formation of S. Kuznets as an academic economist.

Keywords: Simon Kuznets, Kharkiv Commercial Institute, academic biography.

© Михайличенко Д. Ю., 2017

Постановка проблемы. Можно считать общепризнанным, что Саймон Кузнец был одним из крупнейших экономистов XX столетия. По меткому выражению М. Абрамовица, Кузнец был одним из тех исследователей, благодаря которым экономика превратилась “из отрасли прикладной логики в эмпирическую науку” [22, с. 246]. Или тех, кто “установил стандарты количественного исследования экономики” [25, с. 435]. Эти работы были в некотором роде революционными, изменяя тот метод, которым пользовались его великие предшественники, начиная с Риккардо. В значительной степени эмпирическое направление работ Кузнеца было частью общемирового движения в исследованиях экономической конъюнктуры. Оно ярко отражалось в деятельности учителя и многолетнего сотрудника Кузнеца – У. К. Митчелла. Сам С. Кузнец безусловно признавал роль У. Митчелла в своей научной биографии и свой большой интеллектуальный долг перед ним [36]. Однако, вряд ли, влияние У. Митчелла было абсолютно преобладающим, на что указывают такие авторитетные историки экономической науки, как А. Мэддисон и М. Перлман, подчёркивая особенности исследовательского стиля С. Кузнеца и высокий уровень его подготовки, приобретённый в доамериканский период его академической биографии.

В качестве особенностей научной методологии С. Кузнеца выделяют такие как:

- экономика развития с историческим подходом;
- пионерское использование математических регрессий (теория циклов);
- эмпирические исследования экономической динамики.

Неординарность Кузнеца проявлялась не только в стиле его научной методологии, но и в самой его личной культуре. Приведём фрагмент из воспоминаний А. Аникина, видевшего Кузнеца на заседаниях рабочих групп Экономической комиссии ООН для Азии и Дальнего Востока в Бангкоке осенью 1955 года: «... Уровень мышления Кузнеца и остальных участников был несопоставим... Когда все эти непрофессионалы запутывали какой-нибудь вопрос, слово брал по своей инициативе или по просьбе председателя Кузнец, скромный, деликатный человек с тихим голосом, неторопливой и чёткой профессорской речью... Никого не задевая, он быстро заменял туманные разговоры более или менее строгим анализом. Через десять – пятнадцать минут всё становилось на свои места, и мы удивлялись, как мы этого раньше не понимали или не замечали. Его умение разложить сложный вопрос на простые и ясные составляющие восхищало» [1].

Анализ последних исследований и публикаций. Относительно доамериканского академического бэкграунда Кузнеца исследователи его творчества длительное время могли лишь строить догадки, что неудивительно. Свою роль здесь сыграл целый комплекс обстоятельств. Во-первых, это “молчаливость” С. Кузнеца о своей биографии до эмиграции в США. Кузнец не акцентировал внимание на “украинском” (русском? советском?) периоде своей биографии. Исходящие от него самого сведения крайне отрывочны и фрагментарны. Нам известны лишь редкие обмолвки С. Кузнеца: например, донесённое Р. Фогелем упоминание С. Кузнеца об учёбе в “научной гимназии” в Харькове, сказанное на праздновании его юбилея в Гарвардском университете. Что здесь сыграло свою роль, стремление Кузнеца натурализоваться и не выделяться из американской культурной среды, как полагает Г. Вейл, или отсутствие интереса к таким деталям его американского окружения, ныне сказать уже сложно. Во-вторых, это языковой и культурный барьер, поставленный для исследователей советским режимом. Замкнутость советского общества, языковой барьер, малодоступность источников ставили в трудное положение зарубежных исследователей. Для советских историков экономической науки личность эмигранта и “буржуазного учёного” С. Кузнеца фактически закрытой темой для исследования. Более того, частью советского общественно-культурного процесса было создание и углубление разрыва с досоветским прошлым, что сопровождалось настоящим вытравливанием исторической памяти и уничтожением преемственности, в частности академической, между поколениями.

Как следствие, изучение доамериканского академического бэкграунда С. Кузнеца сводилось к спекуляциям на базе очень ограниченного круга известных исследователям биографических фактов. А. Мэддисон пишет, что Кузнец прибыл в США будучи “искущённым и хорошо обученным экономистом с практическим опытом статистической работы”, указывая, что в Украине преподавали в то время М. Туган-Барановский и Е. Слуцкий, а экономический анализ был, на его взгляд, более утончённым, чем в США [31, с. 7–8]. М. Перлман идёт дальше косвенных оценок, включая личность С. Кузнеца в более широкий академический и культурный контекст восточноевропейской еврейской диаспоры в США. Согласно его предположениям С. Кузнец находился под влиянием той же волны, что и его более старший (1888 г. р.) коллега – Зелиг Перлман (отец М. Перлмана), со всеми её характерными особенностями: увлечением марксистским социализмом, опытом полуправовой политической деятельности, вынужденной эмиграции и проч. С. Кузнец и З. Перлман “были очевидным продуктом русско-еврейского марксизма образца эпохи, предшествовавшей 1920-му гг.” [34, с. 308]. Было ли это очевидным? 13 лет разницы в возрасте, которые разделяли С. Кузнеца и З. Перлмана, для культурного процесса в России на переломе XIX–XX ст. были существенной разницей, раздвоенной рубежом революции 1905 года и конституционными реформами. Они принадлежали к разным поколениям, находившимся под влиянием разной интеллектуальной и культурной моды. Этот факт не позволяет проводить прямых аналогий между этими двумя личностями без серьёзных фактических оснований.

Г. Вейл, автор последней по времени крупной биографической публикации, посвящённой Кузнецу, также отмечает оригинальность его творчества в контексте американской экономической науки первой половины XX ст. Однако он высказывает несколько иную, противоположную догадкам М. Перлмана, гипотезу относительно загадки его жизни и творчества. С. Кузнец прибыл из Харькова с доскональным знанием «статистических и эмпирических методов». Его культура и его прошлое обусловили способность видеть экономику с позиции почти что чистой доски, без концептуальной предвзятости. Его строгие эмпирические линзы были не замутнены предвзятой теорией [37, с. 43]. Если это так, то как мог С. Кузнец получить “доскональную подготовку” в статистических и эмпирических методах без теории? Время учёбы Кузнецца было эпохой переворота в статистической методологии, и наличие доскональной подготовки в современных ему статистических методах само по себе свидетельствовало о серьёзной вовлеченности в процесс развития “предвзятой теории”. Это же замечание можно сделать и об эмпирической экономике и о противоречии в фактах. Сам факт обучения Кузнецца в высшем учебном заведении (для Г. Вейла – предположительно, в Харьковском университете) слабо увязывается с подобной “теоретической чистотой”.

Разобраться в проблеме харьковского периода академической биографии Кузнецца мешал не только дефицит информации, но и путаница в известных её фактах. Ошибочно называлось даже место рождения Кузнецца. М. Абрамовиц, готовя в 1985 г. статью-некролог о Кузнецце, с удивлением узнал, что большинство биографических изданий таковым указывают Харьков, хотя вдова учёного Е. Хандлер-Кузнец заверила его, что Кузнец родился в Пинске [28, с. 241]. Ещё более серьёзные искажения в биографии вызвало ошибочное, как оказалось, толкование слов из нобелевской автобиографии Кузнецца: “My university studies began in Russia, and were completed at Columbia University (B.Sc. in 1923, M.A. in 1924, Ph.D. in 1926)” [36]. Главный акцент фразы однозначно смещён к Колумбийскому университету, где С. Кузнец получил свои научные степени. Однако исследователям казалось наиболее логичным и даже очевидным, что первая часть фразы не может указывать ни на что иное, кроме как на аналогичный вуз “в России”, в Харькове, где жил Кузнец – Харьковский университет. Про существование других экономических вузов в Харькове начала XX в. вряд ли кто тогда помнил и догадывался.

Наверное, наиболее развёрнуто С. Кузнец высказался о своей доамериканской биографии на праздновании своего 80-летнего юбилея в Гарварде. Эти слова из его выступления приводит Р. Фогель: “Я приехал в эту страну в 1922 году, когда мне был 21 год, таким образом, большую часть своей первой четверти жизни я провёл в России, преимущественно в обучении, но также в приобретении изрядного количества жизненного опыта: война, революция, два года в экономическом учреждении (institution devoted to economics – в оригинале, Д.М.), два года в советском правительстве. Собственно, я закончил как глава секции бюро статистики труда Украины, и моя первая публикация была на русском языке, когда я был в зрелом двадцатилетнем возрасте. Таким образом, когда я прибыл в Соединённые Штаты, я прибыл со специфическим багажом: обучением в научной гимназии (scientific gymnasium – в оригинале, Д. М.), изрядным опытом статистических исследований в экономике, изрядным объёмом прочитанного (я хорошо знал работы Шумпетера ещё перед приездом сюда) и любовью к правильным количественным процедурам, которые прилагаются к обществоведческой тематике” [27, с. 31]. Здесь обращают на себя однозначные указания Кузнецца на то, что значительную часть своей академической эрудиции и “жизненного опыта” в ключевой момент своего личностного формирования он приобрёл в Харькове. Однако, что это был за опыт и в чём состояла приобретённая в Харькове эрудиция?

Прорыв в воссоздании канвы фактов харьковского периода биографии Кузнецца связан с серией работ В. Московкина, вышедших в 2002–2012 гг. В. Московкиным была найдена и опубликована в репринте первая научная работа Кузнецца “Денежная плата рабочих и служащих фабрично-заводской промышленности Харькова в 1920 году”, опубликованная в Харькове в 1921 г. [8]. В 2010 г. В. Московкин обратился к дочери С. Кузнецца – Дж. Штейн, получив от неё документы, свидетельствующие, что в 1918–1921 гг. С. Кузнец обучался в Харьковском коммерческом институте (ХКИ), сдав часть экзаменов за 1-й и 2-й курсы обучения [10; 11]. Затем В. Московкиным были установлены обстоятельства обучения С. Кузнецца в реальных училищах в Ровно и в Харькове, а также биографические данные его учителей в ХКИ [9; 12; 14]. Данные об обучении Кузнецца в Харьковском коммерческом институте хорошо ложатся на уже изданные работы по истории этого учебного заведения [18]. Попытка соотнести научные взгляды Кузнецца с концептуальным содержанием его харьковского периода академической активности была предпринята в работе В. Московкина и Д. Михайличенко, предпринявших публикацию магистерской диссертации С. Кузнецца “Экономическая система д-ра Шумпетера, излагаемая и критикуемая”, представленной в Колумбийском университете в 1924 г. [13] По свидетельству М. Перлмана, эта диссертация представляла собой доработанную англоязычную версию курсовой работы второго года обучения в ХКИ [35, с. 130].

Таким образом, у нас достаточно информации, чтобы продолжить восстанавливать фактическую канву харьковского периода академической биографии С. Кузнецца в её содержательной части.

Целью статьи является воссоздание тех интеллектуальных течений начала XX ст., которые могли оказать долговременное влияние как на научную эрудицию Кузнецца, так и на его взгляды на экономическую науку.

Харьковский коммерческий институт. Харьковский коммерческий институт был открыт в 1912 г. как высшие коммерческие курсы и представлял собой академически самостоятельное, самоуправляемое учебное заведение. Руководил им совет попечителей, представлявших, главным образом, предпринимательскую элиту города. К преподаванию были привлечены профессора харьковского университета и независимые специалисты. Идея, вдохновлявшая основателей курсов, была двойной. Профессора-экономисты хотели получить больший простор для своей научной и преподавательской деятельности, не связанной университетским уставом, признающим экономику и финансовую науку лишь частью образования юристов, и ограничивавшую её юридическими факультетами. Торгово-промышленные круги высшего образования, более близкого к конкретной экономике и направленного на подготовку специалистов, ориентированных на работу в её заведениях – банках, страховых и торговых компаниях, заводских конторах. В движении за открытие высших коммерческих курсов и в деятельности по их становлению отличились сразу все три столпа харьковской коммерции – Харьковское купеческое общество, представлявшее созвездие купеческих фамилий, с принадлежавшими им торговыми домами; Союз съездов горнопромышленников юга России, объединявший горно-металлургические концерны Донецкого бассейна; и харьковские филиалы банков “большой пятёрки”, в частности, Азовско-Донского, Петербургского международного и Русско-Азиатского банков [18, с. 24-25]. Харьковский коммерсанты всячески способствовали развитию института. Не слишком важная, но весьма характерная деталь: в разгар Первой мировой войны глава его Опекунского совета коммерции – советник И. К. Велитченко умудрился доставить в обход блокады и военных ограничений итальянский мрамор и бронзовые светильники для парадной лестницы нового здания института.

В 1916 г. высшие коммерческие курсы получили статус института, выполнив предъявляемые к нему требования закона. Впрочем, кроме самого закона существовали обстоятельства, препятствовавшие самому их появлению, о чём свидетельствует письмо харьковского губернатора М. К. Катеринича министру торговли и промышленности, датированное маем 1912 г. Губернатор выражал опасения, связанные с ролью евреев в создании и деятельности будущих курсов [3, Ф. 3, Оп. 285, д. 243, Л. 1]. Ещё накануне открытия высших курсов, которые изначально претендовали на статус института, развернулась ожесточённая полемика в прессе, участие в которой принял и видный консервативный публицист М. О. Меньшиков, видевший в коммерческих институтах инструмент для продвижения еврейского засилья и политическую трибуну для левых радикалов [7, с. 468]. Консерваторы выдвигали и другой аргумент, принципиально выступая против развития неклассических (неуниверситетских) институтов высшего образования.

К моменту поступления Кузнеця эти дискуссии, как и 5 % ограничение для евреев в контингенте студентов, уже отошли в прошлое, будучи деактуализированы волной демократической революции 1917 года. В 1916 г. контингент учащихся достиг 558 студентов и вольнослушателей обоего пола. Согласно планам его предполагалось довести до 4 тыс. человек (по 1 тыс. на каждом курсе). Институт имел качественный преподавательский состав и развивал современные для своего времени формы учебного процесса. В 1916 г. преподавали в ХКИ 58 человек – 15 профессоров, 2 приват-доцента, 33 преподавателя и 8 ассистентов. В институте действовал один факультет – экономический, который подразделялся на пять отделений: экономико-коммерческое, педагогическое – для подготовки преподавателей экономических дисциплин; банковско-страховое; местного хозяйства, промышленное. Такая структура полностью отражала хозяйственную специализацию Харькова и всего региона так называемого тогда юга России. В частности, открытие промышленного отделения было ответом на запросы горно-металлургических концернов и их основного репрезентанта – Союза съездов горнопромышленников юга России во главе с одним из попечителей института Н. фон-Дитмаром.

Согласно имеющимся у нас данным, в 1918–1920 гг. ХКИ продолжал свою деятельность, которая, однако, испытывала воздействие революционного времени. Весной 1917 г. нормальный ход учебного процесса нарушался студенческой забастовкой “солидарности”. В ноябре 1917 г. – ноябре 1918 г. смена властей УНР, “первой советской республики”, немецкая оккупация и создание гетманата не оказали заметного влияния на ход учебного процесса. В декабре 1918 – июне 1919 гг., после установления власти красных, были предприняты радикальные, но поверхностные по своему воплощению попытки реформирования высшего образования в Харькове – в университет и институты были назначены “комиссары”, была осуществлена попытка “объединения” вузов города (сведшаяся к организации общего правления), а в учебные планы вводилось большое число идеологизированных марксизмом “социально-политических” дисциплин. Что более существенно, с приходом красных это полугодие Харьков покинул ряд ключевых профессоров ХКИ, в частности, А. Н. Андциферов. Более существенный удар по институту советские власти нанесли в начале 1920 года, после своего повторного возвращения в город. В это время институт практически приостанавливает свою деятельность, а его профессора эмигрируют или подвергаются политическим преследованиям.

В таблице 1 приведены академические дисциплины, которые студенты ХКИ изучали на первых двух курсах обучения согласно учебному плану 1915–1916 учебного года. Учебный план первых двух годов обучения был общим для всех студентов, специализация по отделениям осуществлялась на старших, 3-м и 4-м курсах. В колонке 3 указаны даты сдачи С. Кузнецом соответствующих экзаменов и зачётов согласно англоязычной копии его зачётной книжки, предоставленной г-жой Дж. Штейн.

Таблица 1

Учебный план Харьковского коммерческого института, 1915-1916 гг. (1-й и 2-й годы обучения)

Дисциплина	Преподаватель	Оценка ¹	Дата сдачи
<i>1 курс</i>			
Богословие	преп. протоиер. Н. С. Стеллецкий		
Политическая экономия	проф. П. И. Фомин	“Весьма удовлетворительно”	29 апреля 1919 г.
История экономических учений	проф. В. Ф. Левитский	“Весьма удовлетворительно”	16 мая 1919 г.
Общая теория права	проф. А. Н. Фатеев	“Зачтено удовлетворительно”	14 мая 1919 г.
Государственное право	проф. А. Р. Гюнтер	“Весьма удовлетворительно”	26 мая 1919 г.
Коммерческая арифметика	преп. А. Н. Сериков	“Весьма удовлетворительно”	18 декабря 1918 г.
Землеведение ²	преп. И. И. Попов	“Зачтено весьма удовлетворительно”	26 апреля 1919 г.
Российская история	проф. В. И. Савва		
Всеобщая история	преп. Н. С. Гольдин		
Английский язык (начальный уровень)	преп. Д. Фербер	“Весьма удовлетворительно”	
Немецкий язык (средний уровень)	преп. О. А. Засядько	“Зачтено”	
Практически занятия			
Политическая экономия	проф. П. И. Фомин		
Общая теория права	доц. И. А. Трахтенберг		
Счетоводство	преп. А. Н. Сериков		
<i>2 курс</i>			
Экономическая политика	проф. М. Н. Соболев		
Статистика	проф. А. Н. Анциферов (И. И. Попов)	“Зачтено”	7 июля 1921 г.
Экономическая география	проф. П. И. Фомин		
Гражданское право	проф. С. Е. Сабинин		
Административное право	проф. А. А. Раевский		
Счетоводство	преп. П. М. Соболев		
Высшая математика	преп. В. Х. Даватц		
Теория вероятностей	преп. С. Н. Бернштейн		
Специальный курс политической экономии	И. А. Трахтенберг		
<i>Практические занятия</i>			
Статистика	проф. А. Н. Анциферов (И. И. Попов)	“Зачтено”	7 июля 1921 г.
Политическая экономия	доц. И. А. Трахтенберг		
Гражданское право	доц. В. И. Серебровский		
Высшая математика	преп. В. Х. Даватц		

Источник: отчёт Харьковского коммерческого института за 1916-1917 учебный год [15, с. 18–19]

1-й курс обучения С. Кузнец должен был пройти в 1918–1919 учебном году, 2-й курс – в 1919–1920-м учебном году.

¹ В высших учебных заведениях начала века использовалась трёхбалльная система оценивания: 1 – весьма удовлетворительно, 2 – удовлетворительно, 3 – неудовлетворительно.

² Переведено как “Physical Geography”.

Обращает на себя внимание отсутствие оценок за некоторые из академических дисциплин 1-го курса и большинство дисциплин 2-го курса. Насколько можно судить по имеющимся в коллекции Музея ХНЭУ им. С. Кузнеця копиям зачётных книжек студентов ХКИ, относящимся к данному периоду, задержка со сдачей экзаменов была не единственным случаем. Нами не установлено, преподавался ли в 1918–1919 учебном году в ХКИ курс богословия или был ли он обязателен для лиц неправославного вероисповедания. Основой курса было нравственное богословие; преподаватель проводил сравнительный анализ онтологических и этических основ различных религиозных и философских систем древности и современного начала XX ст. времени, давая им апологетическую, относительно православного христианства, оценку. Этот курс может быть охарактеризован как безусловно интересный и повышающий уровень культурной эрудиции его слушавших. Ведший его преподаватель, профессор Харьковского университета протоирей Н. С. Стеллецкий, в июне 1919 г. был арестован харьковской ЧК, вместе с группой других заложников от “харьковской буржуазии” вывезен при отступлении красных в Суммы и зверски убит начальником концлагеря С. Саенко [19, с. 72].

Отсутствие оценок по российской и всеобщей истории объяснить более сложно. Возможно, эти дисциплины были “отменены” или заменены советскими властями и в первой половине 1919 г. не читались. Читавший высшую математику приват-доцент В. Х. Даватц в ноябре 1919 г. вступил в ряды Добровольческой армии и в Харьков не возвращался. В первом полугодии 1919 г. отсутствовал в занятом большевиками Харькове проф. А.Н. Анциферов; в ноябре 1919 г. с отступающей Белой армией он и проф. А.Н. Фатеев навсегда покинули город.

Уверенно говорить про нормальный ход учебного процесса на втором курсе обучения Кузнеця в ХКИ можно только относительно первого полугодия: сентября – ноября 1919 года. Третий раз красные овладели городом 12 декабря 1919 г., что повлекло за собой кампанию репрессий, направленную, в том числе, против “кадетской” профессуры университета и ХКИ, активно поддерживавшей Вооружённые силы юга России (ВСЮР). Тогда же были проведены аресты среди оппозиционных советскому режиму преподавателей. Проф. В. Ф. Левитский находился под арестом и следствием, проф. В. И. Савва был расстрелян.

В какой мере институт был способен продолжать занятия в течение 1920 г. установить сложно. Профессор П. Фомин, возглавивший вуз после его реорганизации советскими властями в институт народного хозяйства, так писал о его состоянии в данный период: “Весь... период с конца 1919 г. по октябрь 1922 г., в сущности говоря, был посвящён попытке спасти от окончательной деморализации институт, лишённый помещения, библиотеки, лишённый возможности организовать сколь-нибудь правильные лекционные работы, оставшийся без кабинетов и лабораторий, без минимального имущества и обзаведения”. Тем не менее, описывая ситуацию в столь мрачных красках, П. Фомин упоминает, что и в столь стеснённых условиях институт предпринимал усилия по ведению занятий. В “предоставленном” институту помещении бывшей еврейской богадельни по ул. Куликовской, 12, где “с трудом могут протискаться друг около друга две встречные волны студентов, с недостаточными помещениями для аудиторий и с клетушками в одно окно, где приходится ютиться кабинетам” [18, Ф. 166, Оп. 2, Д. 1512, Л. 16]. Таким образом, про полное прекращение занятий говорить вряд ли возможно; равно как и про возможность их “правильного” хода, со сдачей экзаменов в установленные сроки.

Как можно видеть из копии зачётной книжки, Кузнеця делал упор на изучение статистики, экзамен по которой и значится сданным в июне 1921 г. Подпись принимавшего экзамен вместо А. Н. Анциферова поставил И. И. Попов.

Рассматривая структуру учебного плана ХКИ, нетрудно заметить, что на его составление повлияли две характерные для высшего экономического образования начала XX ст. тенденции.

В целом он построен исходя из немецко-российской образовательной парадигмы, где хозяйственная деятельность, во-первых, воспринимается через призму обеспечивавших её правовых отношений, а во-вторых, рассматривается как объект государственного, прежде всего законодательного, регулирования. Отсюда присутствие в нём сильного блока правовых дисциплин, курсов истории (общей, национальной, хозяйственной), а также дихотомия курса экономической теории, разделённого на взаимодополняющие курсы политической экономики и экономической политики. Влиятельная в ХКИ группа профессоров юридического факультета Харьковского университета оставалась под влиянием данной парадигмы, продолжая смотреть на экономиста, как на такого себе “юриста нового типа” – “администратора-организатора”, по выражению проф. А. Н. Фатеева [15, с. 12].

В структуре учебного плана также прослеживается влияние всё более сильного интереса к эмпирическим исследованиям в экономике, а также стремления готовить “практических деятелей в области хозяйства”. В учебном плане первых двух курсов эта тенденция получила отражение в наличии и в конкретном содержании курсов экономической географии и “землеведения”, читавшихся П. И. Фоминым и И. И. Поповым. Она же проявлялась в научно-исследовательской деятельности института. В её рамках были осуществлены вполне значительные как для своего времени проекты по сбору относящейся к народному хозяйству статистической информации; созданы учебно-научные подразделения, такие как Кабинет экономического изучения России, который планировалось развернуть в харьковский аналог создававшихся в то время в Германии и США исследовательских учреждений по изучению экономической динамики и проч.

И. И. Попов давал очень ёмкую концептуально характеристику читавшегося им курса “Землеведения”, отмечая: “Землеведение... в Институте, высшей школе социальных наук и специальной школе социальной организации, не может ставить своей задачей изучение географических явлений самих по себе, оно изучает и рассматривает эти явления как ту внешнюю среду, в которой и в зависимости от которой слагаются и протекают явления социальной жизни и, в частности, явления экономические... при анализе конкретных явлений хозяйственной жизни во многих случаях эти последние едва ли могут быть рассматриваемы вне условий, создаваемых территорией... и вообще вне зависимости от физико-биологической среды” [15, с. 30].

Даже краткое рассмотрение учебного плана ХКИ позволяет предположить, что в его содержании и структуре содержатся идеи, ставшие впоследствии считаться характерными особенностями взглядов и научного стиля С. Кузнецца. А именно: стремление рассматривать экономические явления в динамике; в их связи с процессами в социальной сфере жизни общества; интерес к сбору и эмпирическому анализу статистических данных в экономике и демографии, и не только. Итак, насколько можно подтвердить или опровергнуть данное предположение, а также гипотезы М. Перлмана о “марксистском” периоде в академической биографии Кузнецца (что могло быть только результатом самообразования или участия в деятельности политических кружков) и Г. Вейла о “теоретической непредвзятости” учёного? Чтобы попытаться ответить на эти вопросы, рассмотрим академические биографии и взгляды авторов ключевых, на наш взгляд, учебных курсов 1-го и 2-го курсов ХКИ. Поскольку именно они могли оказать наиболее сильное влияние на формирование С. Кузнецца как подготовленного и эрудированного экономиста, каким он был на момент своей эмиграции в США.

“Русская историческая школа” профессора В. Ф. Левитского. Говоря о “немецко-российской” парадигме высшего экономического образования, следует указать не только на влияние формально-юридического подхода. Признано, что на российскую и украинскую экономическую мысль рубежа XIX–XX ст. сильное влияние оказывала немецкая историческая школа в политической экономии, которая, прежде всего, могла оказывать концептуальное влияние на содержание тех знаний, которые получали студенты ХКИ, а на воспринимаемую ими научную методологию.

Историческая школа представляет из себя довольно сложную и комплексную систему взглядов. Детальные исследования выявляют в её составе несколько направлений, в частности: аналитическое, биолого-социологическое, юридическое и статистическое [27]. Частично это объясняется этапностью её формирования на протяжении 40-х гг. XIX – нач. XX ст. Общим для всех течений исторической школы является интерес к “неэкономическим” факторам, влияющим на содержание хозяйственных процессов (культуре, социальным отношениям, социальной психологии, государственной политике) и взгляд на экономику как на исторически развивающуюся хозяйственную систему. Интерес к социальным аспектам экономического развития вплотную приводит представителей так называемой новой и юной исторической школы к формулировке понятия института – основного понятия институционального направления в экономической мысли. К институционализму уже безусловно относят самого Кузнецца и учёного, с которым наиболее тесно связан американский период его академического становления, – У. К. Митчелла. Учитель У. К. Митчелла – Т. Веблен, собственно, и является основателем так называемого старого институционализма; влияние исторической школы на него также является признанным фактом [24].

Историческая школа в экономической науке ассоциируется с Германией. Это не удивительно; в Германии работали крупнейшие представители всех её этапов и направлений. Однако, это направление было влиятельным и в академических сообществах других стран, что позволяет говорить об ирландской исторической школе, французской исторической школе и т.д. Вопрос о существовании “российской / украинской исторической школы” был поставлен в недавних работах В. Барнета, где рассматриваются и существующие в литературе взгляды на данную проблему [21; 22]. Раньше (что особенно интересно – в рассматриваемый нами период, на рубеже XIX–XX ст.), взгляд на российскую (украинскую) экономическую науку как на находившуюся под непосредственным влиянием исторической школы был ещё более распространён. К представителям данного направления в России относили И. И. Янжула, А. И. Чупрова и И. Х. Озерова. В их работах можно найти многочисленные параллели и прямые отголоски характерных для исторической школы взглядов. Историческую школу В. Барнетт определяет как “главную компоненту” работ А. И. Чупрова [21, с. 235, 243].

На наш взгляд, более верным было бы акцентировать многочисленные и ещё более глубокие параллели в развитии экономической мысли, характерные для стран континентальной Европы ещё с начала XIX ст., что позволило самому В. Рошеру говорить о “русско-германской” школе в экономической мысли того времени. О себе В. Рошер утверждал, что находится под впечатлением классиков политической экономии – Дж. Ст. Милля и особенно А. Смита [28, с. 183–184]. Вероятно, В. Рошеру импонировала 3-я книга “Исследования о природе и причинах богатства народов”, где А. Смит развивает конкретно-исторический подход к анализу экономических явлений.

Но это же мог бы сказать о себе и А. И. Чупров. Таким образом, можно говорить о во многом едином интеллектуальном процессе в развитии экономической мысли, для которого характерны и многочисленные пересечения, и определяющие характер национальных школ особенности. Так, относительно А. И. Чупрова

и российской (украинской) экономической мысли второй половины XIX ст., такими особенностями считают их “народническое” направление и интерес к марксизму, вылившийся в его “народническую” интерпретацию. Тогда как немецкая историческая школа эволюционировала в направлении доктрины государственного социализма А. Вагнера и культурологической методологии М. Вебера и В. Зомбарта.

В Харьковском коммерческом институте с теоретическими подходами к изучению и объяснению экономических явлений студенты знакомились в курсе “Истории экономических учений в связи с историей хозяйственного быта”, который читал профессор Владимир Фавстович Левитский (1854–1939). Эта дисциплина читалась на первом курсе, ей изначально отводилось центральное место среди прочих учебных предметов. Сам В. Ф. Левитский, который был основным автором учебного плана ХКИ, ставил задания своего курса очень выразительно: “Только после критической оценки экономических школ возможно научное построение политической экономии”. Судя по копии зачётной книжки, С. Кузнец сдал её в положенный срок самому В. Ф. Левитскому и получил высшую оценку – “весьма удовлетворительно”.

В. Ф. Левитский в 1919 г. был старейшим и наиболее авторитетным профессором-экономистом Харькова. Кроме ХКИ он преподавал в Харьковском университете, где с 1892 г. возглавлял кафедру полицейского права, и в харьковском технологическом институте. В воспоминаниях А. Р. Гюнтера даётся несколько ироничный отзыв о манере чтения лекций В. Ф. Левитским³. Но какова бы ни была его манера чтения лекций, В. Ф. Левитский был признанным в России учёным-экономистом. Его курс лекций «История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта», изданный в 1914 г., в начале XX в. был академическим стандартом для преподавания этой дисциплины в России (Украине). Имеются и современные переиздания этого пособия [6].

Академическая биография В. Ф. Левитского довольно красноречива и характерна для своей эпохи. Он происходил из семьи священника Киевской губернии, обучался в Киевской духовной семинарии, но не оставил её по окончании 4-го (философского) класса, увлечшись “запрещённой” литературой. В 1874 г. он поступил в Новороссийский университет, где сначала слушал лекции по естественным наукам, а затем перешёл на юридический факультет, на котором на него “произвели особенное впечатление” лекции профессоров Посникова (политическая экономия) Дювернуа (римское право) и Леонтовича (история русского права). Во время учёбы в университете, 1875–1877 гг. В. Ф. Левитский стал активным членом и лектором подпольного народнического кружка лавристов. В 1876 и 1878 гг. находился под следствием. Во второй раз – по резонансному делу А. Гобста, готовившего покушение на Александра II. Несколько дней В. Ф. Левитский провёл под арестом, после чего был приговорён к административной высылке [12, с. 47], однако смог продолжить занятия в университете. С 1879 г. он активно посещал неформальный кружок, сложившийся вокруг молодого профессора-экономиста А. С. Посникова (1846–1922) [2, с. 287], локального земского деятеля и теоретика общины, либерального народника; в 1902 г. А. С. Посников стал первым деканом открытого по инициативе С. Ю. Витте экономического отделения С.-Петербургского политехнического института – первого в империи высшего экономического учебного заведения; депутат Государственной думы IV созыва от Петроградской губернии [17].

По окончании университета В. Ф. Левитский не имел успеха в попытках заняться юридической практикой и выбрал академическую карьеру. В 1881–1883 гг. он был командирован для прохождения научной стажировки в Германию. Там он слушал лекции в университетах Гейдельберга и Берлина, в частности, участвовал в занятиях семинара Г. фон Шмоллера – ключевой фигуры так называемой новой исторической школы. По возвращении в Россию В. Ф. Левитский выдержал экзамен на степень магистра политической экономии в Московском университете; в 1885 г. защитил диссертацию *pro venia legendi* “Вопрос о методе политической экономии в новейшей Германской литературе” в Демидовском Ярославском лицее, что дало ему право быть избранным приват-доцентом по кафедре политической экономии; в 1890 г. в Московском университете получил степень магистра политической экономии за диссертацию “Задачи и методы науки о народном хозяйстве”. В Харьковском университете В. Ф. Левитский начал преподавание в 1893 г., заняв кафедру полицейского права, и с 1902 г. – кафедру политической экономии и статистики. Кафедру и звание ординарного профессора

³ «Был он очень добрый человек, но лекции читал очень плохо: во-первых, он их читал, а не говорил, это не были живые лекции *à vive voix*, с выразительными интонациями, а безразлично-скучное чтение; во-вторых, читал он их по пожелтевшим листкам. Очевидно, это были подробные конспекты, а может быть, и полные тексты лекций, написанные в самом начале лекторской работы профессора Левитского, то есть лекции, в которых ни единым словом не упоминалось о последних достижениях науки; и, наконец, третий недостаток – Левитский говорил таким тихим голосом, что даже в первом ряду аудитории ничего не было слышно. Мы, студенты, в шутку говорили, что у профессора Левитского слова застревают в бороде. Но так как мы к нему относились с большим уважением и не хотели, чтобы он, придя на лекцию и увидев пустую аудиторию, уходил огорчённый, то старостат курса предложил установить дежурства на каждой лекции Левитского из 15–20 студентов. Это предложение на общем собрании курса было принято, и всё пошло нормально» (Фёдорова Е. Везымянное поколение: Записки правоведа, адвоката, бывшего меньшевика Александра Гюнтера (1890–1984). М.: [б. и.], 2004. 265 с.

Возможно, под «последними достижениями в науке» А. Р. Гюнтер, писавший свои воспоминания в глубокой старости, имел в виду недолжное, по его мнению студенческих лет, внимание, которое В. Ф. Левитский уделял актуальным на тот момент течениям в марксизме. Однако в любом случае это замечание нельзя распространять на маргиналистов, с работами которых В. Ф. Левитский был знаком досконально, что отражается в его опубликованных трудах, и, вероятно, Й. Шумпетера

В. Ф. Левитский получил после защиты в Московском университете своей докторской диссертации “Сельскохозяйственный кризис во Франции” [2, с. 287–288].

Таким образом, В. Ф. Левитский должен был быть безусловно и достаточно глубокого знаком с современными ему течениями в экономической мысли, а сама экономическая методология была его специализацией. Его академическая биография указывает на три вероятных источника, повлиявших на его взгляды. Он был непосредственно знаком с новой исторической школой в Германии. Его тесные контакты с Московским университетом указывают на фигуру А. И. Чупрова. Наконец, он был “народником 1870-х гг.”, что в то время было очень понятной и яркой характеристикой взглядов и убеждений человека, принадлежавшего к тому поколению.

Итак, в своём курсе лекций (издававшемся до 1917 г. дважды – в 1907 г. и 1914 г.) В. Ф. Левитский последовательно рассматривал особенности хозяйственного строя народов Европы, начиная с Античности, и развитие в контексте исторических эпох, экономических взглядов. В работе над курсом он опирался на консультации историков университета. В эпоху Нового времени последовательно рассматриваются и анализируются школы меркантилистов, физиократов, английская классическая школа, социализм и научный социализм, протекционизм Ф. Листа, историческая школа, “социально-политическое направление” А. Вагнера. В предисловии к учебнику В. Ф. Левитский замечает, что в издание не вошли главы про взгляды ревизионистов марксизма и австрийской школы, а также “характеристика некоторых течений в области методологии политической экономии”, представленные в его лекциях [5, с. 8].

В основной работе В. Ф. Левитского “Задачи и методы науки о народном хозяйстве” (1890 г.) содержатся ссылки на труды на 110 европейских и российских авторов. По частотам упоминания авторов распределяются следующим образом (табл. 2).

Таблица 2

**Частота упоминания авторов в работе В. Ф. Левитского
“Задачи и методы науки о народном хозяйстве”**

Имя	Количество упоминаний
1	2
Knies, Karl	75
Mill, John Stuart	70
Smith, Adam	62
Schmoller, Gustav von	55
Menger, Carl	52
Rodbertus, Karl	38
Ricardo, David	36
Cliffe Leslie, Thomas	35
Brentano, Lujo	29
Dargun, Lotar	29
Dietzel, Heinrich	28
Sax, Emil	28
Cairnes, John	26
Ingram, John	26
Wagner, Adolph	26
Roscher, Wilhelm	22
Kautz, Julius	21
List, Friedrich	21
Marx, Karl	18
Schäffle, Albert	16
Jhering, Rudolf von	14
Mohl, Robert von	13
Bagehot, Walter	12

1	2
Cohn, Gustav	12
Rümelin, Gustav von	12
Sidgwick, Henry	12
Wundt, Wilhelm	12
Hildebrand, Bruno	11
Stein, Lorenz von	10
Прочие	199

Источник: подсчитано автором на основе [4]

Менее 10 раз упомянуты О. фон Бём-Баверк, У. Дживонс, А. Тойнби, Й. фон Тюнен, Ф. Бастиа, Т. Мальтус, А. Тюрго, К. Дитцел, Дж. Коммонс, Г. Джордж, А. Маршалл, Н. Зибер. Низкое количество упоминаний работ А. Маршалла можно объяснить тем, что его основной труд – “Принципы экономической науки” на момент публикации работы В. Ф. Левитского ещё не вышел из печати.

Действительно, судя из приведённых частот упоминаний, основное внимание В. Ф. Левитского привлекали представители немецкой исторической школы. Также много места отводилось учёным классической школы, в особенности Дж. Ст. Миллю. И очевидный интерес у В. Ф. Левитского вызывал труд К. Менгера. Всё это ожидаемо и не вызывает удивления; В. Ф. Левитский посещал семинар Г. фон Шмоллера в самый разгар “спора о методах” (Methodenstreit), и наверняка проблеме теоретического конфликта между Немецкой исторической и Австрийской школами там приселялось немало внимания. О том, что книга задумывалась под впечатлением от вышедшей в 1883 г. работы К. Менгера, В. Ф. Левитский указывает уже в предисловии [4, с. III]. Интересно то, что В. Ф. Левитский не становится на точку зрения Г. фон Шмоллера и не отвергает идеи австрийской школы. Он признаёт большой вклад К. Менгера в экономическую методологию.

Противоречия во взглядах представителей нескольких школ в политэкономии: немецкой “новоисторической”, английской классической, “социалистической” и австрийской и являются предметом анализа в работе В. Ф. Левитского. Эти противоречия он рассматривает именно как методологические. Целью, которую ставил перед собой В. Ф. Левитский, было нахождение возможности синтеза сильных сторон этих школ для построения основ позитивной, объективной экономической науки. “...уже самый тот факт, что обвинения в “не реальности” и т.п. направляются не против отдельных представителей той или другой школы, но против основных воззрений целой школы и в общем каждая школа имеет целый обвинительный акт против всех остальных, представляет, на первый взгляд, с невыгодной стороны экономическую науку... в особенности для лиц, знакомых с состоянием положительных наук, современные отношения между экономическими школами могут представляться фактом, чрезвычайно компрометирующим экономическую науку” [4, с. 5].

Как видим, задача построения экономической науки как позитивной науки ясно ставилась в Харькове ещё в конце XIX ст. Насколько эта позитивная наука мыслилась как эмпирическая? В. Ф. Левитский проводит критический анализ и пытается выделить “положительные истины” в концептуальные положения каждой из современных ему школ политической экономии, отбросив “случайные заблуждения”, проистекающие из “условий времени” и “настроений века” [4, с. 6].

Он ставит задачу теоретического синтеза. Каким же образом она решается? Прежде всего, через предложенное К. Менгером разделение экономических наук на “исторические” (или “историко-статистические”, такое уточнение ясно раскрывает возлагавшиеся на них задачи), “теоретические” и “практические” [4, с. 9]. Далее следует, что к теоретическому конфликту приводит неверное понимание школами области применения своих работ. Так, исторической школой разработаны методы статистического исследования экономической динамики; классической школой – методы анализа экономических процессов. Однако представители обеих школ взаимно отрицают свои достижения.

С другой стороны, “индивидуалистическая” (классическая и австрийская) и “социалистическая” школы имеют кардинальное методологическое противоречие, заключающееся в противоположном взгляде на процесс разделения труда. Близкий к исторической школе немецкий государственный социализм постулирует его как механизм сплочения людей в рамках национального хозяйства и национального дохода (это положение Новой исторической школы детально проанализировано Х. Нау и Ф. Штайнером [31]). Индивидуалистический социализм Маркса и индивидуалистический подход классической школы видят в процессе разделения труда прежде всего механизм индивидуального присвоения. При этом марксисты дают ему крайне негативную оценку [4, с. 11–12].

Окончательному определению места и отношения экономических школ в рамках системы позитивного знания о хозяйстве посвящён последний раздел монографии В. Ф. Левитского “Критика экономических систем и их классификация”. Здесь В. Ф. Левитский даёт расширенное изложение того же классифицирующего принципа – разделение экономической науки на “теорию”, “политику” и “историю” (статистику) с соответствующими сферами компетенции [4, с. 252]. Политико-экономические доктрины классифицируются в соответствии с их “сильными сторонами”: протекционизм Ф. Листа – как система хозяйственной политики, доктрины ценности и капитала К. Менгера и О. фон Бём-Баверка – как “чисто теоретические” и т.д.

Взгляды В. Ф. Левитского имели многоплановый и “многословный” характер. Так, он явно разделяет ключевое положение исторической школы о соответствии форм хозяйственной организации условиям исторической эпохи, а экономических учений – этим формам. Компетенцию “теоретической экономики” (экономического анализа классической и австрийской школ) он ограничивает исследованием характерных для данной исторической эпохи типов хозяйствования. Сам же процесс формирования и изменения этих типов относится к компетенции тех методов исследования, которые использовала историческая школа.

Интересно, что В. Ф. Левитский объединяет классическую и австрийскую школу на основе единства их метода. Очевидно, что идеи неоклассического обновления экономической науки были В. Ф. Левитскому интуитивно понятны и до выхода работы “Принципов экономической науки” А. Маршалла.

Интересно, что почти в это же время прилагал усилия, чтобы убедить экономистов немецкой исторической школы в полезности “теоретического” (классического – австрийского – неоклассического) Й. Шумпетер [30, с. 511].

Также очевидно, что истоки развивавшейся В. Ф. Левитским идеи о построении экономического знания на принципах позитивных наук лежали в позитивизме О. Конта и А. Кетле, популярном среди молодёжи 1870-х гг. Отсюда симпатии к экономическому анализу, созданному классической и австрийской школами. Подобным же образом может быть объяснён и интерес к Дж. Ст. Миллю, на взгляды которого В. Ф. Левитский совершенно очевидно опирается. Весьма вероятно, что В. Ф. Левитский в молодости был знаком с трактовкой Милля, данной Н. Г. Чернышевским, “властителем дум” российской образованной молодёжи 1860–1870-х гг. (“Основания политической экономики” Дж. Ст. Милля с примечаниями (комментариями) Н. Г. Чернышевского были изданы в 1860 г.).

В контексте творчества С. Кузнеця наиболее интересным в “позитивистской” основе научных взглядов В. Ф. Левитского является его оценка учения Дж. Ст. Милля о дедуктивных и эмпирических законах и о методах научного исследования, изложенных в его “Системе логики” (1843). Это учение было широко известно в академических кругах России / Украины на рубеже XIX–XX ст., но практически незнакомо современным биографам Кузнеця. В. Ф. Левитского интересовали строгие критерии, предъявленные Дж. Ст. Миллем к эмпирической проверке дедуктивных законов. В контексте работы В. Ф. Левитского это значило, что выведенные из абстрактно-аналитических построений классической, австрийской школ и марксизма теоретические закономерности не могут быть сочтены достоверным научным знанием, пока их не удастся подтвердить методами, используемыми исторической школой. Например, материалами хозяйственной статистики или историческими фактами.

В. Ф. Левитский здесь решительно возражает Дж. Ст. Миллю, аргументируя, что экономические отношения слишком сложны для того, чтобы из них можно было выделить отдельные экономические явления в чистом виде. Такое возможно только с помощью абстрактного анализа. Следовательно, выведенные с его помощью закономерности и не могут быть с достаточной ясностью выявлены эмпирически: “мы... можем даже утверждать, что основные законы вообще заведомо не могут и не должны совпадать с результатами эмпирического исследования” [4, с. 117]. Как нам известно, в этом пункте С. Кузнець решительно не согласился со своим профессором, сочтя более заслуживающей доверия прямо противоположную точку зрения.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, можно считать очевидным, что ознакомление С. Кузнеця с методологией экономической науки началось в Харьковском коммерческом институте и было достаточно глубоким, чтобы оказать влияние на формирование его дальнейших научных взглядов и убеждений. В частности, это касается ключевых положений об эмпирическом методе в экономическом анализе; о природе экономического поведения человека и институтах; о конфликте субъективистских и априорных подходов австрийской и классической школ с социологическим и эмпирическим подходом Немецкой исторической школы. Также, очевидными являются особенности взглядов харьковских учителей С. Кузнеця на данную проблематику.

Принимая во внимание роль статистического анализа в данной системе взглядов, в развитии экономической науки XX ст., а также, собственно, в дальнейшем научном творчестве Кузнеця, необходимым является рассмотрение содержания данного блока научных дисциплин, преподававшихся с. Кузнецю в ХКИ. Перспективным является анализ взглядов преподавателей, ведших курсы политической экономии, экономической политики и экономической географии (П. И. Фомин, М. Н. Соболев). Это позволит выявить возможное место марксизма во взглядах С. Кузнеця харьковского периода его академической биографии, и рассмотреть вопрос о некоторых истоках развивавшейся им впоследствии тематики экономического развития.

Литература: 1. Аникин А. В. Люди науки: Встречи с выдающимися экономистами. М.: Дело, 1995. 93 с. 2. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)/под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалея. Харьков: Тип. «Печатное дело», 1908. VIII, 311, III, (22) с. 3. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. 3. Оп. 285, д. 243, л. 1. 4. Левитский В. Ф. Задачи и методы науки о народном хозяйстве. Ярославль: Типолит. Фальк Г. В., 1890. VI, 254 с. 5. Левитский В. Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. Харьков: Тип. «Адольф Дарре», 1914. 493 с. 6. Левитский В. Ф. История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта: с древнейших времен до конца XIX века. М.: Либроком, 2012. 492 с. 7. Меньшиков М. О. Национальная политика // Как воскреснет Россия? Избранные статьи. СПб.: Русская симфония, 2007. С. 466–472. 8. Московкин В. Семён Кузнец: Его профессиональное окружение в Харькове и первая научная работа. *Бизнес Информ*. 2002. № 9–10. С. 83–99. 9. Московкин В., Божко Л. О судьбах тех, кто обучал Семёна Кузнеця в Харькове. *Новий Колегіум*. 2011. № 3. С. 69–83. 10. Московкин В. М. Две загадки Семёна Кузнеця. *Культурна спадщина Слобожанщини*. 2011. Вип. 25. С. 94–98. 11. Московкин В. М. Неизвестный Семён Кузнец: учёба в Харькове. *Universitates. Университеты*. 2010. № 1. С. 52–65. 12. Московкин В. М., Белик В. П. Выдающийся отечественный экономист конца XIX – начала XX века В. Ф. Левитский. *Universitates. Университеты*. 2012. № 2 (49). С. 46–58. 13. Московкин В. М., Михайличенко Д. Ю. Саймон Кузнец и харьковская высшая экономическая школа начала XX ст. // Кузнец С. Экономическая система д-ра Шумпетера, излагаемая и критикуемая, Перлман М. Две фазы заинтересованности Кузнеця Шумпетером/под ред. В. С. Пономаренко. Харьков: ИД «ИНЖЕК», 2013. 128 с. 14. Московкин В. С. Обучение братьев Семёна и Соломона Кузнеця в Ровенском реальном училище. *Новий Колегіум*. 2012. № 2. С. 75–94. 15. Отчёт Харьковского коммерческого института за 1916–1917 учебный год. *Известия Харьковского коммерческого института*. 1918. № 1. С. 15–77. 16. Пономаренко В. С. Нариси з історії Харківського національного економічного університету: монографія/за заг. ред. В. С. Пономаренка. Харків: ВД «ИНЖЕК», 2005. 328 с. 17. Хайлова Н. Б. Посников Александр Сергеевич // Государственная дума Российской империи: 1906–1917: энциклопедия. М.: РОССПЭН, 2008. С. 485–486. 18. Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (ЦДАВО). Ф. 166. Оп. 2, д. 1512, л. 16. 19. Шудрик И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоиерея Николая Стеллецкого (к 80-летию его трагической гибели). *Vira i rozum*. 2000. № 1. С. 71–78. 20. Abramovitz M. Association Notes: In Memoriam: Simon Kuznets (1901–1985). *The Journal of Economic History*. 1986. Vol. 46. No. 1. P. 239–246. 21. Barnett V. Historical political economy in Russia, 1870–1913. *The European Journal of the History of Economic Thought*. 2004. Vol. 11. No. 2. P. 231–253. 22. Barnett V. Tugan-Baranovsky, the Methodology of Political Economy, and the «Russian Historical School». *History of Political Economy*. 2004. Vol. 36. No. 1. P. 79–101. 23. Ben-Porath Y. Simon Kuznets in Person and in Writing. *Economic Development and Cultural Change*. 1988. Vol. 36. No. 3. P. 435–447. 24. Duggar W. M. The Origins of Thorstein Veblen's Thought. *Social Science Quarterly*. 1979. Vol. 60. No. 3. P. 424–431. 25. Fogel R. W. Some Notes on the Scientific Methods of Simon Kuznets // National Bureau of Economic Research, 1987. 39 p. 26. Goldthwaite R., Abramovitz M. Association Notes: In Memoriam: Frederic C. Lane 1900–1984, Simon Kuznets 1901–1985. *The Journal of Economic History*. 1986. Vol. 46. No. 1. P. 239–246. 27. Grimmer-Solem E., Romani R. In search of full empirical reality: historical political economy, 1870–1900. *European Journal of the History of Economic Thought*. 1999. Vol. 6. No. 3. P. 333–364. 28. Ingram J. K. A History of Political Economy. New and Enlarged Edition with a Supplementary Chapter by William A. Scott and an Introduction by Richard T. Ely. London: A. and C. Black, 1915. 315 p. 29. Maddison A. Contours of the World Economy and the Art of Macro-measurement 1500–2001. URL: <http://www.ggdc.net/Maddison/articles/ruggles.pdf>. 30. Michaelides P. G., Milios J. G. Joseph Schumpeter and the German Historical School. *Cambridge Journal of Economics*. 2009. Vol. 33. P. 495–516. 31. Nau H., Steiner P. Schmoller, Durkheim, and Old European Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*. 2002. Vol. 36. No. 4. P. 1005–1024. 32. Perlman M. Jews and Contributions to Economics: A Bicentennial Review. *Judaism*. 1976. Vol. 25. Issue 3. P. 301–311. 33. Perlman M. Two phases of Kuznets's interest in Schumpeter // Economics Broadly Considered: Essays in Honour of Warren J. Samuels. London, New-York: Routledge, 2001. P. 125–140. 34. Simon Kuznets – Biographical // The Nobel Foundation. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1971/kuznets-bio.html. 35. Weyl E. G. Simon Kuznets: Cautious Empiricist of the Eastern European Jewish Diaspora // Simon Kuznets, Jewish Economies: Development and Migration in America and Beyond? Vol. I: The Economic Life of American Jewry. NJ: Transaction Publishers, 2011. 239 p.

References: 1. Anikin A. V. Lyudi nauki: Vstrechi s vydayushchimisya ekonomistami. M.: Delo, 1995. 93 p. 2. Yuridicheskiy fakultet Kharkovskogo universiteta za pervyye sto let yego sushchestvovaniya (1805–1905)/pod red. M. P. Chubinskogo, D. I. Bagaley. Kharkov: Tip. «Pechatnoye delo», 1908. VIII, 311, III, (22) p. 3. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (DAKHO). F. 3. Op. 285, d. 243, l. 1. 4. Levitskiy V. F. Zadachi i metody nauki o narodnom khozyaystve. Yaroslavl: Tipo-lit. Falk G. V., 1890. VI, 254 p. 5. Levitskiy V. F. Istoriya politicheskoy ekonomii v svyazi s istoriyey khozyaystvennogo byta. Kharkov: Tip. «Adolf Darre», 1914. 493 p. 6. Levitskiy V. F. Istoriya politicheskoy ekonomii v svyazi s istoriyey khozyaystvennogo byta: s drevneyshikh vremen do kontsa XIX veka. Moskva: Librokom, 2012. 492 p. 7. Menshikov M. O. Natsionalnaya politika // Kak voskresnet Rossiya? Izbrannyye statii. SPb.: Russkaya simfoniya, 2007. P. 466. 8. Moskovkin V. Semen Kuznets: Yego professionalnoye okruzeniye v Kharkove i pervaya nauchnaya rabota [Semen Kuznets: His Professional Environment in Kharkov and the First Scientific Work]. *Biznes Inform*. 2002. No. 9–10. P. 83–99. 9. Moskovkin V., Bozhko L. O sudbakh tek, kto abuchal Semena Kuznetsa v Kharkove [About the Fates of Those Who Taught Semen Kuznets in Kharkov]. *Noviy kolehium*. 2011. No. 3. P. 69–83. 10. Moskovkin V. M. Dve zagadki Semena Kuznetsa [Two puzzles of Semen Kuznets]. *Kulturna spadshchyna Slobozhanshchyny*. 2011. Issue 25. P. 94–98. 11. Moskovkin V. M. Neizvestnyy Semen Kuznets: ucheba v Kharkove [Unknown Semen Kuznets: Study in Kharkov]. *Universitates. University*. 2010. No. 1. P. 52–65. 12. Moskovkin V. M., Belik V. P. Vydayushchiysya otechestvennyy ekonomist kontsa XIX – nachala XX veka

V. F. Levitskiy [Outstanding Domestic Economist of the Late XIX - Early XX Century V. F. Levitskiy]. *Universitatis. Universitety*. 2012. No. 2 (49). P. 46–58. **13.** Moskovkin V. M., Mikhaylichenko D. Yu. Saymon Kuznets i kharkovskaya vysshaya ekonomicheskaya shkola nachala XX st. // Kuznets S. Ekonomicheskaya sistema d-ra Shumpetera, izlagayemaya i kritikuyemaya. Perlman M. Dve fazы zainteresovannosti Kuznetsa Shumpeterom/pod red. V. S. Ponomarenko. Kharkov: ID «INZhEK». 2013. 128 p. **14.** Moskovkin V. S. *Obucheniye brat'yev Semena i Solomona Kuznets v Rovenskom realnom uchilishche* [Teaching Brothers Semen and Solomon Kuznets in the Rivne Real School]. *Novyi Kolehium*. 2012. No. 2. P. 75–94. **15.** Otchet Kharkovskogo kommercheskogo instituta za 1916–1917 uchebnyy god. *Izvestiya Kharkovskogo kommercheskogo instituta*. 1918. No. 1. P. 15–77. **16.** Ponomarenko V. S. *Narysy z istorii Kharkivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu: monohrafiia* [Essays on the History of Kharkiv National University of Economics: monograph]/V. S. Ponomarenko, D. Yu. Mykhailychenko, V. Ye. Yermachenko, O. A. Sakhno; Pid zah. red. V. S. Ponomarenka. – Kharkiv: VD «INZhEK», 2005. – 328 p. **17.** Khaylova N. B. Posnikov Aleksandr Sergeyevich // Gosudarstvennaya дума Rossiyskoy imperii: 1906–1917: entsiklopediya. M.: ROSSPEN, 2008. P. 485–486. **18.** Tsentralnyy gosudarstvennyy arkhiv vysshikh organov vlasti i upravleniya Ukrainy (TsDAVO). F. 166. Op. 2. d. 1512. L. 16. **19.** Shudrik I. A. *Zhizn, dukhovnoye naslediyе i muchenicheskaya smert professora, protoiyereya Nikolaya Stellets'kogo (k 80-letiyu yego tragicheskoy gibeli)* [Life, Spiritual Heritage and Martyrdom of the Professor, Protopriest Nikolai Stellets'kiy (to the 80th Anniversary of His Tragic Death)]. *Vira i rozum*. 2000. No. 1. P. 71–78. **20.** Abramovitz M. Association Notes: In Memoriam: Simon Kuznets (1901–1985). *The Journal of Economic History*. 1986. Vol. 46. No. 1. P. 239–246. **21.** Barnett V. Historical political economy in Russia, 1870–1913. *The European Journal of the History of Economic Thought*. 2004. Vol. 11. No. 2. P. 231–253. **22.** Barnett V. Tugan-Baranovsky, the Methodology of Political Economy, and the «Russian Historical School». *History of Political Economy*. 2004. Vol. 36. No. 1. P. 79–101. **23.** Ben-Porath Y. Simon Kuznets in Person and in Writing. *Economic Development and Cultural Change*. 1988. Vol. 36. No. 3. P. 435–447. **24.** Duggar W. M. The Origins of Thorstein Veblen's Thought. *Social Science Quarterly*. 1979. Vol. 60. No. 3. P. 424–431. **25.** Fogel R. W. Some Notes on the Scientific Methods of Simon Kuznets // National Bureau of Economic Research, 1987. 39 p. **26.** Goldthwaite R., Abramovitz M. Association Notes: In Memoriam: Frederic C. Lane 1900–1984, Simon Kuznets 1901–1985. *The Journal of Economic History*. 1986. Vol. 46. No. 1. P. 239–246. **27.** Grimmer-Solem E., Romani R. In search of full empirical reality: historical political economy, 1870–1900. *European Journal of the History of Economic Thought*. 1999. Vol. 6. No. 3. P. 333–364. **28.** Ingram J. K. A History of Political Economy. New and Enlarged Edition with a Supplementary Chapter by William A. Scott and an Introduction by Richard T. Ely. London: A. and C. Black, 1915. 315 p. **29.** Maddison A. Contours of the World Economy and the Art of Macro-measurement 1500–2001. URL: <http://www.ggdc.net/Maddison/articles/ruggles.pdf>. **30.** Michaelides P. G., Milios J. G. Joseph Schumpeter and the German Historical School. *Cambridge Journal of Economics*. 2009. Vol. 33. P. 495–516. **31.** Nau H., Steiner P. Schmoller, Durkheim, and Old European Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*. 2002. Vol. 36. No. 4. P. 1005–1024. **32.** Perlman M. Jews and Contributions to Economics: A Bicentennial Review. *Judaism*. 1976. Vol. 25. Issue 3. P. 301–311. **33.** Perlman M. Two phases of Kuznets's interest in Schumpeter // Economics Broadly Considered: Essays in Honour of Warren J. Samuels. London, New-York: Routledge, 2001. P. 125–140. **34.** Simon Kuznets – Biographical // The Nobel Foundation. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1971/kuznets-bio.html. **35.** Weyl E. G. Simon Kuznets: Cautious Empiricist of the Eastern European Jewish Diaspora // Simon Kuznets, Jewish Economies: Development and Migration in America and Beyond? Vol. I: The Economic Life of American Jewry. NJ: Transaction Publishers, 2011. 239 p.

Информация об авторе

Михайличенко Дмитрий Юрьевич – кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики Харьковского национального экономического университета им. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, г. Харьков, 61166, Украина; e-mail: dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

Інформація про автора

Михайличенко Дмитро Юрійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61166, Україна; e-mail: dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

Information about the authors

D. Mykhailychenko – Ph.D. (Historical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of Department of Political Economy of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61116, Ukraine; dmytro.mykhailychenko@gmail.com).

*Стаття надійшла до ред.
22.03.2017 р.*

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ У ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ»
(набувають чинності з 01.09.2015 р.)

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

1.1. До друку приймаються оригінальні авторські статті, написані українською, російською, англійською, французькою або німецькою мовами, які раніше не публікувалися та не були передані для публікації в інші видання (у тому числі електронні).

1.2. Стаття має містити основні структурні елементи наукової статті: постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими/практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання певної проблеми та виокремлення її невирішених частин; формулювання мети статті (постановка завдання), виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальших розвідок; список використаних джерел.

1.3. Статті мають відповідати профілю журналу.

1.4. До публікації приймаються статті вчених з науковим ступенем, аспірантів і магістрантів (тільки при співавторстві з науковим керівником із науковим ступенем).

1.5. Кількість авторів однієї статті має бути не більше чотирьох.

2. ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Відомості про автора(-ів) надаються українською, російською та англійською мовами (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, наукове звання, посада, місце роботи або навчання, повна адреса навчального закладу) і публікуються в журналі, на сайті журналу та зберігаються у відповідних вітчизняних і закордонних інформаційних та наукометричних базах.

Приклад: Сидоров Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, м. Харків, 61116, Україна; e-mail: a_sidorov@ukr.net).

Відповідна інформація подається російською та англійською мовами.

Ім'я та прізвище автора(-ів) англійською мовою обов'язково надається відповідно до закордонного паспорта або іншого офіційного документа. Це обумовлено необхідністю вірного єдиного написання ім'я та прізвища автора(-ів) в усіх його публікаціях з метою коректного визначення індексу цитування.

3. ІНША ОBOB'ЯЗKOBA ІНФОРМАЦІЯ

3.1. Стаття має містити контактну інформацію автора(-ів) однією мовою: телефони (ніде не публікується) та e-mail (публікується) для можливості оперативного вирішення питань, які виникають при обробці статті.

За наявності у статті двох та більше авторів одного з них має бути вказано як контактну особу. Саме за його адресою електронної пошти Редакція буде вести подальшу переписку (надсилати зауваження, рахунок на сплату публікації тощо).

3.2. Для авторів, які мешкають за межами м. Харкова, контактна інформація також має містити повну поштову адресу одного з авторів однією мовою для відправки авторського примірника журналу. Практика розсилки свідчить, що журнали, відправлені за робочою адресою (на кафедру, відділ і т. п.), не завжди доходять саме до автора(-ів) статті. Тому Редакція наполегливо рекомендує вказувати домашню адресу.

3.3. Автори, які мешкають у м. Харкові, отримують авторський примірник безпосередньо в Редакції за адресою м. Харків, просп. Науки, 9а, бібліотечний корпус ХНЕУ ім. С. Кузнеця, к. 224.

3.4. Автор (-и) отримує один авторський примірник журналу на одну опубліковану статтю. Додаткові примірники журналу можна придбати за попереднім замовленням (вказавши наприкінці статті або надіславши замовлення на e-mail Редакції).

4. ВИМОГИ ДО СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

4.1. Список використаних джерел оформлюється відповідно до АСТУ 8302–2015.

4.2. Список використаних джерел має містити не менше 8 найменувань. Зауважимо, що в усьому світі до списку використаних джерел висуваються високі вимоги. Стаття із представницьким списком літератури демонструє професійний кругозір і якісний рівень досліджень її авторів.

4.3. На кожне джерело у списку має бути хоча б одне посилання в тексті статті. Відсутність таких посилань може бути підставою відсилення статті авторові на допрацювання.

4.4. Допускається посилання на власні роботи автора(-ів) статті (самоцитуювання), але не більш 25% від загальної кількості джерел.

4.5. Крім того, література до статті повинна бути транслітерована латиницею і наведена після списку літератури (References). Позначення вихідних даних слід не транслітерувати, а перекладати англійською мовою, наприклад: том (Vol.), номер (No.), випуск (Issue), сторінки (P., p.). Не слід транслітерувати також словосполучення [Electronic resource], Access mode тощо. Це стосується лише джерел, мова оригіналу яких українська або російська. Джерела, мова оригіналу яких англійська, німецька, французька тощо, наводяться без змін. Для монографій та наукових статей українською або російською мовою, крім транслітерації оригінальної назви, що виділена курсивним накресленням, обов'язковим є переклад назви англійською мовою, що слід наводити у квадратних дужках.

Приклад: Медвідь В. Ю. Стратегія територіального економічного розвитку: теоретичний аспект. *Економіка розвитку*. 2013. № 1 (65). С. 48–51.

Medvid V. Yu. *Stratehiia terytorialnoho ekonomichnoho rozvytku: teoretychnyi aspekt* [The Strategy of Regional Economic Development: Theoretical Aspect]. *Ekonomika rozvytku*. 2013. No. 1 (65). P. 48–51.

4.6. У списку літератури повинні бути зазначені джерела, що містяться в базі даних SCOPUS.

5. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

5.1. Статті приймаються на аркушах паперу, окремо додається електронна версія статті (текст – у форматі .doc, .docx, .rtf, .odt; графіки, рисунки – у будь-якому графічному форматі для Windows). Обов'язкові складові елементи статті: Індекс УДК – має бути розміщений у правому верхньому куті.

JEL Classification – має бути розміщеною у лівому верхньому куті (1–3 коди, що розміщуються через крапку з комою).

Назва статті – має бути короткою, але інформативною, в ній не повинно бути скорочень. Назву статті слід подавати мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті.

Прізвища та ініціали авторів – слід розміщувати справа під назвою статті мовою статті, а також українською, російською мовами і транслітеровані латиницею.

Анотація – від 70 слів мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті. Анотація повинна максимально точно відтворювати логічну структуру статті, в ній мають бути відображені всі суттєві ідеї автора. Текст анотації повинен вміщувати такі відомості: проблему, мету; методи дослідження; результати дослідження; висновки автора (оцінки, припущення, прийняті або відхилені гіпотези); шляхи практичного застосування результатів статті. Інформація в анотації повинна бути зрозумілою і цікавою, в тому числі й зарубіжному науковому співтовариству, яке, не знаючи української або російської мови, могло б без звернення до повного тексту отримати найбільш повне уявлення про тематику і рівень досліджень учених, що публікуються.

Ключові слова – мовою статті, а також українською, російською та англійською мовами, якщо вони відмінні від мови статті (їх має бути 3–7).

Текст статті – від 10 сторінок із висновками та перспективами подальших досліджень у цьому напрямі.

Стаття має бути розміщена на аркушах паперу формату А4 (210 x 297 мм). Шрифт – Arial, кг 14, міжрядковий інтервал – 1,3, поля: ліве – 2,0 см, верхнє – 2,0 см, правє – 2,0 см, нижнє – 2,0 см. Номер сторінки слід вказувати внизу кожної сторінки оригіналу. Стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Microsoft Office Word.

Усі рисунки і таблиці мають бути чіткими і зрозумілими та оформленими у програмі Microsoft Word або Microsoft Visio. Графіки, гістограми, діаграми в Microsoft Excel повинні бути доступними для корегування та надаватися окремим файлом. Формули слід подавати в редакторі формул Microsoft Equation або MathType.

Текст, усі цифрові дані та матеріали до статті повинні бути ретельно вивірені авторами. Загальноприйняті терміни, що часто зустрічаються в тексті, слід подавати у вигляді аббревіатури, розшифрувавши її при першому згадуванні.

Література (список використаних джерел) – оформлюється згідно з ДСТУ 8302–2015.

Референції (див. п. 4.5).

Відомості про авторів трьома мовами (див. п. 2).

Текст: «Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався».

5.2. Стаття може надсилатися електронною поштою за адресою: md@hneu.edu.ua. Уся переписка з Редакцією здійснюється за цією ж адресою.

5.3. Автор також подає до редакції підписану авторську угоду. Для авторів з інших міст надсилається сканований варіант підписаної угоди.

5.4. Автори статті відповідають за правильність і точність даних та фактів, які наводять, а також за розміщення у статті даних, які не є предметом відкритої публікації.

5.5. Рішення про публікацію статті приймає редакційна колегія. У текст статті без узгодження з автором можуть бути внесені редакційні виправлення або скорочення. Редакція залишає за собою право на оприлюднення відомостей про статтю у вигляді коротких повідомлень і рефератів тощо. У разі передрукування матеріалів посилання на збірник наукових праць «Управління розвитком» є обов'язковим.

6. ПІДСТАВИ ДЛЯ ВІДМОВИ В РОЗГЛЯДІ СТАТТІ

6.1. Відсутність, неповнота або невідповідне вимогам оформлення будь-якої складової інформації статті (даних про авторів, контактної інформації, поштової адреси (для авторів, які мешкають за межами м. Харкова), УДК або JEL Classification, тексту статті, списку використаних джерел / References і посилань на них), а також недостатні обсяги: статті (менше 10 сторінок), анотації (менше 70 слів), списку використаних джерел (менше 8 найменувань).

6.2. Відсутність у статті новизни та недостатня обґрунтованість наведених у ній розробок, висновків, рекомендацій.

6.3. Порушення правил цитування, наявність плагіату, велика кількість запозичень та низька оригінальність матеріалу статті.

6.4. Стаття вже була опублікована в будь-якому іншому виданні (включаючи електронні видання та мережу Інтернет).

7. УМОВИ ОПЛАТИ

7.1. Оплата статті здійснюється автором(-ами) тільки після відповідного повідомлення Редакції щодо її прийняття до публікації в журналі та отримання від Редакції рахунку про сплату. Самостійно сплачені публікації, що не отримали підтвердження та рахунку від Редакції, не враховуються.

7.2. Вартість публікації з 1 січня 2016 р. складає 40 грн за 1 сторінку оригінального тексту, незалежно від того, наскільки заповнена сторінка.

7.3. Для іноземних авторів умови оплати розраховуються окремо з урахуванням вартості відправлення за кордон.

Редакційна колегія збірника наукових праць «Управління розвитком» сподівається на плідну співпрацю з авторами.